

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 40

КИЇВ
2024

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 5 від 26.12.2024 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних
наук за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н.,
проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф.

Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф.

Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. І. В. Срібняк,

д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф.

М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. С. Корнеа
(Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.політ.н.,
проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31

e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Тираж 100 примірників.

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 03037, м. Київ, вул. Преображенська, 6

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Volonyts V., Shypik N. UKRAINIAN LABOR MIGRANTS IN FRANCE AS AN OBJECT OF THE IDEOLOGICAL INFLUENCE OF THE SOVIET REPATRIATION MISSION AND UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION AFTER WORLD WAR II.....	7
Гедьо А., Мілюгін М. КИЇВ ОЧИМА ПРЕСИ: САНІТАРНІ ТА ІНФРАСТРУКТУРНІ ВИКЛИКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	20
Іванюк О., Білодід Є. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ РІГЕЛЬМАНА І ЙОГО ВНЕСОК У ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	34
Луковенко І. Г. ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ У МАРІУПОЛІ 1905 РОКУ: КОНТЕКСТ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ.....	45
Малініна А. ПРУССЬКИЙ КОНСУЛ В ОДЕСІ ЖАН (ІОАН) ВАЛЬБ	59
Новікова С. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ МАРІУПОЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	70

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Балабанов К., Константинова Ю., Сулейманов Н. «КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНА – ДЕРЖАВИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У РЕГІОНІ.....	83
Гордійчук О. ВПЛИВ ВІЙНИ З РФ НА ПОЛІТИЧНУ МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНЦІВ	93
Зубченко О.С. ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ВІЛЬНІЙ ТА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЯХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ	106
Пашина Н., Овіннікова Р. МАНІПУЛЮВАННЯ ТА НЛП: ПРИХОВАНІ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ	123
Трофименко А., Макаров І. ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	134
Трофименко М. РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	143
Усов Д.С.	

КОНЦЕПТ ПОЛІТИКИ В КИТАЙСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	154
Хома Н. М., Панова Д. В.	
ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ: ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ	164
Шаповалова А. М., Созанська Д. М.	
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ НА МІЖНАРОДНУ ПІДТРИМКУ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ.....	176
Шуляк Н.О., Шуляк А.М.	
ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА В ЕРУ ЦИФРОВИХ ЗАГРОЗ: ВІД ПРОПАГАНДИ ДО ГІБРИДНИХ АТАК.....	185
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	196
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ».....	200

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Volonyts V., Shypik N. UKRAINIAN LABOR MIGRANTS IN FRANCE AS AN OBJECT OF THE IDEOLOGICAL INFLUENCE OF THE SOVIET REPATRIATION MISSION AND UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION AFTER WORLD WAR II.....	7
Hedo A., Miliutin M. KYIV THROUGH THE EYES OF THE PRESS: SANITARY AND INFRASTRUC' CHALLENGES BASED ON URBAN PERIODICALS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY	20
Ivaniuk O., Bilodid E. MYKOLA RIEGELMAN'S SOCIAL ACTIVITIES AND HIS CONTRIBUTION TO THE PRESERVATION OF THE UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE	34
Lukovenko I. THE JEWISH POGROM IN MARIUPOL IN 1905: CONTEXT, COURSE, CONSEQUENCES.....	45
Malinina A. PRUSSIAN CONSUL IN ODESA, JEAN (JOHANN) WALB.....	59
Novikova S. EVERYDAY LIFE OF THE INHABITANTS OF MARIUPOL IT THE LATE THE XIXTH - EARLY XXTH CENTURIES.....	70

POLITICAL SCIENCE

Balabanov K., Konstantynova Y., Suleymanov N. «COMMUNICATION STRATEGY UKRAINE - LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN STATES» AS AN INSTRUMENT FOR REALISATION OF UKRAINIAN INTERESTS IN THE REGION.....	83
Hordiichuk O. IMPACT OF THE WAR WITH RUSSIA ON THE POLITICAL MENTALITY AND POLITICAL CULTURE OF UKRAINIANS	93
Zubchenko O. CHARACTERISTICS OF EVERYDAY LIFE IN FREE AND OCCUPIED TERRITORIES OF ZAPORIZHZHIA REGION AT THE BEGINNING OF FULL- SCALE RUSSIAN INVASION.....	106
Pashyna N., Ovinnikova R. MANIPULATION AND NLP: HIDDEN STRATEGIES IN POLITICAL COMMUNICATION.....	123
Trofymenko A., Makarov I. VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE WAR: KEY DEVELOPMENT TRENDS.....	134
Trofymenko M. THE ROLE OF PUBLIC DIPLOMACY IN ENSURING NATIONAL SECURITY DURING WARTIME.....	143
Usov D. THE CONCEPT OF POLITICS IN CHINESE SCIENTIFIC DISCOURSE.....	154
Khoma N., Panova D.	

PROBLEMS OF INTENSIFICATION OF UKRAINIAN RELATIONS WITH AFRICAN STATES: THE INFLUENCE OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS.....	164
Shapovalova A., Sozanska D.	
IMPACT OF POLITICAL DECISIONS ON INTERNATIONAL SUPPORT FOR UKRAINE IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	176
Shuliak N.O., Shuliak A.M.	
INFORMATION HYGIENE IN THE ERA OF DIGITAL THREATS: FROM PROPAGANDA TO HYBRID ATTACKS.....	185
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	196
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION “BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES”...	200

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (477+4) «1944-1948»

V. Volonyts

N. Shypik

**UKRAINIAN LABOR MIGRANTS IN FRANCE AS AN OBJECT OF THE
IDEOLOGICAL INFLUENCE OF THE SOVIET REPATRIATION MISSION AND
UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION AFTER WORLD WAR II**

The article, based on a set of sources and research, examines the main forms and methods of the ideological influence of the Soviet repatriation mission and Ukrainian political emigration on representatives of Ukrainian economic emigration in post-war France. Prerequisites and the course of creation of repatriation mission of Ukrainians from France were studied. The measures of Soviet missionaries regarding the ideological processing and inclination to move to the "socialist paradise" of economic migrants were characterized.

The authors revealed the role of the pro-Soviet organization "Ukrainian National Front" in campaigning and mass work among the target audience and financial subsidies from the Soviet authorities.

It is shown that an important part of the work of the repatriation mission was the collection of information about public organizations directly of the Ukrainian emigration, its printed publications and individual activists. They, as well as the Greek Catholic Church, were considered the main opponents in the matter of the repatriation of Ukrainians, since they were competing in the fight for the opinions and attitudes of not only migrants, but also members of the UNF itself.

The Soviet propaganda machine tried to neutralize and discredit the activities of the Ukrainian diaspora and the Ukrainian Greek-Catholic Church in the issue of the return of Ukrainians by all possible actions at the time. The activity of the Ukrainian forces was noticeable and fully resonated with the mood of people who did not want to move to the USSR after a long stay in the European reality.

The tools of influence of the Soviet repatriation mission and partly of Ukrainian political emigration on representatives of Ukrainian economic emigration included almost the entire possible and tested arsenal, mainly verbal, textual and pictorial means of propaganda influence. Ukrainian socio-political emigration, in addition to the above-mentioned forms and techniques, was distinguished by a national cultural and educational component, opening Thursday and Sunday Ukrainian schools, organizing Ukrainian libraries, etc.

Keywords: *Ukrainian labor migrants in France, Soviet repatriation mission, Ukrainian political migration.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-7-19

Introduction. Following World War II, the Soviet Union initiated a systematic process of repatriation and re-emigration from various European countries, targeting not only Soviet citizens but also individuals from annexed territories, with the intention of achieving economic, demographic, and ideological objectives. The mechanisms employed for repatriation were diverse, including coercive measures. A significant and heterogeneous group of Ukrainian

emigrants found themselves in France due to a variety of historical circumstances. Consequently, a concealed, and at times overt, contest ensued between the Soviet repatriation mission and Ukrainian political emigration for the allegiance of these expatriate Ukrainians, particularly labor migrants. This narrative remains underexplored yet is pivotal for elucidating the Ukrainian dimension of the intricate post-war history of Europe.

A comprehensive examination of post-war repatriation topics became feasible only after the late 1980s, coinciding with the period of reconstruction and Ukraine's declaration of state independence, which granted domestic researchers access to archival sources and international scholarly works. In the early 2000s, S. Tkachev analyzed Ukrainian labor migrants in France within the context of the intricate international dynamics of the post-war period, identifying it as a factor in the diplomatic tensions between the Soviet Union and France. Scholars such as M. Dychok, A. Andreev, A. Prokopchuk, D. Kravchenko, and O. Skrypnyk briefly addressed specific aspects of this issue (Дущок, 2000; Полян, 2002; Андреев, 2017; Прокопчук, 2003; Кравченко, 2021; Скрипник, 2023). Most of these publications concentrated on the operations of Soviet repatriation structures concerning displaced persons in displaced persons (DP) camps in foreign lands and the policies of the Grand Alliance countries toward these individuals. However, the nuances of the ideological efforts conducted by Soviet repatriation bodies and Ukrainian emigration organizations, specifically targeting individuals from western Ukrainian territories, have been largely overlooked.

The objective of this publication is to explore the forms and methods employed by the Soviet repatriation mission and Ukrainian political emigration to influence representatives of Ukrainian economic emigration in post-war France.

To achieve this goal, administrative materials housed in the The Central State Archive of Public Associations and Ukrainians were analyzed and introduced into scholarly discourse (ЦДАГОУ, Ф.1/23/4352). Among these is a memorandum addressed to K. Lytvyn, Secretary of the Central Committee of the CP(b)U, which details the outcomes of repatriating the Ukrainian population from France and outlines the objectives of the pro-Soviet organization, the "Ukrainian National Front." A noteworthy document is a proposed counter-propaganda strategy developed by I. Nazarenko, Secretary of the Central Committee for Propaganda and Agitation, and O. Yepishev, Secretary of the Central Committee for Personnel, recorded in an official communication to L. Kaganovich. This document delineates the information and psychological tools at the authorities' disposal to influence Ukrainians abroad regarding their prospective return to a Soviet context.

Additionally, certain documents utilized in this analysis had remained in the Regional Archive of the Donetsk region until 2022. These materials capture the sentiments and experiences of Ukrainians who had repatriated from France upon confronting the realities of life in the Soviet Union (ДАДО, Ф. 326/7/380, арк. 51–66). The administrative records of the repatriation department of the Ukrainian SSR (RM) yield insights into the methods and forms of political engagement, as well as the specific content and outcomes of campaigning and propaganda targeted at Ukrainians outside the Ukrainian SSR, including those in France. Significantly, this encompasses the official correspondence of M. Zozulenko, head of the department, on issues related to political, propaganda, and cultural initiatives aimed at facilitating the return of emigrants. It is noteworthy that the compilation of sources employed in this analysis not only elucidates the principal methods of ideological influence exerted by repatriation bodies but also reveals the characteristics of the endeavors of Ukrainian national political emigration, given that Soviet bodies meticulously documented the activities of their political and ideological adversaries.

The political emigration was initiated primarily by active participants in the Ukrainian liberation movement of 1917-1921, who left Ukraine after the tragic defeat of the liberation

struggle and Ukrainian state-building, and the Bolshevik seizure of the Dnipro region. Famous Ukrainian socio-political figures, leaders and members of Ukrainian governments, former military officers (elite), and representatives of the cultural and artistic intelligentsia made up the “old” political emigration. The Second World War brought about a new wave of political emigrants of Ukrainian origin who were ideological opponents of the Soviet regime. Among them were members of the anti-Soviet resistance movement, in particular members of the revolutionary (Bandera) OUN, and leaders of the UGVR (Ukrainian Main Liberation Council) as the political leadership of the anti-Soviet liberation struggle that the UPA continued to lead on Ukrainian territory, as well as refugees from Soviet Ukraine.

Political emigration was the subject of close attention by the Soviet state security agencies. In official correspondence between the state security agencies in 1946-1947, they recorded their active organizational work to unite individual Ukrainian groups in France into a single organization, which, according to the deputy head of the First Main Directorate of the USSR Ministry of State Security, should develop a plan for work among displaced persons from the western regions of Ukraine. Among the tasks of intelligence work abroad was the systematic collection of information about Ukrainian organizations, their location, personnel, political nature, official platform, forms and methods of activity, and connections with other similar organizations. The tasks of collecting information on printed media were defined, including circulation, distribution methods, material base, content of printed materials, editorial and correspondent staff. Political figures and representatives of the Greek Catholic Church were targeted by the MGB's agent work, as well as by interviews with repatriates at filtration points (Скрипник, 2023).

Ukrainian economic emigration in postwar France consisted of representatives of labor emigration from prewar Poland-those who left to work and in search of a better life due to unemployment and small landholdings. In the interwar period, Poland ranked first among suppliers to the global labor market. Among the continental countries, France remained attractive to emigrant workers from Poland. France in the 1920s was distinguished among other European countries by its highest standard of living. The country compensated for its huge human losses of the First World War by actively attracting foreign workers. Until 1939, the main consumer of labor immigration was the French industry: mines, metallurgy, railroads, and construction. Therefore, centers of compact residence were formed in industrial areas - Lorraine and Alsace, northern France, the Nord and Pas-de-Calais departments, in the coal regions of central and southeastern France - Puy-de-Dôme, Tarn, Aveyron, Loire, Gard, as well as in the suburbs of Paris-Argentes, Saint-Denis, and Stain. Some Ukrainian emigrants worked in industry and others in agriculture. This was fully consistent with the French economic system and immigration policy of the 1930s. There were no separate statistics on Ukrainian labor migrants in France, as they lived on Polish, Czech and Hungarian passports (Ткачов, 1998, с. 326, 327, 331). The official correspondence indicated the number of 45-50 thousand people with their families. This concerned only economic emigration (ІЦДАГОУ, F.1/23, p. 4352, арк. 78).

At the end of the Second World War, when the Soviet leadership carried out a massive, and not always voluntary, return home of Soviet citizens, Ukrainian labor migrants in France also came into the focus of government agencies. This category was viewed not only as an important human resource to be used in economic reconstruction. They were considered a significant factor in the fight against political emigration. The goal was to remove them from public influence, to prevent their political “indoctrination” with national ideas, and to prevent the formation of a massive, coherent emigration environment. In a broader context, they hoped for certain political dividends in the ideological confrontation with the so-called Western imperialists, which became very important at the beginning of the Cold War.

Starting in 1946, the French authorities began to insist that Soviet structures comply with international agreements on the repatriation of Soviet citizens, denied the practice of issuing collective passports, and sought to place the repatriation process on its territory under the control of state services, which greatly excited Soviet missionaries.

The legal basis for the repatriation of citizens was the agreements between the Soviet Union, the United Kingdom, and the United States, the result of which was recorded in the documents to the Yalta Agreement. It was about the mandatory repatriation of Soviet citizens, and in fact, they allowed the use of force. Similar conditions were spelled out in the Protocol to the Agreement on the Maintenance and Repatriation of Soviet and French Citizens of June 29, 1945 (Полян, 2002, Appendix 12).

Ukrainian labor migrants did not have Soviet citizenship, but the Soviet Union insisted on the right to forcibly return all persons who originated from its borders in 1945. However, the tools for realizing such demands in the changing international situation became fewer. The Western powers limited their definition of Soviet citizenship to those who had it in 1939 (Dyczok, 2000, p. 99). Under such circumstances, it was necessary to rely on agitation and propaganda work to obtain completely voluntary applications from Ukrainian laborers for Soviet passports.

Organizational work on the return of Soviet citizens to their homeland was carried out by the Office of the Commissioner of the Council of People's Commissars of the USSR for the Repatriation of Soviet Citizens, established on October 23, 1944, in accordance with a resolution of the Council of People's Commissars. The structure of this department also included the existence of a foreign apparatus that numbered 321 employees. It included repatriation missions operating in all Eastern European countries, England, France, Italy, Denmark, Norway, Sweden, Finland, Switzerland, Luxembourg, and Liechtenstein.

In November 1944, the Soviet repatriation mission in France began its work. Its headquarters were located in a large white mansion on Avenue Bijot in Paris. The mission consisted of several dozen employees. The mission was headed by a career intelligence officer, Major General V. Dragun, who flew from Moscow to Paris on October 18 of the same year. In fact, he became the resident and coordinator of Soviet repatriation missions in Western Europe, responsible for the entire "Western European theater of operations." He was accompanied by Major General A. Vikhorev, Lieutenant Colonels F. Melnikov and Peregudov, and Major P. Ananiev, who later became the head of Soviet repatriation missions in Switzerland, Belgium, the Netherlands, and Northern France. In the south of France, lieutenant colonels Novikov and Pastukhov were in charge of repatriation (Полян, 2002, с. 458).

It became difficult for V. Dragun to combine his pan-European scale with the French one, so in the spring of 1945, he became the representative of the Office for Repatriation in France (and in fact, throughout Europe). And in March 1945, Colonel O. Berezin became the head of the repatriation mission in France, and he worked in this position for about two years. All this time, until almost the beginning of 1947, the repatriation group in France was also actually engaged in repatriations from Belgium, the Netherlands, Luxembourg, and Switzerland, and partially from the western zones of Austria. From May to December 1947, the Soviet repatriation mission in France was headed by Colonel N. Filatov.

Special attention to the repatriation of Ukrainians led to the creation of a separate structural unit whose employees had to be aware of national specifics, possess the ability and flexibility to carry out agitation and propaganda work. This body was the Commission for the Resettlement of Ukrainians from France, established under the Central Committee of the CP(B)U, which was responsible for ideological processing and persuasion of economic migrants to move to the "socialist paradise." The Ministry of State Security of the Ukrainian SSR proposed to use members of this mission to collect intelligence on the "Ukrainian line."

(Skrypnyk O., 2023). Approved by the USSR government, the mission, consisting of 7 people, including two professional Chekists, arrived in Paris on January 20, 1947, and became part of the military repatriation mission headed by Colonel O. Berezin on the instructions of the Deputy Head of the Department for Repatriation Affairs under the Council of Ministers of the USSR, Lieutenant General K. Holubev. At the preparatory stage, the members of the mission were familiarized with the internal political situation in France and the specifics of repatriation work, and were assigned to duty at the Consulate General, where they were in contact with people who came to apply for citizenship. All members of the Ukrainian mission were assigned to districts, where they had to study the mood of Ukrainians, develop topics for propaganda reports and conversations (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78, 79, 82).

The work on admission to citizenship and issuance of passports was carried out by the Consulate General of the USSR in Paris. Thus, in a memo to the Secretary of the Central Committee of the CP(b)U K. Lytvyn, it was noted that as of February 5, 1947, 11,805 Soviet passports had been issued (including those who had already left), and together with family members, this amounted to 13,677 people, and it was also mentioned that applications were still being received (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78). This statistic included not only Ukrainians, but in general all those who had left for the USSR by that time (Ткачов, 1998, с. 333).

For active ideological and propaganda work on returning to their homeland directly with the main target audience, i.e. Ukrainians, the organization "Ukrainian National Front" was created with the support of the Soviet Embassy (Скрипник, 2023). Its activities were aimed at working with workers and laborers. It should be noted that the work of the UNF was aimed not only at Ukrainians, but also at Belarusians, as there were not enough of them (no more than 10 thousand) to create a separate organization (Ткачов, 2008). The organization's governing function belonged to the central committee, which was headed by a bureau consisting of five people: V. Lozovyi, Hvozdetyskyi, Bilyk-Vais, Kushnir, and Goldovanskyi. The Ukrainian National Front had its own Ukrainian-language weekly, *Batkvishchyna*, which received a monthly subsidy from the Soviet Union in the amount of 50,000 francs for uninterrupted printing. This publication featured exclusively Soviet material, but the information about the situation in Western Ukraine was very sketchy. However, this weekly was the only source of information about life in the Soviet Union among Ukrainians and Belarusians in France, given that the newspaper *Visti z vladyny* was closed. "The UNF had 73 branches in the vast majority of French departments and united 1,390 people. In a number of departments, namely Marne, Hav. Marne, Moselle, Hort, Normandy, and Calvados, where Ukrainian forces were more active, agitating for the non-return to their homeland, which was now under Soviet rule, the UNF had no offices. The same memo to K. Lytvyn noted that propaganda and cultural work in Lorraine was not carried out in full. The reason was "the lack of literate people" because "most Ukrainians are illiterate or illiterate." However, in the first postwar years, it was the UNF that, using the means of influence proven by Soviet practice, managed to become an important factor in the life of Ukrainian labor emigration by uniting isolated groups. The organization "informed" Ukrainians about life in their homeland, registered people and provided them with "consulting services" in obtaining passports (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78-82).

The UNF used several communication channels to conduct mass campaigning among Ukrainians. The most common were oral forms of communication, such as lectures and reports. The memo lists the topics of these lectures. Here are some of them: "Struggle of the Ukrainian people for freedom", 'Reunification of the Ukrainian people into a single Soviet state', 'Civil war in Ukraine', '28th anniversary of the proclamation of the Ukrainian SSR', 'In memory of Taras Shevchenko', 'Victory Day', 'May 1', '29th anniversary of October' (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78-82).

Almost all of them are related to the new Soviet ideological and symbolic space. The vast majority of these topics were intended to manifest new meanings for future Soviet citizens. The topics of the lectures reflected the already Soviet codes of mass perception, through which future immigrants were supposed to get used to the new reality and identify themselves as Soviet people and feel part of the “victorious society.”

In a letter to the Secretary of the Central Committee of the CP(B)U K. Lytvyn from the authorized government of the Ukrainian SSR, dated March 8, 1947, the UNF was positively assessed as an undoubtedly pro-Soviet organization that “does a great and necessary job,” and useful - “we will have to rely on its branches in our work.” Its disadvantages were called weak discipline in the branches, fear of “Ukrainian-German nationalists,” and the influence of the Uniate Church on the organization's members. It was also emphasized that even among activists, not everyone understands that the main task should be to facilitate the registration and formalization of Soviet citizenship.

Given the staffing of the mission, which operated in close contact with the diplomatic missions of the USSR, an important part of the work was collecting information about NGOs directly from the Ukrainian emigration, its publications, and individual activists. Messages were composed using template phrases from the Soviet propagandist's dictionary. The term “nationalists” was actively used to refer to representatives of all Ukrainian political movements, regardless of their former party affiliation and ideological orientation: Bandera, Melnyk, Hetman, Uener, etc. This notion was stigmatized by the Soviet authorities and was a slur during the Soviet era. Ukrainian figures were demonized, and attempts were made to present them as servants of the Nazis, if not as servants of the Nazis, then at least to link them to them. This was reflected in official documents in the phrase “Ukrainian-German nationalists.” The struggle against Ukrainian figures abroad and their discrediting were put on a par with the struggle against German Nazism. Their smear campaigns were quite consistent with the ideological campaigns against Ukrainian nationalism launched in post-Soviet Ukraine in the postwar years. In business correspondence, the image of the main ideological enemy, the United States of America and Great Britain, the largest countries of the capitalist world of that time and therefore hostile to the USSR, constantly emerged.

It should be noted that the Greek Catholic Church and Ukrainian public organizations were considered the main opponents of repatriation because they competed for the opinions and sentiments of not only migrants but also members of the UNF. The letter reflects this with the following wording: “the influence of the Uniate Church on the members of the organization is known” and “the clergy travels to the departments to perform church services, taking with them special ‘agitators’ who slander the USSR.” They noted the growing influence of the Greek Catholic Church, the spread of the “Bulletin of the Ukrainian Greek Catholic Church,” the publication of which was mentioned in connection with the representative of the Ukrainian Greek Catholic Church to the Vatican, Bishop Ivan Buchko. It should be emphasized that the communist apparatus was very hostile to the activities of the Greek Catholic clergy; in fact, in official correspondence they were referred to exclusively as Uniates, always adding that they were guided by the Vatican. Given that the Greek Catholic Church in the Soviet Union was liquidated in 1946, the negative connotations are not surprising (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78-82).

In addition to the Greek Catholic Church, the opponents of the “front” were the pro-Ukrainian organization “Public Guardianship”, which included former members of the “Ukrainian People's Union”, headed by O. Boikiv, the Shapoval group, and the student organization of the Lyceum of Oriental Languages (ІЦАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 78-82).

It is worth noting that one of the most influential organizations among the Ukrainian diaspora in Europe was the Ukrainian People's Union, founded in 1932. This emigrant

organization actively defended the rights of its compatriots and was engaged in the national education of Ukrainian migrant workers and refugees. Among its founders were such prominent figures as M. Kapustiansky and O. Boikiv. The union helped to launch the weekly Ukrainian Word in Paris and to establish the first Ukrainian printing house. It was on the initiative of O. Boikiv that the Bulletin of the Ukrainian People's Union and the Visti newspaper were published in Paris by lithographic means. During the German occupation of France, the UNS limited its activities and in 1944 it was banned by the German authorities. After the war, the UNS resumed its work (ІЦДАГОУ, Ф.438/1).

In the postwar years, a situation developed around the first Ukrainian printing house that deserves special attention. According to the recollections of Lubomyr-Eugene Huzar, a member of the UNF leadership, the premises of the first Ukrainian printing house, located in the center of Paris on rue Sabo, were “forcibly and illegally seized” by the UNF organization after the war and began publishing and distributing the newspaper “Nove Ukrainske Slovo” without any permission. On the pages of the newspaper, the Ukrainian National Front Incited Ukrainian workers against French employers and openly conducted propaganda aimed at repatriation (Скрипник, 2023). It was only through the courts that the previous owners managed to regain their legal right to the printing house in a few months, but after a real pogrom committed by political opponents, they inherited it in a non-working state. The first Ukrainian printing house in France resumed its activities only on June 12, 1949, having established a regular publication of the pre-war “Ukrainian Word.” (Тимошик, 2002, с. 201).

In 1949, the UNS was transformed into a public and cultural and educational organization, the Ukrainian National Unity in France. This organization held educational events dedicated to the works of Taras Shevchenko, Ivan Franko, the “Ukrainian Sea”, and the “Day of Ukrainian Arms”. Representatives of the organization's branches established Thursday and Sunday Ukrainian schools, organized Ukrainian libraries, held concerts and theater performances, etc. (ІЦДАГОУ, Ф.438/1).

Among the printed publications mentioned in Soviet office documents were the newspaper Ukrainian in France, edited by I. Popovych and Dubrovsky, and the magazine Soborna Ukraina, which receives much more attention in the sources. The first issue of this magazine was published with the Unificationist slogan: “Beyond parties, beyond groups, for the unification of all Ukrainians.” Former UPR figures O. Shulhin and I. Stasiv, who were labeled “ardent nationalists,” united around the magazine. In a letter from the Ukrainian SSR Government Plenipotentiary to the Secretary of the Central Committee of the CP(B)U K. Lytvyn, it was emphasized that the magazine was funded by Ukrainians in the United States, in particular by Halan and Mishuga. The materials also document the distribution of other Ukrainian patriotic literature in France (the newspaper Shlyakh, Svoboda, brochures, and magazines), which was published by the diaspora in the United Kingdom, the United States, and Argentina. The Soviet functionaries did not ignore I. Bahrianyi's pamphlet letter “Why do I not want to return to my ‘homeland’?”, which manifested the right not to return to the homeland as long as the bloody Bolshevik system prevailed there (ІЦДАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 80-82).

Members of the Soviet mission in France, studying the attitudes of potential re-emigrants, recorded an active discussion of the fate of those Ukrainians who returned to their homeland. Information about their arrests and exile to Siberia spread. In confirmation of the difficult life of Ukrainians in their homeland, relatives cited the facts of the absence of letters from returnees or the distribution of letters with negative examples that were able to reach France. In Soviet documents, such information was called “provocative rumors.”

At the beginning of April 1947, the apparatus of the Central Committee of the CP(b)U developed a draft of measures of a counter-propaganda nature, which were supposed to cover

all possible propaganda formats. The materials were prepared by the secretary of the Central Committee of the CP(b)U for propaganda and agitation I. Nazarenko and the secretary of the Central Committee of the CP(b)U for personnel O. Yepishev. Their proposals became the basis for the draft resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on political mass work among Ukrainians and were set out in a letter to L. Kaganovych dated April 10, 1947. It was about the decision to send to the disposal of the commission of the government of the Ukrainian SSR for the repatriation of the Ukrainian population from the territory of France a library of book novelties of mass political and literary literature; send propaganda materials in the form of brochures, magazines, photographs, gramophone records, films and chronicles about the life of the republic, as well as transfer a mobile film installation. The Committee on Radiofication and Radio Broadcasting was obliged to conduct special weekly radio broadcasts for Ukrainians living in France. It was recommended to include performances by Ukrainians who returned to their homeland in the program. For his part, the head of the Ukrainian SSR government commission, Rusko, had to organize hearings of radio broadcasts in France. Propaganda materials had to highlight certain aspects of life in the Ukrainian SSR, such as the course of economic and cultural development, especially in the western regions, the position of the Orthodox Church, living conditions and the level of employment of Ukrainians after moving to the USSR, assistance from the Soviet government, etc. For the category of needy Ukrainians, it was offered to provide assistance after registering for departure to the Soviet paradise, which at that time was undergoing another famine (ЦДАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 21-26).

A separate point was the decision to publish a film magazine in the Ukrainian language, entirely devoted to the meeting of re-emigrants from France, their accommodation and participation in social life in a new place. By the way, we should note that in September 1946, one of the stories of the film magazine "Soviet Ukraine" under number 47 and entitled "Return to the Motherland" showed footage of a meeting in the Odesa port of a ship on which Ukrainians and Belarusians had returned from France (Кіножурнал «Радянська Україна», 1946). In these film documents, an embellished, officially ceremonial version of the meeting of newly converted Soviet citizens is recorded. At the same time, the responsible persons on the ground feared that "rumors about the unorganized meeting and the poor provision of Ukrainians and Belarusians who returned to the Soviet Union could get abroad and be used by hostile elements in anti-Soviet propaganda and agitation for non-return."

Special attention was paid to the organization of writing and sending so-called patriotic letters from Ukrainian re-emigrants to their acquaintances and relatives who were in France with a call to return to their homeland (ЦДАГОУ, Ф. 1/23/4352, арк. 21-26). Later, the practice of writing "patriotic" letters grew into detailed recommendations and instructions. The Soviet leadership did not ignore those Ukrainians who avoided repatriation and did not want to return to their homeland. Thus, in a letter dated September 2, 1947, from the head of the repatriation department of the RM of the Ukrainian SSR, M. Zozulenko, addressed to the heads of the repatriation departments of the regional executive committees, it was recommended that "letters of repatriated Soviet citizens to acquaintances and relatives in France <...> with appeals to return to the Motherland, be sent to us in an envelope with the appropriate address. The stamp of the local post office must be placed on the envelope and stamps must be paid off with the stamp. The envelope should not be sealed. Letters should be sent openly, not in a secret order, not to allow these letters to be stitched together" (Кравченко, 2021, с. 44). In another instruction dated October 9, 1947, recommendations were given regarding the content of the letters. It was emphasized that they should contain positive facts about successes in the reconstruction of villages and cities, as well as flourishing life in the Soviet state (Прокопчук, 2003, с.70).

In the instructions dated March 24, 1948, M. Zozulenko indicates what the letters should be in terms of form and content: Letters should be written in ink. At the beginning (at the top of the letter), you should show the address, surname, first name and patronymic to whom the letter is addressed. The address and name of the sender should be indicated at the end of the letter. On each envelope, the address should be written in a foreign and native language, and at the bottom, the sender's address should be written only in the native language. It is necessary to ensure that when sending letters to us, they are not soiled, not punctured and generally not spoiled. It is desirable that a personal photo of the sender or a group photo with the family be attached to the letters (Кравченко, 2021, с.44).

It is worth noting that not all re-emigrants agreed to write such letters. The sources have Mine No. 46 of Ivanovo mine management in Donetsk region worker's wife comment: "It's bad to live here, I can't raise my hand to write a letter to my sister to come here from France." Andrusyna, a repatriate, expressed similar impressions: "In France, we were given newspapers and magazines to read, in which everything was depicted so well, but in fact we were deceived. In France, we had everything: a good apartment, a professional job, we received white bread, meat and it was good for us, but here it is bad" (ДАДО, Ф. 326/7/380, арк. 51–66).

The curtailment of the work of the Soviet repatriation mission was connected with certain, no less important functions performed by its employees - intelligence and subversive activities. They contributed to actions that contributed to the destabilization of domestic political life, participated in the organization of anti-government strikes by French communists, and too openly helped their French comrades in overthrowing the bourgeois system (Ткачов, 2008, с.56). The French leadership did not show opposition until a certain time, waiting for the right moment. After taking control of the Soviet camp in Beauregar, the mission was suspended. Colonel N. Filatov's group was recalled from the country at the insistence of the French government, two members of the mission, Filatov and Sorokin, were accused of subversive work against France. 24 activists of the pro-Soviet Union of Soviet citizens were immediately deported to East Germany. Among them were I. Krivoshein, A. Pokotilov, A. Ugrimov, N. Kachva and others. They were arrested on November 25, 1947, and taken through the western occupation zones to the Soviet repatriation camp in Brandenburg, from where they were taken to the USSR in February 1948. At the end of April 1948, the members of their families left Marseille on the steamship "Russia" (Полян, 2002, с. 481).

So, summing up the results of the study, it should be noted that after the Second World War, the Soviet Union began to implement the repatriation mechanism, actively developing the process of repatriation and re-emigration from European countries, and in particular in France, where there was a significant and heterogeneous Ukrainian community. This community was formed in this European country under different circumstances. A significant number of them were so-called labor migrants from the western Ukrainian lands.

After the war, the Soviet authorities organized a not always voluntary, but effective mechanism for the return of citizens of the newly acquired Soviet territories, which included Western Ukrainians, the vast majority of whom were labor migrants. A covert, and sometimes open, ideological and informational rivalry began between the Soviet repatriation mission and Ukrainian political emigration for influence over Ukrainians. Official structures, such as the repatriation mission of the USSR and the commission for the resettlement of Ukrainians in France, and conditionally unofficial public organizations, such as the "Ukrainian National Front", carried out active ideological and propaganda work aimed at Ukrainian economic migrants.

The Soviet propaganda machine tried to neutralize and discredit the activities of the Ukrainian diaspora and the Ukrainian Greek-Catholic Church in the issue of the return of Ukrainians by all possible actions at the time. The activity of the Ukrainian forces was

noticeable and fully resonated with the mood of people who did not want to move to the USSR after a long stay in the European reality.

The tools of influence of the Soviet repatriation mission and partly of Ukrainian political emigration on representatives of Ukrainian economic emigration included almost the entire possible and tested arsenal, mainly verbal, textual and pictorial means of propaganda influence. Easy-to-perceive static and dynamic means of the figurative ideological spectrum were used on both sides – visual agitation and entertainment means.

At the same time, Ukrainian socio-political emigration, in addition to the above-mentioned forms and techniques, was distinguished by a national cultural and educational component, opening Thursday and Sunday Ukrainian schools, organizing Ukrainian libraries, etc.

The circle of techniques of Soviet ideological influence included the manipulative practices of citizens' personal correspondence with their relatives and friends in France. Writing letters under the dictation of Soviet officials with appeals to return to the USSR has been one of the main means of agitation for return since 1946.

Бібліографічний список

- Андреев, А., 2017. *Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944-1953 рр.)*. Кандидат наук. Автореферат. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Доступно: <<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14809/Andreev.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Державний архів Донецької області (ДАДО), Ф. 326/7/380, арк. 51–66.
- Кіножурнал «Радянська Україна», 1946 р. Арх. № 332. Укркінохроніка. Сюжет № 5 «Повернення на Батьківщину»
- Кравченко, Д., 2021. Основні напрями роботи української радянської репатріаційної місії в таборах для переміщених осіб на території іноземних держав. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 32(71), № 4, с. 42-46. Доступно: <https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/9.pdf> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Полян, П. М., 2002. *Жертвы двух диктатур: жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине*. М.: Наука.
- Прокопчук, А., 2003. Радянська історіографія як складова радянської пропагандистської машини у боротьбі проти «другої еміграції» з сср після другої світової війни. *Наукові записки НаУКМА: Історичні науки*, 21, с. 67-76. Доступно: <<https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8482>> [Дата звернення 2 червня 2024].
- Скрипник, О., 2023. «Розгорнути розвідувальну і пропагандистську роботу стосовно української еміграції». *Історична правда* [онлайн], 10 квітня. Доступно: <<https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/04/10/162566>> [Дата звернення 23 травня 2024].
- Тимошик, М., 2002. Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції. *Студії з архівної справи та документознавства*, 8, с. 195-204.
- Ткачов, С., 1998. Історичні передумови рееміграції українців з Франції після Другої світової війни. *Migracijske teme, Zagreb*, 4, s. 315–337.
- Ткачов, С., 2008. Українські реемігранти як фактор дипломатичної «війни» СРСР і Франції. *Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць*, 1, с. 53–61. ЦДАГОУ, Ф. 438/1. Доступно: <<https://tsdahou.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/f.438-op.1.pdf>> [Дата звернення 14 травня 2024].

Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ),
Ф. 1/23/4352, 219 арк.

Dyczok, M., 2000. *The grand alliance and Ukrainian refugees*. Oxford.

References

- Andrieiev, A., 2017. Ahitatsiyno-propahandystska diialnist radianskykh orhaniv repatriatsii sered «peremishchenykh osib» z Ukraïny (1944-1953 rr.) [Agitation and propaganda activities of Soviet repatriation bodies among "displaced persons" from Ukraine (1944-1953)]. Kandydat nauk. Avtoreferat. NPU im. M. P. Drahomanova. Available at: <<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14809/Andreev.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Accessed June 5, 2024] (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti (DADO) [State Archives of Donetsk Region], F. 326/7/380, ark. 51–66 (in Ukrainian).
- Dyczok, M., 2000. *The grand alliance and Ukrainian refugees*. Oxford, 277 p.
- Kinozhurnal «Radianska Ukraina», 1946 r. Arkh. № 332. Ukrkinokhronika. Siuzhet № 5 «Povernennia na Batkivshchynu» [Newsreel "Soviet Ukraine", 1946. Archive No. 332. Ukrkinokhronika. Story No. 5 "Return to the Motherland"] (in Ukrainian)
- Kravchenko, D., 2021. Osnovni napriamy roboty ukraïnskoï radianskoï repatriatsiïnoï misiï v taborakh dlia peremishchenykh osib na terytorii inozemnykh derzhav [Main areas of work of the Ukrainian Soviet repatriation mission in camps for displaced persons in foreign countries]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*, 32(71), № 4, s. 42-46. Available at: <https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/9.pdf> [Accessed June 4, 2024] (in Ukrainian).
- Polyan, P. M., 2002. *Zhertvy dvukh diktatur: zhizn', trud, unizheniya i smert' sovetskikh voyennoplennykh i ostarbaïterov na chuzhbine i na rodine* [Victims of two dictatorships: life, work, humiliation and death of Soviet prisoners of war and Ostarbeiters in foreign lands and at home]. M.: Nauka. (in Russian)
- Prokopchuk A., 2003. Radianska istoriografiiia yak skladova radianskoï propahandystskoï mashyny u borotbi proty «druhoï emihratsii» z srsr pislia druhoï svitovoï viïny [Soviet historiography as a component of the Soviet propaganda machine in the fight against the "second emigration" from the USSR after the Second World War]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Istorychni nauky*, t. 21, s. 67-76. Available at: <<https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8482>> [Accessed June 2, 2024] (in Ukrainian).
- Skrypnyk, O., 2023. «Rozghornuty rozviduvalnu i propahandystsku robotu stosovno ukraïnskoï emihratsii» ["To expand intelligence and propaganda work regarding Ukrainian emigration"]. *Istorychna pravda* [online], April 10. Available at: <<https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/04/10/162566>> [Accessed May 23, 2024] (in Ukrainian).
- Tkachov, S., 1998. Istorychni peredumovy reemihratsii ukraïntsiv z Frantsii pislia Druhoï svitovoï viiny [Historical Prerequisites for the Re-Emigration of Ukrainians from France after World War II]. *Migracijske teme*, Zagreb, 4, s. 315–337 (in Ukrainian).
- Tkachov, S., 2008. Ukraïnski reemihrantsi yak faktor dyplomatychnoi «viiny» SRSR i Frantsii [Ukrainian re-emigrants as a factor in the diplomatic "war" between the USSR and France]. *Ukraina–Ievropa–Svit: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, 1, s. 53–61 (in Ukrainian).
- TsDAHOU, F. 438/1. Available at: <<https://tsdahou.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/f.438-op.1.pdf>> [Accessed May 14, 2024] (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies], F. 1/23/4352, 219 ark. (in Ukrainian)

Tymoshyk, M., 2002. Ukrainika v arkhivakh, bibliotekakh, redaktsiiakh i vydavnytstvakh Frantsii [Ukrainian literature in archives, libraries, editorial offices and publishing houses in France]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 8, s. 195-204 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024 р.

В.Волониць

Н.Шипік

УКРАЇНСЬКІ ТРУДОВІ МІГРАНТИ У ФРАНЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СОВЕТСЬКОЇ РЕПАТРІАЦІЙНОЇ МІСІЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мета дослідження. У статті на основі комплексу джерел та наукового доробку дослідників розглянуто основні форми і методи ідеологічного впливу радянської репатріаційної місії та української політичної еміграції на представників української економічної еміграції у повоєнній Франції. Особливу увагу приділено заходам радянських місіонерів щодо ідеологічної обробки та схилення до переїзду у “соціалістичний рай” економічних мігрантів. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (синтетичний, аналітичний, логічний) та спеціально-історичних (хронологічний, історико-порівняльний) методів.

Основні результати дослідження. Авторками виявлено роль прорадянської організації «Український національний фронт» в агітаційно-масовій роботі серед цільової аудиторії та фінансові дотації з боку радянських органів.

Показано, що вагомою частиною роботи репатріаційної місії був збір інформації про громадські організації безпосередньо української еміграції, її друковані видання та окремих активістів. Саме вони, а також греко-католицька церква вважалися головними опонентами у питанні репатріації українців оскільки саме вони конкурували у боротьбі за думки та настрої не тільки мігрантів, а й членів власне УНФ.

З'ясовано, що існувало приховане, а подекуди й відкрите ідейно-інформаційне суперництво за вплив на українців, між советською репатріаційною місією та українською політичною еміграцією. Офіційні структури, як то репатріаційна місія СРСР та комісія з переселення українців у Франції й умовно неофіційні громадські організації, на кшталт “Український національний фронт”, здійснювали активну ідейно-пропагандистську роботу, спрямовану на українських економічних мігрантів.

Радянська пропагандистська машина, усіма можливими на той час діями, намагалася нейтралізувати та дискредитувати діяльність української діаспори та української греко-католицької церкви у питанні повернення українців. Активність українських сил була помітною й цілком резонувала настроям людей, які не бажали переїжджати в СРСР, після тривалого перебування в європейській дійсності.

Висновки. Інструменти впливу радянської репатріаційної місії та частково української політичної еміграції на представників української економічної еміграції, охоплювали майже весь можливий та апробований арсенал, переважно вербальних, текстуальних і зображальних засобів пропагандистського впливу. Українська громадсько-політична еміграція, окрім вищезазначених форм і прийомів відрізнялась національною культурно-освітньою компонентою відкриваючи четвергові та недільні

українські школи, упорядковуючи українські бібліотеки тощо. До кола прийомів радянського ідеологічного впливу належали маніпулятивні практики особистого листування громадян зі своїми рідними і близькими у Франції. Написання під диктовку радянський функціонерів листів із закликами до повернення в СРСР, з 1946 року було одним із головних засобів агітації за повернення.

Ключові слова: *Українські трудові мігранти у Франції, совітська репатріаційна місія, українська політична міграція.*

УДК 94(477.411)"18":614.25]:050

А. Гедьо
М. Мілютін

КИЇВ ОЧИМА ПРЕСИ: САНІТАРНІ ТА ІНФРАСТРУКТУРНІ ВИКЛИКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття досліджує стан міського господарства Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття через призму матеріалів міської періодики. За допомогою комплексного аналізу газет «Киевлянин», «Рада» та «Киевская мысль» проведено реконструкцію повсякденного життя мешканців міста, виявити ключові проблеми міського господарства того часу та взаємодії киян з міською владою у вирішенні гострих екологічних, соціальних та інфраструктурних проблем. Застосування методу контент-аналізу текстів періодичних видань дозволило виявити, що швидка урбанізація Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. призвела до загострення низки взаємопов'язаних проблем: забруднення довкілля промисловими та побутовими відходами; дефіциту якісної питної води; перевантаження транспортної інфраструктури та продовольчих криз, які проявлялися як у нестачі окремих продуктів, так і в загальному погіршенні їхньої якості. Виявлено, що швидкий темп зростання міста перевищував можливості міської інфраструктури, що, у свою чергу, сприяло погіршенню санітарно-епідеміологічної ситуації та загостренню соціальної напруги.

Аналіз матеріалів міської періодики свідчить, що міська влада здійснювала низку ініціатив для вирішення виявлених проблем, зокрема, впроваджувала нові санітарні норми, інвестувала у розвиток інфраструктури та розробляла регуляторні акти. Проте, ефективність цих заходів була обмежена низкою факторів, серед яких: обмежені фінансові ресурси, корупція, відсутність комплексного планування, слабка координація дій різних міських служб та суспільний опір інноваціям.

Результати дослідження сприяють глибшому розумінню історичних аспектів управління міськими ресурсами та можуть бути використані для розробки сучасних стратегій містобудування, зокрема, для розробки ефективних механізмів залучення громадськості до процесу прийняття рішень та моніторингу якості міського середовища.

Ключові слова: Київ, урбанізація, міське господарство, санітарія, інфраструктура, міська преса, контент-аналіз, історична реконструкція.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-20-33

Актуальність Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття Київ переживав період інтенсивної урбанізації, що супроводжувалася суттєвими викликами у сфері благоустрою міста. Дослідження проблем міського господарства Києва є надзвичайно актуальним у контексті сучасних урбаністичних студій. Розуміння того, як місто розвивалося в минулому, допомагає нам краще оцінити сучасні виклики та розробити ефективні стратегії їх подолання. По-перше, аналіз міської преси дозволяє виявити коріння багатьох сучасних міських проблем, таких як забруднення довкілля, транспортні колапси та нерівномірний розвиток міських територій. По-друге, аналіз газетних публікацій дає змогу реконструювати повсякденне життя киян, їхні погляди на міські проблеми та взаємодію з міською владою. По-третє, дослідження періодики сприяє розвитку нових методологічних підходів в історії міста та дозволяє переосмислити традиційні уявлення про міське життя кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Історіографія теми представлена пресознавчими студіями - В. Ігнатієнка (Ігнатієнко 1926) та А. Животка (Животко, 1999), які забезпечують фундаментальну основу для аналізу політики редакцій, особливостей подачі інформації та тематичного наповнення українських періодичних видань. Дослідження Г. Рудого «Київська періодична преса 1917-1918 рр. як джерело з історії Української Центральної Ради» (Рудий, 2014) підтверджує тісний зв'язок преси з суспільно-політичними процесами в місті. Джерелознавчим питанням вивчення міської періодики присвячені дослідження О. Левчук «Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905–1914 рр.)» (Левчук, 2018), І. Гребцової «Контент-аналіз як метод вивчення матеріалів регіональної преси середини XIX ст.» (Гребцова, 2020). Праця Т. Водотики «Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття» (Водотика, 2020) є актуальним розширенням сучасних киевознавчих студій. Авторка детально реконструює побут киян на зламі XIX-XX століть, аналізуючи різноманітні аспекти повсякденного життя: від житлових умов та харчування до дозвілля та соціальних взаємодій. Не втрачає своєї актуальності енциклопедично-довідкове видання киевознавця А. Макарова (Макаров, 2005). У ньому розкрито різні аспекти життя Києва, зокрема подано основний понятійний апарат, що характеризує сферу міського господарства і благоустрою. Дослідження С. Машкевича є цінним внеском у тематику історії київського благоустрою, зокрема у вивчення функціонування міського транспорту в екстремальних умовах. Автор, аналізуючи роботу київського трамваю в період 1918-1921 років, детально розглядає вплив глибокої економічної кризи на транспортну систему міста (Машкевич, 2014). У статті А. Гедьо і М. Мілютіна «Санітарно-епідеміологічна ситуація в Києві в умовах соціальної нестабільності на шпальтах міської преси кінця XIX – початку XX ст.» (Гедьо та Мілютін, 2022) автори за періодичними джерелами прослідкували взаємозалежність стану міського господарства з частотою і характером інфекційних спалахів і загальним рівнем захворюваності.

Для реконструкції динаміки розвитку міського господарства Києва на рубежі XIX-XX століть за основу взято комплексний аналіз матеріалів місцевої періодики, зокрема газет «Киевлянин», «Рада», «Южная Копейка» та ін. Детальний аналіз різноманітних жанрів публікацій (новини, звіти, хроніки, реклама, оголошення) дозволить виявити тенденції в розвитку міського благоустрою, дослідити причини санітарних проблем та оцінити ефективність міських адміністрацій у вирішенні питань інфраструктури. Особлива увага буде приділена аналізу лексичних полів, тематичних блоків та кількісного розподілу публікацій, що дозволить виявити малодосліджені аспекти розвитку міського господарства Києва в цей період.

Мета розвідки - комплексно дослідити процес розвитку інфраструктури та санітарного благоустрою міста Києва кінця XIX – початку XX століття. На основі аналізу матеріалів місцевої періодики буде проаналізовано взаємозв'язок між розвитком міської інфраструктури та рівнем життя населення, а також виявлено фактори, що впливали на темпи і напрямки урбанізаційних процесів у Києві.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові, історичні та спеціальні методи. До перших належать абстрагування, аналогія, системний і фактологічний аналіз, які забезпечують теоретичну основу дослідження. Історичні методи (хронологічний, синхронічний, історичного моделювання, порівняльно-історичний) дозволяють реконструювати історичний процес розвитку міського господарства. Спеціальні методи, такі як джерелознавча евристика, герменевтика, а також пресознавчі методи (жанрово-видовий, контент-аналіз), забезпечують ефективну роботу з матеріалами періодичних видань.

Історико-критичний підхід передбачає зіставлення газетних даних з іншими видами джерел, зокрема офіційними документами (протоколами засідань міської думи, статистичними збірниками, звітами міських установ), архівними матеріалами та мемуарами. Такий підхід дозволяє не лише встановити достовірність газетних публікацій, але й інтерпретувати їх зміст у

контексті суспільно-політичних процесів того часу, виявляючи тенденції та закономірності розвитку міського господарства.

Для підвищення об'єктивності аналізу газетних матеріалів застосовується контент-аналіз. Цей метод дозволяє систематично аналізувати текстовий матеріал за допомогою кількісних показників, таких як частотність вживання певних термінів, тематична структура публікацій, тональність викладу. Застосування контент-аналізу дозволить виявити кількісні та якісні характеристики газетних матеріалів, що відображають динаміку розвитку міського господарства.

Проблеми організації вуличного простору в Києві наприкінці XIX століття знайшли детальне відображення у матеріалах місцевої преси. Публікації у газеті «Киевлянин» свідчать про незадовільний стан міських вулиць: відсутність або пошкодження тротуарів, захаращеність проїжджої частини, відсутність належного освітлення¹. Такі проблеми спостерігалися навіть у центральних районах міста, зокрема на Бессарабській площі, Бібіковському бульварі та інших. Причиною такого стану справ були швидкі темпи урбанізації, недостатнє фінансування міського бюджету та відсутність чіткої політики у сфері містобудування.

Значний внесок у забруднення Києва наприкінці XIX ст. вносило недбале ставлення мешканців до санітарних норм. Регулярні повідомлення в місцевій пресі: «Антисанітарний будинок»², «Антисанітарний двір»³, «Антисанітарна садиба»⁴ «Антисанітарні будинки»⁵ свідчили про поширеність таких порушень, як скидання нечистот у водойми та на вулиці, відсутність належної каналізації та сміттєзбірників. Такі умови створювали сприятливе середовище для розмноження інфекцій, що негативно впливало на здоров'я населення. Причини такої ситуації були складними і пов'язані з низкою факторів, включаючи низький рівень санітарної освіти, відсутність ефективної системи контролю за дотриманням санітарних норм та швидкі темпи урбанізації, що перевищували можливості міської інфраструктури.

Значною проблемою міського благоустрою Києва наприкінці XIX століття було забруднення ринків. Незважаючи на те, що з торговців стягували податок на прибирання, санітарний стан торгових площ залишався незадовільним. Як свідчать замітки в пресі, ринки часто перетворювалися на справжні звалища. Наприклад, Житній базар, за свідченням «Киевлянина», нагадував «смердючу клоаку»⁶, а не місце торгівлі продуктами харчування. Такий стан речей створював серйозну загрозу для здоров'я споживачів і свідчив про відсутність належного санітарного контролю. Причини такої ситуації були складними і пов'язані з низкою факторів, включаючи надмірну скупченість торгових місць, недостатнє фінансування міського бюджету на санітарні заходи, відсутність ефективної системи збору та вивезення сміття, а також, можливо, корупцію серед міських чиновників.

Аналогічна ситуація спостерігалася на Галицькому базарі. Як свідчать замітки в «Киевлянині», торгова площа була вкрита товстим шаром гною, який вітром розносився по продуктах харчування, що продавалися на базарі: «Площу на базарі не метуть як слід, через те зостається меж камінням на бруківці гній, який висихає, і потім вітер наносить його на м'ясо, сало, хліб і інші продукти, що продаються на базарі. Проїзд меж крамницями так загажено, що з під гною не видно навіть каміння бруківки»⁷.

¹ Загромождение киевской набережной. *Киевлянин*. 1897. № 136. 18 травня. С.3; К благоустройству киевских улиц. *Киевлянин*. 1897. № 156. 8 червня. С.4; К благоустройству города *Киевлянин*. 1897. № 156. 19 червня. С.4; К благоустройству Фундуклеевской улицы. *Киевлянин*. 1897. № 260. 20 вересня. С.3.

² Антисанитарный дом. *Киевлянин*. 1897. № 45. 14 лютого. С.3.

³ Антисанитарный двор. *Киевлянин*. 1897. № 163. 15 червня С.4.

⁴ Антисанитарная усадьба. *Киевлянин*. 1897. № 93. 3 квітня С.3.

⁵ Антисанитарные дома. *Киевлянин*. 1897. № 130. 12 травня С.4.

⁶ Антисанитарный базар. *Киевлянин*. 1897. № 126. 8 травня. С. 4.

⁷ На Галицькому базарі. *Рада*. 1906. № 38. 28 жовтня. С. 3.

Типовим прикладом негативного впливу торгових площ на санітарний стан міського середовища кінця XIX століття слугує Львівський базар. Мешканці прилеглих вулиць, зокрема Бульварно-Кудрявської, неодноразово скаржилися у міську управу на антисанітарні умови, пов'язані з функціонуванням базару і суттєво погіршували якість життя мешканців: «...присутнє постійне скупчення народу, вічно чутні брань і сварки, сама площа постійно забруднена різними відходами і сіном ... базар знаходиться у густонаселеному центрі, на його благоустрій необхідно звернути увагу міського врядування»⁸.

Незадовільний санітарний стан і організація торгових процесів на міських ринках наприкінці XIX ст. викликали необхідність реформ. Одним із перших кроків у цьому напрямку стала реорганізація Троїцького базару у 1897 році⁹. У зв'язку з проведенням сільськогосподарської виставки частину торгових місць було перенесено, а на території базару проведено ряд санітарних заходів: ліквідовано відкриту канаву, побудовано нові дерев'яні лавки для продажу продуктів харчування, а існуючі торгові ряди були реорганізовані. Вже існуючі ринкові торгові будівлі були перенесені у сторону Великої Васильківської вулиці і розміщені у наступному порядку: «в першому ряду розміщується галантерейна і посудна торгівля, в другому – булочна і хлібна і в третьому ряду м'ясна і молочна»¹⁰.

Ідея створення критого ринку в Києві наприкінці XIX століття не була новою. Так, у 1897 році міський гласний Семен Дитинковський у своїх зверненнях обґрунтовував доцільність такого проєкту зазначаючи, що «питання упорядкування базарів, є для міського управління своєрідним моральним обов'язком»¹¹. Відзначаючи важливу роль ринків в економічному житті міста та їхній вплив на санітарно-епідеміологічну ситуацію, С. Дитинковський підкреслював необхідність модернізації торгових площ. Як приклад вдалого вирішення цієї проблеми він наводив досвід інших міст. Одним із можливих варіантів реалізації такого проєкту в Києві, на думку С. Дитинковського, було використання павільйонів, зведених для сільськогосподарської виставки на Троїцькій площі. Проте, найбільш перспективним він вважав будівництво критого ринку на Бессарабській площі, оскільки це дозволило б не лише покращити санітарні умови, але й прикрасити центральну частину міста: «найбільш раціональним було б утилізувати павільйони для критого ринку на Бессарабській площі, необхідність впорядкування якої відчувається особливо сильно, оскільки цей базар своїм безобразним видом гальмує розвиток Хрещатика і Великої Васильківської вулиці»¹².

У 1898 році гласні Шефтель, Пелешко і Петров звернулися, до міського голови з пропозицією відкриття між Житнім і Лук'янівськими базарними площами нового базару на Антифієвій поляні. На думку ініціаторів звернення «облаштування нового базару не вимагає від міста ніяких витрат – базарні споруди можуть бути зведені приватними підприємцями»¹³.

Незважаючи на неодноразові спроби міської влади Києва вирішити проблему антисанітарних умов на міських ринках, ситуація залишалася критичною протягом тривалого часу. Як свідчать матеріали «Києвлянина» навіть на початку 1908 року ринки міста, зокрема Бессарабський, Троїцький, Житній та Єврейський, перебували у вкрай занедбаному стані: «Вчора ми сповіщали про поганий стан Сінного ринку. Але виявляється, що інші базарні площі знаходяться в ще більш жахливому стані. Базари Бессарабський, Троїцький, Житній і Єврейський, розміщені в центральних частинах міста, є неймовірно смердючими клоаками. Впродовж зими накопичилася надзвичайно велика кількість відходів і гною. Тепер, коли сніг і лід розтанули, все це відкрилося і почало розкладатись. Незважаючи на це, міська влада повністю

⁸ К благоустройству Львовского базара. *Києвлянин*. 1897. № 61. 2 березня. С.3.

⁹ Реорганизация Троицкого базара. *Києвлянин*. 1897. № 61. 2 березня. С. 4.

¹⁰ Базарные постройки. *Києвлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 4.

¹¹ Проект рынка в Киеве. *Києвлянин*. 1899. № 71. 12 березня. С. 3.

¹² Проект крытого рынка в Киеве. *Києвлянин*. 1897. № 281. 11 жовтня. С. 3

¹³ Проект нового базара. *Києвлянин*. 1898. № 130. 12 травня. С.2.

припинила прибирання площ від нечистот. Починаючи з 1 березня, жодна площа ні разу не підлягала очищенню. Тяжко собі навіть уявити, що в такому великому та багатому місті як Київ, базари перетворюються в такі клоаки»¹⁴.

Накопичення відходів, відсутність регулярного прибирання та розкладання органічних речовин створювали серйозну загрозу для здоров'я населення і свідчили про неефективність міського управління. Відповідальність за такий стан справ частково покладалася на міську поліцію, яка не забезпечувала належного контролю за виконанням санітарних норм.

Стихійні сміттєзвалища, що виникали як у межах міста, так і на його околицях, становили серйозну загрозу для здоров'я населення. Так, у 1897 році київська преса повідомляла про утворення великого несанкціонованого звалища у яру поблизу вулиць Львівської та Бульварно-Кудрявської, куди мешканці прилеглих садіб звозили гній. Відсутність належної утилізації відходів призводила до забруднення ґрунтових вод, поширення інфекційних захворювань та створювала неприйнятні для проживання санітарні умови¹⁵.

Інтенсивна урбанізація Києва кінця XIX століття супроводжувалася значними обсягами будівельних робіт, які в свою чергу, призводили до загострення екологічних проблем. Одним із яскравих прикладів є ситуація з забрудненням міської набережної внаслідок будівництва нової насосної станції. Як свідчить міська преса, будівництво, яке здійснювалося Товариством водопостачання, призвело до значного забруднення прибережної зони будівельним сміттям, що негативно вплинуло на санітарний стан міста та зручності його мешканців. Зокрема, власник київських купалень Бондаревський скаржився у міську управу на забруднення набережної обрубками та тирсою, що відлякувало відвідувачів¹⁶.

У 1897 році київська преса повідомляла про значні скупчення будівельних відходів на Контрактовому дворі, що ускладнювало рух вулицею Костянтинівською та створювало антисанітарні умови. Ця ситуація змусила міського поліцеймейстера звернутися до міської управи з вимогою негайно вжити заходів щодо прибирання сміття¹⁷.

Регулярні публікації в місцевій пресі свідчили про неефективність системи збирання та утилізації відходів і недбале ставлення відповідальних осіб. Так, численні скарги¹⁸ мешканців міста стосувалися несвоєчасного прибирання сміття¹⁹, падалі²⁰ та інших відходів, що призводило до забруднення вулиць, поширення неприємних запахів та створення сприятливих умов для розмноження шкідників. Особливо гострою була ситуація на околицях міста, де відсутність належного санітарного контролю призводила до виникнення стихійних звалищ. «Нещодавно цілий тиждень лежала у струмку, перед самим в'їздом у залізничну колонію, загинула свиня і, внаслідок спеки, заражала смородом усе повітря. Зараз впродовж кількох днів валяються дві загиблі собаки, що почали розкладатися, і немає сил без відризи проходити в цьому місці»²¹ - наведена картина є типовою для Києва. Шпальти газет рясніли заголовками: «Не прибрана падаль»²², «Несправності прибиральника падали»²³. Однак, незважаючи на численні скарги громадян, міська влада не завжди вживала адекватних заходів для вирішення проблеми.

Наведені факти свідчать, що на початку XX ст Київ, як і багато інших швидко зростаючих міст, зіткнувся з гострою проблемою відходів. Відсутність централізованої

¹⁴ Городское благоустройство. *Киевлянин*. 1908. № 81. 21 березня. С.3.

¹⁵ Свалка навоза в городе. *Киевлянин*. 1897. № 78. 19 березня. С.4.

¹⁶ Загромадження киевской набережной. *Киевлянин*. 1897. № 136. 18 травня. С.4.

¹⁷ Мусорные кучи. *Киевлянин*. 1897. № 274. 4 жовтня. С. 3.

¹⁸ Неисправность уборщика падали. *Киевлянин*. 1897. № 195. 17 липня. С. 3.

¹⁹ Очистка города. *Киевлянин*. 1897. № 74. 15 березня. С. 3.

²⁰ Неубранная падаль. *Киевлянин*. 1897. № 355. 24 грудня. С.3.

²¹ К санитарному состоянию городских окраин. *Киевлянин*. 1897. № 207. 29 липня. С. 4.

²² Неубранная падаль. *Киевлянин*. 1897. № 355. 24 грудня. С. 3.

²³ Неисправности уборщика падали. *Киевлянин*. 1897. № 195. 17 липня. С. 4.

системи збору та утилізації твердих побутових відходів призводила до забруднення довкілля, поширення інфекційних захворювань та створювала неприємні санітарні умови для проживання. Розуміючи всю серйозність ситуації, київська міська влада робила спроби вивчити досвід інших міст у цій галузі. Так, у 1911 році лікар міської управи Ф. Бурчак відвідав Санкт-Петербург, де ознайомився з функціонуванням сміттєспалювальних печей. Одночасно професор О. Павловський брав участь у міжнародній гігієнічній виставці у Дрездені, де були представлені новітні технології утилізації відходів (Шандра та Карліна, 2020).

Відчутною проблемою міського господарства Києва на початку XX століття була якість питної води. Основним джерелом водопостачання для міста служив Дніпро, вода з якого характеризувалася високим ступенем забруднення. Незважаючи на наявність артезіанських свердловин, які забезпечували місто більш чистою водою, проблема доступу до якісної питної води залишалася актуальною для більшості мешканців. Недостатня очистка води призводила до поширення інфекційних захворювань, таких як тиф і холера. Місцева преса неодноразово повідомляла про випадки захворювання, пов'язані зі споживанням забрудненої води: «Затоплення нечистотами»²⁴, «Нестача води»²⁵, «Каналізаційні справи»²⁶, «Хто отруєє питну воду в Києві?»²⁷. Ситуація також ускладнювалася неефективною роботою міських служб, які відповідали за водопостачання.

Для вирішення проблеми міська влада вживала низку заходів, зокрема, організовувала спеціальні комісії для обговорення шляхів покращення якості питної води²⁸. Зокрема, в артезіанській воді, що подавалася на Поділ, були виявлені значні домішки заліза, які випадали у вигляді жовтого осаду. Для вирішення цієї проблеми була створена спеціальна комісія, яка рекомендувала впровадження додаткових систем фільтрації води та проведення детального аналізу причин забруднення. Були проведені дослідження якості води, розроблені проекти впровадження нових систем фільтрації²⁹.

Ефективність фільтрації підтверджувалася іноземним досвідом. Так, у французькому місті Шербург після введення системи фільтрації різко знизилася захворюваність на тиф³⁰. Натомість, у Києві фільтрація води була недостатньо ефективною, про що свідчать результати аналізів, які виявили наявність у фільтрованій воді різних домішок, зокрема, водяних блох: «вода, фільтрована виявилася з водяними блохами, і взагалі не відповідає тій воді, яка мала б постачатися за контрактом міста з водопровідною спільнотою (об'єднанням). Артезіанська вода прозора, але з високим ступенем окиснення»³¹.

На нараді, що відбулася в червні 1909 року під головуванням начальника Південно-західного краю, було приділено особливу увагу питанню водопостачання Києва. Учасники наради дійшли висновку про необхідність збільшення обсягів використання артезіанської води, яка вважалася більш безпечною з епідеміологічної точки зору в порівнянні з водою з Дніпра.

Згідно з доповіддю інженера Ессена «бували дні коли у водопровідну мережу надходило 1940 відер артезіанської води»³². Було відзначено позитивний вплив артезіанської води на епідеміологічну ситуацію в місті, зокрема, на зниження захворюваності на холеру та черевний тиф. Комісія рекомендувала повністю перейти на використання артезіанської води, оскільки вона вважалася більш безпечною та відповідала санітарним нормам того часу: «залишити

²⁴ Затопления нечистотами. *Киевская мысль*. 1908. № 30.1 лютого. С.2.

²⁵ Недостаток воды. *Киевские вести*. 1909. № 133. 22 травня. С.3.

²⁶ Киевская городская управа доводит до всеобщаго сведения. *Киевлянин*. 1901. № 309. 8 листопада. С.3.

²⁷ Кто отравляет питьевую воду в Киеве. *Киевская мысль*. 1907. № 94. 5 квітня. С.3.

²⁸ Особое совещание по водопроводному вопросу. *Киевлянин* 1905. №130. 12 травня. С.2.

²⁹ Там само.

³⁰ Значение здоровой воды. *Киевлянин*. 1909 № 206 28 липня. С.3.

³¹ Анализ воды *Киевская мысль*. 1908. № 244. 3 вересня. С.3.

³² Совещание по водопроводному вопросу. *Киевские вести*. 1909. № 159. 17 червня. С.4.

артезіанське водопостачання і дніпровську воду не допускати, сподіваючись, що споживання артезіанської води у найближчому майбутньому сягне 2,5 мільйонів відер води»³³. Однак, реалізація цих проектів зіштовхувалася з низкою перешкод, пов'язаних з недостатнім фінансуванням, відсутністю необхідних технологій та бюрократичними бар'єрами.

Як свідчать матеріали київської періодики, на початку XX століття будівництво централізованої каналізаційної системи стало одним з найактуальніших завдань для Києва³⁴. Проблеми, пов'язані з відсутністю каналізації, неодноразово висвітлювалися у місцевій пресі. Так, у 1905 році повідомлялося про витік стічних вод на Хрещатику³⁵, що свідчило про незадовільний стан існуючої каналізаційної системи.

Незважаючи на складні умови, роботи з будівництва каналізації продовжувалися. До початку революції 1905-1906 років була завершена перша черга будівництва, яка охопила центральні райони міста. Однак, значна частина міста, зокрема Печерськ, Плоська та Лук'янівська, залишалася без каналізації. Для прискорення робіт у 1908 р. було розроблено детальний проект каналізації, який передбачав підключення до системи всіх районів міста. Будівництво велося під керівництвом відомого архітектора Владислава Городецького. Незважаючи на недостатнє фінансування, складність геологічних умов, проект був реалізований і було побудовано розгалужену мережу каналізації, яка охопила Куренівку, Лук'янівку та Печерськ³⁶.

Як свідчать матеріали міської періодики, події 1917 року призвели до значного погіршення умов життя населення, зокрема, до дестабілізації системи комунального господарства. Особливо гострою проблемою стала нестача енергоресурсів³⁷, що призводила до регулярних відключень електроенергії та води³⁸.

Наприкінці весни 1917 року Київ зіткнувся з гострою проблемою дефіциту палива. Нестача вугілля, що була викликана загальною економічною кризою та порушенням транспортних зв'язків, призвела до різкого зростання попиту на дрова. Цей фактор, у поєднанні зі спекулятивними діями окремих торговців, спричинив значне підвищення цін на дрова.

Для стабілізації ситуації на ринку палива міська влада розробила низку заходів. Зокрема, було запропоновано ввести карткову систему розподілу дров, що мала забезпечити рівномірне забезпечення населення паливом. Передбачалося, що кожна родина отримуватиме певну норму дров, що розраховувалася виходячи з її складу та типу житла. Для зменшення черг та полегшення процедури розподілу дров рекомендувалося створити спеціальні пункти продажу, де дрова відпускалися б за встановленими цінами та у визначених обсягах³⁹.

Однак реалізація цих заходів стикалася з численними труднощами. Відсутність ефективного контролю за виконанням карток, недостатня кількість дров на складах, а також загальна дезорганізація міського господарства ускладнювали вирішення проблеми. В результаті, нестача дров залишалася актуальною протягом тривалого часу, що негативно впливало на життя мешканців міста.

Комунальний транспорт Києва досліджуваного періоду представлений гужовим транспортом – візниками і електричним – трамваєм. Екіпажі, запряжені кіньми, були основним засобом пересування для більшості мешканців міста. Для регулювання вартості послуг візників

³³ Совещание по водопроводному вопросу. *Киевские вести*. 1909. № 159. 17 червня. С.4.

³⁴ Экспертная канализационная комиссия. *Киевские вести*. 1909. № 37. 7 лютого С.5; К вопросу о городской канализации. *Киевские вести*. 1907. № 10. 21 червня. С.3; Работы по расширению сети городской канализации. *Киевлянин*. 1909. № 136. 16 травня. С. 5.

³⁵ Загрязнение нечистотами крещатицкой мостовой. *Киевлянин*. 1905. № 40. 9 лютого. С.4.

³⁶ Гедьо А., Милютін М. Санітарно-епідеміологічна ситуація в Києві... - С. 127.

³⁷ Уголь для Киева. Ходатайство электрического общества. *Киевлянин*. 1917. 03 марта. № 62. С. 3.

³⁸ Затруднительное положение городского водопровода. *Киевлянин*. 1917. 05 июля. № 159. С. 3.

³⁹ Дровяной вопрос. *Киевлянин*. 1917. 06 октября. № 233. С. 2.

міська влада встановила фіксовані тарифи на проїзд. Однак, як свідчать матеріали періодичної преси, на практиці ці тарифи часто ігнорувалися. Багато візників зловживали своїм становищем, вимагаючи від пасажирів додаткову плату, поводитися грубо та невиховано. Ці явища були пов'язані з низкою причин, серед яких можна назвати високий попит на послуги візників, відсутність ефективного контролю з боку міської влади, а також загальну дестабілізацію суспільства в умовах революційних подій.

Для боротьби з цими негативними явищами міська влада, міліція неодноразово зверталася до візників з закликами дотримуватися встановлених тарифів та поважати права пасажирів⁴⁰. Однак ефективність цих заходів була обмеженою.

Як стає зрозумілим з численних заміток «Киевлянина», проблема встановлення тарифів на послуги візників була однією з найгостріших в міському господарстві Києва в 1917 році. Зростання вартості утримання коней, подорожчання кормів та загальна інфляція призвели до того, що існуючі тарифи перестали покривати витрати візників⁴¹. В той же час, міська влада, прагнучі стримати інфляцію, намагалася утримати тарифи на попередньому рівні.

Цей конфлікт інтересів призвів до численних суперечок між візниками та міською владою. Візники неодноразово оголошували страйки, вимагаючи підвищення тарифів, а міська влада намагалася врегулювати ситуацію шляхом переговорів та адміністративних заходів⁴². Однак знайти компромісне рішення було вкрай складно.

Невирішеність проблеми тарифів негативно вплинула на якість обслуговування пасажирів. Візники, незадоволені низькими тарифами, часто відмовлялися перевозити пасажирів на короткі відстані, вимагали додаткової оплати або поводитися грубо.

Для забезпечення безпеки та комфорту пасажирів, а також для упорядкування ринку транспортних послуг міська влада запровадила правила, які стосувалися як самих візників, так і їхніх транспортних засобів. Одним з таких правил було обов'язкове маркування підвід інформацією про вартість проїзду. Це дозволяло пасажирам заздалегідь ознайомитися з тарифами та уникнути конфліктних ситуацій⁴³. Крім того, для легалізації діяльності візників було запроваджено систему ліцензування. Візники зобов'язані були отримувати спеціальні ярлики, які засвідчували їх право на здійснення пасажирських перевезень. Тож у грудні видання друкували постанови Київської міської управи про візничий промисел, де оголошувалось про початок оформлення ярликів на наступний рік і повідомлялось про місце й час їхньої видачі та розмір обов'язкового грошового збору за кількість коней у транспортному засобі⁴⁴.

Аналіз газетних публікацій того часу свідчить, що незважаючи на зусилля міської влади, проблема нелегального перевезення пасажирів та порушення встановлених тарифів залишалася актуальною.

В порівнянні з візництвом, трамвайне сполучення завдяки регулярності маршрутів, доступності та відносній швидкості пересування було чи не найзатребуванішим способом пересування. Однак, функціонування трамвайної системи супроводжувалося низкою проблем, які регулярно висвітлювалися в місцевій пресі.

Однією з найбільш гострих проблем була переповненість трамваїв, особливо в години пік. Це було пов'язано з постійним зростанням кількості пасажирів, зношеністю рухомого

⁴⁰ Киевским извозчикам. *Киевлянин*. 1917. 28 марта. № 83. С. 3.

⁴¹ Новая извозчицья такса. *Киевлянин*. 1917. 18 апреля. № 96. С. 3.

⁴² Вопрос об отмене извозчицье таксы *Киевлянин*. 1917. 25 августа. № 201. С. 2.

⁴³ К упорядочению извозного промысла *Киевлянин*. 1917. 02 июня. № 132. С. 3.

⁴⁴ До відома візників. Оповіщення. *Нова Рада*. 1917. 03 грудня. № 200. С. 3.

складу та недостатньою кількістю трамваїв на лініях⁴⁵. Ситуація ускладнювалася заборобою перевезення пасажирів стоячи, що ще більше обмежувало пропускну здатність трамваїв⁴⁶.

Недостатня кількість трамваїв на лініях часто призводила до тривалих інтервалів руху та утворення великих черг на зупинках. Це створювало значні незручності для пасажирів, особливо в холодну пору року.

Розглядаючи у комплексі причини і передумови дисбалансу міського середовища, необхідним є аналіз функціонування продовольчого ринку Києва на порубіжжі XIX-XX сторічч. Адже, ринок – простір побутово-економічної діяльності міста, де містяни задовольняли первинні потреби – передусім у харчуванні.

Як свідчить інформація на сторінках газет, базарна торгівля, була суттєвим джерелом надходжень до міського бюджету і складала 15 % від усіх доходів міста⁴⁷. Контроль за санітарним станом ринків здійснювала спеціальна санітарна комісія на чолі з головним санітарним лікарем. До компетенції комісії входило проведення регулярних оглядів торгових рядів, виявлення та вилучення неякісних продуктів, а також притягнення до відповідальності продавців, які порушували санітарні норми. Найпоширенішими порушеннями були продаж прострочених продуктів, відсутність належних умов зберігання товарів, а також антисанітарний стан торгових місць. За такі порушення передбачалися штрафи, розмір яких залежав від тяжкості порушення.

Аналіз газетних заголовків кінця XIX століття свідчить про значні проблеми з якістю продуктів харчування, які реалізовувалися на київських ринках: «Недоброякісний хліб»⁴⁸, «Недоброякісна риба»⁴⁹, «Недоброякісні стегна»⁵⁰, «М'ясні лавки на Печерському базарі»⁵¹, «Порушення санітарних правил»⁵².

Типовим прикладом порушення санітарних норм на київських ринках на початку XX століття є випадок з продажем неякісних ковбасних виробів, описаний у газеті «Южная копейка» в 1912 році. Санітарний огляд, проведений міським лікарем В. Воскресенським на Житньому ринку, виявив значну кількість зіпсованих ковбас, які представляли серйозну загрозу для здоров'я споживачів⁵³. Контроль за дотриманням санітарних норм влада покладала на поліцію і в повідомленні зазначалося: «всі ковбаси знищені і складений протокол»⁵⁴, існували факти змови між поліцією та недоброчесними продавцями, що дозволяло останнім безкарно реалізовувати неякісні продукти.

Типовим прикладом застосування адміністративних стягнень за порушення санітарних норм на київських ринках слугує справа, розглянута мировим суддею 3 липня 1897 року за поданням санітарного лікаря Воскресенського і «м'ясника Житнього базару Шеванду оштрафовано на 25 руб., з заміною у випадку неспроможності арештом на 7 днів, за те, що тримав у своїй лавці зловонне м'ясо, що розкладається; м'ясник того ж базару Дедушкін засуджений до штрафу в 15 руб., з заміною арештом на 3 дні, за продаж фінозного м'яса. Торговці Полонік і Мамет засуджені до штрафу в 25 руб. кожен, з заміною арештом на 7 днів, за продаж богомольцям запліснявілих, брудних та з'їдених крисями булок. М'ясник Рєзнік засуджений до штрафу в 10 руб. за брудне утримання м'ясної лавки і торговця Фальшова

⁴⁵ Против переполнения трамваев. *Киевлянин*. 1917. 16 апреля. № 95. С. 3.

⁴⁶ К растройству трамвайного движения. *Киевлянин*. 1917. 30 мая. № 129. С. 3.

⁴⁷ Проект крытого рынка в Киеве. *Киевлянин*. 1897. № 281. 11 жовтня. С. 3.

⁴⁸ Недоброкачественный хлеб. *Киевлянин*. 1897. № 186. 8 липня. С. 4.

⁴⁹ Недоброкачественная рыба. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня. С. 4.

⁵⁰ Недоброкачественные окорока. *Киевлянин*. 1897. № 99. 9 квітня. С. 4.

⁵¹ Мясные лавки на Печерском базаре. *Киевлянин*. 1897. № 151. 3 червня. С. 4.

⁵² Нарушение санитарных правил. *Киевлянин*. 1897. № 162. 14 червня. С. 4.

⁵³ Отвратительные колбасы. *Южная копейка*. 1912. № 498. 10 травня. С. 4.

⁵⁴ Там само.

оштрафовано у 7 руб. за недотримання чистоти при продажі продовольчих продуктів»⁵⁵. Таким чином, за продаж зіпсованого м'яса та порушення санітарних норм у своїх лавках ряд продавців були оштрафовані на суми від 7 до 25 рублів. У випадку неспроможності сплати штрафу передбачався арешт строком від 3 до 7 днів.

Для повторних порушників санітарних норм передбачалися більш суворі покарання. Так, за систематичне ігнорування вимог санітарної інспекції та продаж неякісних продуктів порушників могли позбавити волі на певний термін. Наприклад, австрійський підданий Йосип Вокач, власник м'ясної лавки на Бібіковському бульварі, був засуджений до тритижневого ув'язнення за неодноразовий продаж зіпсованого м'яса⁵⁶. Невідома богомолка скуштувавши смаженої тухлої риби, яку придбала на Олександрівській площі і потрапила до лікарні. Продавець цієї риби Козлов був арештований на 15 днів⁵⁷.

Як свідчить аналіз київської преси, однією з найгостріших проблем, що характеризували споживчий ринок Києва кінця XIX століття, була низька якість хлібобулочних виробів. Регулярні публікації в місцевій пресі про виявлення на ринках сирого, запліснявілого та пошкодженого хліба свідчать про масштабність цієї проблеми⁵⁸. Такі заголовки, як «Недоброякісні булки»⁵⁹, «Київські булки»⁶⁰, «Антисанітарна булочна»⁶¹ ставали звичними для читачів місцевих газет. Причини такої ситуації були складними і багатограними. По-перше, відсутність ефективного контролю з боку санітарних служб дозволяла недобросовісним виробникам і продавцям реалізовувати неякісну продукцію. По-друге, висока конкуренція на ринку хлібобулочних виробів змушувала виробників економити на якості сировини та технологічних процесах. По-третє, низький рівень санітарної свідомості як серед виробників, так і серед споживачів сприяв поширенню недоброякісної продукції.

Для боротьби з цією проблемою влада накладала на продавців хліба відповідальність за дотримання санітарних норм та встановлення фіксованих цін. Контроль за дотриманням встановлених цін на хлібобулочні вироби покладался на міську поліцію. Київський губернатор затверджував єдиний ціновий реєстр, який мав бути обов'язковим для всіх продавців хліба. Згідно з цим реєстром, кожен продавець зобов'язаний був вивісити на видному місці, біля входу до своєї лавки, перелік хлібобулочних виробів з зазначенням їхньої вартості: «Такса ця повинна бути вивішена на видному місці – на вхідних дверях, а не за стійкою в даліні від покупця»⁶². Така прозорість мала забезпечити захист прав споживачів та запобігти спекуляції. Однак, як свідчать матеріали преси, ці заходи не завжди були ефективними.

Продовольча криза в Києві 1917-1918 років була одним із найгостріших наслідків Першої світової війни та революційних потрясінь. Особливо гострою проблема дефіциту харчових продуктів стала навесні 1918 року після звільнення від більшовицької окупації. За даними газети «Нова Рада», Київська харчова управа була змушена припинити випічку хліба в міських пекарнях. Це свідчить про повний колапс системи постачання міста хлібом. Також в замітці зазначалася середня ціна на хліб на базарах⁶³. Такий матеріал можна використати для вивчення тогочасної цінової політики на продукти харчування.

За матеріалами міської преси в кінці весни місто знову залишилося без хліба через наказ австрійського командування зупинити вагони з хлібними запасами, які прямували з

⁵⁵ Нарушение санитарных правил. *Киевлянин*. 1897. № 182. 4 липня. С. 3.

⁵⁶ Упорный колбасник. *Киевлянин*. 1897. № 163. 15 червня. С. 4.

⁵⁷ Нарушение санитарных правил. *Киевлянин*. 1897. № 146. 28 травня. С. 4.

⁵⁸ Из распоряжений полиции. *Киевлянин*. 1898 № 200 22 липня С. 2.

⁵⁹ Недоброкачественные булки. *Киевлянин*. 1897. № 115. 27 квітня. С. 4.

⁶⁰ Киевские булки. *Киевлянин*. 1897. № 119. 1 травня. С. 3.

⁶¹ Антисанитарная булочная. *Киевлянин*. 1897 № 273 3 жовтня С. 3.

⁶² Там само.

⁶³ Харчовий кризис у Києві. *Нова Рада*. 1918. 16 березня. №35. С.2.

Катеринослава.⁶⁴ Влітку 1918 р. зустрічається інформація, що для врегулювання розподілу дефіцитних продуктів було введено систему хлібних пайків. Як свідчать матеріали газети «Відродження», розмір пайка на одну особу в Києві був значно меншим, ніж у деяких європейських містах. Це свідчить про скрутний стан киян у зв'язку з введенням системи хлібних пайків. У замітці порівнювали розмір пайки на одну людину в Києві з частками в інших європейських містах з огляду на статеві та інші відмінності отримувачів⁶⁵.

Численні оголошення з рекламою різноманітних магазинів та публікації на тему спекуляцій у продажах, постачання продуктів і т. д. також слугують джерелами для вивчення торгівельної сфери тогочасного Києва. За допомогою рекламних оголошень можна скласти список крамниць, які діяли в місті, дізнатись їхній асортимент, цінову політику і визначити найпопулярніші періоди для розпродажу. А про цінову політику можуть свідчити такі публікації як оголошення за 1917 р. з приводу початку діяльності Київського союзу для боротьби з подорожчанням роздрібних бакалійно-молочних товарів⁶⁶, повідомлення про рішення наради представників різних торгових союзів щодо постачання міським мешканцям тютюну з південних фабрик по нормованим цінам⁶⁷. Деякі газетні матеріали інформували про діяльність київських ринків, зокрема періодичні оголошення від Київської міської управи про роздачу місць під павільйони для торгівлі на усіх базарах міста⁶⁸.

Про умови, в яких кияни знаходили необхідний товар напередодні свят або під час кризових ситуацій у місті, також можна знайти інформацію на сторінках газет. Наприклад, напередодні Різдва 1917 р. на вулицях Києва з'явилися великі черги. У місцях продажу хліба, цукру, чаю і денатурованого спирту спостерігались чималі скупчення людей. «Населення, бажаючи запастися всім необхідним до свята, буквально тримало в облозі хлібопекарні, міські та приватні лавки»⁶⁹. Між покупцями навіть виникали конфліктні ситуації, котрі вимагали втручання міліції. Особливо гостро стояло питання з купівлею хліба, у зв'язку з червоною хлібною кризою. До речі, у повному тексті наведеного вище фрагмента зазначалося, що багато магазинів відпускали цукор лише домовим комітетам. Хоча поруч з цим, спекулянти в сірих шинелях пропонували цукор з-під поли набагато дорожче. Отже, подібний матеріал слугує і для аналізу проблеми спекуляції в Києві, яка особливо загострювалась в моменти торгівельного ажіотажу чи критичних подій.

Дослідження проблем міського господарства Києва кінця XIX – початку XX століття на основі матеріалів періодичної преси дозволяє зробити низку важливих висновків.

Швидка урбанізація Києва призвела до гострих проблем у сфері міського господарства. Дефіцит комунальних послуг, зокрема водопостачання та каналізації, а також порушення санітарних норм на підприємствах харчової промисловості та у житлових будинках, створювали серйозну загрозу для здоров'я населення та знижували рівень життя киян. Недосконалість систем водопостачання та каналізації, стихійні сміттєзвалища, безпритульні тварини, забруднення повітря та водойм створювали серйозну загрозу для здоров'я населення.

Міська влада розробляла та впроваджувала різноманітні заходи для покращення санітарного стану міста, такі як будівництво нових водопроводів та каналізаційних мереж, реорганізація ринків. Проте, через обмежені фінансові ресурси та відсутність комплексного підходу, ці заходи не завжди досягали бажаних результатів

⁶⁴ Про хліб. *Відродження*. 1918. 25 травня. №46. С. 6.

⁶⁵ Хлібний пайок. *Відродження*. 1918. 2 серпня. №102. С. 3.

⁶⁶ Первый киевский союз для борьбы с дороговизной различных бакалейно-молочных и др. *Киевлянин*. 1917. 28 мая. № 128. С. 1.

⁶⁷ Табак для Киева. *Киевлянин*. 1917. 10 августа. № 190. С. 3.

⁶⁸ Киевская Городская Управа извещает. *Киевлянин*. 1917. 21 ноября. № 256. С. 1.

⁶⁹ Предпраздничные очереди *Киевлянин*. 1917. 24 декабря. № 283. С. 3.

Регуляторні заходи, впроваджені міською владою для контролю за кінними та трамвайними перевезеннями, виявилися недостатніми для забезпечення належної якості послуг. Незважаючи на наявність поліцейського нагляду, система страждала від хронічних проблем, таких як запізніле ліцензування перевізників, невизначеність тарифної політики, технічна несправність транспортних засобів та порушення правил безпеки перевезень, що неодноразово призводило до травмування пасажирів.

Продовольчий ринок досліджуваного періоду характеризувався низькою якістю продукції. Регулярна фіксація випадків реалізації продуктів з простроченим терміном придатності, включаючи хлібобулочні вироби, молочні продукти та м'ясні вироби, свідчить про ігнорування санітарних норм та правил торгівлі. Військові дії суттєво погіршили ситуацію на продовольчому ринку, спровокувавши значне зростання цін на молочні продукти та бакалійні товари, дефіцит хліба та введення системи карткового розрахунку та пайків.

Аналіз матеріалів періодичної преси свідчить про те, що проблеми міського господарства мали не лише технічний, а й соціальний характер. Недбалість міської влади, корупція, а також пасивність частини населення сприяли загостренню ситуації. Водночас, дослідження демонструє і позитивні приклади громадської активності, що свідчить про важливість залучення громадян до вирішення міських проблем.

Висновки дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до управління міським господарством, що враховує як технічні, так і соціальні аспекти. Досвід Києва кінця XIX – початку XX століття є важливим уроком для сучасних міст, які стикаються з подібними проблемами.

Бібліографічний список

- Водотика, Т., 2020. *Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття*. Харків: Фоліо.
- Гедьо, А. та Мільютін, М. 2022. Санітарно-епідеміологічна ситуація в Києві в умовах соціальної нестабільності на шпальтах міської преси кінця XIX – початку XX ст. *Київські історичні студії*, 2(15), с. 125–133. DOI: 10.28925/2524-0757.2022.214.
- Гребцова, І., 2020. Контент-аналіз як метод вивчення матеріалів регіональної преси середини XIX ст. *Записки історичного факультету*, 31, с. 145–157. DOI: 10.18524/2312-6825.2020.31.220045
- Животко, А., 1999. *Історія української преси*. Київ: Наша культура і наука.
- Ігнатієнко, В., 1926. *Українська преса (1816–1923 рр.): історико-бібліографічний етюд*. Київ: Державне видавництво України.
- Левчук, О., 2018. *Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.)*. Кандидат наук. Дисертація. Київ. нац. універ. ім. Тараса Шевченка.
- Макаров, А., 2005. *Малая энциклопедия киевской старины*. Київ: Довіра.
- Машкевич, С., 2014. Київський трамвай у роки кризи. *Етнічна історія народів Європи*. (43), 96–106. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_43_17>
- Рудий, Г., 2014. Київська періодична преса 1917–1918 рр. як джерело з історії Української Центральної Ради. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 19, с. 272–284. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_20>
- Шандра, В. та Карліна, О., 2020. Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*, 5, с. 37–54. doi: 10.15407/uhj2020.05.037

References

- Hedo, A. and Miliutin, M., 2022 «Sanitarno-epidemiologichna sytuatsiia v Kyievi v umovakh sotsialnoi nestabilnosti na shpaltakh miskoi presy kintsia XIX – pochatku XX st.», [Sanitary and epidemiological situation in Kyiv in conditions of social instability in the columns of the

- city press of the late 19th - early 20th centuries] Kyivski istorychni studii, (2 (15), S. 125–133. doi: 10.28925/2524-0757.2022.214. (in Ukrainian)
- Hriebtsova, I., 2020. Kontent-analiz yak metod vyvchennia materialiv rehionalnoi presy seredyny XIX st. [Content analysis as a method of studying materials of the regional press of the mid-19th century] Zapysky istorychnoho fakultetu [online]. (31), 145–157. Rezhym dostupu: doi: 10.18524/2312-6825.2020.31.220045 (in Ukrainian)
- Ihnatiienko, V., 1926. Ukrainska presa (1816 - 1923 rr.): istoryko-bibliohrafichniy etiud. [Ukrainian Press (1816 - 1923): Historical and Bibliographical Study] Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian)
- Levchuk, O., 2018. Hazetna periodyka Kyieva yak dzherelo doslidzhennia miskoho povsiakdennia (1905-1914 rr.). [Newspaper Periodicals of Kyiv as a Source for the Study of Urban Diffusion (1905-1914)] Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk, Kyiv. nats. univer. im. Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian).
- Makarov, A., 2005. Malaya encyklopediya kievskoj stariny. [Small Encyclopedia of Kyiv Antiquity] Kyiv: Dovira. (in Ukrainian)
- Mashkevych, S., 2014. Kyivskiy tramvai u roky kryzy.[Kyiv Tramway in the Years of Crisis] Etnichna istoriia narodiv Yevropy. (43), 96–106. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_43_17> (in Ukrainian)
- Rudyi, H., (2014). Kyivska periodychna presa 1917–1918 rr. yak dzherelo z istorii Ukrainskoi Tsentralnoi Rady.[Kyiv periodical press 1917–1918 as a source for the history of the Ukrainian Central Rada.] Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. (19), 272–284. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_20> (in Ukrainian)
- Shandra, V. and Karlina, O., 2020. Epidemii ta borotba z nymy v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). [Epidemics and the fight against them in Ukraine (late 18th – early 20th centuries)] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 5, S. 37–54. URL: doi: 10.15407/uhj2020.05.037 (in Ukrainian)
- Vodotyka T., 2020 Istoriia povsiakdennia. Kyiv. Pochatok XX stolittia. [History is everyday. Kyiv. The beginning of the XXth century.] Kharkiv: Folio, (in Ukrainian)
- Zhyvotko, A., 1999. Istoriia ukrainskoi presy.[History of the Ukrainian press] Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

Anna Hedo
Miliutin Mark

KYIV THROUGH THE EYES OF THE PRESS: SANITARY AND INFRASTRUCTURE CHALLENGES BASED ON URBAN PERIODICALS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

This article examines the state of Kyiv's municipal economy at the end of the 19th and the beginning of the 20th century through the lens of urban periodicals. By conducting a comprehensive analysis of newspapers such as «Kievlyanin», «Rada» and «Kievskaya Mysl», the study reconstructs the everyday life of the city's residents, identifies key issues in municipal management of the time, and explores the interaction between Kyiv's inhabitants and city authorities in addressing acute environmental, social, and infrastructural challenges.

Using content analysis methods applied to periodical publications, the research highlights that the rapid urbanization of Kyiv during this period led to an exacerbation of interconnected problems. These include environmental pollution from industrial and household waste, a shortage of quality

drinking water, an overloaded transportation infrastructure, and food crises characterized by shortages of specific products and a general decline in their quality. The fast pace of urban growth outstripped the capacity of the municipal infrastructure, contributing to deteriorating sanitary and epidemiological conditions and escalating social tensions.

The analysis of urban periodicals indicates that the city authorities initiated several measures to address these problems. These included the implementation of new sanitary standards, investments in infrastructure development, and the introduction of regulatory acts. However, the effectiveness of these measures was limited by several factors, including insufficient financial resources, corruption, a lack of comprehensive planning, poor coordination among various municipal services, and public resistance to innovations.

The findings contribute to a deeper understanding of the historical aspects of urban resource management and can inform the development of contemporary urban planning strategies. These include effective mechanisms for public engagement in decision-making processes and monitoring the quality of the urban environment.

Keywords: *Kyiv, urbanization, municipal economy, sanitation, infrastructure, urban press, content analysis, historical reconstruction.*

УДК: 94(477):39(=161.2)

О. Іванюк
Є. Білодід

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ РІГЕЛЬМАНА І ЙОГО ВНЕСОК У ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Розвідка висвітлює низку питань пов'язаних з науковою, просвітницькою й літературною діяльністю Миколи Рігельмана. У процесі дослідження особлива увага звертається на внесок представника українського лівобережного дворянства у збереження української культурної спадщини. З метою реконструкції ролі особистості у формуванні культурних процесів у Лівобережній Україні, було використано комплексний методологічний підхід, що поєднує в собі методи: внутрішньої критики, культурологічний, історико-генетичний, описовий тощо. У процесі наукової розвідки було акцентовано увагу на роботі поміщика у Київській Археографічній Комісії, що ознаменувало початок становлення Миколи Рігельмана як дослідника, української історико-культурної спадщини. Встановлено, що найбільше уваги він приділяв етнографічним дослідженням, популяризації освіти серед широких верств населення, зокрема селян, й збереженню фольклорної спадщини. Серед комплексу заходів, ініційованих Миколою Рігельманом варто виділити такі: видання етнографічних збірок, зокрема М. Максимовича й А. Метлинського; підготовка перевидання статей з журналу «Сельское чтение» українською мовою для широкого загалу, розробка проекту створення навчального закладу з метою підготовки кваліфікованих кадрів сільськогосподарського напрямку. У процесі дослідження з'ясовано що Микола Рігельман, був палким прибічником ідеї повернення українського впливу до Києва і боротьби із домінуванням польської шляхти у Правобережжі. Його реалізація передбачала у тому числі й створення місць пам'яті, які б розповідали або нагадували про звичає минуле українського народу. Тому, Микола Рігельман став одним із ініціаторів

встановлення пам'ятника Богдану Хмельницькому у Києві.

Ключові слова: Микола Рігельман, українська культурна спадщина, Київ, просвітницька діяльність, слов'янофільство.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-34-44

Сучасна історична наука дедалі більше уваги приділяє вивченню індивідуальних біографій як важливого чинника для розуміння складних історичних процесів. Однією з таких малодосліджених постатей є Микола Аркадійович Рігельман. Успадкований від пращурів високий соціальний статус й матеріальний добробут дозволив чернігівському поміщикові посісти відповідне місце у тогочасному суспільстві. Як людина приналежна до українського лівобережного дворянства, поєднав у собі риси громадського діяча, службовця, археографа й мецената. Ця багатогранна особистість демонструвала синтез різноманітних соціальних ролей й успішне поєднання широкого спектру наукових інтересів.

Микола Рігельман, упродовж життя підтримував родинні, дружні і професійні зв'язки із багатьма знаковими особистостями свого часу, зокрема Г. Галаганом, П. Кулішем, М. Маркевичем, М. Максимовичем, А. Метлинським та іншими, приятелював з Т. Шевченком. За визначенням М. Драгоманова він був – «урядовим

українофілом», який вбачав у слов'янстві «особливий духовний організм» (Требіна, 2017, с. 14). Тобто, М. Рігельман визнавав українську самобутність як таку, що має існувати у межах державної лояльності. Отже, значною мірою, його діяльність була спрямована на утвердження концепції окремішності українського краю, однак ця окремішність повинна полягати у етнографічних, антропологічних, світоглядних відмінностях, і не мала транслювати державні амбіції. Ці переконання переважно і визначали зміст як наукової, так і просвітницької діяльності, так і спонукали його до збереження української культурної спадщини. У свою чергу Г. Галаган називав свого двоюрідного брата «неусвідомленим Українцем», що викликало захоплення у М. Рігельмана. Визнання іншими його приналежності до українського народу надзвичайно тішило його. У листі до Г. Галагана від 18 листопада 1846 р. він писав: «Це – те місце, де ти мене називаєш справжнім, хоч і неусвідомленим Українцем; може ти й мало думав про ці слова, однак у них засяяло мені таке тепле й дружнє почуття від тебе ... що уся моя душа полинула у твої обійми, як до обителі райської. Дякую друже!» (ІР НБУВ, Ф. 3/1/851, арк. 1 зв 2). З цим теплим почуттям чиновника, дослідника, редактора і мецената узгоджувалась і його діяльність із збереження української культурної спадщини.

Постать М. Рігельмана привертала увагу як його сучасників, так і дослідників ХХ - початку ХХІ ст. Однак, не зважаючи на це, в українській історіографії відсутні комплексні дослідження присвячені його багатогранній діяльності. Для існуючих наукових розвідок характерне зосередження на біографічних фактах і фрагментарне висвітлення його соціокультурних контактів. Одним з перших, хто висвітлив його життєвий шлях став письменник М. Колмаков (Колмаков, 1894).

За радянської доби, автори зазвичай, обмежувалися короткими інформаційними згадками про участь Миколи Рігельмана у певних ініціативах, або діяльності Археографічної комісії. Одним з таких дослідників був В. Міяковський який зосередив увагу на участі у археографічних розвідках кирило-мефодіївців (Міяковський, 1929). Відсутність прискіпливої уваги, вочевидь, пояснювалася ідеологічними концептами які побутували у суспільстві. Походження з дворянської родини і чиновницькі посади, визначали рівень інтересу до особи М. Рігельмана. Однак, його тісні зв'язки з кирило-мефодіївцями сприяли згадкам про нього у тогочасній літературі. Наприклад, у 1990 р. було опубліковано ґрунтовну працю присвячену братству. Наукова розвідка містила матеріали слідства щодо членів цієї організації. У третьому томі видання автори оприлюднили джерела які стосувалися слідчої справи М. Рігельмана (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990).

Із здобуттям незалежності, історичні дослідження, пов'язані з біографістикою набули свого значного розвитку. Значно зросла кількість наукових розвідок, у яких не лише описувався життєвий шлях М. Рігельмана, але й аналізувалася його наукова й літературна спадщина. Цей процес пояснювався як новими архівними знахідками, так і переосмисленням його місця в українському інтелектуальному середовищі ХІХ ст. Дослідниками які звернули увагу на постать М. Рігельмана є В. Шандра (Шандра, 2005), В. Мороз (Мороз, 2011), Н. Требіна (Требіна, 2017).

Основу джерельної бази наукової розвідки складають як опублікований, на шпальтах часопису «Киевская старина», епістолярій М. Рігельмана, так і його листи, які зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Метою статі є аналіз діяльності Миколи Рігельмана у царині просвітництва і визначення його внеску у збереження української культурної спадщини.

Микола Рігельман, як і значна частина нащадків українських лівобережних дворянських родин, після закінчення першого відділення філософського факультету в Московського університету, розпочав кар'єру державного службовця. Упродовж семи років він працював у канцелярії московського цивільного губернатора. З середини 40-х рр. його діяльність пов'язана з канцелярією Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, керівництвом училищами Київської губернії й Другою київською гімназією.

Однак, державна служба не стала для Миколи Рігельмана єдиною справою його життя. Сумлінне виконання обов'язків титулярного радника він вдало поєднував із дослідницькою роботою у Київській Археографічній Комісії (Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів)⁷⁰. У якості члена-співробітника, Микола Рігельман долучився до її діяльності у 1845 році. Упродовж тривалого часу побутувала думка, що його входження до складу комісії, ініціював генерал-губернатор Д. Бібіков, який висловлював зацікавлення у результатах досліджень, з метою їх використання як ідеологічного інструменту у боротьбі з польським національним рухом. Однак, В. Шандра аналізуючи діяльність імперської адміністрації у Києві, дійшов до висновку, що долучення М. Рігельмана, до роботи Археографічної Комісії, було його власною ініціативою (Шандра, 2005, с. 344).

Саме з цією установою пов'язаний процес становлення М. Рігельмана як дослідника який займається розшуком і збереженням рукописних і друкованих пам'яток, які становлять українську історичну і культурну спадщину. Як співробітник редакційної колегії М. Рігельман співпрацював із уже відомими на той час вченими, зокрема М. Максимовичем, М. Іванишевим, О. Селіним й В. Чеховичем. Йому поталанило досліджувати документами фельдмаршала графа Румянцева-Задунайського, які зберігалися у архіві Чернігівського губернського правління (Матяш, Зворський, Приходько, Романовський та Федорова, 2007, с. 534).

У 1846 р., з науковою метою, його було відряджено до Москви. Як у державних установах, так і у приватних осіб, у російській столиці, зберігалися старожитності, й різноманітні давні акти, які було привласнено або вкрадено під час упокорення українських земель або анексії Кримського півострова 1783 р. Мету свого відрядження М. Рігельман визначив так: «Мені дають доручення або, краще, я сам запропонував подивитися в Московському архіві закордонних справ акти, що стосуються Малоросії і можуть бути надрукованими в тутешній Археологічній комісії» (ІР НБУВ, Ф.3/1/916, арк. 1).

Подорож виявилася вкрай вдалою. У Москві він роззнайомився з російським істориком М. Погодіним, і дізнався про наявність у нього Літопису Самійла. Він і повідомив Археографічну комісію про існування цієї пам'ятки. Зрештою М. Рігельман ще й вмовив власника передати «Літопис» до Києва для подальшої публікації. Сам М. Погодін у листі до Писарева зазначав: «Почувши від пана Рігельмана про бажання Ваше надрукувати мій Малоросійський літопис, посилаю його у ваше повне розпорядження. Це є дорогоцінність зі справжніх сказань, яка розіллє світло нове на всю історію. Самуїло Величко був канцеляристом у Військовій Канцелярії й доклав до свого твору багато актів. Старовинну частину запозичив він із записок Самуїла Зорки, колишнього секретаря Богдана Хмельницького. Прошу Вас іменем історії, зберігати

⁷⁰ Комісія заснована у 1843 р., у м. Києві, за сприяння Михайла Максимовича. Завданням комісії було: збирання історичних джерел, проведення, за потребою, археологічних розкопок й в кінці, на основі знайденого матеріалу, публікація наукових видань.

рукопис, як зіницю ока, нікому до часу не показувати, окрім нареченого видавця, і намір зберегти в таємниці» (Міяковський, 1921, с. 321).

Видавцем «Літопису» було призначено М. Костомарова. Він готував записи до друку, однак роботу над ними було припинено. Причиною став арешт видатного українського історика весною 1847 року, через причетність до організації Кирило-Мефодіївського братства. Микола Рігельман писав з цього приводу Г. Галагану: «Останнім часом, шановний Григорію, відбулися тут сумні події, про котрі можу тобі сказати те, що вже знає все місто, що професора Костомарова, відомого своїми літературними творами, забрали і відправили в Петер(бург) за підозрою не знаю, в яких провинах політичних. Те ж саме трапилося з Шевченком та кількома тутешніми студентами. Бог знає, в чому їх там підозрюють; а знаючи їх за літературними працями, не можна не пошкодувати, тому що це були люди з талантами» (ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр. 208. Арк 1)⁷¹.

На думку П. Жура, цим листом М. Рігельман намагався попередити Т. Шевченка, з яким приятелював ще з 1840 р. Як чиновник Канцелярії він дізнався про невідворотність арешту, тоді коли до установи надійшов відповідний наказ. Вважаючи, що письменник перебуває у цей час на Чернігівщині він і написав листа Г. Галаганові (Жур, 1989, с. 16). Зрештою і самого М. Рігельмана, допитували у справі кирило-мефодіївців, вважаючи його причетним до діяльності товариства. Його не було ув'язнено, однак він тривалий час перебував під наглядом поліції.

Арешт М. Костомарова, створив умови для призначення нового відповідального у справі видання Літопису Самійла Величка. Ним став М. Рігельман. Український історик Олег Журба досліджуючи діяльність Київської археографічної комісії в цілому, і зокрема звертаючи увагу на особливості редагування «Літопису», зазначав, що науковець відмовився від передачі тексту методом транслітерації, мотивуючи це виключно зручністю для більшості читачів (Журба, 1993. с. 69). Він як аматор, у цій справі припустився й інших хиб, зокрема: розкривав титла і скорочення слів, літери, що вийшли з вжитку, замінив на сучасні; у виданні літопису, також, практично повністю відсутні примітки до тексту й належне археографічне оформлення; у передмові подана коротка інформація про джерело, його структуру, зовнішній вигляд, час складання (Журба, 1993. с. 69). Хоч зазначенні огріхи й були наслідком нестачі досвіду й кваліфікації, підготовлене М. Рігельманом видання, отримало досить високу оцінку наукової спільноти.

Однак, зусилля не обмежилися виключно збереженням рукописної спадщини. Завдяки батькові, Аркадію Рігельману, який з дитинства прищеплював синові глибокий інтерес до української культури, Микола Рігельман рано виявив схильність до етнографічних досліджень. Отже, ще однією справою, яка знайшла відгук у серці українського дворянина, стало збереження і популяризація фольклорної спадщини. Микола Рігельман не лише самостійно збирав зразки усної народної творчості, але й підтримував власним коштом видання етнографічних збірок інших авторів.

У тих випадках, коли сам не міг посприяти публікації, він звертався за допомогою до двоюрідного брата – Григорія Галагана. Подібна ситуація склалася навколо публікації збірки пісень М. Максимовича. У зв'язку з цим М. Рігельман писав Г. Галагану: «Як тобі відомо, тут мешкає Максимович, який довго займався зборами українських пісень і накопив їхню чималу кількість; найменшу їхню частину він видав, але видання зупинилося на першому томі, через брак коштів. Розговорившись раз про це, мені спало на думку, чи не знайдеться добра людина, яка могла б допомогти цьому горю; і твій образ

⁷¹ Уривок, також опублікований у статті Жур П. Шевченківський Київ. Дніпро. 1989. № 7. С. 16.

промайнув переді мною. Я не назвав, однак, тебе; втім, сказав Максимовичу, що, можливо, мені вдасться знайти людину, яка захоче позичити йому або навіть пожертвувати потрібні гроші. Тепер, сподіваюся, що тобі анітрохи не важко буде сказати мені без усяких натяків – ні, якби така пропозиція, з чого б то не було, обмежувала тебе, я звертаюся до тебе з цим питанням» (ІР НБУВ, Ф. 3/1/201, арк. 1, 1 зв.). Зрештою, проблему було вирішено й у 1849 р. за авторством М. Максимовича вийшла друком збірка українських пісень.

Про необхідність збереження усної народної творчості для прийдешніх поколінь і посилення заходів для реалізації цього завдання М. Рігельман писав і у листі до Г. Галагана, датованому 15 грудня 1852 р.: «День наш минув у історичних спогадах, і за співом якоїсь Домахи пісень, яких вона знає, за словами Максимовича, до 500, до цього ж має чудовий голос (і сама дуже миловидна) і дійсно народний стиль. І скільки таких Домах можна було б відшукати у твоїх володіннях, і яка б чудова збірка могла б бути укладена нашої народної музики, як пам'ятник і скарбниця для нащадків. Однак ви спите, запеклі патріоти, і створення народної душі гинуть, замовкають навіки і ніхто і ніхто про них не почує» (ІР НБУВ, Ф. 3/1/855, арк. 2).

Микола Рігельман відіграв, також, одну із важливих ролей у публікації подібного видання, укладеного Амвросієм Метлинським. Окрім фінансового сприяння, він допомагав і власноруч зібраними фольклорними матеріалами, займався редакційними й видавничими питаннями. Оскільки для збірки не вистачало купальських, троїцьких, пісень, що належать до сільських промислів, колискових тощо, М. Рігельман звернувся за допомогою, щодо її змістовного наповнення, до друзів і родичів, зокрема Г. Галагана й родини Лизогубів.

Характеризуючи майбутнє видання, він писав до Г. Галагана: «Я б привіз тобі зразки зі збірки українських пісень, приготованої до видання Метлинським (тобто слова), він сильно сподівається на твоє сприяння і я також. Пісень буде всіх до 300 і між ними багато дуже хороших; взагалі якщо видання відбудеться, то воно буде перше у відношенні систематичного розташування, – так, що всі сторони життя народу, як зовнішнього, так і внутрішнього, відіб'ються у власному їхньому дзеркалі, зрозуміло, з більшою або меншою повнотою, дивлячись на те, яким багатим є кожний відділ» (Частная переписка Г.П. Галагана, 1899b, с. 444).

Збірник був цікавий й тим, що основну частину пісень складали твори видатного українського фольклориста Степана Носа. Такий вибір був не випадковим. Значною мірою, він обумовлювався ставленням самого М. Рігельмана до творчості цього виконавця. Одного разу, слухаючи спів Степана Носа, Микола Рігельман підхопився із фотеля і вигукнув: «Яка чарівність і краса, скільки душевної правди в цих квітках!» (Требіна, 2017, с. 14). Зрештою, працю було надруковано у 1854 р. під назвою «Народные южнорусские песни».

Зусилля до дослідження і збереження української культурної спадщини М. Рігельман докладав і надалі, перебуваючи у складі різноманітних товариств, зокрема: Київського слов'янського благодійного товариства (з 1878 р.) й Київського відділення російського музичного товариства (Матяш, Зворський, Приходько, Романовський та Федорова, 2007, с. 533). Перша із зазначених спілок була добровільним об'єднання української інтелігенції, яка мала слов'янофільські переконання. Діячі товариства ставили собі за мету популяризацію теми культурного й соціального життя південних і західних слов'ян з метою організації їм практичної допомоги у боротьбі за національну ідею. Визначаючи місце М. Рігельмана у діяльності цієї організації М. Колмаков писав: «Увесь цей час він брав найжвавішу участь у долі слов'янства і неодноразово жертвував зі своїх засобів значні суми на видання книг з слов'янознавства» (Колмаков, 1894. с. 57).

Фінансові зусилля громадського діяча на підтримку товариства становили від 1 до 10 тис. рублів на рік. Власне його коштом і було організовано видання «Слов'янського щорічника». Поряд з тим підтримувалися й закордонні проекти, які розвивали й популяризували слов'янофільську проблематику.

Упродовж життя М. Рігельман не полишав реалізовувати різноманітні видавничо-просвітницькі ініціативи. Так, у 1857 р., після повернення Т. Шевченка до України, М. Рігельман підтримав письменник матеріально, а також, опублікував у журналі «Русская беседа» рецензію на «Записки о Южной Руси», в якій дав високу оцінку поемі «Наймичка» (1845 р.) (Требіна, 2017, с. 14). Він, також, взяв участь у комплектуванні книгозбірні жіночого училища імені графа Д.М. Блудова⁷². 19 січня 1870 р. у листі, адресованому братству, графиня А.Д. Блудова зазначала: «Рігельман (старший братчик київського відділу братства) теж писав мені, що він вам надіслав книжку з римської історії, але не знаю яку. Чи знадобиться вона вам?» (Сажок, 2012, с. 83).

Однак, видавничо-просвітницькі ініціативи полягали не лише у збереженні культурної спадщини, поширенні й підтримці україномовних літературних творів, але й у популяризації знань у різних сферах життєдіяльності суспільства. Одним з цікавих, але на жаль не реалізованих проектів, стала спроба перевидання українською мовою низки статей, опублікованих у журналі «Сельское чтение», що видавався у Петербурзі за редакцією В. Одоєвського й А. Заблоцького-Десятовського, які були пов'язані із сільським господарством і побутом.

Його метою, було поширення, серед населення, знань які транслювали інновації у аграрній сфері. Окреслюючи поставлені завдання, Микола Рігельман нотував: «Знайшлися молодики, які старанно взялися за справу, так що вона разом закипіла і вже готова. Користь у ставленні до них самих – деякий рід вправ у справі, досі зовсім чужій: друге, вигода видати малоросійському світові те, що вже схвалено урядом, а отже, не може переслідуватися; третє, у такий спосіб керівники наших палат можуть без докорів сумління подати руку допомоги для розповсюдження; четверте й головне, що на безриб'ї й рак риба» (Частная переписка Г.П. Галагана, 1899а, с. 191-193).

Загалом, журнал «Сельское Благоустройство» користувався особливою популярністю серед дворян. Однак, його завдання полягало не лише у залученні аристократичних кіл до авторської діяльності, а й у висвітленні важливих соціально-економічних проблем. Одним із гострих питань, які обговорювалися на сторінках журналу, була й майбутня селянська реформа. Участь у дискусії брав і М. Рігельман. Свою позицію, щодо змін у аграрному секторі він сформулював так: «Міркуючи над майбутньою перебудовою селянського побуту з різних його боків, приходимо до переконання, що під час вирішення цього питання потрібно керуватися переважно трьома міркуваннями: 1) здійснити ці зміни найменш збитковим чином для поміщиків; 2) створити для селян становище більш-менш стійке; 3) найближчим часом припинити обов'язкові відносини між тими й іншими (Рігельман Н., 1859, с. 23).

Схвально ставився М. Рігельман й до позицію Д. Бутовського, який вважав, що виділення селянам землі було єдиним способом врятувати їх від злиднів та соціального потрясіння. Він наголошував: «треба дати селянам польову землю в невід'ємне користування, за обов'язкову роботу, – і ще змусити нею користуватися; тому, що знову, якщо надати право виселення, то нерідко найвигідніші умови не втримають селян на місці» (Якименко, 2013, с. 172). Крім того, М. Рігельман пропонував виділяти кожному одруженому робітнику орієнтовно 3 десятини поля і одну десятину сінокосу з тим, щоб

⁷² Блудов Дмитро Миколайович – державний російський діяч, літератор.

впродовж 12 років селянин міг або відпрацювати щорічно протягом 112 днів, або викупити грошима цю землю у власність (Якименко, 2013. с. 173).

Ще однією громадською ініціативною М. Рігельмана, пов'язаною із вдосконаленням царини сільського господарства, яку підтримав і П. Комаровський⁷³, було прагнення заснувати установу для здобуття освіти серед сільських механіків, інженерів й техніків. Ця школа мала на меті готувати відповідні професійні кадри в аграрній сфері, а також підвищити рівень освіченості селян. Визначаючи потребу існування такої установи М. Рігельман писав: «я все-таки залишаюся в колишньому переконанні, що освіта, мистецтво, вміння є єдиною в наш час силою, і такою, без якої неможливо обійтися, якщо не хочеш залишитися далеко позаду, предметом глузувань, і бути приреченим на роботу вола, про якого всі думають, що він лише здатний орати землю. Тільки освіта в сенсі сучасності приводить до свідомості; а свідомість викликає на діяльність усі сили нашого духу» (ІР НБУВ, Ф. 3/1/899, арк 2 зв.).

Микола Рігельман був активним учасником суспільного життя, його погляди відображали настрої значної частини лівобережного дворянства. Зокрема, він виступав за посилення українського впливу в Києві та протидію домінуванню польської шляхти на Правобережжі. Ці погляди були характерними для значної частини лівобережного дворянства, яке прагнуло зміцнити свої позиції в регіоні. Він наголошував: «У цей час коли благонамірені реформи Уряду та їх ліберальний напрямок – дають суспільному життю більше простору та самостійності, Польський елемент стиснутий заходами колишнього царювання, став оживати з новою енергією» (ІР НБУВ, Ф. І/1/6975, арк 4). Для досягнення успіху у цій справі, ним вважалося за можливе й використання російських урядових кіл, як своєрідного інструменту. Поряд з тим, основними заходами для протидії польським впливам він вважав: необхідність «усунути Поляків по можливості від будь-якого урядового офіційного значення в цьому краї» (ІР НБУВ, Ф. І/1/6975, арк 3 зв.); «заборону переселяти Поляків із Царства Польського у вигляді поміщиків на землі поміщицькі»; організацію російськомовних курсів для промисловців, інженерів, ремісників; реформування православної церкви, яка мала стати основним духовним інструментом впливу на не польське населення (ІР НБУВ, Ф. І/1/6975, арк 5 зв.).

У контексті протії польським впливам, Микола Рігельман став одним із ініціаторів встановлення пам'ятника Богдану Хмельницькому у Києві. Гліб Лазаревський⁷⁴ згадував: «Думка поставити цей пам'ятник у Києві виникла після придушення польського повстання 1863 року й чи не першими піонерами були Микола Рігельман і Михайло Юзефович» (Кужельна, 2020, с. 227). Монумент мав стати місцем пам'яті і символом боротьби українців з польською державою. Власне патріотичне захоплення постаттю Б. Хмельницького він опосередковано описав так: «Був я у Чигирині, цьому палладіумі нашої слави; бвчив здалеку Суботово і говорив на полі з його обивателями... Вдивляючись пильно у риси, і мені здавалося в них щось спільне з типами Хмельницького. Може і гречкосій, з яким я розмовляв, був на нього схожий. Народ сильний, білявий, риси неправильні, але у них х і у очах багато сенсу» (ІР НБУВ, Ф. 3/1/855, арк. 2). Поряд з тим, М. Рігельман розумів, що пам'ятник дозволять поставити, оскільки він влаштовував й імперську владу, яка продукувала міф про добровільне возз'єднання українських земель з Московією.

⁷³ Комаровський Павло Євграфович – граф, партнер Марії Галаган, сестри Григорія; у шлюбі з 10 листопада 1840 року.

⁷⁴ Лазаревський Гліб Олександрович – син Олександра Лазаревського; літературознавець, правник.

Таким чином, синтез різноманітних соціальних ролей й широкий спектр інтересів робить Миколу Рігельмана багатогранною особистістю. Займаючи різні посади у державних установах, він водночас був творцем і учасником численних культурно-просвітницьких проєктів, спрямованих на збереження й популяризацію української культурної спадщини. Серед його здобутків є: редагування Літопису Самійла Величка, видання етнографічних збірок М. Максимовича й А. Метлинського, підготовка до перевидання статей з журналу «Сельское чтение» українською мовою для широкого загалу, розробка проєкту створення навчального закладу з метою підготовки кваліфікованих кадрів для українського села, ініціатива із встановлення пам'ятника Б. Хмельницькому у Києві. Попри те, що значна частина просвітницьких ініціатив залишилися нереалізованими, вони демонструють прагнення М. Рігельмана до поширення освіти серед широких верств населення.

Бібліографічний список

- Жур, П., 1989. Шевченківський Київ. *Дніпро*, 7, с. 5-19.
- Журба, О. І., 1993. *Київська археографічна комісія 1843–1921*. Київ: Наукова думка.
- ІР НБУВ, Ф. 3/1/201, Ригельман Николай – Галагану Григорию Павловичу. Лист 30 січня 1845 р., 2 арк.
- ІР НБУВ. Ф.3./1/208 . Ригельман М.А – Галагану . Лист 2 квітня 1847 р., 4 арк
- ІР НБУВ, Ф. 3/1/855, Ригельман М.А – Галагану. Лист 15 грудня 1852 р. з Києва до []. 2 арк.
- ІР НБУВ, Ф. 3/1/899, Ригельман Николай – Галагану Григорию Павловичу. Лист 15 травня, 4 арк.
- ІР НБУВ, Ф. 3/1/916. Ригельман Николай – Галагану Григорию Павловичу. Лист 10 грудня, з Києва до Сокиринцев, 3 арк.
- ІР НБУВ, Ф. І/1/6975, Ригельман Н. А. Записка о нынешнем положении губерний Киевской, Подольской и Волынской, о борьбе с польским влиянием. [подача кн. Елене Павловной Блудовой и в комитет о Западном крае 1863 г.], 10 арк.
- ІР НБУВ, Ф. 3/1/851, Ригельман М.А – Галагану. Лист 18 листопада 1846 р. з Києва до Прилук на Полтавщині. 2 арк.
- Кирило-Мефодіївське товариство*: у 3 т. 1990. В: П.С. Сохань (голов.) (ред.) та ін. Київ: Наукова думка, Т. 3.
- Колмаков, Н., 1894. *Очерк деятельности Киевского Славянского Благотворительного Общества за 25 лет его существования 1869-1894*. Киев: Тип. С.В. Кульженко.
- Кужельна, О.В. 2020. Непростий шлях Б. Хмельницького до Софіївської площі (історія спорудження пам'ятника Б. Хмельницькому у Києві в мемуарно-епістолярній спадщині). *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* Київ-Глухів, вип. 13. с. 227-233.
- Матяш, І. Б. (кер.), Зворський, С. Л., Приходько, Л. Ф., Романовський, Р. В. та Федорова, Л. М. (упоряд.), 2007. *Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник*. Київ, 752 с.
- Міяковський, В., 1929. Кирило-методіївці в археографічній комісії. *Ювелійний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського*. В: П. А. Тутківський (голов.), О. Ю. Гермайзе, М. О. Макаренко та ін. (ред.). Київ: Трест «Київ-Друк». Т. 1, с. 312–323.
- Мороз, В. В. 2011. Дворянство Лівобережної України і літератури другої половини XIX – початку XX ст. *Гуманітарний журнал*, с. 31–37.
- Рігельман, Н., 1859. О крестьянском вопросе в Малороссии. *Сельское Благоустройство*. 1, с. 23-38.

- Сажок, О. В., 2012. Бібліотечна діяльність Острозького Кирило-Мефодіївського церковного братства у 1865–1929 рр. *Сторінки історії : збірник наукових праць*, 33, с. 80-91.
- Требіна, Н. 2017. Німецьке коріння, українська душа... . *Слово Просвіти*. Київ. Вип. 39. с. 14.
- Частная переписка Г.П. Галагана, 1899b. 1) Письма Н.А. Ригельманана. 2) Два письма А.Л. Метлинскаго. *Киевская старина*, 6(LXV), с. 440–454.
- Частная переписка Г.П. Галагана, 1899a. 1. Письма Н.А. Ригельмана, 1846–53 г. *Киевская старина*, 5(LXV), с. 191–193.
- Шандра, В.С. 2005. *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття*. Київ: НАН України. Ін-т історії України.
- Якименко, Л. І. 2013. Журнал «Сельское Благоустройство» як джерело до історії підготовки селянської реформи 1861 р. в Лівобережній Україні. *Культура народів Причорномор'я*, 254, с. 170-174.

References

- Chastnaya perepiska G.P. Galagana. 1) Pis'ma N.A. Rigel'manana. 2) Dva pis'ma A.L. Metlinskago. [Private correspondence of G.P. Galagan. 1) Letters of N.A. Rigelmanan. 2) Two letters from A.L. Metlinsky]. 1899. *Kiyevskaya starina*, 6, LXV, pp. 440-454. (in Russian).
- Chastnaya perepiska G.P. Galagana. 1. Pis'ma N.A. Rigel'mana, 1846–53 g. [Private correspondence of G.P. Galagan. 1. Letters of N.A. Rigelman, 1846–53]. 1899. *Kiyevskaya starina*, 5, LXV, pp. 191–193. (in Russian).
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 201, Ryhelman Nikolai – Halahanu Hryhoryiu Pavlovychu. Lyst 30 sichnia 1845 r., fols. 2.
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 208, Rigel'man M.A – Galaganu. List 2 kvitnya 1847 r., fols. 4.
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 855, Rigel'man M.A – Galaganu. List 15 grudnya 1852 r. z Kiïva do [], fols. 2.
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 899, Ryhelman Nikolai – Halahanu Hryhoryiu Pavlovychu. Lyst 15 travnia, fols. 4.
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 916, Ryhelman Nikolai – Halahanu Hryhoryiu Pavlovychu. Lyst 10 hrudnia, z Kyïva do Sokyrynets, fols. 3.
- IR NBUV, f. 3, Op. 1, Spr. 851, Rigel'man M.A – Galaganu. List 18 listopada 1846 r. z Kieva do Priluk na Poltavshchini, fols. 2.
- IR NBUV, f. I, Op. 1, Spr. 6975, Ryhelman N.A. Zapyska o nymeshnem polozhenyū hubernyi Kyevskoi, Podolskoi y Volynskoi, o borbe s polskym vlyianiem. [podacha kn. Elene Pavlovnoi Bludovoi y v komytet o Zapadnom krae 1863 h.], fols. 10.
- Kolmakov, N. 1894. *Ocherk deyatel'nosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Obshchestva za 25 let ego sushchestvovaniya 1869-1894*. [An Essay on the Activities of the Kiev Slavic Charitable Society for 25 Years of Its Existence 1869-1894]. Kyiv: Tip. S.V. Kul'zhenko. (in Russian).
- Kuzhelna, O.V. 2020. Neprostyi shliakh B. Khmelnytskoho do Sofiivskoi ploshchi (istoriia sporudzhennia pamiatnyka B. Khmelnytskomu u Kyievi v memuarno-epistoliiarnii spadshchyni). [The difficult path of B. Khmelnytsky to St. Sophia Square (the history of the construction of the monument to B. Khmelnytsky in Kyiv in the memoir and epistolary heritage)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zb. nauk. pr.* Kyiv-Hlukhiv, 13, pp. 227-233. (in Ukrainian).
- Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo: [Cyril and Methodius Society]*. u 3 t. 1990. / za red. P.S. Sokhan (holov.) ta in. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 3. (in Ukrainian).

- Miiakovskiy, V. 1929. Kyrylo-metodiivtsi v arkheohrafichnii komisii. [Cyril and Methodius in the archeographic commission]. *Yuveliinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho* / za red.: P.A Tutkivskiy (holov.), O.Iu. Hermaize, M.O. Makarenko ta in. Kyiv: Trest «Kyiv-Druk», 1, pp. 312–324. (in Ukrainian).
- Moroz, V.V. 2011. Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy i literatury druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The nobility of the Left-Bank Ukraine and literature of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. *Humanitarnyi zhurnal*. pp. 31-37. (in Ukrainian).
- Rigel'man, N. 1859. O krest'yanskom voprose v Malorossii. [On the peasant question in Little Russia]. *Sel'skoye Blagoustroystvo*, 1, pp. 23-38. (in Russian).
- Sazhok, O.V. 2012. Bibliotekna diialnist Ostrozhkoho Kyrylo-Mefodiivskoho tserkovnoho bratstva u 1865-1929 rr. [Library activity of the Ostroh Cyril and Methodius Church Brotherhood in 1865-1929]. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 33, pp. 80-91. (in Ukrainian).
- Shandra, V.S. 2005. *Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX–pochatok XX stolittia*. [General Governments in Ukraine: XIX–early XX centuries]. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. (in Ukrainian).
- Trebina, N. 2017. Nimetske korinnia, ukrainska dusha... . [German roots, Ukrainian soul...]. *Slovo Prosvity*. Kyiv, 39, pp. 14. (in Ukrainian).
- Ukrainski arkhivisty (XIX-XX st.): Biobiliogr. Dovidnyk*. [Ukrainian archivists (XIX-XX centuries): Biobiliogr. Handbook]. 2007. / uporiadn. I.B. Matiash (k r), S.L. Zvorskyi, L.F. Prykhodko ta in. Kyiv. (in Ukrainian).
- Yakymenko, L.I. 2013. Zhurnal «Selskoe Blahoustroistvo» yak dzherelo do istorii pidhotovky selianskoi reformy 1861 r. v Livoberezhnii Ukraini. [The journal "Rural Blagoustroystvo" as a source for the history of the preparation of the peasant reform of 1861 in Left-Bank Ukraine]. *Kultura narodov Prychernomoria*, 254, pp. 170-174. (in Ukrainian).
- Zhur, P. 1989. Shevchenkovskiy Kyiv. [Shevchenkovskiy Kyiv]. *Dnipro*, 7, pp. 5-19. (in Ukrainian).
- Zhurba, O.I. 1993. *Kyivska arkheohrafichna komisiia 1843-1921*. [Kyiv Archeographic Commission 1843-1921]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2024 р.

O. Ivaniuk
E. Bilodid

MYKOLA RIEGELMAN'S SOCIAL ACTIVITIES AND HIS CONTRIBUTION TO THE PRESERVATION OF THE UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE

The article covers a number of issues related to the scientific, educational and literary activities of Mykola Rigelman. In the process of research, special attention was paid to the contribution of a representative of the Ukrainian left-bank nobility to the preservation of Ukrainian cultural heritage. In order to reconstruct the role of the individual in the formation of cultural processes in the Left-Bank Ukraine, a comprehensive methodological approach was used, combining the following methods: internal criticism, culturological, historical-genetic, descriptive, etc. In the process of scientific research, attention was focused on the work of the landowner in the Kyiv Archeographic Commission, which marked the beginning of the formation of Mykola Rigelman as a researcher of the Ukrainian historical and cultural heritage. It was established that he paid most attention to ethnographic research,

popularization of education among the general population, in particular peasants, and preservation of folklore heritage. Among the set of measures initiated by Mykola Rigelman, it is worth highlighting the following: publication of ethnographic collections, in particular by M. Maksymovych and A. Metlynsky; preparation of re-publication of articles from the journal «Selskoe Chittentye» in Ukrainian for the general public, development of a project for the creation of an educational institution in order to train qualified personnel in the agricultural direction. In the process of research, it was found out that Mykola Rigelman was an ardent supporter of the idea of returning Ukrainian influence to Kyiv and combating the dominance of the Polish nobility in the Right Bank. Its implementation included, among other things, the creation of places of memory that would remind of the victorious past of the Ukrainian people. Therefore, Mykola Rigelman became one of the initiators of the Bohdan Khmelnytsky monument in Kyiv.

Keywords: *Mykola Rigelman, Ukrainian cultural heritage, Kyiv, educational activities, Slavophilism.*

УДК 177:343.6(=411.16)(477.62-21)"1905"

І.Г. Луковенко

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ У МАРІУПОЛІ 1905 РОКУ: КОНТЕКСТ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ

Стаття присвячена дослідженню трагічної сторінки в історії єврейської громади Маріуполя в дорадянські часи - погрому 1905 року. Аналізуються причини та контекст цієї події, перебіг та наслідки.

Події погрому розглядаються в контексті Першої російської революції, що розпочалася в січні 1905 року.

Особливу увагу приділено співвідношенню політичних і національних мотивів у діях учасників зіткнень: протистояння двох сил революційної та антиреволюційної спрямованості.

Досліджуються свідчення джерел про участь і ступінь залучення до зіткнень монархічних сил, представлених прихильниками так званого «Союзу російського народу» (чорносотенцями), серед яких були дуже популярні антисемітські ідеї. З іншого боку, проаналізовано особливості участі збройних загонів єврейської самооборони та робітничого руху Маріуполя в подіях погрому. На основі наявних джерел проаналізовано особливості перебігу подій погрому, їх послідовність та наслідки.

На основі знайдених та систематизованих даних, отриманих з метричних книг маріупольської синагоги, автор вперше подає інформацію про жертви цього погрому та їх родини.

Ключові слова: революція 1905 р., погром, єврейська громада Приазов'я, іудаїзм, «чорносотенці».

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-45-58

Погром 1905 року став трагічною подією в історії єврейської громади Маріуполя та частиною більш ширшого історичного явища під назвою «Перша російська революція». Контекст цієї драми, її причини та наслідки є важливим елементом історії Приазов'я, міжетнічних та міжрелігійних взаємин в регіоні як на суспільно-історичному так і особистісно-індивідуальному рівнях.

Тема погрому 1905 р. в Маріуполі вперше була піднята на початку 1990-х рр. Л. Яруцьким який долучався до суспільно-культурного життя єврейської громади, проводив певні розвідки, результатом яких став розділ про погром в його праці «Євреї Приазов'я» (Яруцкий, 1996, с. 44-49). Він зібрав відомі на той час дані, зокрема ті, що стосувалися ролі робітничого класу в тих подіях. А також мав можливість отримати обривчасті дані щодо деяких жертв погрому, що і відобразив у своїй книзі. Втім, обмеженість джерел не давала можливості більш ґрунтовного та різнобічного дослідження цих подій. Тривалий час ця тема не знаходила свого наукового вивчення. До теми погрому звертався маріупольський краєзнавець П. Мазур. У 2016 р до цієї теми звернулася О. Воротілова, пославшись зокрема на матеріали з числа тих, що містилися у праці Л. Яруцького (Воротілова, 2016, с. 129-130).

На наш погляд ця тема є дуже важливою для розуміння історії єврейської громади міста (та регіону в цілому) дорадянського періоду, та такою, що потребує значно більшої уваги, ніж та, яку вона має на теперішній час.

Метою статті є аналіз причин, перебігу та наслідків подій погрому в контексті Першої російської революції та революційних подій в Маріуполі, а також фокусування уваги саме на особистісному аспекті трагедії – узагальненні інформації про жертви погрому та їх родини.

Хвиля погромів 1905 р. не була першою в єврейській історії імперських часів, і не стала останньою. Євреї в Російській імперії пережили три основні хвилі погромів – в 1881-1884, 1903-1906 і 1917-1921 рр. Погроми відбувалися в періоди пертурбацій і нестабільності в Росії.

Погроми жовтня 1905 р. у більш широкому контексті стали частиною подій в рамках т.зв. «Першої російської революції», що розпочалася у січні 1905 р. з т.зв. «кривавої неділі» 9 (22) січня 1905 р.

Єврейське населення через обмеженість своїх прав, брало активну участь у революційних подіях, сподіваючись на зміну ситуації, ратуючи за політичні свободи та рівноправ'я, яке бачилося в результаті перемоги революції, ліквідацію обмежень за етнічною ознакою тощо. Антимонархічні настрої охоплювали всі верстви населення та національні спільноти. Євреї не були виключенням. Склалися ворогуючі табори. Антиреволюційні настрої обстоювала промонархічна, право-радикальна, націоналістична, шовіністично налаштована громадськість з числа різних верств населення. Ці настрої підігрівалися владою, в тому числі, вищою. Серед цієї частини соціуму були широко поширеними антисемітські настрої. Саме події 1905 р. сколихнули та активізували промонархічні організації, які взяли на себе роль оберігача та ревнителя існуючого ладу: «особливо активну діяльність монархічні організації розгорнули у 1905 р., щоб протидіяти поширенню революційних настроїв у суспільстві» (Токаленко, 2017, с 48).

Погроми, що відбувалися саме у цей період, характеризуються більшою організованістю, активною діяльністю саме монархічних, право-радикальних організацій, які підбурювали «темне» неграмотне населення, потуранням чи прямою участю влади, зокрема й через постачання чорносотенцям зброї, фінансуванням їх діяльності (Омельяничук, 1997, с. 87). Перші погроми саме в період революції розпочалися вже у квітні 1905 р. з Мелітополя. Згодом сталися погроми в Сімферополі, Житомирі, Мінську, Брест-Литовську. Найбільш відомим в цей час став погром в Катеринославі (20 липня). Влітку 1905 р. погроми сталися у Керчі, Єнікале.

Втім, основна хвиля погромів сталася у жовтні. На цей період припадають найбільш активні та масові заворушення під час революційних подій, що відомі як «Жовтневий загальний (всеросійський) політичний страйк». Страйк проходив під гаслами повалення самодержавства, завоювання демократичних свобод, економічними вимогами. Наслідком цього страйку стали поступки, на які змушена була вдатися вища влада – страйк став головною причиною видання Ніколаєм II «Маніфесту 17 жовтня» («Височайший Маніфест про вдосконалення державного порядку», ще відомий як «Жовтневий маніфест»).

Маніфест у суспільстві був сприйнятий по різному. Для одних дарування громадянських свобод та правового порядку було «актом великої історичної ваги». В першу чергу схвально та захопливо сприйняла нові віяння ліберальна опозиція, яка відразу проголосила створення політичних партій. Саме тоді з'являються партії конституційних демократів («кадетів») і «Союз 17 жовтня» («октябристів»).

Разом з тим, намагаючись вгамувати революційні настрої, ліберальне крило політикуму вважало за необхідне перевести революційний рух на мирний шлях. Власне, для них революція і завершилася, вони, в принципі, досягли того, за що боролися.

Крайні ж політичні сили, в першу чергу більшовики (РСДРП(б)), воліли використати можливості, передбачені Маніфестом, у радикальних формах та методах боротьби з урядом, зокрема збройних виступів, що і відбулося у Москві, Нижньому Новгороді, Красноярську тощо. Варіант участі у виборах вони відкидали. Видання Маніфесту вони сприйняли як слабкість влади, яку треба було, як-то кажуть, «дожати».

Різко негативно ці нововведення були сприйняті в середовищі крайніх реакціонерів, правих, шовіністичних організацій (типу «Союза русского народа»), які сприйняли ці новшества як посягання на існуючий лад, устої суспільства, традиційні цінності. Вони ж за кілька тижнів перед тим вкрай гостро сприйняли поразку Росії у війні з Японією та підписання Портсмутського миру (23 серпня за ст. ст.). Саме вони проводили промонархічні, антиреволюційні, антисоціалістичні демонстрації. Чорносотенці активно діяли в губерніях зі змішаним національним складом, зокрема в межах Смути осілості та користувалися повною підтримкою влади.

Після опублікування Маніфесту та в процесі розгортання жовтневого страйку сталися найбільші в історії царської Росії єврейські погроми, які тривали всі двадцять числа жовтня. Погромами було охоплено 660 населених пунктів, переважно у південних і південно-західних губерніях Смути осілості. Під час погромів було вбито понад 800 євреїв (не рахуючи померлих невдовзі від наслідків погромів); матеріальні збитки оцінювалися у більш ніж у 70 млн. крб. Найбільше жертв було в Одесі, де загинуло понад 400 євреїв.

Ця хвиля погромів вважається найсильнішою в історії царської Росії. Традиційні для імперії антисемітські настрої, які в певні періоди спалахували по тих чи інших причинах, на цей раз були спричинені оголошенням цим Маніфестом політичних свобод та позитивною реакцією на це з боку частини єврейського населення, яке бачило в цьому довгоочікуваний злам політичних, національних, соціальних, культурних обмежень, які були реальністю в тих умовах. Саме задля цього частина євреїв доволі активно приймала участь у революційних подіях. Наприклад, Шолом-Алейхем вивів образ такого єврея в персонажі бідного студента-революціонера Перчика в «Тев'є-молочарі», події якого відбуваються саме у ті часи.

Супротив цих заходів була консервативна, монархічна, антисемітськи налаштована, здебільшого маргіналізована, але підтримувана владою, частина суспільства. Причому погроми не завжди мали виключно етнічну («єврейську») спрямованість — їхніми жертвами ставали часто інтелігенти, студенти, тобто всі ті, до кого підходило визначення «демократ», «ліберал», що було ненависним для консервативного натовпу.

Як правило, «сценарій» цієї драми був більш-менш однотипним. Після прочитання Маніфесту, стихійно починалися демонстрації прихильників революційних партій і рухів, які святкували здобуття свобод.

На протигагу їм організовувалися промонархічні патріотичні ходи, які складалися із представників консервативних сил, з національними прапорами та портретами імператора.

Між прибічниками обох таборів починалися збройні сутички. Проурядові демонстранти, які були незадоволені поступками імператора, групи агресивно налаштованих людей, дуже швидко підігрівалися антиреволюційними та антисемітськими лозунгами та закликами, були падкими на різного роду чутки, що у негативному світлі показували єврейське населення.

Після цього починалися погроми, проурядові активісти нападали на євреїв, інтелігенцію, студентів, випадкових перехожих, схожих на євреїв, грабували будинки та крамниці, що належали як євреям, так і християнам. Погромами охоплювалися

підприємства, лавки, магазини, прибуткові будинки, приватні квартири та будинки. Людей вбивали, часто жорстоким чином, частими були випадки насилування жінок та дівчат.

Роль органів влади у цих процесах істориками пояснюється тим, що сам Маніфест готувався у повній таємниці. Відповідно на місця не було надіслано жодних сповіщень чи пояснень. Після опублікування Маніфесту не було жодних роз'яснень. Губернатори та поліцеймейстери, не знаючи, як поводитись у нових, небувалих умовах, не наважувалися віддавати заборонні накази, не знаючи, чи можна забороняти щось в умовах «конституції», і надсилали запити до столиці. Столичні чиновники також не були проінструктовані та відповідали із запізненнями за кілька днів. Як противагу революційним демонстраціям деякі представники силових органів та сановники, побоюючись заборонити їх, вирішували організувати контрреволюційні демонстрації консервативних сил (самі часто будучи прибічниками цих ідей), інколи очолюючи останні.

Наслідком погромів стало те, що сотні родин залишалися без даху над головою і засобів до існування. Погроми стали причиною того, що багато євреїв вимушені були залишати свої міста та емігрувати до США та Ізраїлю.

Революційні події 1905 р. безпосередньо торкнулися і Маріуполя. Вже 25 січня 1905 р. робітники заводу «Нікополь-Маріупольський» пред'явили адміністрації заводу свої економічні вимоги, а 31 січня було оголошено страйк, у якому взяло участь 750 робітників. На його придушення викликали війська. У березні страйкували портові вантажники. Події набували такого розмаху, що 22 березня 1905 р. міська дума вимушена була клопотати перед губернським керівництвом про надсилання до міста батальйону піхоти або сотні козаків.

Починаючи з квітня страйками були охоплені майже всі промислові підприємства міста (порт, заводи «Російський Провіданс» та «Нікополь», завод Сойфера).

Відбуваються демонстрації робітників та вчителів Маріупольського повіту, політичний мітинг робітників металургійних заводів, організований маріупольською групою РСДРП, страйк команд пароплавів, що стояли під навантаженням у Маріупольському порту.

Противагою революційним силам були маріупольські консервативні сили, які організаційно були об'єднані у Маріупольське відділення «Союза русского народа». Це була російська ультраправа масова чорносотенна монархічна організація, програма та діяльність якої базувалися на монархічних, націоналістичних, шовіністичних та антисемітських ідеях, а також православному радикалізмі. Для них основними супротивниками були «инородцы и левые общественные деятели».

Єврейська тема в цьому середовищі мусувалася постійно впродовж всього часу розгортання революційних процесів: чорносотенці звинувачували євреїв у відсутності патріотизму щодо імперії, антиросійських поглядах («враждебности ко всему русскому»), атаках на «русское национальное самлюбие» (особливо після поразки у війні з Японією), розхитуванні російської державності тощо.

Напередодні оголошення Маніфесту, 15 жовтня 1905 р. робітники всіх цехів заводу «Нікополь» знову оголосили страйк. Частина з них вирушила на «Російський Провіданс», щоб закликати його робітників підтримати страйк. Сталося зіткнення із поліцією. Для придушення виступу були викликані війська.

16 жовтня 1905 р. близько тисячі осіб взяли участь у демонстрації протесту на центральній Катерининській вулиці (тепер проспект Миру). За словами проурядових активістів «продолжались мятежные сборища, слышались противуправительственные

речи и раздавались револьверные выстрелы» (Чины полиции, 1911, с. 95). Спроба поліції розігнати демонстрацію не мала успіху: робітники чинили збройний опір.

Того ж дня у Свято-Харлампіївському соборі прибічники чинної влади проводили молебень з приводу підписання миру з Японією. Євреїв, що також брали участь у цих подіях, вони вважали призвідниками безпорядків, серед них ширилися чутки, що євреї намагатимуться зірвати богослужіння, а то і підірвати собор взагалі.

Наступного дня маніфестації продовжувалися, це був день оголошення Маніфесту. Це оголошення викликало хвилю позитивних емоцій збоку революційно налаштованої громадськості та, відповідно, негативну реакцію збоку її противників. Ними євреї продовжували звинувачуватися у антидержавності, негативну реакцію викликала ейфорія євреїв щодо здобутих свобод, декларованих Маніфестом.

І вже з нагоди оголошення Маніфесту 19 жовтня 1905 р. відбулася мабуть наймасовіша демонстрація, робітники металургійних заводів під звуки «Марсель'єзи», під чорними та червоними прапорами, лозунгами «Да здравствует социализм» та «Смерь тиранам!» вийшли на демонстрацію з нагоди його опублікування. У демонстрації брало участь до десяти тисяч осіб. Робітники мариупольських заводів «Нікополь» та «Російський Провіданс», портові вантажники, залізничники, службовці, вчителі виходили на демонстрації та мітинги, оголошували один за одним страйки. У демонстрації брали участь і євреї, для яких Маніфест відкривав нові можливості.

Проурядові сили так описували участь у подіях цього дня єврейського населення: «Когда эта толпа вышла на Александровскую площадь [нині Міський (Театральний) сквер – прим. авт.], к ней присоединилась другая толпа, состоявшая исключительно из молодых евреев, принадлежавших к боевой организации численностью около ста, построенных в правильное каре, с распущенным флагом, верхняя часть которого была красная с надписью «Долой Самодержавие», а нижняя голубая с надписью на еврейском языке «Поалей Цион» (название националистической партии евреев социалистов)» (Чины полиции, 1911, с. 96). Попри неоднозначність джерела, варто звернути увагу на деякі подробиці – активну та організовану участь євреїв та факт існування єврейської бойової дружини, що, очевидно, була створена ними для охорони від погромників за прикладом дружин, що створювалися в інших містах.

Всі ці події стали передвісником трагічних подій, що розгорнулися наступного дня. В Маріуполі погром тривав два дні – 20-21 жовтня (2-3 листопада) 1905 р. (4-5 хешвана 5666 р. за єврейським календарем).

Щомісячний петербурзький журнал «Восход», присвячений інтересам євреїв, зафіксував певні подробиці цих трагічних подій, посилаючись на звернення самих родичів жертв та свідків погрому: «В Мариуполе произошел еврейский погром. Много убитых, тяжелораненых, совершенно ограбленных. Голод, нищета. Действительные чиновники без вмешательства юристов могут скрыть следы участия. Просим немедленно приехать для оказания юридической помощи. ПОСТРАДАВШИЕ».

Згодом той же журнал опублікував «агентские сведения» з Маріуполя. З них ми дізнаємось деякі подробиці та послідовність подій: погром почався 20 жовтня, тривав 21 жовтня, упродовж цих двох днів було розгромлено багато єврейських магазинів, вказувалося, що були жертви, кількість яких, однак, на той момент була невідомою. Погром тривав до ранку 22 жовтня, коли завдяки заходам посиленої охорони погром не відновлювався. Спостерігалася підвищена тривожність населення. Фіксувалося масове покидання євреями міста. У наступні дні спокій у місті поступово відновлювався, утворилася вільна охорона, яка разом із козаками та патрулями роз'їжджала містом. Картина після погрому справляла гнітюче враження. Окрім магазинів, було розгромлено багато єврейських будинків (В Мариуполе произошел..., 1905).

Л.Д. Яруцький передає свідоцтва очевидця тих подій, учасника робітничого руху в Маріуполі у часи першої російської революції Є.П. Лепанова: «20 октября 1905 года в городе Мариуполе было организовано шествие Союзом истинно русских с организацией черной сотни во главе со священником, с хоругвиями, иконами, портретами царя, с пением «Боже, царя храни».

Когда колонна проходила мимо гостиницы «Континенталь» (ныне Дворец культуры «Азовсталь»), из окон раздалась выстрелы. На несколько минут воцарилась растерянность, потом начали кричать: «Это жида стреляют! Бей жидов, спасай Россию!». И начался еврейский погром. Он продолжался всю ночь.

21 октября рабочие заводов прибыли в город, но погром закончился, черная сотня свое дело сделала. Было убито 23 человека – мужчин, женщин, детей – и разграблены еврейские магазины и домашнее имущество [...] О том, что черносотенцы во главе с приставом и полицмейстером готовят еврейский погром, в городе знали все. Мариупольский совет рабочих депутатов, действовавший в заводском районе, принял специальную резолюцию по предотвращению погрома.

Вот ее текст: «Выслушав сообщение о готовящемся погроме, глубоко возмущенный преступными приготовлениями полиции, мариупольский совет рабочих депутатов постановляет:

1. Сообщить немедленно по всем заводам, по цехам о том, что готовится погром и в случае начала погрома немедленно забастовать решительно всем рабочим и двинуться на защиту мирного населения.

2. Сообщить всем рабочим о решении Совета рабочих депутатов – каждого рабочего, кто поднимет руку на кого бы то ни было из мирных граждан без различия национальностей или примет участие в грабеже, — признать изменником рабочего дела, позорящим честное имя тружеников и борцов, и такого рабочего не считать товарищем, а расправляться с ним, как с врагом» (Яруцкий, 1996, с. 46-47).

Додатково про роль маріупольських робітників вказує Д. Грушевський у книзі, присвяченій історії металургійного комбінату Ілліча: «Как только весть о погроме в городе дошла до завода, по решению Мариупольского Совета рабочих депутатов были даны тревожные гудки и рабочие около 4 часов дня вооружившись кто чем мог, двинулись в город, чтобы обуздать черносотенцев. На Карасевской улице они были встречены полицией и казаками. Произошло вооруженное столкновение, во время которого было убито несколько рабочих, в том числе один из активных членов заводской организации РСДРП Петр Михайлов. Прорваться к центру города рабочим не удалось» (Цит. за.: Яруцкий, 1996, с. 47).

Свою версію подій 20 жовтня дають і чорносотенці: «Все эти наглые безчинства и злодеяния евреев переполнили чашу терпения простых русских людей, и у них явилась потребность удовлетворить оскорбленное национальное чувство устройством своей народной, патриотической манифестации: «Надо показать, что есть еще православные люди, уважающие своего Государя» говорили они. После молебна, отслуженного утром в Соборе, толпа русских людей, по преимуществу рабочих, с хоругвиями, портретом Государя Императора и национальным флагом двинулась по улицам Мариуполя. Однако торжественное и благоговейное настроение участников шествия моментально перешло в ужасающий взрыв народного негодования, когда из вооруженной толпы еврейской боевой организации, стоявшей, не снимая шапок перед патриотической манифестацией и поджидавшей ее на углу около гостиницы «Континенталь», раздался выстрел, которым был ранен в ногу один из двух несших портрет Государя Императора учеников местного технического училища. Тогда немедленно раздался крик «бей жидов»!. В это время из гостиницы «Континенталь» и из соседних домов открылась стрельба не только в тех,

кто бросился в рукопашную на евреев, но и в самую патриотическую процессию. Вслед за этим гнев народный разразился со стихийной силой и, смяв вооруженную толпу евреев, русские бросились преследовать и громить еврейские лавки...» (Чины полиции, 1911, с. 96-97).

Додатково про хід подій ми дізнаємося з офіційних документів, спрямованих на адресу Міністерства юстиції та прокурора Новочеркаської палати: «С утра 20-го октября под предводительством полицмейстера у собора [мається на увазі Свято-Харлампіївський собор – *прим. авт.*] собралась толпа низов Мариупольского населения. Взяв в соборе крест, хоругви и из участков три портрета государя, толпа эта с гимном и криками «Ура» пошла вверх по главной улице [Катерининській, тепер просп. Миру – *прим. авт.*]. На Александровской площади, около банка [на розі вул. Катерининської та Грецької – *прим. авт.*], к ней присоединились городской голова [мається на увазі тодішній мариупольський міський голова Іван Попов – *прим. авт.*] и гласный Хараджаев [мається на увазі Давид Хараджаєв – купець 1-ї гільдії, гласний міської думи – *прим. авт.*]. На обратном пути по главной улице, когда толпа подходила к кварталу, сплошь занятому еврейскими магазинами, где на перекрестке стояло около 300 евреев [на розі вул. Єкатерининської та Харлампіївської – *прим. авт.*], раздался, по мнению большинства, провокаторский выстрел, что послужило сигналом к немедленному погрому. Все еврейские магазины были сплошь разграблены. Разграблены и разбиты еврейские дома и на других улицах. Полиция и казаки не только не остановили грабежа, но даже поощряли его, а казаки сами принимали участие. В Мариуполе пострадали евреи, как ближайший объект, против которого легче всего направить плохо разбирающуюся в положении вещей толпу низов городского населения. Если бы городское самоуправление только захотело, могло бы не смотря ни на что остановить погром, но, к сожалению, оно бездействовало, а полиция покровительствовала и была инициатором погрома» (Руденко, 2011).

Офіційна реакція міської влади послідувала через двадцять днів. Міський голова Маріуполя І. О. Попов 9 листопада скликає екстрене засідання Міської думи. Гласні засудили трагедію. Вони знайшли кошти для надання допомоги постраждалим з міського бюджету. На адресу «Комітету зі збору пожертвуваль і надання допомоги постраждалим від погрому 20 і 21 жовтня» було виділено 6 000 крб. Крім того, дума прийняла постанову, в якій просила опікунську раду Маріїнської жіночої гімназії подбати про звільнення від сплати за навчання тих з учениць, батьки яких постраждали матеріально під час погрому і не можуть платити гроші за навчання. Аналогічна постанова була прийнята і на адресу опікунської ради Олександрівської чоловічої гімназії.

З цих уривчастих відомостей можна зробити певні узагальнення та деякою мірою зрозуміти логіку перебігу подій.

Очевидно, що погром у Маріуполі був частиною загальноімперських процесів. Він став одним з десятків таких трагічних акцій, що охопила цілу низку міст у Смузі осілости та подеколи і за її межами.

Як і в інших містах контекстом подій стали революційні процеси, викликані революцією 1905 р., які охопили Маріуполь та активну участь в яких брали робітничі маси та населення міста в цілому. Зокрема, і єврейське населення.

Безпосереднім приводом та поштовхом до погромних подій стали демонстрації, пов'язані із оприлюдненням Найвищого маніфесту, в яких взяли участь з одного боку революційно налаштована міська громадськість, а з іншого боку частина мешканців, «простой, черный, рабочий люд», що була налаштована реакційно, антиреволюційно, антисемітськи, та ще й підбурювалася консервативними, чорносотенними силами.

Певна роль у цих процесах належала офіційній владі, принаймні, як ми бачимо, згадуються поліцмейстер та вище керівництво міста (міський голова Іван Попов та гласний міської думи Давид Хараджаєв), також побічно на роль міської влади вказано і в вище цитованому зверненні жертв погрому до журналу «Восход»: «Действительные чиновники без вмешательства юристов могут скрыть следы участия», а також свідчень офіційних документів про пряму та безпосередню участь поліції в організації погрому та бездіяльність міської влади.

Безпосереднім спусковим гачком для погрому стала стрілянина під час ходи чорносотенних активістів центром міста. Причому сама локація, де відбувалися ці події, давала мало шансів на те, що все могло піти не так, як пішло врешті-решт. Це був район із щільною присутністю єврейського населення, у радіусі фактично кількох десятків метрів розташовувалися всі маріупольські єврейські культові споруди (хоральна синагога та всі три молитовні будинки), було багато магазинів, будинків, власниками яких були євреї, і в сам час подій там перебувала велика кількість євреїв.

Звертає на себе увагу також і той факт, що скоріш за все, навчені досвідом попередніх місяців та подій в інших містах, євреї міста змогли напередодні зорганізуватися у бойову дружину задля власного захисту. Про це, до речі, згадує і Л. Яруцький, вказуючи на те, що одна з жертв погрому Ісак Беркович (про нього нижче), скоріш за все був якщо не організатором, то одним з активістів цієї дружини. Звідси можна з певною долею припущення висунути гіпотезу, що якась частка євреїв – жертв погрому, як раз і могла бути членами цієї дружини (гіпотетично це може стосуватися молодих та міцних чоловіків) та загинула захищаючи себе, своїх рідних, єврейську громаду в цілому.

Спадає у вічі і той факт, що робітники маріупольських заводів від самого початку виступали проти такого розвитку подій та здійснили хоча і невдалу, але спробу стати на заваді погрому. В цьому контексті треба зазначити, що в середовищі революційно налаштованих мас (як робітників, так і ліберальної інтелігенції, зокрема і творчої) єврейська тема була пов'язана саме із захистом євреїв як однієї з гнаних соціальних груп в імперії (згадаємо захист Менахема-Менделя Бейліса збоку творчої інтелігенції під час процесу над ним буквально через 6-8 років після цього – упродовж 1911-1913 рр.), а для робітників національна тема була не на першому місці, поступаючись пролетарській солідарності із гнаними. В свою чергу антисемітизм сприймався як щось порочне, неправильне, те, що міцно асоціювалося із імперським, консервативним суспільно-політичним ладом, проти якого треба боротися. І, навпаки, серед монархічної спільноти антисемітизм був одним з обов'язкових елементів їх світогляду, громадянської позиції та дієвої практики.

Погром спричинив численні матеріальні збитки для єврейської громади. Було розграбовано велику кількість торговельних закладів міста, що належали євреям, постраждало чимало приватних будинків. Загальний матеріальний збиток сягнув 2 млн. крб.

Втім, найдраматичнішим наслідком погрому стали людські жертви. Їх кількість становила, судячи із записів у метричній книзі за жовтень 1905 р., 22-і особи.

Нижче ми подаємо повний, складений автором, мартиролог (список жертв) погрому на основі записів у метричній книзі за 1905 р. (Синагога, 1905, Арк. 59-61): **20 жовтня (2 листопада 1905 р. / 4 хешвана 5666 р.):** ногайський міщанин Бердянського повіту Яків Мордухович Гродзинський (22-й рік), маріупольський міщанин Герш Йосип-Мовшевич Азеф (28 років), маріупольський міщанин Іцко Борухович Беркович (37 років), маріупольський міщанин Марк Йосипович Грінберг (61 рік), дружина Марка Грінберга Софія Грінберг (62 роки, найстарша жертва), донька Марка Грінберга Ольга Грінберг (29

років), міщанин міста Лубен Полтавської губернії Лейзер Мордухович Рабинов (44 роки), жінка Лейзера Рабинова Песя-Рахель Рабинова, вона ж Рося (33 роки), донька Лейзера Рабинова Циля Лейзерівна Рабинова (4 роки, наймолодша жертва), міщанин Могильовської губернії Рогачівського повіту Тихінічеського єврейського товариства Нісон-Абрам Ельєвич Плоткін (18 років), мелітопольська міщанка Доба Фолева (Рафаїловна) Жмудь (18 років), мелітопольський міщанин Довід Фолєв (Рафаїлович) Жмудь (9 років), син Маріупольського міщанина Мендель (за метрикою Менахем) Самуїлович Каждан (8 років), катеринославський міщанин Лейба Гершкович Горелік (18 років), борисівський міщанин Мінської губернії Йося-Айзік Мовшевич Бобров (18 років), маріупольський міщанин Рафаїл Борухович Лівшиц (22 роки), златопольський міщанин Київської губернії Нохум Гершевич Пекар (28 років); **21 жовтня (3 листопада / 5 хешвана 5666 р.):** золотоношський міщанин Полтавської губернії Дова (Давид) Абрамович Костюковський (20 років), син Лубенського міщанина Лейзера Рабинова Абрам Лейзерович Рабинов (11 років), син того ж Лубенського міщанина Зельман Лейзерович Рабинов (12 років, помер від ран, отриманих під час погрому), катеринославський міщанин Герш Бен'ямінович Іофе (35 років), негінський міщанин Климовичського повіту Могильовської губернії Шмуель-Мендель Велькович (Вольфович) Каганов (37 років).

Спочатку записи про смерть фіксувалися фразою «убит во время беспорядков в городе», а надалі «убит во время погрома».

Що ми знаємо про людей, чий життя забрала ця трагедія? Дуже обривчасті дані дозволяють дещо сказати про них та їх родини.

Про ногайського міщанина Бердянського повіту **Якова Мордуховича (Мордехаєвича) Гродзинського**, нажаль, ми інформації не маємо. В Маріуполі була родина Гродзинських, але з Катеринослава (брати Ошер та Нафтулі Гродзинські), чи були вони родичами, невідомо. Мабуть, єдиними його родичами, про яких ми знаємо, були його молодші рідні брати, також ногайські міщани: Мойсей Мордухович Гродзинський, про якого відомо, що у 1914 р. він одружився на міщанці Ростова-на-Дону Олені Голиній та Йоель Мордухович Гродзинський, який у 1918 р. одружився на Косівській міщанці Естер Кулішевській (могила її дідуся Гірша Кулішевського збереглася на єврейському цвинтарі).

Про Маріупольського міщанина **Герш Йосип-Мовшевича Азефа** також немає даних. Під 1888-м роком згадується маріупольський міщанин Йосип-Мовша (Мойсей) Гершович Азеф, що, скоріш за все, був його батьком (місцем його проживання вказано с. Максиміліанівка Маріупольського повіту).

Значно більше (порівняно із всіма іншими) ми знаємо про **Іцко (Ісака) Боруховича Берковича**, що прибув до Маріуполя з містечка Кобиляки Полтавської губернії. В нього була дружина Хая-Сара Беркович. Трагічна дата 20 жовтня 1905 р. забрала у дружини її чоловіка та залишила без батька вісьмох дітей (в метричних книгах збереглася інформація лише про шістьох з них): доньок Хаю (1893 р.н.), Ревекку (Рівку, 1894 р.н.), Розалію (1900 р.н.) та синів Давида (1898 р.н.), Йосипа (1900 р.н.) та Якова (1904 р.н.).

Лев Яруцький у книзі «Євреї Приазов'я» подає інформацію, що в нього було восьмеро дітей. Від Бориса Берковича (сина Давида Берковича) він отримав дані про свого дідуся та подальшу долю його родичів. Єврейська громада знайшла можливість відправити двох старших дітей Рівку та Бориса до США. Інші діти залишилися. Троє синів Яків, Ізя (Ізраїль) та Йосип згодом загинуть у роки II Світової війни. Донька Нюся загине у блокадному Ленінграді. Ще одна донька Розалія буде розстріляна німцями у Луганську. Єдиний з дітей І. Берковича, що надовго пережив своїх братів та сестер

(помер у 1980 р.) – Давид Беркович (Яруцкий, 1996, с. 48-49). Нажаль, інформації про Бориса та Ізраїля (Ізю) Берковичей в метричних книгах ми не знайшли. Під іменем Нюся (зменшувально-пестлива форма імені «Ганна») можливо мається на увазі Хая Беркович. Можливо, в радянський час вона змінила своє ім'я.

Дві родини, що втратили найбільше своїх членів – родини Грінберг та Рабинових. Маріупольський міщанин **Марк Йосипович Грінберг** був поважною людиною в єврейській громаді. У 1870-х рр. він займався торгівельною діяльністю та був купцем 2-ї гільдії. Він загинув разом із своєю дружиною **Софією Емануїловою Грінберг** та донькою **Ольгою Марківною** (нар. 14 липня 1876 р.). У них була щонайменше ще одна донька Нехама-Ганна, але про неї нам нічого невідомо (вона народилася 20 травня 1874 р.).

Ще одна родина, яка втратила найбільше своїх членів, це родина **Лейзера Мордух-Нотовича Рабинова**, що походив з міщан міста Лубни Полтавської губернії. Разом з головою родини загинула його жінка **Песя-Рахель** (яку ще також звали **Рося**) **Рабинова**, двоє їх синів **Абрам** та **Зельман** (він помер не відразу, а пізніше, від ран, отриманих під час погрому), а також чотирирічна донька **Циля** (нар. 4 квітня 1901 р.). Невідомою нам є доля ще одного їх сина Самуїла Рабинова, якому на той час мало бути шість років. Можливо, у них була також донька Софія (якась Софія Рабинова значиться у 1903 р. як випускниця Маріупольської Маріїнської гімназії).

Вісімнадцятирічному **Нісон-Абраму Ельсвичу Плоткіну** судилося стати єдиною жертвою великої маріупольської родини Плоткіних, що перебралася до Маріуполя з невеличкого містечка Тіхінічі (тепер агромістечко у Рогачівському районі Гомельської області Білорусі) Рогачівського повіту Могильовської губернії. У його батьків Абрама-Іллі (Ельє) Веніаміновича Плоткіна та його дружини Сари Хаймовни, окрім Нісон-Абрама, ще залишилися діти, його брати та сестри – сини Меєр (1884 р.н.), Арон (1892 р.н.), а також чотири доньки – Рейзя-Перл (1885 р.н.), Рівка (1887 р.н.), Двойра (1891 р.н.) та Гітель (1894 р.н.).

Лев Яруцкий згадує ще кілька імен жертв погрому: «От старой учительницы Сарры Моисеевны Жмудиной, родившейся в день издания царского манифеста 17 октября 1905 года, нам удалось узнать еще три имени жертв погрома. Это учащаяся восьмого класса гимназии Дора Жмудь, ее брат Давид и сын синагогального служки Каждан (его имени Сарра Моисеевна, к сожалению, не запомнила). Доре Жмудь было девятнадцать, ее брату – девять, а сыну синагогального служки – одиннадцать» (Яруцкий, 1996, с. 49).

Дійсно, **Доба (або Дора) Фолєва (Рафаїловна) Жмудь** та її маленький брат **Довид (Давид)**, що походили з родини мелітопольських міщан, також стали одними з жертв погрому.

Згадувана Львом Яруцьким Сара Мойсеевна Жмудіна, ймовірно, була родичкою загиблим дітям. Її батько Мойсей Фалкович (Рафаїлович) Жмудін, мелітопольський міщанин, ймовірно, був рідним братом Доби та Довіда Жмудь. Відтак, Сара Мойсеевна їх племінниця. Щоправда, вона народилася не 17 жовтня (як повідомляє Л. Яруцкий), а 4 (17 листопада) 1905 р.

В Маріуполі були ще дві родини Жмудь, але одна прибула до Маріуполя з Павлограда, а інша з Бердянська. А ось, прізвище «Жмудін» прив'язано саме до Мелітополя, як і у випадку з Добою та Довидом Жмудь, але в метричній книзі їх прізвище подано саме у формі «Жмудь».

Восьмирічний син маріупольського міщанина та «синагогального служки» **Мендель (за метрикою Менахем) Самуїлович Каждан** також був однією з

наймолодших жертв погрому. Щодо нього та його родини є свідчення, які певною мірою суперечать одне одному.

Справа в тому, що під 23 жовтня 1894 р. було зареєстровано шлюб лепельського міщанина, запасного рядового Шмуль (Самуїла) Іцковича Каждан та павлоградської міщанки Мані Йосип-Абрамовни Каждан (у дівоцтві Волковицької). Враховуючи збіг його імені з ім'ям по батькові Менделя Самуїловича Каждан, можна було б припустити, що це його батьки.

Разом з тим, 3 листопада 1897 р. дійсно зареєстровано народження такого собі Менахема Каждана (тобто на 1905 р. йому дійсно було 8 років). Згадаємо, що запис про смерть Менахема Каждана у 1905 р. – «Мендель, по метрике Менахем». Тобто, очевидно, що мова йде про одну й ту ж особу. Але батьком його значиться не лепельський міщанин Шмуль Іцкович Каждан (як можна було б очікувати), а так само лепельський міщанин, але Арон Іцкович Каждан, тобто рідний брат Шмуля Іцковича. Причому, Арон Каждан займав у єврейській громаді не останнє місце, він дуже часто фігурує як один із свідків на ритуалах шлюбу (хупи) та розлучень маріупольських євреїв, а, отже, цілком ймовірно, був тим самим «синагогальним служкой». Отже, питання, хто саме був батьком Менахема Каждана, це є певна загадка.

Відомі у місті були також і інші представники цієї родини: окрім Арона Ісаковича (також відомі і його сини Лейб та Менахем), це також Давид Ісакович та Яків-Ельє Ісакович Каждан (а також його син Ісак).

Лейба Гершкович Горелік був сином Герша Лейбовича Гореліка та його дружини Шейни-Іти Горелік, єврейської родини, що прибула до Маріуполя з Катеринослава. У подружжя також була маленька донька Міня, якій на той час мало виповнитися вісім років.

Ще одна молода людина, жертва погрому, **Йося-Айзік Мовшевич (Йосип-Іцхак Мойсейович) Бобров** був представником маріупольської родини Бобрових родом з містечка Борисів Мінської губернії. Звідти походили його батьки Мойсей (Мовша) Аронович та Сара-Мнуха Файвелевна Боброви. У подружжя був також ще один син Нота-Вульф, одноліток Йосі-Айзіка, а також доньки, рідні його сестри Песя (1892 р.н.), Іта (1894 р.н.) та Геня (1898 р.н.). Причому, у них було дві доньки на ім'я Песя, старша народилася у 1886 р., а у 1892 р. ще одну доньку вони також назвали Песя. Можливо, перша донька померла, а другу назвали її ім'ям.

Двадцятидворічний маріупольський міщанин **Рафаїл Борухович Лівшиц** скоріш за все був представником родини, яка походила з колишніх колоністів – його батьки Борух-Міхель Абрам-Сімхович Лівшиц та мати Хая-Песя Іцхок-Яківна Лівшиц походили з колонії Красносілка (Гірка) Олександрівського повіту Катеринославської губернії (тепер село Красноселівка Пологівського району Запорізької області). А самі вони першопочатково були або з Вітебської, або з Могильовської губернії. У нього також були рідні брати Борис Борухович (помер у 3 річному віці), Абрам Борухович та Давид Борухович Лівшиц.

Трагічна загибель **Нохума Гершевича Пекаря**, що походив з міщан містечка Златополь Київської губернії (тепер це частина м. Новомиргород), залишила удову, його жінку Рейзю-Лею, із двома маленькими дітьми на руках. Всього лише три роки було його сину Гіршу (1902 р.н.), а другий їх син Мейлех народився у січні 1905 р., тобто на час смерті батька йому не виповнилося і десяти місяців. Сам Нохум Пекар, хоча і загинув 20 жовтня, його смерть була зареєстрована пізніше: або пізно знайшли тіло, або родичі не змогли вчасно зареєструвати смерть.

Про Золотоношського міщанина Полтавської губернії (тепер місто в Черкаській області) **Дову (Даву, Давида) Абрамовича Костюковського**, нажаль, інформації немає.

Хіба, що можна згадати Якова Костюковського, письменника-сатирика, сценариста, поета, драматурга, автора сценаріїв фільмів Леоніда Гайдая («Операція «И» та інші пригоди Шурика», «Кавказька полонянка, або нові пригоди Шурика», «Діамантова рука»), який також народився у Золотоноші (у 1921 р.). Можливо, вони походили з однієї родини та були далекими родичами. До речі, у Золотоноші також 21 жовтня 1905 р. стався погром.

Погром залишив трагічний слід ще в одній маріупольській родині – катеринославського міщанина **Герша Беньяміновича Іофе** та його дружини Рахіль Ісаковни (Іцковни): у вересні, всього лише за кілька тижнів до погрому, в родині народилася двійня, сини Файвуш та Гдалія, які залишилися без батька.

Ще про одну жертву погрому – **Шмуеля-Менделя Вельковича Каганова**, відомо, що будучи вдівцем, 20 липня 1904 р. він одружився на чауській міщанці Песі Нафтулівні Каган. Тобто, нова родина проіснувала всього трохи більше року. Також відомі його рідні брати: Єйна (Євно) Велькович, Ліпа Велькович та Гірш Велькович Каганови. Всі вони, як і їх брат Шмуель-Мендель, походили з невеличкого містечка Негін Костюковицької волості Климовичського повіту Могильовської губернії (тепер це деревня в Костюковичському районі Могильовської області РБ). Серед мешканців цього містечка фігурує такий собі Велька Каганов, ймовірно, їх батько.

Всі жертви погрому були поховані у братській могилі, яка збереглася до нашого часу. Значно пізніше могила була упорядкована, та на тепер представляє собою довгий, поділений на сектори, білий бетонний прямокутник. Щоправда, цих секторів 21. Можна зробити припущення, що Нохум Пекар, запис про смерть якого з'явилася на кілька днів пізніше від інших, був похований в іншому місці в окремій могилі. Колись були і плити з зазначенням прізвищ похованих, від яких залишилися рештки.

Таким чином, погром 1905 року в Маріуполі став трагічною подією в історії єврейської громади міста та драматичним чином позначився на долі самої громади та окремих її представників, в першу чергу жертвах погрому та їх родин.

Погром став одним з елементів подій першої російської революції, безпосередню участь в якій брали і представники єврейської спільноти, вбачаючи в ній та реалізації її цілей можливість подолання тих обмежень, які накладала існуюча тоді суспільно-політична система на євреїв.

Противорічними сторонами виступили революційні та антиреволюційні, монархічні, антисемітські налаштовані, організовані та підбурювані чорносотенними організаціями.

Сам погром відбувся (як і у всіх інших місцях, де також були погроми) безпосередньо після обнародування Найвищого маніфесту від 17 жовтня 1905 р. та демонстрацій, що послідували після цього.

Погром тривав упродовж 20-21 жовтня (2-3 листопада) 1905 р., та мав наслідками чисельні матеріальні збитки, а, головне, жертви серед єврейського населення, які оцінюються у кількості 22 осіб.

На основі знайдених та систематизованих даних, отриманих з метричних книг маріупольської синагоги різних років, автору вдалося певною мірою відтворити дані про жертви погрому та їх родини, тобто, внести у дослідження особистісно-індивідуалістичну складову.

Бібліографічний список.

- В Мариуполе произошёл еврейский погром, 1905. *Восход*. 42-43, 44-45.
- Воротилова, О.О. 2016. Єврейські погроми 1905 року в Маріуполі. *Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 8 квітня 2016 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова*. Маріуполь : МДУ, с. 129-130.
- Омельянчук, І., 1997. Чорносотенний рух в Україні на початку XX століття. *Сучасність*. 12, с. 86-94.
- Токаленко, П. О. 2017. «Чорна сотня». Діяльність монархічних організацій на півдні України в роки першої російської революції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*, 25. с. 46-53.
- Руденко, Н. Еврейский погром в Мариуполе. *Старый Мариуполь. История Мариуполя* [online] Available at: <http://old-mariupol.com/evrejskij-pogrom-v-mariupole/>
- Синагога города Мариуполь. Метрическая книга записей о рождении, браке, рождении, смерти за 1905 год*. F 211/1/fol 24. Донецьк: Державний архів Донецької області.
- Чины полиции, убийство в городе Мариуполе. *Книга русской скорби. Том 7*. СПб: типография Невский, 138, 1911, с. 94-100.
- Яруцкий, Л. Д. 1996. *Евреи Приазовья*. Мариуполь.

References

- V Mariupole proizoshel evrejskij pogrom. *Voshod*. 1905. № 42-43, 44-45.
- Vorotilova O.O. 2016. Yevreyski pohromy 1905 roku v Mariupoli. *Ukrayina u svitovomu istorychnomu prostori: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 8 kvitnya 2016 r. / pid zah. red. K. V. Balabanova*. Mariupol: MDU. S. 129-130.
- Omelyanchuk I. 1997. Chornosotennyu rukh v Ukrayini na pochatku XX stolittya. *Suchasnist*. № 12. S. 86-94.
- Tokalenko P.O. 2017. «Chorna sotnia». Diialnist monarkhichnykh orhanizatsii na pivdni Ukrainy v roky pershoi rosiiskoi revoliutsii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky»*. Vyp. 25. S. 46-53.
- Rudenko N. Evrejskij pogrom v Mariupole. URL: <http://old-mariupol.com/evrejskij-pogrom-v-mariupole/>
- Sinagoga goroda Mariupol. Metrisheskaya kniga zapisej o rozhdenii, brake, rozhdenii, smerti za 1905 god*. F 211/1/fol 24. Doneck: Derzhavnij arhiv Doneckoyi oblasti.
- Chiny policii, ubitye v gorode Mariupole. *Kniga russkoj skorbi*. Tom 7. SPb: tipografiya Nevskij, 138, 1911. S. 94-100.
- Yaruckij L. D. 1996. *Evrei Priazovya*. Mariupol.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2024 р.

I. Lukovenko

THE JEWISH POGROM IN MARIUPOL IN 1905: CONTEXT, COURSE, CONSEQUENCES

The article is devoted to the study of a tragic page in the history of the Jewish community of Mariupol in pre-Soviet times - the pogrom of 1905. The reasons and context of this event, course and consequences are analyzed.

The incidents of the pogrom are considered in the context of the First Russian Revolution, which began in January 1905.

Particular attention is paid to the relationship between political and national motives in the actions of the participants in the clashes: two forces of a revolutionary and anti-revolutionary orientation opposing each other.

The sources' indications of the involvement and the degree of involvement in the clashes of monarchist forces represented by supporters of the so-called "Union of the Russian People" (Black Hundreds), among whom anti-Semitic ideas were very popular, are studied. On the other hand, the features of the participation of armed units of Jewish self-defense and the workers' movement of Mariupol in the events of the pogrom are analyzed. Based on existing sources, the features of the course of the events of the pogrom, their sequence and consequences are analyzed.

By analyzing the materials from the registers of the Mariupol synagogue, the author found and systematized evidence about the victims of the pogrom and their families.

Key words: *revolution of 1905, pogrom, Jewish community of the Azov region, Judaism, «The Black Hundreds».*

УДК 94(477.74-25):341.81

А. Малініна

ПРУССЬКИЙ КОНСУЛ В ОДЕСІ ЖАН (ІОАН) ВАЛЬБ

У статті розглядається діяльність Жана (Іоана) Вальба як прусського консула в Одесі в 1820-1825 роках, а також його роль як негоціанта та масона. На основі документів Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, а також додаткових історичних джерел уточнено обставини призначення та діяльності Вальба на посаді консула, особливості консульського діловодства, а також причини його відставки. Окрему увагу приділено участі Іоана Вальба в реконструкції міської інфраструктури та його діяльності як купця і члена кількох масонських лож. Внесок статті полягає у суттєвому доповненні історіографії питання відомостями про взаємодію іноземних консулів із міським середовищем Південної України першої половини XIX століття.

Ключові слова: Жан (Іоан) Вальб, Одеса, прусське консульство, масонство, торговельна діяльність, міська інфраструктура.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-59-69

Впродовж 35 років, які передували Кримській війні, найважливішою зміною у зовнішній торгівлі Російської імперії було зростання ролі її портів на Чорному та Азовському морях, і зрозуміло, в першу чергу головного порту регіону - Одеси (Prygear, 1934, р. 214). Як складовою, так і чинником цього зростання було розширення мережі іноземних консульств, що спостерігалось у портових містах Півдня України (Лиман та Константінова, 2015а; 2015b; 2018а; 2018b; 2018с; 2020; Константінова, Лиман та Ігнатова, 2016; Лиман, Константінова та Данченко, 2017; Lyman and Konstantinova, 2016a; 2016b; 2020; 2021).

Праці, яка б комплексно висвітлювала питання діяльності прусських консулів в містах Південної України до сьогодні не існує. У той же час, ще в дореволюційні часи з'явилися дослідження, які висвітлюють загальні аспекти діяльності консульських установ Півдня (І. Блюнчлі, А. Вейнера, Д. Наумова та інші). За радянських часів окремі дослідження розкривали питання основ консульської служби в Російській імперії. В останні десятиліття інтерес до інституту консулів пожвавився. Поряд з роботами краєзнавчого характеру, з'явилися ґрунтовні дослідження Ігоря Лимана та Вікторії Константінової.

"Показово, що консульське представництво Пруссії в Одесі було створене саме на зорі цього 35-річчя, про яке Вернон Дж. Пуйєр писав як про визначальне в зміні ролі Одеси. Одним із перших за хронологією прусських консулів у цьому місті став купець Жан (Іоан) Вальб. З'ясування подробиць перебування Вальба на консульській посаді, базуючись передусім на документах Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GSPK) (Берлін) і є метою нашої статті.

У справі «Консульство в Одесі. Том 1. Квітень 1814 – липень 1830» GSPK Вальб фігурує або виключно за прізвищем, або ж з ініціалами (G.G. Walb). У цій справі Вальб вперше згадується в листі, надісланому з Петербурга до Берліну 1 (13) січня 1819 р. (GSPK, 1814-1830, р. 50). Наступного разу він згадується у листі фон Бюлова до Міністерства закордонних справ Пруссії від 11 липня 1819 р. (щоправда, записаний як Walp), а згодом - у чернетці листа Міністерства закордонних справ від 26 липня 1819 р., адресованому до Одеси фон Гогелю – під адресатом у дужках там було зазначено:

«Culbildung von Consulate; Landry, Walb» (GSPK, 1814-1830, р. 60). Того ж дня Міністерство закордонних справ Пруссії склало і чернетку листа Міністру торгівлі Пруссії Гансу Графу фон Бюлову, і там знов фігурував Вальб (GSPK, pp. 63-64). Тоді ж було підготовлено і лист до надзвичайного посланця при дворі російського імператора в Петербурзі Фрідріха фон Шолера. Йому ж адресувалось і послання Міністерства закордонних справ Пруссії від 10 січня 1820 р., в якому знов фігурували Вальб, Гогель і Ландрі (GSPK, 1814-1830, р. 71).

24 квітня (6 травня) 1820 р. з Петербурга до Міністерства у Берліні був надісланий доволі розлогий лист щодо консульства в Одесі і все тих же Вальба, Гогеля і Ландрі. Фігурував там і А. Архузен (Arhusen) у Одесі, який, згідно з базою даних «Erik-Amburger-Datenbank. Ausländer im vorrevolutionären Russland», у 1817 р. був купцем у Петербурзі і того ж року перебрався до Одеси, де 10 років був маклером (Erik-Amburger-Datenbank, n.d.). Тут же були наведені деякі відомості, про «Walb & Co», а також про «Rey Revilliod & Co» та «Forhegger & Co». На наступному аркуші справи подані вже більш докладні дані по кожній з цих фірм (GSPK, 1814-1830, pp. 76-77).

Після отримання послання з Петербургу Міністерство закордонних справ Пруссії 5 червня звернулось із піднятих там питань до Ганса Графа фон Бюлова (GSPK, 1814-1830, р. 78). У берлінських же листах від 14 і 23 червня у зв'язку з питанням про консульство в Одесі вже йшлося виключно про купця Вальба. В контексті все тієї ж процедури призначення Вальба на консульську посаду в Одесі Міністерство закордонних справ Пруссії 26 червня 1820 р. підготувало лист, який починався згадкою про призначення консулом в Одесі 31 грудня 1818 р. купця фон Гогеля.

Нарешті, 26 червня 1820 р. у Берліні був заповнений бланк зі стандартним текстом щодо призначення прусського консульського представника: у друкований бланк були вписані місце і дата підписання, місто призначення – Одеса, а також дані про призначеного – «G.G. Walb» (GSPK, 1814-1830, pp. 83).

6 липня у Міністерстві закордонних справ Пруссії був складений лист на ім'я Вальба в Одесу (причому адресат все ще ідентифікувався як купець, а не як консул), де перелічувались видані офіційним Берліном циркулярні розпорядження від 30 січня 1815, 4 лютого, 22 і 23 серпня 1816, 14 листопада і 31 грудня 1818 р. Того ж 6 липня 1820 р. Міністерство підготувало і листи з приводу призначення Вальба, адресовані фон Шолеру та фон Бюлову.

Посол у Петербурзі відповів на відповідний лист Міністра закордонних справ Пруссії Крістіана Гюнтера фон Бернсторфа від 6 липня 1820 р. тільки 29 січня (10 лютого) наступного року. Втім, це не означало ігнорування: потрібний з його боку хід справі посол дав ще у серпні 1820 р., і ось тепер міг повідомити Берліну про щойно отриману від Сенату новину щодо питання затвердження Вальба на посаді прусського консула в Одесі.

Крім цього листа прусського посла в Петербурзі, зареєстрованого в Берліні 27 лютого, у справі «Консульство в Одесі. Том 1. Квітень 1814 - липень 1830» відклався ще тільки 1 документ за 1821 р. - датований 6 (18) травня лист Вальба з Одеси до його керівника в Берліні, на початку якого він і згадує лист від 6 липня 1820 р. Під підписом Вальба на цьому звіті значиться: «королівський консул» (GSPK, 1814-1830, pp. 87-88).

Наступний, ще докладніший звіт про стан торгівлі та судноплавства, консул Вальб також адресував персонально Міністру закордонних справ. Цей звіт було складено в Одесі 10 (22) січня 1822 р. і зареєстровано в Берліні 12 лютого (GSPK, 1814-1830, pp. 90-92).

12 (24) травня 1822 р. Вальб писав вже до Міністерства торгівлі (на самому документі дата значиться як «12/26 травня», але в подальшому листуванні недоречність

виправлена). З приводу листа Вальба керівник цього Міністерства 26 червня звернувся до фон Бернсторфа, наслідком чого стала підготовка Міністерством закордонних справ Пруссії 13 липня 1822 р. чернеток листів до фон Шолера у Петербург і фон Бюлова у Берлін (GSPK, 1814-1830, pp. 92-94).

22 липня 1822 р. фон Шолер повідомив з Петербурга важливу новину щодо підписання російським імператором іменного указу про нові правила порто-франко в місті Одесі. До Берліна була надісланий і аркуш виданого в Петербурзі франкомовного «Le Conservateur Impartial» № 54 від 7 (19) липня, де було вміщено текст імператорського указу (щоправда, в друкованій публікації дата підписання Олександром I помилково була зазначена як 9 липня, тож місяць був закреслений чорнилами і замість нього написаний червень). Важливий як для Одеси, так і для пруської торгівлі документ починався відсилкою до Маніфесту від 16 квітня 1817 р. про «дарування» порту і місту Одеса права на вільну торгівлю і констатацією, що імператор «із задоволенням бачив щасливі плоди цієї постанови в розширенні одеської торгівлі примноженням предметів вивозу вітчизняної промисловості і в зростанні населення міста Одеси».

Разом із тим, було заявлено про виявлення низки «незручностей» при запровадженні порто-франко, пов'язані з тим, що привезені в Одесу товари «легко могли безмитно вливатись у державу на шкоду мануфактурної промисловості і правильної торгівлі, і в збиток казні». Тому імператор 1 червня 1821 р. затвердив доповідь Міністра фінансів, якою пропонувалось скоротити лінію порто-франко, обкласти певним митом товари, що доставлялись до Одеси, і через це постійно мати відомості про обсяги цих товарів. Тепер же Олександр I наказував перенести лінію порто-франко на кордони міста так, щоб Молдаванка та Пересип залишались поза нею; влаштувати по лінії рів і вал, а також 2 будинки застав і 6 будинків об'їзників. Передбачалось влаштування магазину для складування товарів, «за які власники не заплатять ще встановленого на користь міста Одеси мита». Незалежно від того, вивозяться привезені до Одеси товари з міста чи ні, 1/5 мита, передбачено тарифом, мала сплачуватись на користь міста. При перетинанні ж лінії порто-франко передбачалось стягнення решти 4/5 митної суми. Розписувались заходи з обліку товарів, що ввозились, у карантині та митниці. В окремому пункті йшлося про товари, вивіз яких за лінію порто-франко заборонявся, а також про товари, які взагалі заборонялось ввозити до міста. Товари, які зберігались в магазині порто-франко, могли продаватись купцями за кордон морем без додаткової сплати мита. Як могли експортуватись морем без додаткової плати і ті товари, за які вже було сплачено 1/5 на користь Одеси. Регламентувались правила перетину лінії порто-франко, включно із заборонаю вивозу з Одеси як нових, так і вживаних іноземних товарів «колоністам, селянам, міщанам, євреям і взагалі людям інших станів, які не користуються законним правом торгівлі». З іншого боку, дозволялось вільне і безмитне ввезення в Одесу товарів вітчизняного виробництва і таке ж вивезення їх з міста на територію Російської імперії.

У франкомовному друкованому тексті імператорського указу від 9 червня 1822 р. червоним олівцем були підкреслені слова «передмістя Молдаванка» (в пункті 1), «п'ята частина» (в пункті 3) і фрази в пункті 8, які стосувались доручення митному і місцевому керівництву стеження за дотриманням правил щодо заборони провозу товарів через лінію порто-франко, а також про товари, які взагалі заборонялось ввозити до Одеси, а саме сілі, залізних, столярних, чавунних виробів, хлібного вина, хлібної подвійної, підсолоджених і зі спеціями горілок, вейнових лікерів, рому та можжевельового вина (GSPK, 1814-1830, p. 96).

15 серпня 1822 р. Міністерство закордонних справ Пруссії повідомило про указ російського імператора від 9 червня 1822 р. щодо нових правил порто-франко в місті Одесі фон Бюлову (GSPK, 1814-1830, p. 97). Фон Бюлов відповів фон Бернсторфу 26

серпня (GSPK, 1814-1830, р.98). Тей лист став останнім з 9 документів за 1822 р., що відклались у справі «Консульство в Одесі. Том 1. Квітень 1814 – липень 1830».

Як і в 2 попередні роки, королівський консул Вальб 4 (16) лютого 1823 р. написав листа на ім'я Міністра, давши докладний звіт про торгівлю і рух суден при Одеському порті за 1822 р. До звіту були додані відсутні за попередні роки таблиці з даними про види і обсяги привезених та вивезених з Одеси товарів; про кількість суден за приналежністю їхніх прапорів і за державами, з портів яких вони прибули чи до портів яких вийшли з Одеси (при цьому жодне судно не йшло під прапором Пруссії, так само як не фігурували тут і пруські порти); про ціни на різні види товарів у березні, липні та листопаді; про коливання курсу рубля (в асенаціях) у ці ж місяці у Відні та Аугсбурзі, Генії, Парижі та Лондоні; про коливання в ті ж місяці курсів іспанського піастру, голландського дукату і срібного рубля (GSPK, 1814-1830, pp. 100-103). Про цей звіт Міністерство закордонних справ 24 березня повідомило фон Бюлову (GSPK, 1814-1830, р. 104). Той відповів фон Бернсторфу 23 квітня (GSPK, 1814-1830, р. 105). Цим і вичерпуються документи, що відклались у справі за 1823 р.

Черговий докладний річний звіт був складений Вальбом у Одесі 4 (16) січня 1824 р. До нього вже не додавались всі таблиці, аналогічні наданим у 1823 р., а в друкований франкомовний бланк з написом «Walb & Compie» були вписані обмінні курси у Відні, Ліворно, Генуї, Парижі, Марселі і Лондоні, а щодо Петербурга позначено «1% perte»; курси іспанського піастра, голландського дукату та срібного рубля; ціни на деякі види продуктів; наведені фракції щодо Константинополя, Генуї та Марселя (дані по Ліворно, Барселоні та Трієсту були пропущені); вартість перевезення товарів сухопутними шляхами (Москва та Броди); вартість страхування (Константинополь і Таганрог) (GSPK, 1814-1830, pp. 106-108).

Таблиці ж зі статистикою 1823 р. суден за прапорами, портами прибуття і відправлення (знов при відсутності пруських прапорів і портів) Вальб надіслав до Берліну при своєму звіті, складеному в Одесі 18 (30) березня 1824 р. (GSPK, 1814-1830, pp. 110-113).

Наступним аркушем справи став складений 15 (27) травня 1825 р. у Петербурзі Кюстером (Küster) та надісланий на адресу Міністерства закордонних справ Пруссії документ, яким повідомлялось про лист Пауля Дірова (Paul Dirow) (GSPK, 1814-1830, р. 114), який тут же подавався у копії. Франкомовний лист Дірова був складений у Петербурзі за день до того, 14 травня 1825 р. Там йшлося про те, що Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор просить повідомити імператорському міністерству, що «одеський купець Вальб, який проживає в цьому місті в якості консула Пруссії, нещодавно оголосив про банкрутство». Дюров писав, що хоча він не знає причин та наслідків, з якими пов'язане це банкрутство, він вважає за потрібне поділитись цією інформацією з Кюстером (GSPK, 1814-1830, р. 115).

У Міністерстві в Берліні обидва листи були отримані 5 вересня, а за 3 дні Міністерство проінформувало про їхній зміст фон Бюлова. Той відповів фон Бернсторфу 16 червня (GSPK, 1814-1830, pp. 116-117). 19 ж липня 1825 р. Міністерство закордонних справ підготувало листи з приводу обставин, що змінились через банкрутство Вальба, адресовані самому Вальбу в Одесу і Кюстеру в Петербург (GSPK, 1814-1830, р. 118). Кюстер відповів Міністерству 27 серпня (8 вересня), те направило до Петербурга черговий лист з приводу Вальба 23 вересня. Кюстер в черговий раз написав до Берліна, поставивши дату 26 листопада (8 грудня). Що стосується Вальба, то він, відповідаючи на лист від 19 липня, написав Міністру закордонних справ лише 27 листопада (8 грудня) (GSPK, 1814-1830, р. 118). Наступним же документом справи логічно став повернений

до Міністерства закордонних справ оригінал документу від 26 червня 1820 р. про призначення Вальба пруським консулом у Одесі (GSPK, 1814-1830, pp. 124-125).

Далі ж у справі «Консульство в Одесі. Том 1. Квітень 1814 – липень 1830» підшиті вже документи, які стосуються Вальтера, хоча в кількох з них і фігурує ім'я вже колишнього консула Вальба.

Про те, що після завершення виконання консульських повноважень Вальб ще продовжував мешкати в Одесі, свідчить надісланий ним звіт до Міністра у Берлін лист від 15 (27) березня 1827 р. щодо залагодження старих фінансових питань. З приводу цього листа Вальба Міністерство закордонних справ Пруссії звернулось до Дюссельдорфа 14 квітня 1827 р. (GSPK, 1814-1830, pp. 137,139). У продовження цього листування у Дюссельдорфі був складений лист до Берліна від 21 травня, а Берлін відреагував листами до Legationskasse і самого Вальба 7 червня того ж 1827 р.

У переліку 16 дат, які є на обкладинці справи «Консульство в Одесі. Том 1. Квітень 1814 – липень 1830», перед закресленою значиться «7 січня 1830. Вальб (G.G. Walb)». Втім, у справі такий документ не підшитий.

Згадки про пруського консула в Одесі Вальба виявлено й у інших джерелах.

Зокрема, у Рукописному відділі Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника зберігся й лист мандрівника, орієнталіста, картографа, поета, музиканта і перекладача Вацлава Жевуського (1785-1831) до австрійського консула в Алеппо, датований 11 лютого 1821 р. Причиною появи цього листа стало те, що поки Жевуський подорожував, його маєтки на території України, у тому числі і нерухомість в Одесі, привласнені його матір'ю, прийшли в занепад. Тож Жевуський просив австрійського консула передати в руки пруського консула в Одесі Вальба інструкції та оригінали документів на його одеський будинок (Матвішин, 2020).

Саме як пруського консула згадує Вальба Джон Мур, який у 1824 р. здійснив подорож зі Лондона до Одеси, а в 1833 р. опублікував у Парижі книгу про цю подорож. Між іншим, під час цієї подорожі Джон Мур проїздив і через Гессен-Кассель - батьківщину Вальба (Moore, 1833, p. 21). В листі ж, написаному на зворотному шляху з Одеси, у Відні 12 грудня 1824 р., Джон Мур записав так: «Мій шановний друг пан Вальб, пруський консул у Одесі, який чув, як я висловлював велике бажання побачити сина Наполеона, був ласкавий дати мені рекомендаційного листа на ім'я його губернатора М. Форесті. Цей джентльмен прийняв мене дуже чемно». Далі ж Мур докладно описав, як Форесті познайомив його у Відні з 13-річним герцогом Рейхштадським – сином Наполеона Бонапарта Наполеоном II (Наполеоном Франсуа Жозефом Шарлем Бонапартом) (Moore, 1833, pp. 233-242).

В плані вивченості подробиць біографії Вальба доволі показовим є текст щодо нього, вміщений до видання 1997 р. «Історія масонства в Україні: інформаційно-довідковий словник»: «Вальб – купець. Належав до однієї з одеських лож. Детальна біографічна інформація відсутня» (Крижановська, 1997, с.44). Ще тривалий час після того найдокладніша стаття про Вальба містила лише 4 неповні строчки: «Вальб, Жан (Іоан) (бл. 1769 р. – ?), купець. Народився в м. Кассель, столиці курфюршества Гессен-Кассель. Протестант. Одеський купець 1 гільдії. Дата ініціації невідома. 5°. Працював у ложах «Три Царства Природи», «Понт Евксинський» (Серков, 2018, с. 186). І тільки у 2020-2021 рр. про Вальба, як і про інших пруських консулів регіону, докладніше написали І. Лиман та В. Константінова (Лиман та Константінова, 2020).

Цікаво, що у двомовному тексті виставки «Причорноморські німці: життя і діяльність в Одесі та регіоні», підготовленої у 1994 р. до відзначення 200-річчя імперської Одеси, в німецькомовній частині повідомлялось, що «при Рішельє були засновані перші німецькі торгові доми: Штігліца-Бернгарда (1805 р.), Гюберта, Вальба,

Полнера (1808 р.), Белліно-Фендеріха (1810 р.)», тоді як у російськомовній частині йшлося про «Гюберта Вальба» (Plesskaja and Serpnjak, n.d.).

Вальб був помітною фігурою в масонському русі в Одесі. Як і його попередник на консульській посаді, Є. Гогель, Вальб був членом масонської ложі «Понт Евксинський»: Ж. Вальб міститься в переліку членів цієї ложі в статті «Понт Евксинський» («Du Pont Euxin») видання «Проект «Україна». Архітектори, виконробі, робітники» (Карпачев, Савченко та Серков, 2018, с. 50), а в дослідженні Олега Губаря фігурує Вальб (де його прізвище просто наводиться в списку членів ложі, без зазначення статусу та імені) (Губарь, 2018, с. 40).

Згідно з В. Файтельбергом-Бланком і В. Савченком, Вальб мав 5-й ступінь посвяти в масонство (Файтельберг-Бланк та Савченко, 2006). Називаючи Валаба в списку членів ложі «Три царства природи» («Друзі Природи»), Савченко не згадує, що Вальб був пруським консулом у Одесі.

Олег Губарь у дослідженні «Путеводитель по пушкинской Одессе» згадує, що Іван Вальб разом із Яковом Россі у 1821-1823 рр. був підрядником з добудови правого крила та інших складових міського штипалю на вул. Херсонській у Одесі. При цьому Вальб і Россі дотримувались первинного плану Тома де Томона. Пушкін же багаторазово в'їжджав і виїжджав з міста саме Херсонською вулицею, тож бачив «цю колосальну будівлю в завершеному вигляді, на стадії енергійної експлуатації» (Губарь, 2016, с. 14).

Після того, як 2 червня 1824 р. генерал-губернатор М.С. Воронцов затвердив проект влаштування шосе по Дерибасівській (Рибасівській) і призначені торги на підряд нікого не привабили, Іван Вальб прийшов до Одеського будівельного комітету і запропонував свої послуги. Він визвався провести необхідні роботи за 3 місяці і 22500 рублів. Пропозиція Вальба була прийнята, з умовою, що будуть замощені і з'їзди у двори, а на замощення буде використаний камінь диکار «з породи червоного або чорнуватого..., твердий, важкий, при розломі гострий і блискучий» (Губарь, 2011, с. 32-33). Тож замощена Дерибасівська є у тому числі і своєрідним пам'ятником пруському консулу в Одесі.

Вальб був і підрядником з перебудови фронту і брандмауера так званого «питейного підвалу» - відкупного закладу, де робились оптові закупівлі. Підвал знаходився на місці теперішньої Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова. У грудні 1824 р. в журналі засідань Одеського будівельного комітету було зафіксовано, що старий фронт упав, а оскільки австрійський консул фон Том, який був власником суміжного флігеля, наростив стіни останнього, то існувала небезпека пожежі через викиди з наявних там димарів. Тож після обстеження споруди підполковником Кругом і архітектором Франческо Фраполлі Вальб як підрядник і отримав необхідні вказівки щодо перебудови (Губарь, 2015, с. 30-31).

Про подальшу долю Вальба після залишення ним посади пруського консула в Одесі можна судити зі згадки в статті «Одесского вестника» за 1845 р., автор якої писав так: «Знаю, інші скажуть: до чого саме ім'я, походження російське, коли в числі негоціантів, які вели заморську торгівлю, знаходиться багато таких, які хоча і не носять російського імені, не менше того все-таки російські піддані, отже люди осілі і такі, що міцно притулилися на землі нашій, тому чи корінні росіяни, чи іноземці, для Одеси все одно? Ні, не все одно, відповім я: наш брат русак не може і не захоче залишити назавжди батьківщину, а чужинець, збагатившись у нас і сказавши нам спасибі за хліб за сіль, має повне право виїхати з Росії зі своїм капіталом, у чому і закон йому не перешкоджає. Скільки того було прикладів у нас: п[ани] Вольтер, один з перших тутешніх негоціантів, Бульке, Понціо, Вальб, Сарторіо, Пуль попрощалися з нами назавжди, а хто поручиться за інших?» (Д.К., 1845). Отже, судячи з цієї статті, Вальб залишив Російську імперію і

повернувся за кордон. Автор цієї статті пам'ятав про Вальба, оскільки вже давно жив у Одесі і теж займався закордонною торгівлею. Аналізуючи цю статтю «Одесского вестника», Тарас Гончарук навів вищезгадану цитату в підтвердження своєї думки, що для автора статті, який наголошував «на небезпеці втечі зароблених на одеській торгівлі капіталів за кордон», «російське підданство вказаних іноземців не мало тут визначального значення» (Гончарук, 2019, с. 114). Іншими словами, Вальб мав російське підданство.

Висновки. Документи Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz в Берліні дали можливість не тільки конкретизувати подробиці діяльності Жана (Іоана) Вальба на посту консула Пруссії в Одесі та з'ясувати подробиці діловодства цього консульства, а і доповнити наявні в історіографії дані щодо одеського купця Вальба. Уточнено, що Жана (Іоана) Вальба було призначено на консульську посаду 26 червня (6 липня) 1820 р., а затверджено на цій посаді 29 січня (10 лютого) 1821 р. Залишив же цей пост Вальба у 1825 р., що напряду пов'язувалось з його банкрутством.

Бібліографічний список

- Гончарук, Т. 2019. Стаття на шпальтах «Одесского вестника» про шкідливість панування іноземців в зовнішній торгівлі Одеси». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*, 26, с. 110-117.
- Губарь, О. 2011. Функции Одесского строительного комитета в контексте истории градостроительства Одессы. *Одесский альманах «Дерибасовская-Ришельевская»*, 47, с. 32-33.
- Губарь, О. 2015. Функции Одесского строительного комитета в контексте истории градостроительства Одессы. *Одесский альманах «Дерибасовская-Ришельевская»*, 62, с. 30-31.
- Губарь, О. 2016. Путеводитель по пушкинской Одессе. *Одесский альманах «Дерибасовская-Ришельевская»*, 64, с. 6-38.
- Губарь, О. 2018. Путеводитель по пушкинской Одессе. *Одесский альманах «Дерибасовская-Ришельевская»*, 72, с. 14-46.
- Д.К. 1845. О торговом сословии Одессы, особенно русском. *Одесский Вестник*, 25.IV.
- Карпачев, С., Савченко, В. та Серков, А. 2018. Понт Евксинський (Du Pont Euxin). В: Д.Б. Яневский, ред. *Проект «Украина». Архитекторы, прорабы, работники, А-Г.* Харьков: Фолио. с. 50.
- Константинова, В., Лиман, І. та Ігнатова, А. 2016. *Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство.* Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В.
- Крижановська, О.О. 1997. *Історія масонства в Україні: інформаційно-довідковий словник.* Київ: Національна академія наук України, Інститут історії України.
- Лиман, І. та Константинова, В. 2015а. Британський консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф. *Scriptorium nostrum*, 3, с. 72-90.
- Лиман, І. та Константинова, В. 2015б. На захисті інтересів Великої Британії у Північному Приазов'ї: консул Джеймс Ернест Наполеон Зораб. *Історія торгівлі, податків та мита*, 2, с. 139-156.
- Лиман, І. та Константинова, В. 2018а. *Німецькі консули в Північному Приазов'ї.* Дніпро: ЛПРА.
- Лиман, І. та Константинова, В. 2018б. З'єднуючи Британську, Російську і Німецьку імперії: родина британського віце-консула Джона Грієвза в авангарді модернізації на Півдні України. *Україна модерна*, 25, с. 194-222.

- Лиман, І. та Константінова, В. 2018с. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії Наук України.
- Лиман, І. та Константінова, В. 2020. *Грецька громада та консули Греції у Бердянську XIX - початку XX століття*. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні.
- Лиман, І., Константінова, В. та Данченко, Є. 2017. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз*. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В.
- Матвійшин, Я., 2020. Давня Туреччина за матеріалами Людвіка Набеляка, Вацлава Жевуського, Казимира Тишковського та Григорія Волконського. *Academia.edu* [онлайн]. Доступно: <https://www.academia.edu/34723751/Matviji%C5%9Dyn_Jaroslav._TURKA_IMPERIO_la%C3%B9_materialoj_de_L.NABIELAK_W._RZEWUSKI-emir_%D0%9A._TYSZKOWSKI_kaj_H.VOLKONSKYJ..docx> [Дата звернення 29 квітня 2020].
- Серков, А. 2018. Вальб, Жан (Иоанн). В: Д.Б. Яневский, ред. *Проект «Украина». Архитекторы, прорабы, работники, А-Г*. Харьков: Фолио. с. 186.
- Файтельберг-Бланк, В. та Савченко, В. 2006. Масоны в Одессе в XIX-XX столетии. *Порто-франко* [онлайн]. Доступ: <http://porto-fr.odessa.ua/index.php?art_num=art033&year=2006&nnumb=22>. [Дата звернення 29 квітня 2020].
- Erik-Amburger-Datenbank, n.d. Ausländer im vorrevolutionären Russland. *Leibniz-Instituts für Ost- und Südosteuropaforschung* [online]. Available at: <<https://amburger.ios-regensburg.de/?id=4962>> [Accessed 31 March 2020].
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GSPK). III. HA MdA, II Nr. 429: Konsulat in Odessa, Bd. 1. Apr. 1814 - Juni 1830.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2016a. British vice-consul in Berdyansk John Edward Greaves. *Scriptorium nostrum*, 2(5), pp. 86-108.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2016b. William George Wagstaff - British consul, responsible for Ekaterinoslav Province and ports of the Sea of Azov. *Istoriia i kultura Prydniprovia: Nevidomi ta malovidomi storinky*, 12, pp. 57-62.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2017. British Consul in Berdyansk Cumberbatch, great-greatgrandfather of modern Sherlock Holmes. *Scriptorium nostrum*, 2(8), pp. 195-202.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2019. British consulates in port cities of the Northern Black Sea and Azov Region of the second half of the 19th - early 20th centuries. *East European Historical Bulletin*, 12, pp. 44-53. DOI: 10.24919/2519-058x.12.178904.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2020. Prussian consuls on the Southern Ukrainian frontier in the 19th century". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi The Journal of Southeastern European Studies*, 35, pp. 145-173. DOI: 10.26650/gaad.794409.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2021. Network formation of the Prussian Consular Offices in Ukrainian lands in the 19th century: Case study of the port city of Kerch. *East European Historical Bulletin*, 18, pp. 45-55. DOI: 10.24919/2519-058X.18.226514.
- Moore, J. 1833. *A journey from London to Odessa, with notices of New Russia, etc*. Paris: Author and Messr. And W. Galignani.
- Plesskaja, E. and Cernjak, D., n.d. Geschichte und wirken der Deutschen in Odessa und im Schwarzmeergebiet. Eine Ausstellung zur 200-Jahr-Feier der Stadt Odessa. Odessa-1994. *Sobor* [online]. Available at: <<http://co6op.narod.ru/txt/odessa/dutch.html>> [Accessed 29 April 2020].

Puryear, V.J. 1934. Odessa: Its rise and international importance, 1815-50. *Pacific Historical Review*, 3(2), pp. 192-215.

References

- Honcharuk, T. 2019. Stattia na shpaltakh "Odesskoho vestnyka" pro shkidlyvist panuvannia inozemtsiv v zovnishnii torhivli Odesy [An article in the Odesskiy Vestnik about the harmfulness of foreigners' dominance in Odesa's foreign trade]. *Pivdenniy zakhid. Odesyaka. Istoryko-kraieznachy naukovyi almanakh*, 26, pp. 110-117.
- Hubar, O. 2011. Funktsyy Odesskoho stroytelnoho komyteta v kontekste ystoryy hradostroytelstva Odessy [Functions of the Odessa Construction Committee in the context of Odessa's urban planning history]. *Odesskiy almanakh "Derybasovskaia-Ryshelevskaia"*, 47, pp. 32-33.
- Hubar, O. 2015. Funktsyy Odesskoho stroytelnoho komyteta v kontekste ystoryy hradostroytelstva Odessy [Functions of the Odessa Construction Committee in the context of Odessa's urban planning history]. *Odesskiy almanakh "Derybasovskaia-Ryshelevskaia"*, 62, pp. 30-31.
- Hubar, O. 2016. Putevodytel po pushkynskoi Odesse [Guide to Pushkin's Odessa]. *Odesskiy almanakh "Derybasovskaia-Ryshelevskaia"*, 64, pp. 6-38.
- Hubar, O. 2018. Putevodytel po pushkynskoi Odesse [Guide to Pushkin's Odessa]. *Odesskiy almanakh "Derybasovskaia-Ryshelevskaia"*, 72, pp. 14-46.
- D.K. 1845. O torhovom soslovyy Odessy, osobenno russkom [About the merchant class of Odessa, especially the Russians]. *Odesskiy Vestnyk*, 25.IV.
- Karpachev, S., Savchenko, V. and Serkov, A. 2018. Pont Evksynskiy (Du Pont Euxin). In: D.B. Yanevskiy, ed. *Proekt «Ukrayna». Arkhytektory, proraby, rabotnyky, A-H [Project Ukraine. Architects, foremen, workers, A-H]*. Kharkov: Folyo. p. 50.
- Konstantinova, V., Lyman, I. and Ihnatova, A. 2016. Yevropeiske spriamuvannia Pivnichnoho Pryazovia v impersku dobu: brytanski konsulski raporty pro italiiske sudnoplavstvo [The European orientation of the Northern Azov Sea Region in the Imperial Era: British consular reports on italian shipping]. Berdiansk: FO-P Tkachuk O.V.
- Kryzhanovska, O.O. 1997. *Istoriia masonstva v Ukraini: informatsiino-dovidkovyi slovnyk [The history of Masons in Ukraine: An information and reference dictionary]*. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2015a. Brytanskyy konsul u Berdiansku Viliam Heorh Vahstaf [British Consul in Berdyansk, William George Wagstaff]. *Scriptorium nostrum*, 3, pp. 72-90.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2015b. Na zakhysti interesiv Velykoi Brytanii u Pivnichnomu Pryazovi: konsul Dzheims Ernest Napoleon Zorab [Defending the interests of Great Britain in the Northern Azov Sea: Consul James Ernest Napoleon Zorab]. *Istoriia torhivli, podatkov ta myta*, 2, pp. 139-156.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2018a. *Nimetski konsuly v Pivnichnomu Pryazovi [German consuls in Northern Pryazovia]*. Dnipro: LIRA.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2018b. *Ukrainskyi Pivden ochyma konsuliv Brytanskoi imperii 19 - pochatku 20 st. Tom 1: Brytanski konsuly v portovomu misti Berdiansku [The Ukrainian South through the Eyes of the British Consuls of the 19th and Early 20th Centuries Volume 1: British Consuls in the Port City of Berdyansk]*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2018c. Ziednuichy Brytansku, Rosiisku i Nimetsku imperii: rodyna brytanskoho vitse-konsula Dzjhona Griieva v avanhardi modernizatsii na Pivdni

- Ukrainy [Connecting the British, Russian and German Empires: the family of British Vice-Consul John Grieves at the forefront of modernisation in southern Ukraine]. *Ukraina moderna*, 25, pp. 194-222.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2020. *Hretska hromada ta konsuly Hretsii u Berdiansku XIX - pochatku XX stolittia* [Greek community and Greek consuls in Berdyansk in the nineteenth and early twentieth centuries]. Melitopol: Vydavnychiy budynok Melitopolskoi miskoi drukarni.
- Lyman, I., Konstantinova, V., and Danchenko, Ye. 2017. *Brytanskyi konsul i promyslovets Dzhon Hriievz* [British consul and industrialist John Grieves]. Berdiansk: Vydavets Tkachuk O.V.
- Matviishyn, Ya., 2020. Davnia Turechchyna za materialamy Liudvika Nabeliaka, Vatslava Zhevuskoho, Kazymyra Tyshkovskoho ta Hryhoriia Volkonskoho [Ancient Turkey, based on materials by Ludwik Nabeliak, Waclaw Żewuski, Kazimierz Tyszkowski and Hryhori Wolkonski]. *Academia.edu* [online]. Available at: <https://www.academia.edu/34723751/Matviji%C5%9Dyn_Jaroslav._TURKA_IMPERIO_la%C3%B9_materialoj_de_L.NABIELAK_W._RZEWUSKI-emir_%D0%9A._TYSZKOWSKI_kaj_H.VOLKONSKYJ..docx> [Accessed 29 April 2020].
- Serkov, A. 2018. Valb, Zhan (Yoann). V: D.B. Yanevskyi, red. *Proekt «Ukrayna». Arkhytektory, proraby, robotnyky, A-H* [Project Ukraine. Architects, foremen, workers, A-H]. Kharkov: Folyo. p. 186.
- Faitelberh-Blank, V. ta Savchenko, V. 2006. Masony v Odesse v XIX-XX stoletii [Masons in Odessa in the XIX-XX century]. *Porto-franko* [online]. Available at: <http://porto-fr.odessa.ua/index.php?art_num=art033&year=2006&numb=22>. [Accessed 29 April 2020].
- Erik-Amburger-Datenbank, n.d. Ausländer im vorrevolutionären Russland. *Leibniz-Instituts für Ost- und Südosteuropaforschung* [online]. Available at: <<https://amburger.ios-regensburg.de/?id=4962>> [Accessed 31 March 2020].
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GSPK). III. HA MdA, II Nr. 429: Konsulat in Odessa, Bd. 1. Apr. 1814 - Juni 1830.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2016a. British vice-consul in Berdyansk John Edward Greaves. *Scriptorium nostrum*, 2(5), pp. 86-108.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2016b. William George Wagstaff - British consul, responsible for Ekaterinoslav Province and ports of the Sea of Azov. *Istoriia i kultura Prydniprov'ia: Nevidomi ta malovidomi storinky*, 12, pp. 57-62.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2017. British Consul in Berdyansk Cumberbatch, great-greatgrandfather of modern Sherlock Holmes. *Scriptorium nostrum*, 2(8), pp. 195-202.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2019. British consulates in port cities of the Northern Black Sea and Azov Region of the second half of the 19th - early 20th centuries. *East European Historical Bulletin*, 12, pp. 44-53. DOI: 10.24919/2519-058x.12.178904.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2020. Prussian consuls on the Southern Ukrainian frontier in the 19th century". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi The Journal of Southeastern European Studies*, 35, pp. 145-173. DOI: 10.26650/gaad.794409.
- Lyman, I. and Konstantinova, V. 2021. Network formation of the Prussian Consular Offices in Ukrainian lands in the 19th century: Case study of the port city of Kerch. *East European Historical Bulletin*, 18, pp. 45-55. DOI: 10.24919/2519-058X.18.226514.
- Moore, J. 1833. *A journey from London to Odessa, with notices of New Russia, etc.* Paris: Author and Messr. And W. Galignani.

- Plesskaja, E. and Cerpnjak, D., n.d. Geschichte und wirken der Deutschen in Odessa und im Schwarzmeergebiet. Eine Ausstellung zur 200-Jahr-Feier der Stadt Odessa. Odessa-1994. *Sobor* [online]. Available at: <<http://co6op.narod.ru/txt/odessa/dutch.html>> [Accessed 29 April 2020].
- Puryear, V.J. 1934. Odessa: Its rise and international importance, 1815-50. *Pacific Historical Review*, 3(2), pp. 192-215.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2024 р.

A. Malinina

PRUSSIAN CONSUL IN ODESA, JEAN (JOHANN) WALB

The article examines the activities of Jean (Ioan) Walb as the Prussian consul in Odessa during the years 1820-1825, with a focus on his roles as a negotiant and a Freemason. Based on documents of the Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz and other historical sources, the study clarifies the circumstances surrounding Walb's appointment and service as a consul, detailing the peculiarities of consular record-keeping and the reasons for his resignation. Particular attention is given to Walb's involvement in the reconstruction of urban infrastructure in Odessa and his contributions as a merchant and a member of several Masonic lodges. This research significantly enriches the historiography of foreign consuls' interactions with the urban environment of Southern Ukraine in the first half of the 19th century. By exploring Walb's multifaceted activities, the article provides new insights into the intersection of diplomacy, commerce, and social networks in a key Black Sea port city during this period.

Keywords: Jean (Ioan) Walb, Odessa, Prussian consulate, Freemasonry, trade activities, urban infrastructure, 19th century.

УДК 394:94(477.6-2Мар) “18/19”

С. Новікова

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ МАРІУПОЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена проблемі реконструкції повсякденного життя мешканців Маріуполя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На основі матеріалів довідкових видань, періодичної преси, фотодокументів, джерел особового походження визначено найбільш важливі складові міського повсякдення, старі та нові культурні практики, часовий цикл життя міста. У результаті дослідження виявлено, що міська культура Маріуполя, як і багатьох торгово-промислових центрів півдня України, особливо з кінця ХІХ ст., розвивалася у нових реаліях. Через специфічне поєднання в економіці Маріуполя таких функцій, як «місто-порт» та «великий індустріальний центр», його залучення у зовнішню торгівлю, активну участь у економічному і суспільному житті іноземних громадян (купців та промисловців) відбувається стрімка вестернізація міського повсякдення, особливо на початку ХХ ст., поступово зникає розрив між культурою міських еліт та пересічних мешканців міста.

Показано, що найбільш яскраво це простежується у появі спільної для усіх категорій населення інфраструктури, спільного міського простору для проведення вільного часу, як, наприклад, зони відпочинку: міський сад та сквер, театр, кінотеатри. Значний вплив на розважальну культуру міста, на її масовість, відбувається завдяки більш широкому використанню технічних засобів. Особливо відчутним це стало у сфері зв'язку, міського транспорту, кіно та засобів масової інформації. Саме на початку ХХ ст. відбувається доволі масова телефонізація міста, яке у цій справі було другим після губерньського Катеринослава. У цей час починають курсувати маршрути (у тому числі і автомобільні), що пов'язують місто з його промисловими околицями та портом, у міській думі обговорюються плани щодо експлуатації трамваїв. Кінотеатри як доступна форма дозвілля з'являються не лише у центрі міста, а навіть у приміських робітничих поселеннях; починає виходити щоденна міська газета «Маріупольская жизнь». Завдяки появі у місті двох гімназій, мережі початкових освітніх закладів, бібліотек, книгарень, зростає і освіченість маріупольців щодо збереження здоров'я, здорового харчування, одягу, дозвілля.

Виявлено, що попри усі ці зміни, вестернізацію та мультикультурність, що виникла у результаті життєдіяльності у Маріуполі грецької, італійської, єврейської та інших етнічних громад, вплив громади греків-переселенців з Криму залишався найбільш відчутним, попри її значне скорочення пропорційно до інших етнічних груп, з яких складалося населення міста наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Це особливо помітно відобразилося у збереженні у міській топографії старої частини міста назв, пов'язаних з кримським періодом історії грецької громади, а також у збереженні певних виробничих і святкових практик, традицій харчування.

Ключові слова: Маріуполь, повсякденне життя, містяни, урбанізація, міський простір, міська культура.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-70-82

Історія повсякдення доволі давно виокремилася в один з популярних напрямів західноєвропейської гуманітаристики. Але предметом уваги в українській історичній

науці вона стала доволі недавно – на межі XX – XXI ст. Незважаючи на певну дискусійність щодо методології та джерельного забезпечення, історія повсякдення набула неабиякої популярності в Україні, оскільки дозволяє дослідникам значно краще відчувати контекст певної епохи, відійти від традиційного формату вивчення минулого, посилити антропоцентричний підхід через поглиблення уваги до життя пересічних людей, вивчати їх способи життя в різних умовах (мирний час, революції, війни та ін.) із застосування нових підходів до інтерпретації джерел та полідисциплінарних підходів у процесі досліджень.

Одною з найбільш розроблених в українській історії повсякдення на сьогодні є тематика, пов'язана з різними аспектами міського життя, особливо у переломні періоди української історії. Але, попри доволі значний науковий доробок, цей сегмент історико-гуманітарних студій має значні перспективи для розвитку.

Методологічні, історіографічні та джерелознавчі аспекти історії повсякдення знайшли відображення у працях А. Людке (Lüdtke, 2003), О. Коляструк (Коляструк, 2007), О. Удода (Удод, 2010), Я. Верменич (Верменич, 2010). В. Шандри, (Шандра, 2019). Історії повсякдення українських міст кінця XIX – початку XX ст. присвячені праці узагальнюючого характеру, серед яких слід відзначити роботи О. Вільшанської (Вільшанська, 2009), В. Константинової (Константинова, 2011), Д. Чорного (2011). Але повсякденне життя міст-портів Надазов'я, у тому числі і Маріуполя, наприкінці XIX – на початку XX ст., вивчено недостатньо.

Тому метою наукової розвідки є вивчення повсякдення мешканців Маріуполя наприкінці XIX – на початку XX ст., виявлення головних складових побутової культури міста, чинників, що впливали на її формування, а також ступеню співвідношення європейських і місцевих національних елементів у ній.

Для її реалізації було проаналізовано комплекс різноманітних джерел, які можна систематизувати у декілька груп: довідкові та періодичні видання, фотоматеріали, джерела особового походження. Цікаву інформацію для дослідження надають рекламні оголошення та ілюстрації у міській періодиці, як, наприклад, випуски газет «Маріупольський справочный листок» і «Маріупольская жизнь» за різні роки, а також довідкові видання «Екатеринославский адрес-календарь», «Весь Мариуполь и его уезд» та інші. З них можна дізнатися про організацію міського простору Маріуполя, влаштування помешкання, оздоблення інтер'єру, свята і дозволя, приготування їжі та харчування, новинки моди та ін.

Не менш інформативними для відтворення побуту маріупольців, змін, що відбувалися у ньому, є фотоматеріали: фотографії міських вулиць, будівель і самих містян. Вони вміщені у різних історико-краєзнавчих виданнях «Маріуполь и его окрестности: взгляд из XXI века», (Божко, Були, Гашененко и др., 2006), «Весь Мариуполь» (Божко, Були, Гашененко, Маликов, Морозов, Саенко и Тарасова, 2007) та на сторінках ресурсів, присвячених історії міста, як, наприклад «Старый Мариуполь».

Не менш інформативними для відтворення повсякдення маріупольців не тільки у досліджуваній період, а й протягом всього XIX ст. можна вважати джерела особового походження. На жаль, їх зберіглося не так багато. Серед них слід відзначити видання «Маріуполь и его окрестности», підготовлене викладачами Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії у форматі екскурсій і видане на кошти благодійника гімназії та відомого міського громадського діяча Давида Хараджаєва. Цікаво, що він також написав текст однієї з екскурсій, присвяченій торгівлі та торговим закладам Маріуполя (Маріуполь и его окрестности, 1892, с. 306-324).

Також важливою є праця відомого маріупольського краєзнавця Сергія Бурова «Маріуполь. Былое» (Буров, 2003), на сторінках якої можна знайти зібрані автором

спогади старожилів та різноманітну інформацію про повсякдення маріупольців наприкінці XIX – на початку XX ст.

Поява внаслідок індустріалізації десятків великих металургійних, гірничих та машинобудівних підприємств на теренах Катеринославської губернії сприяла міграції різних категорій населення не лише до нових індустріальних центрів, а й до надазовських портових міст, які також потрапили до сфери інтересів промисловців, перш за все – іноземних. Завдяки цим процесам портові міста Надазов'я протягом фактично одного десятиліття перетворились на великі торгово-промислові центри зі стрімко зростаючим населенням і типовими для західноєвропейських міст характеристиками міського життя. У розрізі цих змін цікавим є дослідження повсякдення мешканців Маріуполя наприкінці XIX – на початку XX ст., оскільки, попри значну кількість спільних рис з іншими містами-портами українського Півдня, місто зберігало і певну специфіку. Вона виникла через майже столітню замкненість місцевої грецької громади завдяки низці привілеїв, отриманих від імперської влади.

Однією з важливих складових повсякденного життя є організація міського простору та часу. У Маріуполі протягом XIX ст. стійкою залишалася міська топографія. У розділі, присвяченому міській топографії, зазначалося, що місто розміщувалося на пагорбах. На одному з них була локалізована краща частина Маріуполя: державні і громадські установи, будинки більш заможних містян, магазини та крамниці, «міський сад – одне з найкращих місць міста з чудовим краєвидом на море». На іншому пагорбі мешкала більш бідна частина маріупольців, розміщувалися хлібні комори та каменоломні (Маріуполь и его окрестности, 1892, с. 48).

Міська топографія Маріуполя була також міцно пов'язана з історією переселення кримських християн, які у назвах окремих районів та вулиць зберігали пам'ять про свою колишню батьківщину. Офіційне найменування вулиць відбулося за рішенням міської думи у 1876 – 1877 рр. Різнноманітними легендами, у тому числі і з козацького періоду в історії міста, пов'язана назва Домаха (Маріуполь и его окрестности, 1892, с. 66). Вулиця Євпаторійська була названа через те, що там після переселення мешкали вихідці з Гезлева (Євпаторії), на вулиці Кафайській – вихідці з Кафи (Феодосії), на вулиці Бахчисарайська – вихідці з Бахчисараю, на вулиці Карасевська – переселенці з Карасу-Базара. Ці назви були зафіксовані на одному з ранніх планів міста 1811 р. (Маріуполь и его окрестности, 1892, с. 70-71, 73, 86).

Частина вулиць була названа на честь шанованих маріупольськими греками святих (Харлампіївська, Георгіївська, Магдалининська, Миколаївська). На згадку про Готфейсько-Кафайську єпархію, що об'єднувала християн Криму, отримала назву вулиця Готська, а вулиця Митрополитська була названа на честь очільника цієї єпархії та одного з організаторів переселення – митрополита Ігнатія. Саме на цій вулиці знаходилося його подвір'я. Цікаво відзначити, що на Митрополитській мешкало багато представників православного духовенства, знаходилися Маріупольське духовне училище, парафіяльна школа, вище початкове училище для дівчат, нижче механіко-технічне училище, будівля маріупольської повітової пошти (Буров, 2016).

Низка вулиць та площ міста отримали свої назви через об'єкти, які на них знаходилися. Так, вулиці Велика та Мала Садові мали такі назви через сади, які раніше були на їх місці. Вулиця Фонтанна завдячувала своєю назвою головному джерелу питної води у місті – великому фонтану, до якого вона і вела. На вулиці Лікарняній знаходилася земська лікарня, на вулиці Земській – будівля управи Маріупольського повітового земства, на вулиці Торговій була зосереджена значна кількість різноманітних торгових закладів (Маріуполь и его окрестности, 1892, с. 79). Такі назви маріупольських вулиць, як Італійська і Грецька, були типовими для багатьох портових міст українського Півдня,

у житті яких помітну роль відігравали представники цих народів (Одеса, Бердянськ, Феодосія).

Розвиток міста вплинув на формування розвиненої соціокультурної географії, яка закріпила за різними міськими кварталами певні амплуа. Так, наприклад, торговим серцем міста були вулиця Торгова та Базарна (Соборна) площа. На центральній вулиці міста – Катерининській (до 1876 р. називалася Великою) та на сусідніх з нею розміщувалися банки, готелі та інші заклади сфери обслуговування, ресторани, адвокатські контори, торгові заклади, кінотеатри, будинки видатних діячів місцевого самоврядування і заможних мариупольців. Ця вулиця з'єднувала площі, на яких знаходилися два головних храми Маріуполя – Соборну площу з Харлампіївським собором та Олександрівську площу з храмом Святої Марії Магдалини (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 71).

Неодмінними урбаністичними атрибутами міського простору європейських міст ще з XVI ст. стають сади та парки. Для міст українського півдня цей елемент міського життя, як і взагалі, будь-яка рослинність на вулицях, тривалий час були великою проблемою, оскільки ці міста були розташовані у степовій зоні і природно-кліматичні умови потребували певних зусиль для вирощування дерев. Крім того, містяни, які у більшості своїй були переселенцями, тривалий час не мали достатньо коштів та часу на їх облаштування. Саме тому до початку XX ст. у різноманітних джерелах, що містять описи міста, Маріуполь постає занедбаним провінційним містечком без дерев, пилом або багнюкою замість тротуарів (залежно від сезону та погоди). На фотографіях з краєвидами міста початку XX ст. можна побачити невеличкі дерева, які почали висаджувати лише з 1890 р. за розпорядженням катеринославського губернатора В. Шліппе та планами і розпорядженнями міської думи. (Старый Мариуполь, 2010; Новікова, 2018, с.75).

Гордістю мариупольців і одним з улюблених місць відпочинку став міський сад, закладений на місці старих фруктових садів у 1863 р. і значно розширений у 1872 р., після візиту до Маріуполя великого князя Костянтина Миколайовича, який виділив кошти на саджанці. Завдяки зусиллям Георгія Псалті, випускника вищої школи садівництва Версаля, він набув вигляд регулярного французького парку. У 1889 р. було закладено міський сквер. На фотографіях скверу та міського саду початку XX ст. можна побачити затишні альтанки, лавки, фонтани, літню естраду, дитячий майданчик (Старый Мариуполь, 2010; Божко, Були, Гашененко и др., 2006, с.115-133; *Мариупольская жизнь*, 1912b).

І якщо раніше головними місцями відпочинку у місті були лише два елітарних чоловічих клуби, то наприкінці XIX – на початку XX ст. яскраві фарби у буденну одноманітність містян навіть з невеликими статками вносили міський театр, кінотеатри, ресторани, концертний зал, іподром та скетінг-рінг у цирку братів Яковенко, ковзанки взимку та футбол у теплу пору року. З оголошень, театральних та кіноафіш, які публікувалися у кожному номері мариупольських газет, можна побачити, яким різноманітним стало дозвілля мариупольців у цей період (Новікова, 2021; *Мариупольская жизнь*, 1912d; 1914b; 1912e; 1913a).

Появою у 1887 р. стаціонарного театру на 800 місць з буфетом, фойє, касами Маріуполь завдячує В. Шаповалову З часом будівля перейшла у власність І. Уварова, який називав свій театр «Ренесанс», «Гротеск», «Прогрес», але для всіх мариупольців він був «зимовим». З оголошень у «Мариупольской жизни» можна дізнатися, що на початку XX ст. вистави йшли вже на кількох сценах, що в театрі Уварова завжди працювала російська трупа, а в цирку-театрі братів Яковенко – українська. Драматичні спектаклі, концерти оперних співаків влаштовувалися також у концертному залі готелю

«Континенталь», в театрі Олександрівського скверу, в Народному домі на заводі «Нікополь», в залі Маріупольського громадського зібрання (Новікова, 2021). Цікаво, що у концертному залі готелю «Континенталь» проводилися не лише концерти і театральні вистави, а й літературні вечори. Так, у випусках «Маріупольской жизни» за 1913 р. повідомлялося про засідання науково-літературного гуртка, про його плани влаштувати обговорення твору «Ревнощі» Арцибашева у формі суду над героями (Маріупольская жизнь, 1913b; 1913c).

Особливої уваги заслуговує кінематограф, який сучасниками вважався уособленням саме міської культури з її тогочасною демократизацією, орієнтацією на масовість. Кінофільми знайомили глядачів з далекими землями, визначними подіями і знаменитостями, тим самим розширюючи межі міста.

На сторінках маріупольської преси не лише пропонувалися різні варіанти організації дозвілля, а й оцінювалася якість послуг закладів відпочинку. Наприклад, у номері «Маріупольской жизни» від 29 січня 1914 р. розглядалися проблеми організації кіносеансів у кінотеатрах міста: обговорювалися незручності для публіки через відсутність оголошень про початок і закінчення сеансів і описувався випадок, коли «зал кінематографу був повний публіки. Адміністрація кінематографу відмовлялась пускати публіку до зали під час сеансу, але просила почекати «декілька хвилин». У результаті очікування затяглося більше ніж на годину, і частина публіки змушена була залишити кінематограф, не дочекавшись можливості увійти до зали» (Маріупольская жизнь, 1914c).

Межа XIX – XX ст. стала унікальним етапом людської історії, коли досягнення наукового світу, доступні раніше небагатьом, відкрилися для більшості пересічних людей, різноманітні механізми та прилади стали відігравати істотну роль у їх житті. Як справедливо зазначила О. Вільшанська, у великих містах України такі новітні винаходи як електричне освітлення, телефон, парове опалення, швейні, вишивальні та друкарські машинки, грамофони, фотоапарати, велосипеди увійшли у повсякденне життя городян. Переважна їх більшість надходила з-за кордону (Вільшанська, О., 2011, с.40-41). Різноманітні технічні удосконалення та досягнення технічного прогресу, які були важливим фактором та проявом впливу західної цивілізації, стали у досліджуваній період звичними і для міського простору Маріуполя. Надходження таких технологічних новинок полегшувалося тим, що місто було великим транспортним вузлом (морський порт, залізничниця), а також мало у складі населення нечисленний, але впливовий прошарок іноземців (бельгійців, британців, італійців, німців, американців), які і знайомили маріупольців з багатьма винаходами та технологіями.

У безпосередньому зв'язку зі споживанням товарів знаходився розвиток реклами, яка почала помітно впливати на широкі верстви міського населення через рекламні оголошення у пресі, у різноманітних довідкових виданнях, через вуличну рекламу та вітрини крамниць, оформлені з урахуванням усіх засобів привернення уваги потенційних покупців. Про важливість реклами у економічному житті Маріуполя свідчить те, що під неї повністю віддавали першу і четверту сторінки «Маріупольського справочного листка» та «Маріупольской жизни», а також перші сторінки щорічних адрес-календарів Катеринославської губернії.

Так, наприклад, у номері «Маріупольського справочного листка» за 11 серпня 1900 р. можна побачити рекламу крамниці Кілмана, яка знаходилася у центрі міста – на Катерининській вулиці. Потенційним покупцям пропонували придбати велосипеди, друкарські машинки американської фірми «Ремінгтон», швейні машини «Зінгер», ваги «Фербенкс», розмножувальні апарати Едісона, столи-бюро «Дербі», неспалимі каси,

мімеографи (так називали машини трафаретного друку) та багато чого іншого (Мариупольский справочный листок, 1900).

Звичним для багатьох мариупольців на початку ХХ ст. став телефон. Мариуполь та його повіт завдяки зусиллям Мариупольського повітового земства мав розгалужену телефонну мережу, що було одним з найбільш ранніх проявів модернізації. Монополістами у цій галузі були фірми «Siemens & Halske», «Bell Telephone Company» та «Ericsson», які забезпечували телефонні мережі різноманітним обладнанням. У 1892 р. почала працювати телефонна лінія, яка з'єднала залізничну станцію Мариуполь та порт, а з 1895 р. телефонний зв'язок з'явився безпосередньо у місті. На початку ХХ ст. Мариуполь посів за кількістю абонентів сьоме місце у першій десятці українських міст з телефонним зв'язком. Довідник з номерами телефонів мариупольських абонентів, розміщений в останній частині адрес-календаря «Весь Мариуполь и его уезд» за 1910 р., свідчить про все більшу доступність цього символу урбанізації для містян (Весь Мариуполь и его уезд, 1910).

У досліджуваній період також суттєво посилювався вплив західної міської культури і на сферу моди, наблизивши вбрання мешканців українських міст, оздоблення інтер'єрів їх будинків та інших помешкань до тогочасних європейських стандартів та модних тенденцій. Революція у пошитті одягу після появи швейної машини «Singer» призвела до пришвидшення процесу пошиття одягу. З'явилися журнали мод, укомплектовані викрійками. На модні тенденції також впливала все більша трудова зайнятість мешканців міст. Зміни у суспільному становищі жінок, їх поглядах, рівні освіти призвели до появи більш функціонального та доступного за ціною вбрання для працюючих жінок та жінок, що навчалися. У Мариуполі ці процеси були особливо помітними на тлі майже повного заміщення на початку ХХ ст. елементів традиційного одягу та домашнього інтер'єру греків-переселенців з Криму європейськими зразками.

Більшість мариупольців у цей час, як і в інших містах, шила одяг у приватних кравців. Це було суттєвим кроком вперед, оскільки у джерелах першої половини ХІХ ст. повідомлялося, що виготовлення тканин та одягу було домашньою справою, в одязі зберігалися національні традиції. Так, наприклад, у «Камеральном описании города Мариуполю с выгонною землею 1826 года» повітовий землемір Я. Калоферов зазначив, що жінки міста крім домашніх робіт займаються прядінням вовни, бавовни, льону та шовку. З них для домашніх потреб виготовляють тканини, шують одяг, в'яжуть панчохи та рукавички, вишивають шовковими, бавовняними, срібними та золотими нитками різне вбрання (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 80).

Складно визначити точний час, коли саме національний костюм мариупольських греків став поступатися європейській моді, але на персональних та групових фотографіях, створених мариупольськими фотографами, а також на листівках з краєвидами міста початку ХХ ст. можна побачити, що європейський стиль одягу став провідним у заможних мариупольців та представників середнього прошарку. Одяг та взуття, зроблені з урахуванням усіх модних тенденцій, можна було придбати у приватних майстрів або у крамницях, наприклад, у Паризькому магазині готового плаття Г. Нікітіна на вулиці Торговій, у одній з старіших спеціальних майстерень чоловічого, дамського та дитячого взуття Кулішевського на вулиці Катерининській, яка працювала ще з 1864 р., в магазині взуття братів Брон на Торговій вулиці. Величезний асортимент шовкових, вовняних, полотняних, бавовняних та хутряних товарів, готового чоловічого і жіночого вбрання пропонував і великий торговий дім братів Адабашевих, який мав свої представництва в Мариуполі і Таганрозі, а головну контору – у Москві (Буров, 2003; Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд», 1910).

Одним з головних маркерів етнічної ідентичності в одязі мариупольських гречанок був періфтар або баш-явлух (головний убір заміжньої жінки з білої тонкої шовкової тканини, який закріплювався на одязі спеціальною підвіскою). Його усе ще можна інколи побачити на фотографіях початку XX ст. На межі XIX – XX ст. періфтар почали витісняти хустки. Їх якість та склад тканини залежали від статку родини. Так само у другій половині XIX ст. зникає з ужитку мариупольських греків і м'яке шкіряне жіноче взуття (папуч) з сап'яну, що виготовлявся місцевими ремісниками, і замінюється європейським взуттям (Мариуполь и его окрестности, 1892, с.307).

Під впливом значного збільшення чисельності населення Мариуполя наприкінці XIX – на початку XX ст., появи у місті людей, які приходили на сезонні заробітки, розповсюджується оренда житла, виробляються певні принципи організації житлового простору залежно від професії, рівня забезпеченості, соціальної приналежності, чисельності сім'ї містян. Змінюється також і підхід до забезпечення гігієнічних потреб та комфорту. У будинках мариупольців з'являються електричне освітлення та водопровід.

Масове виробництво багатьох предметів інтер'єру відобразилось у появі в інтер'єрі різноманітних дрібничок-прикрас. У добу модерну ознакою стилю стала оригінальність, яка водночас поєднувалася з комфортом та функціональністю. Рекламні оголошення різноманітних «оптово-роздрібних модно-мануфактурних магазинів» на сторінках газет та довідкових видань пропонували широкий асортимент тканин, килимів, тюлю, меблів, кахлів та пічних прикрас, посуду, гарантуючи постійне отримання останніх новинок моди закордонних ринків (Адрес-календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год, 1912, с.V, XVII).

Під впливом урбанізаційних процесів змінюється також і традиційний раціон та культура споживання їжі мариупольців, виникає змішана кухня меню розширюється за рахунок появи нових продуктів та страв. Для представників грецької громади з перших років переселення з Криму найбільш важливими в раціоні залишались круп'яні, м'ясні і молочні страви, а також вироби з борошна. Помітну роль почали відігравати риба та рибні продукти, оскільки рибний промисел був одним з провідних занять мешканців міста (Мариуполь и его окрестности, 1892, с.72; Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год, 1889, с. 289).

Поліетнічність населення міста вплинула на появу у харчуванні певних продуктів-візитівок різних народів: завдяки італійській громаді у місті виробляли макарони, чеські та німецькі підприємці започаткували пивоваріння і виробництво ковбас, а євреї – кондитерське виробництво. Ця змішана кухня була яскраво представлена у меню невеличких закладів харчування, де можна було знайти як витончені вина та устриці, так і традиційні грецькі бузу і чір-чіри.

Ресторани з'явилися у Мариуполі значно пізніше, ніж у західноєвропейських містах, але їх меню нічим не поступалося європейським зразкам. Особливою популярністю користувалися страви французької кухні. Наприклад, на новорічну вечерю в ресторані готелю «Континенталь» пропонували консоме зі спаржі, гострі запечені грінки «Дьябло» (готувалися зі скибочок пшеничного хліба, змазаних сумішшю тертого сиру, томатів, перцю і яєць), парову севрюгу в шампанському вині, смажених молодих качок-мулардів, салат ендивій і соління, а на десерт – парфе зі свіжої полуниці і фрукти. Славився своєю кухнею і кафе-ресторан Вонсовського. Великий асортимент цукерок та швейцарського шоколаду, паштети, копчений окіст, фаршированих качок, пулярки і поросят, вина, горілку, лікери та коньяк найкращих закордонних і місцевих марок пропонували численні крамниці в центрі міста. (Новікова, 2021, с.108).

Річний цикл мариупольців зберігав у досліджуваний період свою традиційність. Офіційні вихідні дні припадали на великі релігійні свята та дні народження членів імператорського дому (так звані «царські дні»). Важливою частиною річного циклу були свята на честь шанованих мариупольськими греками святих (Георгія, Миколи, Костянтина та Олени), чудотворних ікон (Матері Божої Одигітрії та Святого Георгія). Суспільне життя знижувало темп на час Великого посту, а у святкові дні відбувалися сплески різного роду активностей мариупольців (Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год, 1889, с.477-478).

На відміну від релігійних чи звичайних світських календарних свят, офіційні свята, пов'язані з пам'ятними датами імператорської фамілії, з визначними історичними подіями, регламентувалися суворим протоколом та мали свій ритуал святкування (обов'язкова участь учнів гімназій та шкіл, вивішування прапорів, молебень, учнівські літературно-драматичні вистави та збір пожертв (Мариупольская жизнь, 1912а; 1912с).

На цьому тлі одними з найбільш демократичних, просякнутих загальноєвропейськими традиціями, були зимові свята, під час яких розмивалися суспільні межі і різні групи населення міста перетиналися під час численних та різноманітних святкових заходів (Мариупольская жизнь, 1914b; 1914a; 1912).

Буденне дозвілля мариупольців наприкінці XIX – на початку XX ст. визначалося приналежністю до певної соціокультурної групи (етнічної, релігійної, професійної, за соціальним статусом, рівнем статків, освітою,). Тривалий робочий день (12 – 14 годин), що у цей час був характерний для робітників промислових підприємств, власників дрібних торгових закладів, прикажчиків, суттєво ускладнював організацію дозвілля.

Таким чином, міська повсякденна культура Маріуполя, як і багатьох торгово-промислових центрів півдня України, особливо з кінця XIX ст., розвивалася у нових реаліях. Через специфічне поєднання в економіці Маріуполя таких функцій, як «місто-порт» та «великий індустріальний центр», його залучення у зовнішню торгівлю, активну участь у економічному і суспільному житті іноземних громадян (купців та промисловців) відбувається стрімка вестернізація міського повсякдення, особливо на початку XX ст., поступово зникає розрив між культурою міських еліт та пересічних мешканців міста.

Але незважаючи на усі ці зміни, вплив громади греків-переселенців з Криму на повсякдення Маріуполя залишався найбільш відчутним, попри значне скорочення цієї громади пропорційно до інших етнічних груп, з яких складалося населення міста наприкінці XIX – на початку XX ст. Це особливо помітно відобразилося у збереженні у міській топографії старої частини міста назв, пов'язаних з кримським періодом історії грецької громади, а також у збереженні певних виробничих і святкових практик, традицій харчування.

У підсумку слід зазначити, що автором були розглянуті окремі найбільш характерні риси повсякденного життя мешканців Маріуполя наприкінці XIX – на початку XX ст., які не передають всього різноманіття повсякденності і залишають широке поле для подальшого дослідження.

Бібліографічний список

- Lüdtke, A., 2003. Alltagsgeschichte – ein Bericht von unterwegs. *Historische Anthropologie*, 11(2). August. Доступно : <<https://www.vr-elibrary.de/doi/epdf/10.7788/ha.2003.11.2.278>>. [Дата звернення 14 серпня 2024].
- Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд», 1910. Мариуполь: Типография С.А. Копкина. 147 с.
- Адрес-календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год. Екатеринослав: Типография губернского правления. Доступно :

- <<https://www.calameo.com/read/00205596889142ecc2de9>>. [Дата звернення 12 вересня 2024].
- Божко, Р.П., Були, Т. Ю., Гашененко, Н. Н. и др., 2006. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. Мариуполь : Рената.
- Божко, Р.П., Були, Т.Ю., Гашененко, Н.Н., Маликов, В.В., Морозов, Л. П., Саенко, Р. И. и Тарасова, Н.А., 2007. *Весь Мариуполь : Хроника. Фотоальбом*. Мариуполь : СПД Маликов.
- Буров, С., 2016. *Как улицы называли*. Mrpl. city. Доступно: <<https://mrpl.city/blogs/view/kak-ulitsy-nazyvali>>. [Дата звернення 05 вересня 2024].
- Буров, С. Д., 2003. *Мариуполь. Былое*. Мариуполь : ТРК «Сигма-ТВ».
- Верменич, Я.В., 2010. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень. *Український історичний журнал*, 4, с.156-169.
- Весь Мариуполь и его уезд: адрес-календарь. 1910. Мариуполь. Издательство: Типография С. А. Копкина
- Вільшанська, О., 2011. Повсякденне життя міст України кін. XIX – поч. XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / НАН України; Інститут історії України. Київ : Ін-т історії України НАН України.
- Коляструк, О. А., 2007. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, 1, с. 174–184.
- Константинова, В., 2011. Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на Півдні України (друга пол. XIX - поч. XX століття). Запоріжжя : [ЗНТН].
- Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. 1892*. Мариуполь: Типо-Литография А. А. Франтова.
- Мариупольская жизнь*, 1912, 14 декабря. К устройству ёлки для детей всех начальных школ.
- Мариупольская жизнь*, 1912а, 15 мая. Приказ г. мариупольского полицмейстера.
- Мариупольская жизнь*, 1912b, 19 мая. Детская площадка.
- Мариупольская жизнь*, 1912с, 21 октября. Приглашение Г.г. мещанам города Мариуполя.
- Мариупольская жизнь*, 1912d, 26 мая. В субботу 26-го мая 1912 г. вечером состоится парадное открытие 1-го в Мариуполе Скэтинг-Ринга.
- Мариупольская жизнь*, 1912е, 31 мая. Скачки.
- Мариупольская жизнь*, 1913а, 08 августа. Футбол.
- Мариупольская жизнь*, 1913b, 17 марта. В научно-литературн. кружке.
- Мариупольская жизнь*, 1913с, 26 ноября. «Ревность» Арцибашева.
- Мариупольская жизнь*, 1914а, 22 декабря. Ёлка для детей членов о-ва греков.
- Мариупольская жизнь*, 1914b, 25 декабря. Бал-маскарад.
- Мариупольская жизнь*, 1914с, 29 января. Кинематографы и публика.
- Мариупольский справочный листок*, 1900. 11 августа.
- Новікова, С. В., 2018. Розвиток міської інфраструктури Маріуполя (XIX – початок XX ст.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 21, с. 69-78. Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/583060>>. [Дата звернення 05 вересня 2024].
- Новікова, С.В., 2021. Як відпочивали маріупольці на початку XX ст. *Актуальні проблеми науки та освіти: збірник матеріалів XXIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. М.В. Трофименка*. Маріуполь: МДУ, с. 107-109.

- Памятная книжка и Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год.* Екатеринослав : Типография Губернского Правления.
- Старый Мариуполь, 2010. *Мариуполь: начало XX века. Фотогалерея.* [онлайн] Доступно: <<https://old-mariupol.com.ua/foto/mariupol-nachalo-xx-veka.html>>. [Дата звернення 26 серпня 2024].
- Удод, О., 2010. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*, 3, с. 6-9.
- Чорний, Д. М., 2011. Повсякденне життя міст України на початку XX ст. (за матеріалами анкет міст Російської імперії 1904–1910 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Історія*, 982(44), с. 114-122.
- Шандра, В. С., 2019. Українське місто у складі Російської імперії XIX ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії. Від мурів до бульварів : творення модерного міста в Україні : (кінець XVIII - початок XX ст.) / [Н. І. Бацак, О. Л. Вільшанська, Т. В. Водотика, ... В. С. Шандра та ін. ; відп. ред. О. П. Ресєнт] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Інститут історії України НАН України. С. 10-26.

References

- Adres-kalendar «Ves Mariupol i ego uezd», 1910. [Address calendar "All of Mariupol and its district", 1910]. Mariupol : Tipografiya S.A. Kopkina. 147 s. (in Russian).
- Adres-kalendar i pamyatnaya knizhka Ekaterinoslavskoy gubernii na 1912 god., 1912. [Address calendar and memorial book of the Ekaterinoslav province for 1912]. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskogo pravleniya. Available at : <https://www.calameo.com/read/00205596889142ecc2de9>. [Accessed 12 September 2024]. (in Russian).
- Bozhko, R.P., Buly, T. Yu., Hashenenko, N. N. y dr., 2006. Maryupol y eho okrestnosty: vzghliad yz XXI veka [Mariupol and its environs : a view from the XXI century]. Maryupol : Renata (in Russian).
- Bozhko, R.P., Buly, T.Iu., Hashenenko, N.N., Malykov, V.V., Morozov, L. P., Saenko, R. Y. y Tarasova, N.A., 2007. Ves Maryupol : Khronyka. Fotoalbum [All of Mariupol : photo album]. Maryupol : SPD Malykov.
- Burov, S., 2016. Kak ulitsy nazyvali. [How the streets were being named]. *Mrpl.city*. Available at : <<https://mrpl.city/blogs/view/kak-ulitsy-nazyvali>>. [Accessed 05 September 2024]. (In Russian).
- Burov, S.D., 2003. *Mariupol. Byloe. [Mariupol. The Past]*. Mariupol : TRK «Sigma-TV». 468 s. (in Russian).
- Chornyi, D. M., 2011. Povsiakdenne zhyttia mist Ukrainy na pochatku XX st. (za materialamy anket mist Rosiiskoi imperii 1904–1910 rr.). [Everyday life of Ukrainian cities at the beginning of the XX century. (based on materials from questionnaires of cities of the Russian Empire 1904–1910).]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. : Istoriia*. № 982, vyp. 44. S. 114-122. (in Ukrainian).
- Koliastruk, O. A., 2007. Predmet istorii povsiakdennosti : istoriografichniy ohliad yoho stanovlennia u zarubizhnii ta vitchyzniani istorichnii nausti. [The Subject of the History of Everyday Life : a Historiographical Review of Its Formation in Foreign and Domestic Historical Science]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, p. 174–184. (in Ukrainian).
- Konstantinova, V., 2011. Sotsiokulturni aspekty urbanizatsiinykh protsesiv na Pivdni Ukrainy (druha pol. XIX - poch. XX stolittia). [Sociocultural aspects of urbanization processes in the South of Ukraine (second half of the XIX - early XX century)]. *Zaporizhzhia : [ZNTN]*, 2011. 99 s. (in Ukrainian).

- Lüdtke, Alf, 2003. *Alltagsgeschichte – ein Bericht von unterwegs. Historische Anthropologie*. 11(2). August. Available at : <https://www.vr-elibrary.de/doi/epdf/10.7788/ha.2003.11.2.278>. [Accessed 14 September 2024]. (in German).
- Mariupol i ego okrestnosti : otchet ob uchebnyih ekskursiyah Mariupolskoy Aleksandrovskoy gimnazii, 1892. [Mariupol and its environs : report on educational excursions of the Mariupol Alexander Gymnasium, 1892]. Mariupol : Tipo-Litografiya A.A.Frantova. 461, 55, VIII s. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912. 14 dekabrya, K ustroystvu elki dlya detey vseh nachalnyih shkol, [To the arrangement of a Christmas tree for children of all elementary schools.]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912a. 15 maya. Prikaz g. mariupolskogo politsmeystera [Order of the Mariupol chief of police]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912b. 19 maya. Detskaya ploschadka [Children's playground]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912c. 21 oktyabrya. Priglasenie G.g. meschanam goroda Mariupolya, [Invitation of G.G. to the burghers of Mariupol]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912d. 26 maya, V subbotu 26-go maya 1912 g. vecherom sostoitsya paradnoe otkrytie 1-go v Mariupole Sketing-Ringa [On Saturday, May 26, 1912 in the evening there will be a ceremonial opening of the 1st Skating Rink in Mariupol]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1912e. 31 maya. Skachki, [Horse races]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1913a. 08 avgusta. Futbol, [Football]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1913b. 17 marta, V nauchno-literaturn. kruzhke, [In the scientific and literary circle]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1913c. 26 noyabrya. «Revnost» Artsybasheva, [‘Jealousy’ by Artsybashev]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1914a. 22 dekabrya, Yolka dlya detey chlenov o-va grekov [Christmas tree for children of members of the Greek society]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1914b. 25 dekabrya. Bal-maskarad. [Masquerade ball]. (in Russian).
- Mariupolskaya zhizn*, 1914c. 29 yanvarya, Kinematografy i publika, [Cinematography and the public, 1914]. (in Russian).
- Mariupolskii spravochnyi listok. [Mariupol reference list]. 1900. 11 avgusta. (in Russian).
- Novikova, S.V., 2018. Rozvytok miskoi infrastruktury Mariupolia (XIX – pochatok XX st.). [Development of Mariupol city's infrastructure (XIX – early XX)]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Istorii. Politologii*, 21, pp. 69 - 78. Available at : <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/583060>>. [Accessed 05 September 2024]. (in Ukrainian).
- Novikova, S.V., 2021. Yak vidpochyvaly mariupoltsi na pochatku XX st. [How Mariupol residents rested in the early twentieth century]. *Aktualni problemy nauky ta osvity : Zbirnyk materialiv XXIII pidsumkovoї naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv MDU / Za zah. red. M.V. Trofymenka. Mariupol : MDU*. S.107-109. (in Ukrainian).
- Pamyatnaya knizhka i Adres-kalendar Ekaterinoslavskoy gubernii na 1889 god*, 1889. [Memorial book and Address calendar of the Ekaterinoslav province for 1889, 1889]. / Sost. N.S. Byistritskiy. Ekaterinoslav : Tipografiya Gubernskogo Pravleniya. 600 s. (in Russian).
- Shandra, V. S., 2019. Ukrainske misto u skladi Rosiiskoi imperii XIX st. : ohliad suchasnoi vitchyznianoї istoriohrafii. Vid muriv do bulvariv : tvorennia modernoho mista v Ukraini : (kinets XVIII - pochatok XX st.). [Ukrainian city as part of the Russian Empire of the

- XIX century : a review of modern domestic historiography. From walls to boulevards : the creation of a modern city in Ukraine : (late XVIII - early XX century)]. / [N. I. Batsak, O. L. Vilshanska, T. V. Vodotyka, ... V. S. Shandra ta in. ; vidp. red. O. P. Reient] ; *Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy*. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. S. 10-26. (in Ukrainian).
- Staryj Mariupol, 2010. *Mariupol : nachalo XX veka*. [Mariupol : the beginning of the twentieth century]. Fotogalereia. Available at : <<https://old-mariupol.com.ua/foto/mariupol-nachalo-xx-veka.html>>. [Accessed 26 August 2024]. (in Russian).
- Udod, O., 2010. Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii. [History of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo*, 3, p. 6-9. (in Ukrainian).
- Vermenych, Ya.V., 2010. Mikroistoriia yak problemne pole sotsiohumanitarnykh doslidzhen. [Microhistory as a problematic field of socio-humanitarian research.]. *Ukrainskyi historychnyi zhurnal*. 4. S.156-169.
- Vilshanska, O., 2011. Povsiakdenne zhyttia mist Ukrainy kin. XIX – poch. XX st. : yevropeiski vplyvy ta ukrainski natsionalni osoblyvosti. [Everyday life of Ukrainian cities late XIX - early XX centuries : European influences and Ukrainian national peculiarities]. / *NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv : *In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. 172 s.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2024

S. Novikova

EVERYDAY LIFE OF THE INHABITANTS OF MARIUPOL AT THE END OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURY.

The research purpose. *The article under consideration is devoted to the problem of reconstructing the everyday life of Mariupol residents in the late nineteenth and early twentieth centuries. The author summarises certain results of its study and, on the basis of materials from reference books, periodicals, photographic documents, and sources of personal origin, identifies the most important components of urban everyday life, old and new cultural practices, and the time cycle of the city's life.*

The main research findings. *The research reveals that the urban culture of Mariupol, like many commercial and industrial centres of southern Ukraine, especially since the late nineteenth century, has been developing in new realities. The specific combination of functions, including 'port city' and 'large industrial centre', in the economy of Mariupol, its involvement in foreign trade, and the active participation of foreign citizens (merchants and industrialists) in the economic and social life of the city, resulted in a rapid westernisation of urban everyday life, especially in the early twentieth century. Consequently, the gap between the culture of urban elites and ordinary residents gradually disappeared.*

It has been demonstrated that this phenomenon is most clearly evident in the emergence of infrastructure common to all categories of the population, as well as in the development of shared urban spaces for leisure activities, such as recreational areas, including city gardens and squares, as well as theatres and cinemas. The wider use of technical means had a significant impact on the city's entertainment culture and its mass appeal, particularly in the fields of communications, public transport, cinema and mass media. The early 20th century witnessed a significant telephonisation of the city, ranking it second only to the provincial city of Katerynoslav in terms of its telephone coverage. Concurrently, new routes, including

automobile ones, were established to connect the city with its industrial suburbs and the port. Plans for the introduction of trams were also discussed in the city council. Cinemas, a popular form of leisure, emerged not only in the city centre but also in suburban working-class communities. Concurrently, the daily city newspaper, Mariupolskaya Zhizn, was established. The city witnessed the opening of two gymnasiums, a network of primary schools, libraries, and bookstores, contributing to the enhancement of residents' awareness regarding health, nutrition, clothing, and leisure.

Conclusions. *Despite the numerous changes that have occurred, it has been determined that the influence of the Greek community of immigrants from the Crimea has remained the most significant, despite its significant decline in proportion to other ethnic groups that constituted the city's population in the late nineteenth and early twentieth centuries. This is particularly evident in the preservation of names in the urban topography of the old part of the city, which is associated with the Crimean period of the Greek community's history, as well as in the preservation of certain production and festive practices and food traditions. This phenomenon is particularly evident in the preservation of names in the urban topography of the old part of the city, which are associated with the Crimean period of the Greek community's history. It is also evident in the preservation of certain production and festive practices and food traditions.*

Key words: *Mariupol, everyday life, citizens, urbanisation, urban space, urban culture.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327(477:8)

**К. Балабанов,
Ю. Константинова,
Н. Сулейманов**

«КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНА – ДЕРЖАВИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У РЕГІОНІ

Досліджено роль комунікативної стратегії як ключового інструменту реалізації зовнішньої політики України в регіоні Латинської Америки та Карибського басейну. Проаналізовано передумови та особливості формування такої стратегії, зокрема в умовах сучасних геополітичних викликів та інформаційної війни. Зроблено аналіз Комунікативної стратегії МЗС України на 2024–2026 роки, її структури, цілей, цільової аудиторії і інструментів її реалізації. Наголошено на важливості системного підходу, проактивної дипломатії та адаптації комунікацій до регіонального контексту. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення документа, зокрема у напрямках локалізації, діаспорної взаємодії та економічної дипломатії.

Ключові слова: комунікативна стратегія, Україна, Латинська Америка, Карибський басейн, зовнішня політика, національні інтереси, публічна дипломатія, міжнародні відносини.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-83-92

У сучасному світі, позначеному зростаючою багатополлярністю та геополітичною нестабільністю, пошук нових партнерів та диверсифікація зовнішньополітичних зв'язків набувають для України стратегічного значення. В цьому контексті особливої уваги заслуговує Латинська Америка та Карибський басейн – регіон зі значним політичним, економічним та ресурсним потенціалом, який досі залишався периферійним у фокусі української зовнішньої політики. Однак, зважаючи на складні геополітичні реалії та прагнення України до зміцнення свого міжнародного становища, активізація відносин з країнами Латинської Америки стає не просто бажаною, а необхідною умовою реалізації національних інтересів.

Одним із ключових інструментів налагодження та поглиблення співпраці з державами цього віддаленого, але перспективного регіону, є ефективна комунікативна стратегія. В умовах інформаційної боротьби та конкуренції за вплив, здатність України доносити свою позицію, формувати позитивний імідж та налагоджувати діалог з урядами та громадськістю країн Латинської Америки є визначальною для успішної реалізації її зовнішньополітичних цілей.

Аспекти, пов'язані з тематикою латиноамериканського регіону, знайшли своє відображення в науковому доробку низки дослідників. Зокрема, питання розвитку країн Латинської Америки висвітлювались у працях таких авторів, як О. Ковальова, А. Гриценко, Є. Галушка, А. Киридон, О. Аладіна, О. Гусейнова, Т. Богданова, Ю. Седляр та інших. Окрему увагу в науковому дискурсі приділено формуванню та

перспективам латиноамериканського вектору зовнішньої політики України, що є предметом досліджень вітчизняних аналітичних центрів, зокрема Ради зовнішньої політики «Українська призма», ADASTRA та інші.

Метою статті є дослідження потенціалу комунікативної стратегії України щодо держав Латинської Америки та Карибського басейну як важливого інструменту реалізації українських національних інтересів у цьому регіоні. У статті за допомогою контент-аналізу проаналізовано ключові елементи стратегії, її можливі напрямки та інструменти, а також оцінено її потенційний вплив на розвиток двосторонніх відносин та просування українських інтересів у політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах.

Зазвичай, комунікативні стратегії створюються для планування та управління процесом взаємодії з аудиторією з метою ефективного, цілеспрямованого і переконливого передавання інформації. Вони допомагають інформувати, переконувати, привертати увагу, встановлювати довіру та підтримувати репутацію, що сприяє досягненню конкретних цілей у бізнесі, політиці, міжособистісному спілкуванні чи інших сферах (Постернак, 2013).

Основні функції комунікативних стратегій:

- Забезпечення ефективного обміну інформацією з цільовими сегментами для просування бренду, ідеї або політики та отримання зворотного зв'язку.
- Інформування та освіта громадськості, поширення важливої інформації, підвищення рівня знань аудиторії.
- Формування лояльного ставлення, нейтралізація негативу, коригування образу бренду або суб'єкта комунікації.
- Досягнення комунікативних цілей через серію мовленнєвих дій і тактик, адаптованих до соціокультурного контексту і особливостей аудиторії.
- Зміна свідомості адресата на користь адресанта або досягнення взаємної вигоди в процесі спілкування (Пастернак, 2013; Монастирська Л, 2020).

Таким чином, комунікативні стратегії є інструментом системного планування і реалізації комунікації, що забезпечує досягнення поставлених цілей і підвищує ефективність взаємодії з цільовою аудиторією.

Дмитро Кулеба Міністр закордонних справ України у 2020-2024 роках неодноразово наголошував на важливості комунікативних стратегій як інструменту системного, цілеспрямованого та ефективного просування національних інтересів за кордоном. Зокрема, він підкреслює, що комунікаційні стратегії дозволяють:

- Системно підвищувати обізнаність цільових аудиторій у різних регіонах світу щодо України, що сприяє зміцненню політичної та економічної стійкості, збільшенню торгівлі, культурних обмінів і підтримці в міжнародних питаннях.
- Встановлювати чіткі, вимірювані цілі та завдання, визначати ключові меседжі, аудиторії, формати й канали комунікації, що робить просування України більш послідовним і цілісним, а не точковим чи випадковим.
- Координувати дії дипломатичних представництв і суб'єктів публічної дипломатії для єдиного голосу України у світі, що підвищує ефективність зовнішньополітичної комунікації.
- Відкривати нові горизонти для України, збільшувати присутність держави в ключових регіонах, таких як Африка, Латинська Америка і Карибський басейн, що є пріоритетом зовнішньої політики Президента Володимира Зеленського.

– Формувати позитивний імідж України, протидіяти дезінформації та пропаганді, що особливо актуально у контексті інформаційної війни з Росією (МЗС, 2021, МЗС, 2024a).

Таким чином, за словами Дмитра Кулеби, комунікативні стратегії є ключовим інструментом для системного управління репутацією України у світі, забезпечення ефективного діалогу з міжнародними партнерами та реалізації зовнішньополітичних пріоритетів держави.

28 травня 2024 року МЗС була представлена Комунікаційна стратегія Україна – держави Латинської Америки і Карибського басейну 2024-2026 (далі Стратегія Україна-ЛАКБ). Документ, за словами Дмитра Кулеби закладає підвалини довгострокової та системної політики, яка зробить нашу державу значно сильнішою на міжнародній арені, а українську дипломатію робить справді глобальною (МЗС, 2024с; Українська дипломатія, 2024).

В результаті аналізу тексту Стратегії Україна-ЛАКБ (МЗС, 2024b) з використанням методики контент-аналізу, авторами було визначено наступне.

1. Стратегічне бачення комунікативної стратегії:

– Документ містить першу в історії МЗС України Комунікаційну стратегію щодо держав ЛАКБ на 2024-2026 роки

– Визначена головна мета – «ефективна розбудова чіткої, дієвої, злагодженої архітектури зовнішніх комунікацій МЗС, націлених на посилення підтримки України та розвиток стратегічних відносин з країнами Латинської Америки»

– Стратегія розглядається як інструмент для утвердження України в регіоні в контексті геополітичних трансформацій

2. Інституційні засади й основи розробки:

– Документ розроблений на основі попередніх стратегічних документів МЗС: Комунікаційна стратегія МЗС України (березень 2021), Стратегія публічної дипломатії МЗС України (березень 2021)

– Проведено аналіз медіа-споживання в регіоні, аудит комунікаційних спроможностей дипустанов, моніторинг наративів про Україну.

3. Принципи реалізації комунікативної стратегії:

– Проактивність у формуванні інформаційного середовища

– Адаптивність до регіонального контексту

– Взаємність і діалог з цільовими аудиторіями

– Чіткість і достовірність повідомлень

– Політика "єдиного голосу"

– Інноваційність у використанні засобів комунікації

– Орієнтованість на результат.

4. Комунікаційні спроможності України в регіоні:

– Обмежена дипломатична присутність (6 країн із 33 держав регіону - 18,2% покриття)

– Активні українські дипустанови: Аргентина, Бразилія, Куба, Мексика, Перу, Чилі

– Акредитація за сумісництвом в інших країнах регіону

– Обмежена кадрова ситуація (співробітники відповідають одночасно за декілька напрямків)

– Необхідність залучення локальних партнерів та української діаспори для посилення комунікації.

5. Цілі та завдання комунікативної стратегії:

- Стратегічні цілі: сприяння утвердженню образу України як суверенної держави; зміцнення підтримки на міжнародній арені; забезпечення засудження російської агресії; сприятливе ставлення до політики України щодо ЛАКБ

- Комунікаційні цілі: зміцнення цілісного образу України; покращення сприйняття України як надійного партнера; донесення правдивої інформації про агресію РФ; комунікація зовнішньополітичних ініціатив

- 15 конкретних завдань, включаючи розвиток інформаційної присутності, протидію дезінформації, формування мережі контактів, просування Формули миру тощо.

6. Цільові аудиторії та канали комунікації:

- Зовнішні аудиторії: представники урядів; міжнародні організації; лідери громадянського суспільства; освітні та культурні кола; ЗМІ; бізнес; молодь; українська діаспора;

- Внутрішні аудиторії: органи влади; журналісти; експертні кола; лідери громадянського суспільства; українські медіа; бізнес;

- Канали: офіційні веб-сайти; соціальні мережі; міжнародні організації; ЗМІ; лідери думок; освітні установи.

7. Методологія оцінки ефективності:

- Відповідальність за моніторинг покладено на Департамент публічної дипломатії МЗС;

- Розроблені індикатори для кожної комунікаційної цілі;

- Інструменти оцінки: дослідження громадської думки; медіа-моніторинг; онлайн-аналітика; щорічна оцінка плану заходів.

Таким чином, Стратегія Україна-ЛАКБ є фундаментальною основою для аналізу комунікативної стратегії України щодо держав ЛАКБ як інструменту реалізації національних інтересів. Документ демонструє системність і комплексний підхід до комунікації з регіоном, що відображає зростання його важливості для зовнішньої політики України. В документі чітко визначено проблеми та виклики - географічна віддаленість, обмежені дипломатичні ресурси, вплив російської дезінформації - що важливо для аналізу в статті. Документ містить деталізовану методологію роботи з різними цільовими аудиторіями, що може стати основою для розділу про інструменти реалізації комунікативної стратегії. Система моніторингу та оцінки дозволяє проаналізувати ефективність комунікативної стратегії як інструменту просування інтересів України.

В документі використовується комплексний підхід до визначення пріоритетних країн регіону. Хоча в документі прямо не виділений вичерпний список пріоритетних держав, було проведено аналіз на основі критеріїв, які стратегія визначає як важливі для визначення ключових країн, такими є:

- Економічний потенціал - держави з великим торгово-економічним потенціалом, наявними значними обсягами двосторонньої торгівлі та перспективами їх нарощування.

- Політична релевантність - держави з найбільшим політичним впливом у регіональній чи глобальній політиці.

- Багатостороння взаємодія - держави, які беруть активну участь у регіональних і світових міжнародних організаціях.

- Безпекова співпраця - держави з потенціалом для співпраці у сфері безпеки.

- Розгалужений медіаландшафт - держави з розвиненими медіасистемами.

- Комунікаційні можливості України - наявність дипломатичних представництв, зв'язків з ТПП, діаспори.
- Культурні зв'язки - держави з історичними та культурними зв'язками з Україною.
- Гуманітарна участь - держави, які отримують гуманітарну допомогу від України.
- Екологічний порядок денний - спільна протидія кліматичним змінам.

Спираючись на ці критерії, на основі аналізу змісту документу та згадок конкретних країн можна виділити три категорії пріоритетності:

1. Країни першого пріоритету:

- Бразилія - найбільша економіка регіону, член БРІКС, має значний політичний вплив. У документі згадується неодноразово, в тому числі щодо контактів на найвищому рівні (телефонні розмови Президента Зеленського, зустріч на полях ГА ООН).

- Аргентина - економічно розвинена країна з потужною українською діаспорою, що підкреслено в документі. Візит Президента Зеленського у грудні 2023 року на інавгурацію президента Хав'єра Мілея свідчить про високий рівень політичних відносин.

- Мексика - значна економіка, член USMCA (колишня NAFTA), важлива в безпековому та економічному вимірах. Має активне українське дипломатичне представництво.

2. Країни другого пріоритету:

- Чилі - стабільна економіка, розвинена демократія. Згадується у зв'язку з телефонними розмовами на рівні президентів та зустріччю на полях ГА ООН.

- Перу - країна з перспективним економічним розвитком. В документі вказується на активне дипломатичне представництво України.

- Еквадор - згадується як країна, з якою були проведені телефонні розмови на рівні президентів, та контакти під час візиту Президента Зеленського до Аргентини.

- Колумбія - згадується серед країн, з якими Україна розширила контакти.

- Парагвай - згадується як країна, з лідером якої були проведені телефонні розмови та зустріч під час візиту до Аргентини.

- Уругвай - згадується в контексті телефонних розмов на найвищому рівні та зустрічі під час візиту Президента Зеленського до Аргентини.

3. Країни третього пріоритету:

- Гватемала - згадується у зв'язку з першим за 12 років офіційним візитом латиноамериканського лідера до України.

- Країни Карибського басейну - окремо згадуються: Тринідад і Тобаго, Ямайка, Багамські острови.

- Суринам і Гаяна - згадуються в контексті розширення контактів України.

Отже, Стратегія Україна-ЛАКБ демонструє диференційований підхід до країн регіону з пріоритетом на найбільші економіки (Бразилія, Мексика, Аргентина). Країни з активними політичними контактами (Чилі, Еквадор, Уругвай, Парагвай). Країни з наявними дипломатичними представництвами України (Аргентина, Бразилія, Куба, Мексика, Перу та Чилі), що впливає на комунікаційні можливості в цих країнах. Держави зі значною українською діаспорою та країни, які показали певний рівень підтримки України на міжнародній арені (наприклад, візит президента Гватемали)

Документ також підкреслює необхідність розширення присутності України в регіоні шляхом відкриття нових посольств, що свідчить про стратегічну важливість

посилення дипломатичної та комунікаційної присутності для реалізації українських інтересів.

Стартегія Україна-ЛАКБ робить акцент на таких інструментах у роботі дипломатичних представництв та МЗС:

- Забезпечення комунікаційної підтримки дипломатичних представництв України в регіоні та сприяння розширенню дипломатичної мережі.
- Формування мережі журналістів та інфлюенсерів у країнах Латинської Америки для поширення інформації про Україну та формування позитивного образу країни, а також розбудова комунікаційних каналів із латиноамериканськими аудиторіями.
- Розробка і впровадження ефективних інформаційних прес-кампаній, зокрема для просування Саміту Україна – Латинська Америка, а також підтримка активної участі представників бізнесу та громадянського суспільства у заходах.
- Просування «Формули миру» Президента Зеленського як основи для завершення війни та побудови мирного майбутнього, що є ключовим наративом стратегії.
- Зміцнення наративів на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України, а також створення основ для тривалого миру в регіоні.
- Глибинний аналіз медіаландшафтів країн регіону та антиукраїнських наративів із розробкою інструментів протидії дезінформації.
- Акцент на міжрегіональну і субрегіональну інтеграцію, що враховує унікальність регіону і дозволяє будувати комунікації з урахуванням локальних особливостей.
- Використання цифрових платформ і соціальних мереж для поширення проукраїнських меседжів і формування позитивного іміджу.
- Координація дій між різними стейкхолдерами — дипломатами, експертами, громадськими лідерами, журналістами — для створення єдиного комунікаційного простору (МЗС, 2024b; Вакарчук, 2024).

Отже, стратегія акцентує увагу на комплексному підході, що включає розбудову мережі контактів у медіа, інформаційні кампанії, протидію дезінформації, просування ключових наративів і активне використання цифрових інструментів для посилення присутності України в регіоні Латинської Америки і Карибського басейну.

Тим не менш деякі аспекти комунікації у Стартегія Україна-ЛАКБ або не знайшли відображення, або представлені слабо. Зокрема:

- Географічна віддаленість і культурні бар'єри визнаються як виклики, але стратегія не містить детальних механізмів подолання цих факторів, що суттєво впливають на інтенсивність і якість комунікації.
- Недостатня увага до локалізації контенту: хоча стратегія передбачає адаптацію повідомлень, відсутній глибокий аналіз специфіки мовних, культурних і соціальних особливостей окремих країн регіону, що могло б підвищити ефективність комунікації (Ілюк Т, 2024).
- Обмежена робота з українською діаспорою: хоча згадується про її наявність у деяких країнах, стратегія не розкриває конкретних інструментів залучення діаспори як посередника для побудови довіри і поширення інформації (Ілюк Т., 2024).
- Слабка інтеграція міжрегіональних комунікаційних ініціатив: стратегія не акцентує достатньо уваги на координації з іншими регіональними стратегіями України, що могло б посилити синергію в просуванні національних інтересів.

– Обмежене використання традиційних медіа регіону: акцент зроблено переважно на цифрові платформи і соціальні мережі, тоді як роль впливових друкованих і телемедійних ресурсів, які мають високий рівень довіри в Латинській Америці, розглянута недостатньо (Ілюк Т., 2024).

– Відсутність чітких механізмів зворотного зв'язку та оцінки ефективності комунікацій з боку латиноамериканських аудиторій, що ускладнює адаптацію стратегії в реальному часі.

– Недостатня увага до міжкультурних комунікаційних тренінгів для дипломатів і працівників МЗС, які працюють у регіоні, що могло б підвищити якість і результативність контактів.

– Обмежене висвітлення питань економічної співпраці та бізнес-комунікацій, які є важливими для поглиблення партнерства, але представлені в стратегії меншою мірою.

Таким чином, хоча стратегія містить комплексний підхід до комунікації, вона потребує подальшого розвитку в напрямках глибшої локалізації, активнішої роботи з діаспорою, інтеграції з іншими регіональними ініціативами, а також розширення каналів і методів комунікації з урахуванням особливостей Латинської Америки.

Отже, розробка та впровадження комунікативної стратегії щодо країн Латинської Америки та Карибського басейну є важливим інструментом зовнішньополітичної діяльності України в умовах глобальної конкуренції за міжнародну підтримку та увагу. Проаналізована стратегія МЗС України на 2024–2026 роки демонструє прагнення до системної, проактивної та цілеспрямованої публічної дипломатії у регіоні, який традиційно залишався на периферії українських зовнішньополітичних пріоритетів.

Незважаючи на актуальність та концептуальну цілісність документа, його реалізація потребує подальшого удосконалення. Зокрема, акцент зроблено на необхідності розширення локалізованого підходу до комунікацій, активнішого залучення української діаспори, а також більш ефективного використання традиційних засобів масової інформації. Крім того, для досягнення поставлених цілей стратегія має супроводжуватися відповідним ресурсним, кадровим та інституційним забезпеченням з боку держави. Формування та реалізація сучасної комунікативної стратегії України щодо країн Латинської Америки та Карибського басейну є не лише інструментом міжнародного позиціонування, а й важливим чинником зміцнення міжнародної солідарності на підтримку України в умовах триваючої війни та глобального протистояння цінностей.

Бібліографічний список

- Вакарчук, К. (2024) 'Комунікаційна стратегія України щодо держав Латинської Америки та Карибського басейну', Bintel.org.ua. Доступно на: <https://bintel.org.ua/analytics/komunikacijna-strategiya-ukrayini-shodo-derzhav-latinskoji-ameriki-ta-karibskogo-basejnu/> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Ілюк, Т. та Горбатюк, П. (2024) 'Позиціонування України в Латинській Америці: проблеми та перспективи', Вісник факультету міжнародних відносин. Львівський національний університет імені Івана Франка. Серія: Міжнародні відносини. 52(1), с. 46. Доступно на: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/52_2024/46.pdf (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Міністерство закордонних справ України (2021) Стратегія публічної дипломатії МЗС України 2021-2025. Київ: МЗС України. Доступно на: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1>

- [%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf](#) (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Міністерство закордонних справ України (2024)а Комунікційна стратегія МЗС України. Київ: МЗС України. Доступно на: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/communication-strategy.pdf> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Міністерство закордонних справ України (2024)б Комунікційна стратегія Україна – держави Латинської Америки і Карибського басейну 2024-2026. Київ: МЗС України. Доступно на: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ukraina-derzhavi-latinskoj-ameriki-ta-karibskogo-baseynu.pdf> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Міністерство закордонних справ України (2024)с 'МЗС презентувало першу в історії Комунікційну стратегію Україна – держави Латинської Америки і Карибського басейну', Mfa.gov.ua. Доступно на: <https://mfa.gov.ua/news/mzs-prezentovalo-pershu-v-istoriyi-komunikacijnu-strategiyu-ukrayina-derzhavi-latinskoj-ameriki-i-karibskogo-basejnu> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Монастирська, Л. В. (2020) 'Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера', Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія», (4(80)), с. 134-138. Доступно на: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_1/34.pdf (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Пастернак, Т. А. (2013) 'Комунікативна стратегія як конститутивна характеристика дискурсу', Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Київ. Доступно на: <https://naub.ua.edu.ua/komunikativna-strategiya-yak-konstitutivna-harakterystyka-dyskursu/> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).
- Українська дипломатія охоплює нові регіони (2024) Урядовий кур'єр, 15 березня. Доступно на: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayinska-diplomatiya-ohoplyuye-novi-regioni/> (Дата звернення: 09 жовтня 2024).

References

- Vakarchuk, K. (2024) 'Komunikatsiina stratehiia Ukrainy shchodo derzhav Latynskoi Ameriky ta Karibskoho baseinu', *Bintel.org.ua*. Available at: <https://bintel.org.ua/analytics/komunikacijna-strategiya-ukrayini-shodo-derzhav-latinskoj-ameriki-ta-karibskogo-basejnu/> (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Iliuk, T. and Horbatiuk, P. (2024) 'Pozitsionuvannia Ukrainy v Latynskii Ameriytsi: problemy ta perspektyvy', *Visnyk fakultetu mizhnarodnykh vidnosyn. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*, 52(1), p. 46. Available at: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/52_2024/46.pdf (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2021) *Stratehiia publichnoi dyplomatii MZS Ukrainy 2021-2025*. Kyiv: MZS Ukrainy. Available at: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2024)а *Komunikatsiina stratehiia MZS Ukrainy*. Kyiv: MZS Ukrainy. Available at: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/communication-strategy.pdf> (Accessed: 09 Oktober 2024).

- Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2024)b *Komunikatsiina stratehiia Ukraina – derzhavy Latynskoi Ameryky i Karibskoho baseinu 2024-2026*. Kyiv: MZS Ukrainy. Available at: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ukraina-derzhavi-latinskoi-ameriki-ta-karibskogo-baseynu.pdf> (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2024)c 'MZS prezentovalo pershu v istorii Komunikatsiinu stratehiu Ukraina – derzhavy Latynskoi Ameryky i Karibskoho baseinu', *Mfa.gov.ua*. Available at: <https://mfa.gov.ua/news/mzs-prezentovalo-pershu-v-istoriyi-komunikacijnu-strategiyu-ukrayina-derzhavi-latinskoyi-ameriki-i-karibskogo-basejnu> (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Monastrieva, L. V. (2020) 'Komunikativni stratehii perekonannia yak odna z kharakterystyk movnoi osobystosti lidera', *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrohska akademiia". Seriiia "Filolohiia"*, (4(80)), pp. 134-138. Available at: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_1/34.pdf (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Pasternak, T. A. (2013) 'Komunikatyvna stratehiia yak konstitutyvna kharakterystyka dyskursu', *Naukovi zapysky. Seriiia: Filolohichni nauky*. Kyiv. Available at: <https://naub.ua.edu.ua/komunikatyvna-stratehiya-yak-konstitutyvna-harakterystyka-dyskursu/> (Accessed: 09 Oktober 2024).
- Ukrayinska dyplomatiia okhopliuie novi rehiony (2024) *Uriadovyi Kuryer*, 15 March. Available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayinska-diplomatiya-ohoplyuye-novi-regioni/> (Accessed: 09 Oktober 2024).

Стаття надійшла до редакції 10.10.2024 р.

**Balabanov K.,
Konstantynova Y.,
Suleymanov N.**

«COMMUNICATION STRATEGY UKRAINE - LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN STATES» AS AN INSTRUMENT FOR REALISATION OF UKRAINIAN INTERESTS IN THE REGION

This article delves into Ukraine's strategic approach to communication with Latin America and the Caribbean, positioning it as a vital instrument for achieving foreign policy objectives. In an increasingly multipolar and volatile global landscape, Ukraine's pursuit of new partnerships and the diversification of its external relations has taken on strategic importance. Latin America and the Caribbean, a region endowed with substantial political, economic, and resource potential, yet historically peripheral to Ukraine's foreign policy focus, is now in the spotlight. The study emphasizes that cultivating effective communication strategies is not merely a preference but a necessity for Ukraine to advance its national interests in this part of the world.

The article scrutinizes the core components of these communication strategies, with a particular emphasis on the Communication Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2024-2026. It meticulously examines the strategy's articulated goals, guiding principles, designated target audiences, and the array of communication instruments it employs. These instruments encompass a wide range of tools, from project management principles applied to communication planning to the strategic use of digital platforms and the development of crisis communication protocols. The analysis also highlights the strategy's focus on building networks with journalists and influencers, promoting President Zelensky's "Formula for Peace," and countering disinformation campaigns. A key aspect of the analysis

involves assessing the strategy's capacity to amplify Ukraine's presence and visibility in Latin America and the Caribbean, counter prevailing disinformation campaigns, and nurture stronger bilateral relationships across various domains.

Furthermore, the research undertakes a critical evaluation of the strategy's strengths and weaknesses. It identifies and discusses priority countries within the region, justifying their selection based on criteria outlined in the strategy, such as economic potential, political influence, and opportunities for multilateral engagement. While acknowledging the strategy's comprehensive design and systematic approach, the analysis also points out areas where it could be enhanced. These include a deeper consideration of cultural nuances, more robust localization of communication content, enhanced engagement with the Ukrainian diaspora, a more balanced utilization of traditional and digital media, and the establishment of more effective feedback mechanisms to gauge audience reception and adapt the strategy dynamically. The article concludes that while the communication strategy provides a solid framework for Ukraine's engagement with Latin America and the Caribbean, its effectiveness can be further improved by addressing these identified shortcomings and tailoring its implementation to the specific context of the region.

By providing a nuanced appraisal of Ukraine's communication strategy, this article contributes to a more profound understanding of the interplay between strategic communication and the pursuit of foreign policy objectives in a complex geopolitical environment.

Keywords: communication strategy, Ukraine, Latin America, Caribbean, foreign policy, national interests, public diplomacy, international relations.

УДК 32:159:355.01(477)

О. О. Гордійчук

ВПЛИВ ВІЙНИ З РФ НА ПОЛІТИЧНУ МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНЦІВ

У статті здійснено аналіз впливу інформаційної, гібридної та повномасштабної війн рф проти України на ментальність українців. Досліджено риси української ментальності, що були актуалізовані військовими подіями, які трансформації суспільної свідомості вони спричинили і як відобразилися у політичній культурі українського суспільства. Доведено, що, з одного боку, військова агресія рф стимулювала українське суспільство до консолідації, зростання патріотизму, національної самосвідомості та гідності, до вияву на масовому рівні таких конструктивних рис української ментальності як свободолюбивість, здатність до ефективної самоорганізації та побудови горизонтальних зв'язків, вміння знайти нестандартне рішення у надскладних ситуаціях та ін. Це сприяло потужному військовому опору, діяльності всеукраїнського волонтерського руху з підтримкою діаспори та небайдужих з усього світу, зростанню уваги до української мови, історії та культури, знакових подій та героїв, активізувало процеси українізації та дерадянізації. З другого боку – в українському суспільстві в умовах війни проявилися й негативні риси ментальності: пристосуванство, відчуження від спільноти з перевагою особистісних інтересів, амбіцій над національними, імпульсивність і надмірна емоційність, локальна обмеженість мислення, неспроможність стратегічного планування та ін., що суттєво послаблює країну і робить її вразливою. Через низку корупційних скандалів, зловживань владою, ухилянь від виконання громадянських обов'язків тощо, і далі присутність проросійських можновладців на різних щаблях влади в умовах війни з рф, можемо говорити, що українська політична система потребує очищення, перезавантаження, а українське суспільство ґрунтовної комплексної роботи для підвищення рівня політичної свідомості та політичної культури.

Успішно розвиватися, зберігаючи свою самобутність та унікальність, український народ може консолідувавшись як політична нація, долаючи зовнішніх та внутрішніх ворогів, підсилюючи конструктивні та послаблюючи деструктивні риси політичної ментальності, відповідально та якісно реформуючи основні сфери життєдіяльності, інтегруючись у Євроатлантичну спільноту, як гарантію національної безпеки України в майбутньому.

Ключові слова: політична ментальність, політична культура, інформаційна війна, гібридна війна, повномасштабна війна рф проти України.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-93-105

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена необхідністю осмислення впливу війни на свідомість українців, на політичну ментальність і, відповідно, настрої, установки, поведінку у громадсько-політичному житті. Під час надзвичайних резонансних суспільних подій на масовому рівні проявляються історично сформовані риси ментальності соціальних груп, народу загалом, актуалізуються латентні (приховані) риси, комплексний аналіз яких дозволяє з'ясувати аксіологічно-онтологічний фундамент життєдіяльності суспільства, характерні реакції на виклики, наявні та потенційні ресурси тощо.

Тривала ідеологічна інформаційна війна рф проти України у 2014 році переросла в гібридну з анексією українських територій та військовими діями на Сході (більше Hordiichuk, Halapsis & Kozlovets, 2023). 24 лютого 2022 року рф розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну, спричинивши такий рівень смертності, руйнувань, міграційні кризи, яких не було Європі з часу Другої світової війни (Plokhу, 2023, с. 49; Hordiichuk, 2023). Ця війна порушує світовий порядок, є неприпустимим геноцидом проти мирної демократичної країни (Snyder, 2022; Гордійчук, 2023; Mishalova, Hordiichuk, Sokolovskyi, 2024), вона сповнена злочинів проти цивільного та військового населення, масових порушень прав людини, руйнування інфраструктури, цілковитого знищення низки міст та сіл, брехливої пропаганди, погроз застосування ядерної зброї.

Усі форми війни рф проти України істотно вплинули на свідомість українців. Трансформації системи цінностей та пріоритетів, рівня довіри до політичних інститутів, оцінки сучасних процесів та ставлення до радянського минулого, до знакових історичних особистостей тощо тривають й надалі. Такі зміни можна побачити у суспільному дискурсі, в контенті засобів масової інформації та соціальних мереж, у результатах соціологічних досліджень (Разумков центр, 2022; Національний інститут стратегічних досліджень, 2022; Соціологічна група «РЕЙТИНГ», 2023), у повсякденному спілкуванні тощо. Зміни свідомості відображаються у ментальних рисах українського народу по різному, насамперед, у зв'язку з історично зумовленою неоднорідністю населення України, що спричинило певну різницю регіональних ментальностей (а відтак, особливостей світосприйняття та світовідношення на цих територіях, різний досвід, традиції, симпатії/ антипатії тощо), а також через нерівномірність втягнення території нашої країни у військові дії. Однак загалом можна простежити, які риси ментальності українці масово проявляють, як реагують на соціальні потрясіння, яким чином змінюється їх бачення оточуючої дійсності, політичної системи та процесів, що в ній відбуваються тощо.

Метою статті є дослідження впливу війни на політичну ментальність українців, зміну їх світоглядних настанов, ціннісних орієнтирів, сприйняття влади й державних інститутів, визначення свого місця у політичній площині; з'ясування, які риси політичної ментальності актуалізувалися логічно та прогнозовано, а які неочікувано, і які це має наслідки.

Виклад основного матеріалу. Ментальність є історично сформованим феноменом, інтегральною характеристикою духовної винятковості колективного суб'єкта – народу, що відображає загалом характерний для його представників специфічний тип світовідчуття, світорозуміння та світоперетворення, систему цінностей, переконань, домінуючих звичок, установок, патернів поведінкових реакцій, традицій тощо активності/ пасивності в особистому й громадсько-політичному житті (Гордійчук, 2021b, с. 71).

Ментальність поєднує в собі як усвідомлювані переконання, звички, стереотипи, так і підсвідомі складові – архетипи, міфи, інтуїтивні почуття, реакції тощо; індивідуальне й суспільне; генетичну пам'ять; дієве та чуттєво-емоційне; пристосуванські тенденції, що дозволили пережити складні часи, та активні й рецесивні (приховані) резерви, що активізуються за сприятливої нагоди.

Національна ментальність є важливим чинником формування суспільної свідомості, джерелом культурно-історичної, політичної, економічної динаміки розвитку нації (Поліщук, 2017, с. 106). Політична ментальність є її складовою, – основою політичної культури, результатом сукупного впливу умов, механізмів та форм відображення об'єктивної політичної дійсності, становлення універсальних для певної етнокультурної

спільноти способів світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння й поведінки у полі суб'єктно-об'єктних політичних взаємодій, що виражається у відносно єдиних способах сприйняття, інтерпретації та реагування на події політичної реальності. Утворюється під час формування, розвитку, задоволення потреб та інтересів політичних суб'єктів відповідно до особливостей перебігу політичного процесу (Балтаджи, 2012, с. 26–29). Від політичної ментальності значною мірою залежить характер і напрямки політичних процесів, стабільність та демократизм політичної системи суспільства, його зрілість тощо (Фокіна, 2011, с. 323).

Політична ментальність є своєрідною призмою, через яку людина сприймає світ політики і себе в ньому. З'ясувати, як вона сформувалася, які чинники справили найбільший вплив – важливе завдання для розуміння історичного досвіду минулого, що визначає реальність сьогодення, впливає на майбутні трансформації.

Під поняттям політичної культури розуміємо систему цінностей, уявлень, норм, установок, символів та практик, які характеризують спосіб сприйняття, розуміння й участі людей в політичному процесі й управлінні суспільством. Ця система визначає зміст взаємовідносин між громадянами, політичними інституціями та політичними лідерами, а також формує особистісні переконання, довіру до політичної системи й рівень залученості в політичну діяльність (Демиденко та Білоус, 2023, с. 175).

Серед основних чинників формування політичної культури у сучасній демократичній державі є лібералізація та демократизація суспільних відносин, що уможливають: створення необхідних умов для діяльності політичної еліти, залучення в політичне життя широких верств населення, їх воєвиявлення; популяризацію знань про історичний досвід українського та інших народів, сучасні досягнення світового співтовариства; підтримку різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення й поширення вітчизняного політичного досвіду; залучення науковців до розробки політичних технологій і програм; створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті; законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розробку системи заходів їх повсюдного використання (Рудакевич, 2013, с. 123).

Політична культура характеризує систему цінностей, переконань та ідеологій, що формуються в суспільстві. Вона визначає, які політичні цінності вважаються важливими (наприклад, демократія, свобода, рівність, справедливість тощо), а які неприйнятними (наприклад, насильство та приниження людської гідності); окреслює ступінь участі та зацікавленості громадян у політичних процесах, розуміння політичних прав і обов'язків, громадянську свідомість, готовність брати активну участь у політичному житті; відображає сприйняття та оцінку політичних інституцій (парламенту, уряду, політичних партій тощо), довіру до них чи навпаки її відсутність, готовність/ неготовність співпраці з ними.

Тривала відсутність власної державності, масове винищення радянською системою українських громадсько-політичних та культурних діячів, науковців, дискредитація їх діяльності тощо, унеможливили напрацювання виваженої ефективної системи політичних цінностей, норм і установок поведінки, що могли би передаватися від одного покоління до іншого, підсилюючи сучасну українську державу, її політичні інститути. Водночас українському народу вдалося зберегти у політичній свідомості та культурі схильність до демократичних традицій, бажання бути вільними господарями на своїй землі без авторитаризму і тим паче без диктатури, що значно меншою мірою виражено у російському та білоруському суспільстві.

До загальної характерних для українського суспільства рис ментальності дослідники відносять: індивідуалізм, демократизм, свободололюбність, толерантність, миролюбність, антеїзм (відчуття спорідненості з рідною землею, визнання землі головною силою, що дає

життя й забезпечує усім необхідним), милосердність, щирість та душевність, хазяйновитість, оптимізм, інтровертизм, кордоцентричний світогляд та ін. Серед найтиповіших негативних рис нестабільність та суперечливість вдачі; брак колективної волі, національної солідарності та згоди; низька здатність сприймати нові ідеї; психологія дозволеності так званого «малого зла» заради особистого виживання й «аби ще гірше не було»; пристосуванство, запроданство, комплекс «меншовартості», «другорядності», що спричиняє невіру в майбутній розвиток України (Бондаренко, 2009; Гордійчук, 2021а; Грушевський, 1991; Поліщук, 2021).

Відповідно до подій історичного минулого, географічних умов, традицій та укладу життєдіяльності до подій повномасштабного військового вторгнення 2022 року ментально українців можна було поділити на два табори, що суттєво різнилися за цінностями: проєвропейський та пострадянський.

На формування аксіологічної матриці проєвропейського табору (в основному це населення Західної та Центральної України) суттєво вплинуло перебування у складі європейських країн, особливо відчутно – Польщі та Австро-Угорщини. Можемо виокремити такі виражені тут цінності як свободолюбивість, повагу до людини та її приватної власності, релігійність і міжконфесійний плюралізм, толерантність, працелюбність.

Пострадянський табір – переважно Східна Україна, Південь – території, що тривалий час перебували у складі російської імперії, і де значно нижчий відсоток автохтонного українського населення, лівовою часткою є переселенці з росії після геноциду українців голодоморами та репресіями у 30-х роках ХХ ст., Другої світової війни, часів індустріалізації тощо. Тут населення значною мірою російськомовне, у старших поколіннях спостерігається ностальгія за СРСР (його образ у свідомості частини українського суспільства ідеалізований та далекий від реальності завдяки низці чинників, серед них основними є діяльність радянської та російської пропаганди, регулярне інтенсивне підживлення таких настроїв проросійськими ЗМІ, недопрацювання української політичної системи). Після повномасштабного вторгнення суспільно-політичні настрої суттєво змінилися у переоцінці радянського минулого та його спадщини, у ставленні до росіян, у рівні підтримки євроатлантичного курсу та ін. (Національний інститут стратегічних досліджень, 2022; Соціологічна група «РЕЙТИНГ», 2023).

Московська окупація, комуністичний режим здійснювали деукраїнізацію та русифікацію, колективізацію українського села з експропріацією приватної власності, долаючи масовий опір багатомільйонними голодоморами та репресіями, що є винищенням генофонду й геноцидом проти мирного українського народу. Ці чинники суттєво вплинули на ментальність українців. У Радянському Союзі ігнорувалося дотримання прав та свобод громадян, панували атеїзм, псевдосправедливість, підлабузництво, патерналізм, деградація особистості, психологія рабства, кар'єризм, бідність тощо. Доноси віталися й сприяли кар'єрному росту, натомість доброта, милосердя, добропорядність, працьовитість було замінено на «класову пильність й комуністичну мораль», які породжували страх, недовіру до влади та оточення, тривогу, підступність, поглиблювали маргіналізацію, малоросійство, совковість. Тож у спадок від радянських часів українці отримали риси ментальності, які уповільнюють поступ українського суспільства: безвідповідальність та пасивність, низьку здатність засвоювати нові ідеї; психологію дозволеності так званого «малого зла» заради особистого виживання та «аби ще гірше не було»; пристосуванство та запроданство, комплекс «меншовартості», «другорядності», що спричиняє невіру в успішний розвиток України (Гордійчук, 2019; 2024). Поступово українське суспільство звільняється від таких деструктивних рис, однак це тривалий процес і ситуацію не можна змінити кардинально за короткий термін навіть в умовах повномасштабної війни.

Важливо додати, що у СРСР процвітала корупція, заснована на стратегіях виживання й особистісного збагачення, подвійних стандартах та відвертій брехні, відсутності поваги до приватної власності й відповідальності за порушення (система забирала/ крапа у людей, люди брали/ крали все, що могли, у системи). Ці патерни поведінки і надалі присутні в українському суспільстві на всіх рівнях і має здійснюватися ґрунтовна робота щодо викорінення корупції як явища через реформування, притягнення до кримінальної відповідальності, суспільний осуд та покарання тощо. Верховенство права, прозорість та підзвітність в умовах війни стають ще більш важливими, адже від цього залежить справедливий розподіл ресурсів зумовлений доцільністю, успішність військових операцій, кількість жертв, відбудова знищеного агресором, суспільні настрої і, що не менш важливо, рівень міжнародної підтримки, кількість військової та гуманітарної допомоги.

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Україна проголосила незалежність й отримала можливість будувати власну державу, базуючись на демократичних цінностях та свободах, загалом характерних для української політичної традиції, все більше тяжіючи до Європи, однак і підтримуючи тісні зв'язки з рф. Однак для здійснення ефективного державотворення бракувало не лише конструктивних ментальних рис та раціональних установок на рівні суспільства, а й політичної еліти, інтелектуалів, технократів. Т. Стецьків, народний депутат України кількох скликань прокоментував, що для політичного лідерства, пасіонарності у Народній раді були люди – яскраві особистості, що перемогли комуністів на мажоритарних округах. Але майже не було другої когорти, хто б міг обійняти управлінські посади, як, наприклад, в Польщі Л. Бальцерович і його команда. Тож в Україні й надалі керувала комуністична номенклатура (Ільїна, 2023). До того ж, на відміну від країн Східної Європи та Балтії, Україна в перші десятиліття незалежності не пройшла на масовому рівні етап глибокого переосмислення та відторгнення радянської спадщини, радянські наративи не були витіснені новими з національною ідеєю, яку б підтримала більшість українців у різних частинах України. Це призвело до відсутності єдиної загальнонаціональної системи цінностей та пріоритетів, загальновизнаного вектору політичного розвитку, що, в свою чергу, суттєво послабило суспільство, підвищило його вразливість до зовнішнього впливу та маніпуляцій.

Інформаційну війну проти України рф розпочала у 90-тих роках ХХ ст. У ній можна виокремити три ключові імперативи:

- протидію інтеграційній політиці України в західному напрямку, оскільки її членство в НАТО та ЄС роблять ідею відродження російської (євразійської) неоімперії нездійсненною;
- викорінення всього українського в межах і поза межами рф, оскільки лише знищення української ідентичності може стати передумовою створення та запорукою існування такої імперії;
- створення і постійне підтримання в Україні стану керованого хаосу, провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій, розчленування країни та руйнацію її державності (Калакура, Рафальський та Юрій, 2017, с. 488).

Інструментами досягнення вищезазначеного є маніпуляція інформацією відповідно до власних інтересів та потреб рф, масове поширення у ЗМІ спотвореної та фейкової інформації під яскравими емоційними популістичними гаслами, пропаганда й нав'язування ідеї руського миру тощо. Це суттєво дезінформує, дезорієнтує населення України та інших країн (включно з громадянами рф), сіє суперечки й розбрат, збільшує напругу, нігілізм, послаблює патріотизм тощо.

У фазі гібридної війни з РФ (2014–2022 рр.) українське суспільство показало себе двояко: тисячі українців добровольцями пішли захищати Батьківщину на Сході, багато хто активно включився у волонтерську діяльність, частина суспільства переживала грізні втрати рідних та близьких, вимушені переселення/ евакуацію, зникнення й катування громадських діячів (українців, кримських татар), перебування у фактичній окупації квазі державних утворень ДНР, ЛНР, анексованого Кримського пів острова. А частина продовжувала жити в ілюзорно стабільній інформаційній бульбашці «какая різниця», «АТО (фактичну війну називали антитерористичною операцією) деє там і нас не стосується», «а то що, путін нападе?» тощо. І це було дуже дивно й боляче чути свідомим українцям, бо путін вже напав і як можна було це не помічати і не визнавати, що Україна у стані війни з 2014 року? До 2022 року в умовах тривалої російської агресії українське суспільство не спромоглося виробити на масовому рівні відчуття колективної відповідальності за Батьківщину. І це в час, коли Збройні сили давали відсіч на 427 кілометровій лінії боєзіткнення (яку чомусь називали лінією розмежування). На жаль, і у XXI ст. відоме «*Si vis pacem, para bellum*» (лат. «хочете миру, готуйтеся до війни») не втратило своєї актуальності (Недря, 2021). Складно сказати, яка частина українського суспільства у відсотках це розуміла й дійсно готувалася. Але не на рівні влади, ні на рівні пересічних громадян це не мало масового характеру. Та й політикою українське суспільство не цікавилася на масовому рівні аж до подій повномасштабного вторгнення 2022 року.

Проведені соціологічною службою Центру Разумкова дослідження показують, що протягом 2011–2020 рр. близько або трохи більше третини громадян відповідали, що вони або дуже цікавляться політикою, або скоріше цікавляться нею. Від 62% до 67% у різні роки відповідали, що не дуже цікавляться політикою або взагалі не цікавляться нею. Однак, опитування здійснені у вересні-жовтні 2022 р., показало, що після початку широкомасштабної агресії РФ рівень інтересу до політики в Україні істотно зріс у всіх регіонах: «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (56%) респондентів, не цікавляться – 43%. Вищий рівень зацікавленості політикою демонструють жителі Західного і Центрального регіонів (60%), нижчий – на Півдні (48%) і Сході (47%) (Разумков центр, 2022).

Змінилася й оцінка суспільством власної можливості впливати на дії влади. Порівняно з 2020 р. в Україні зросла з 18% до 25% частка респондентів, які вважають, що політична система у нашій країні дозволяє їм мати вплив на дії влади, хоча лише «певною мірою». Частка тих, хто вважає, що може впливати на дії уряду «безумовно»/ «достатньою мірою», збільшилася лише з 17% у 2020 р. до 19% у 2022р. Відсоток тих, хто вважає, що політична система не дозволяє їм впливати на дії уряду, знизився з 34% до 26,5% (там же). Такі настрої можна пояснити низьким рівнем політичної свідомості та політичної культури у поєднанні з наслідками тривалого впливу комуністичної ідеології, де в умовах авторитаризму й диктатури громадяни були «гвинтиками у системі» без права голосу та низки інших прав, тож не мали можливості впливати на рішення влади, а тих, хто чинив опір і пропонував альтернативу, система фізично знищувала.

У 2014 р. в Україні почала реалізовуватися одна з найбільш ефективних та дієвих реформ за всю історію незалежної України – реформа децентралізації: передача повноважень від центральних органів влади місцевому самоврядуванню, збільшення фінансової самостійності громад, добровільне об'єднання і співробітництво територіальних громад. Такі зміни були успішно акцептовані й використані українським суспільством, адже засновані на сприятливому ґрунті таких рис політичної ментальності

як індивідуалізм, схильність до самоорганізації та вибудови системи горизонтальних зв'язків.

У тому числі і завдяки результатам реформи децентралізації муніципальна влада українських міст на початку повномасштабного вторгнення зуміла мобілізуватися й самоорганізуватися для виконання низки завдань: створення загонів територіальної оборони, забезпечення діяльності інфраструктури та критично важливих об'єктів, вирішувати низку питань соціального забезпечення, надавати притулок внутрішньо переміщеним особам, допомагати в евакуації та ін. І військові, і цивільні у багатьох надскладних ситуаціях знаходили нестандартне рішення, користуючись наявними ресурсами та обмеженими можливостями. Витримати громадам такий удар без децентралізації, без відповідної спроможності місцевих бюджетів, без місцевих ініціатив було б значно складніше.

Сьогодні в умовах військового стану, при діяльності військових адміністрацій, місцеве самоврядування відчуває радше утиски ніж підтримку від органів центральної влади. Низка питань щодо розмежування повноважень між нею та місцевою владою стоїть на сучасному етапі доволі гостро й потребує реформування. Обмеження муніципальної влади й порушення прав територіальних громад не відповідають інтересам українського суспільства і є тривожним дзвіночком для європейських партнерів у контексті євроінтеграційних процесів (Чиркін, 2024).

Війна це завжди трагедія. Спільна біда, втрати, загроза існуванню української державності консолидували українців, об'єднали століттями роз'єднані протиріччями (часто створеними штучно) різні частини України, представників діаспори. Війна стала потужним поштовхом до пробудження національної самосвідомості та національної гордості – українці масово почали пишатися тим, що є українцями.

Ми здивували весь світ (та й, відверто кажучи, себе самих) масовою небайдужістю, здатністю до самоорганізації та вибудови горизонтальних зв'язків, спростувавши пануючу в суспільстві думку про байдужість українців і таку рису нашої ментальності, як брак національної солідарності та згоди. На противагу нав'язаному радянською пропагандою стереотипу, що виражений у приказці «Моя хата скраю, нічого не знаю». Натомість активізувався притаманний українській нації дух свободолюбивості та боротьби, що виражений в історично правдивій приказці ще часів козацтва «Моя хата скраю – першим ворога зустрічаю!».

На зміну страху заявити про свої бажання та чинити супротив владі, сформованому найбільшою мірою за радянських часів, активізувалася така латентна риса української ментальності, як безстрашність та бажання йти до мети, незважаючи на ризики для життя.

Всеукраїнський волонтерський рух підтримки Майдану, військових на Сході, добровільне капеланство священників – унікальне явище у світовій історії. Адже у 2014 р. під час перших місяців збройного протистояння українська армія вистояла, була одягнена та озброєна ціною титанічної волонтерської праці: громадяни України, українці з усього світу масово збирали кошти й допомагали хто чим міг, витрачали свій час, ризикували власним здоров'ям та життям, доставляли необхідні речі військовим, медикам, переселенцям, навіть у зони активних бойових дій і вже 10 років продовжують це робити.

Один із найважливіших висновків із трагічних подій, що наразі відбуваються в Україні, полягає в тому, що для консолідації українського суспільства на загальнодержавному рівні потрібно сформувати такий ідеал майбутнього, який був би близьким і зрозумілим для кожного громадянина України незалежно від національності та місця проживання, де Людина була б метою, а не засобом її досягнення, де продажні

політики були б за ґратами, а не у Верховній Раді, де урядовці не займалися б корупційними схемами, а працювали на благо суспільства, де за кожну обіцянку треба було б відповідати, де панував би Закон для всіх, а не революційна доцільність, тобто розбудовувати те, що декларується посадовцями й політиками як сучасне європейське суспільство (Требін, 2014, с. 121).

Серед основних засобів подолання негативних рис та деформацій української ментальності є, насамперед, успішний досвід існування суверенної, соборної демократичної України, такої, яка відповідає ментальності й способу життя нинішньої генерації українців. Як влучно підкреслив М. Козловець, не варто сліпо переймати європейський досвід державного будівництва. Україні доцільно зберегти власні державницькі традиції, а саме: республіканські ідеали, засади самоврядування, високу моральність, тісну взаємодію з українськими церквами, орієнтацію на співпрацю із Заходом. Щоб у свідомості громадян України була сформована українська державницька ідея (Козловець, 2017, с. 277).

Засадничим завданням сьогодення є перемога у війні з агресором, збереження української державності, модернізація та реформування основних сфер життєдіяльності відповідно до європейських стандартів, забезпечення демократичних цінностей і свобод, подолання корупції, євроатлантичний курс України як правової держави у поєднанні з плеканням українськості (національної ідентичності, мови, культури тощо), захист прав людини у співпраці з міжнародною спільнотою.

Висновки. Політична ментальність є основою політичної культури, своєрідним комплексом поглядів, уявлень, аксіологічних установок та настанов, стереотипів, емоцій, оцінок, що відображають ставлення народу до політичної сфери життєдіяльності, влади, власних прав та обов'язків тощо, стають основою політичної поведінки, способу життя, як усвідомленого так і неусвідомленого сприйняття явищ політичної дійсності.

Інформаційна, гібридна, а з 2022 року повномасштабна війна з РФ стимулювали українське суспільство до консолідації, зростання патріотизму, зміцнення почуття національної самосвідомості та гідності, вияву на масовому рівні таких конструктивних рис української ментальності як свободолюбивість, здатність до ефективної самоорганізації й спільної діяльності громадою, вміння знайти нестандартне рішення у надскладних ситуаціях. Це допомогло в організації потужного військового опору, всеукраїнського волонтерського руху з підтримкою діаспори та небайдужих з усього світу. Зросла суспільна увага до української історії та культури, знакових подій та героїв, активізувалися процеси українізації та дерадянзації тощо. З другого боку – в українському суспільстві в умовах війни певною мірою проявляються й негативні риси ментальності: пристосуванство, відчуження від спільноти з перевагою особистісних інтересів, амбіцій над національними, імпульсивність і надмірна емоційність, локальна обмеженість мислення, неспроможність стратегічного планування та ін., що суттєво послаблює країну і робить її вразливою для ворога. Через низку корупційних скандалів, зловживань владою, ухилянь від виконання громадянських обов'язків тощо, і далі присутність проросійських можновладців на різних щаблях влади, можемо говорити, що українська політична система потребує перезавантаження, а українське суспільство ґрунтовної комплексної роботи з підвищення рівня політичної свідомості та політичної культури.

Успішно розвиватися, зберігаючи свою самобутність та унікальність, український народ може тільки консолідувавшись як політична нація, долаючи зовнішніх та внутрішніх ворогів, підсилюючи конструктивні та звільняючись від деструктивних рис політичної ментальності, відповідально й якісно реформуючи основні сфери

життєдіяльності, інтегруючись у Євroatлантичну спільноту, як гарантію національної безпеки у майбутньому. І це в стані мужнього військового опору, психологічної та економічної скрути від переживань людських та матеріальних втрат повномасштабної війни, невизначеності та постійної смертельної загрози.

Бібліографічний список

- Балтаджи, П. 2012. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Фенікс, 45, с. 21–28.
- Бондаренко, О., 2009. Українська національна ментальність як політична цінність. *Гуманітарний вісник ЗДІА: Зб. наук. праць*. 36, с. 57–68.
- Гордійчук, О., 2019. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 24, с. 25–31.
- Гордійчук, О., 2021а. Етногенез та основні риси української ментальності: соціально-філософський контекст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2 (90), 52–62.
- Гордійчук, О., 2021б. *Ментальність у добу глобалізації: монографія*. Житомир, Вид-во "НОВОград", 372 с.
- Гордійчук, О., 2023. Онтологічні причини війни Росії в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2 (94), с. 86–99. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(94\).2023.86-99](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.86-99)
- Гордійчук, О., 2024. Еволюція політичних традицій та ментальності українського суспільства. *Society and Security*, 2-3 (3), 28–35. DOI: <https://sas.ztu.edu.ua/article/view/311294/302518>
- Грушевський, М., 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть?* Київ: Т-во «Знання України».
- Демиденко, Н. та Білоус, Т., 2023. Поняття, ознаки та функції політичної культури. *Право.ua*, 2. с. 171–175. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.2.27>
- Ільїна, М., 2023. Як Україна проголошувала незалежність. *Твоє місто, серпень* [онлайн]. Доступно: https://tvomemisto.tv/exclusive/malo_hto_znaie_chomu_same_24_serpnya_abo_yak_u_kraina_progoloshuvala_nezalezhnist_153783.html
- Калакура, Я., Рафальський, О. та Юрій, М., 2017. *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ: Генеза, 2017.
- Козловець, М., 2017. Процеси державотворення VERSUS ментальність українців. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія, 2 (33), с. 273–278.
- Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. *Як війна змінила суспільну свідомість українців: соціологічні дослідження* [онлайн]. Доступно: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-zminylo-suspilnu-svidomist-ukrayintsiv-sotsiologichni>
- Недря, К., 2021. «Путін нападе»: у чому головна загроза і що робити? *Радіо Свобода* [онлайн]. Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-napade-u-chomu-holovna-zahroza/31592233.html>
- Поліщук, І., 2017. Поняття "національна ментальність". *Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*, 2 (33), с. 105–113.

- Поліщук, І., 2021. Традиційна українська ментальність у геополітичному контексті. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2(23), с. 80–93. DOI: <https://doi.org/10.34142/24130060.2021.23.2.07>
- Разумков центр, 2022. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). [онлайн]. Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>>
- Рудакевич, О., 2013. *Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія*. Тернопіль: ТНЕУ, 350 с.
- Соціологічна група «РЕЙТИНГ», 2023. *Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року*. [онлайн]. Доступно: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_ya_na_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html>
- Требін, М., 2014. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*, 3(50), с. 113–127.
- Фокіна, В. 2011. Українська ментальність як основа політичної культури. *Наукової студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 28, с. 320–327.
- Чиркін, А., 2024. Забезпечення ефективних демократичних інституцій на шляху до Європейського Союзу: практика воюючої демократії. *Реанімаційний Пакет Реформ* [онлайн]. Доступно: <<https://rpr.org.ua/news/zabezpechennia-efektyvnykh-demokratychnykh-institutsiy-na-shliakhu-do-yevropeyskoho-soiuzu-praktyka-voiuuchoi-demokratii/>>
- Hordiichuk, O. 2023. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *ETHICS IN PROGRESS*, 14 (1), p. 4–23. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1>
- Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. 2023. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, 16, p. 345–362. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
- Mishalova, O., Hordiichuk, O., & Sokolovskyi, O. 2024. Russia's War in Ukraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition. *ETHICS IN PROGRESS*, 15(1), 73–94. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>
- Plokhyy, S. 2023. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, New-York: W.W. Norton&Company.
- Snyder, T. 2022. The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker*. Available at: <<https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>>

References

- Baltadzhy, P., 2012. Ponyattya «mental'nist'» u suchasnykh naukovykh doslidzhennyakh [The concept of "mentality" in modern scientific research]. *Aktual'ni problemy polityky*. Odesa: Feniks, 45, s. 21–28 (in Ukrainian).
- Bondarenko, O., 2009. Ukrayins'ka natsional'na mental'nist' yak politychna tsinnist' [Ukrainian national mentality as a political value]. *Humanitarnyy visnyk ZDIA: Zb. nauk. prats'*. 36, s. 57–68 (in Ukrainian).
- Chyrkin, A., 2024. Zabezpechennya efektyvnykh demokratychnykh institutsiy na shlyakhu do Yevropeys'koho Soyuzu: praktyka voyuyuchoyi demokratiyi [Ensuring effective democratic institutions on the way to the European Union: the practice of militant

- democracy]. *Reanimatsiynyy Paket Reform* [online]. Available at: <<https://rpr.org.ua/news/zabezpechennia-efektyvnykh-demokratychnykh-institutsiyna-shliakhu-do-yevropeyskoho-soiuzu-praktyka-voiuchoi-demokratii/>> (in Ukrainian).
- Demydenko, N. and Bilous, T. 2023. Ponyattya, oznaky ta funktsiyi politychnoyi kul'tury [Concepts, signs and functions of political culture]. *Pravo.ua*, 2, s. 171–175. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.2.27> (in Ukrainian).
- Fokina, V., 2011. Ukrayins'ka mental'nist' yak osnova politychnoyi kul'tury [Ukrainian mentality as the basis of political culture]. *Naukovoyi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi*. Kyiv: Milenium, 28, s. 320–327 (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., 2019. Vplyv komunistychnoyi ideolohiyi ta radyans'koyi diysnosti na mental'nist' ukrayintsiv [The influence of communist ideology and Soviet reality on the mentality of Ukrainians]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosof's'ko-politohichni studiyi*. 24, s. 25–31 (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., 2021a. Etnohenez ta osnovni rysy ukrayins'koyi mental'nosti [Ethnogenesis and the main features of the Ukrainian mentality]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky*, 2 (90), 52–62 (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., 2021b. Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya [Mentality in the age of globalization: monograph]. Zhytomyr, Vyd-vo "NOVOhrad", 372 s. (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., 2023. Ontolohichni prychyny viyny Rosiyi v Ukrayini [Ontological reasons for Russia's war in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky* 2 (94), s. 86–99. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(94\).2023.86-99](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.86-99) (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., 2023. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *ETHICS IN PROGRESS*, 14 (1), p. 4–23. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1>
- Hordiichuk, O., 2024. Evolyutsiya politychnykh tradytsiy ta mental'nosti ukrayins'koho suspil'stva [Evolution of political traditions and mentality of Ukrainian society]. *Society and Security*, 2–3 (3), s. 28–35. DOI: <https://sas.ztu.edu.ua/article/view/311294/302518> (in Ukrainian).
- Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M., 2023. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, 16, p. 345–362. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
- Hrushevs'kyi, M., 1991. Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'? [Who are Ukrainians and what do they want?]. Kyiv: T-vo «Znannya Ukrayiny» (in Ukrainian).
- Il'yina, M., 2023. Yak Ukrayina proholoshuvala nezalezhnist' [How Ukraine proclaimed independence]. *Tvoje misto* [online]. Available at: <https://tvoemisto.tv/exclusive/malo_ho_znaie_chomu_same_24_serpnia_abo_yak_ukraina_progoloshuvala_nezalezhnist_153783.html> (in Ukrainian).
- Kalakura, YA, Rafal's'kyi, O., Yuriy, M., 2017. *Mental'nyy vymir ukrayins'koyi tsyvilizatsiyi* [Mental dimension of Ukrainian civilization]. Kyiv: Heneza, 2017. 560 s. (in Ukrainian).
- Kozlovets', M., 2017. Protsesy derzhavotvorennya VERSUS mental'nist' ukrayintsiv [State formation processes VERSUS mentality of Ukrainians]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: *Politohiya*, 2 (33), s. 273–278 (in Ukrainian).
- Mishalova, O., Hordiichuk, O., & Sokolovskyi, O., 2024. Russia's War in Ukraine as a “War for Identity” and Appropriation of Cultural Tradition. *ETHICS IN PROGRESS*, 15(1), 73–94. DOI: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>

- Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2022. Yak viyna zminyla suspil'nu svidomist' ukrayintsiv: sotsiolohichni doslidzhennya, lystopad 2022 [How the war changed the public consciousness of Ukrainians: sociological studies, November 2022] [online]. Available at: <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-zminyla-suspilnu-svidomist-ukrayintsiv-sotsiolohichni>> (in Ukrainian).
- Nedrya, K., 2021. «Putin napade»: u chomu holovna zahroza i shcho robyty? Radio Svoboda [online]. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/putin-napade-u-chomu-holovna-zahroza/31592233.html>> (in Ukrainian).
- Plokh, S., 2023. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, New-York: W.W. Norton&Company.
- Polishchuk, I., 2017. Ponyattya "natsional'na mental'nist' [The concept of "national mentality"]. *Visnyk Natsional'noho universytetu Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Politolohiya*, 2 (33), s. 105–113 (in Ukrainian).
- Polishchuk, I., 2021. Tradytsiyna ukrayins'ka mental'nist' u heopolitychnomu konteksti [Traditional Ukrainian mentality in the geopolitical context]. *Suchasne suspil'stvo: politychni nauky, sotsiolohichni*, 2, № 23, s. 80–93. DOI: <https://doi.org/10.34142/24130060.2021.23.2.07> (in Ukrainian).
- Razumkov tsentr, 2022. Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini, dovira do sotsial'nykh instytutiv, polityko-ideolohichni oriyentatsiyi hromadyan Ukrayiny v umovakh rosiys'koyi ahresiyi (veresen'–zhovten' 2022r.) [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the conditions of Russian aggression (September–October 2022)]. [online]. Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>> (in Ukrainian).
- Rudakevych, O., 2010. Tradytsiyi yak bazovyy element natsional'noyi politychnoyi kul'tury [traditions as a basic element of national political culture]. *Politolohichnyy visnyk : zb. nauk. prats'*. Kyiv: INTAS, Vyp. 49, s. 291–299 (in Ukrainian).
- Snyder, T., 2022. The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker* [online] Available at: <<https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>>
- Sotsiolohichna hrupa «REITYNH», 2023. Kompleksne doslidzhennya: Yak viyna zminyla mene ta krayinu. Pidsumky roku [Comprehensive study: How the war changed me and the country. Results of the year]. [online]. Available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html> (in Ukrainian).
- Trebin, M., 2014. «Hibrydna» viyna yak nova ukrayins'ka real'nist' ["Hybrid" war as a new Ukrainian reality.]. *Ukrayins'kyi sotsium*, 3 (50), s. 113–127 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 01.10.2024 р.

O. Hordiichuk

IMPACT OF THE WAR WITH RUSSIA ON THE POLITICAL MENTALITY AND POLITICAL CULTURE OF UKRAINIANS

The article analyzes the impact of Russia's information, hybrid and full-scale wars against Ukraine on the mentality of Ukrainians. The features of the Ukrainian mentality that were actualized by military events, what transformations of public consciousness they caused

and how they were reflected in the political culture of Ukrainian society are studied. It is proved that, on the one hand, the military aggression of the Russian Federation stimulated Ukrainian society to consolidate, increase patriotism, national identity and dignity, to manifest such constructive features of the Ukrainian mentality as freedom-loving, the ability to effectively self-organize and build horizontal ties, the ability to find a non-standard solution in extremely difficult situations, etc. This helped to foster a strong military resistance, an all-Ukrainian volunteer movement with the support of the diaspora and people from around the world, increased attention to the Ukrainian language, history and culture, significant events and heroes, and intensified the processes of Ukrainianization and de-Sovietization. On the other hand, negative traits of mentality have also emerged in Ukrainian society during the war: adaptability, alienation from the community with the predominance of personal interests and ambitions over national ones, impulsiveness and excessive emotionality, local limited thinking, failure of strategic planning, etc., which significantly weakens the country and makes it vulnerable. Due to a series of corruption scandals, abuse of power, evasion of civic duties, etc., and the continued presence of pro-Russian officials at various levels of government in the context of the war with Russia, we can say that the Ukrainian political system needs to be cleansed, rebooted, and Ukrainian society needs to work thoroughly and comprehensively to raise the level of political consciousness and political culture.

The Ukrainian people can successfully develop, preserving their identity and uniqueness, by consolidating as a political nation, overcoming external and internal enemies, strengthening constructive and weakening destructive features of the political mentality, responsibly and efficiently reforming the main spheres of life, integrating into the Euro-Atlantic community as a guarantee of Ukraine's national security in the future.

Key words: *political mentality, political culture, information warfare, hybrid warfare, full-scale war of the Russian Federation against Ukraine.*

УДК 327.2 + 316.277

О.С. Зубченко

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ВІЛЬНІЙ ТА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЯХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Статтю присвячено вивченню соціальних процесів мікрорівня у сфері повсякденного життя на територіях Запорізької області, які перебувають під контролем української влади та у тимчасовій російській окупації. Використовуючи методологічні підходи феноменології А.Шюца, соціології знання П.Бергера та Т.Лукмана, теорії травматизації П.Штомпки, автор ставить за мету провести порівняльний аналіз повсякденних соціальних практик по обидві сторони фронту.

Використовуючи методи включеного спостереження та контент-аналізу матеріалів із відкритих джерел з лютого по травень 2022 р., дослідник відзначає, що у часи соціальних потрясінь повсякденний світ людини зазнає глибокого шоку та дезорганізації. Зовнішні обставини змінюється швидше, аніж ми встигаємо їх інтерпретувати, а соціальний час суттєво прискорюється.

Автор доходить висновку про стрімке розмежування картин повсякденного світу жителів вільної Півночі та окупованого Півдня Запорізької області. За умов воєнного стану Українська держава обрала модель мінімального втручання у буденне життя людей. Завдяки цьому, навіть попри обстріли та численні небезпеки для цивільного населення, ситуація у Запоріжжі та навколишніх, віддалених від фронту громадах порівняно швидко нормалізувалася.

Дослідник відзначає, що у захоплених містах та районах відбуваються протилежні процеси. На тлі масштабної перебудови всього комплексу соціальних відносин, ворог широко застосовує вибіркове насильство та системний терор проти представників окремих соціальних груп, забезпечує повну фізичну та інформаційну ізоляцію загарбаних територій, жорстко придушує будь-який спротив. За таких умов в окупації формується принципово новий тип повсякденності, що проявляється у спілкуванні, споживанні та виборі стратегій соціальної адаптації до існуючих реалій.

Ключові слова: повсякденність, війна, окупація, життєвий світ, повсякденне знання.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-106-122

Постановка проблеми у загальному вигляді. Два з половиною роки Великої війни Українського народу проти російської агресії, що розпочалася у лютому 2022 року, сильно змінили нас та нашу державу. Сьогодні, навіть на невеликій часовій відстані помітно по-справжньому масштабні зміни як позитивного, так і негативного характеру в розміщенні продуктивних сил, пріоритетності окремих галузей національної економіки, національній життєстійкості та масових настроях українців.

Проте паралельно із процесами макрорівня триває повсякденне життя, що характеризується, з одного боку, достатньо вузьким, порівняно із глобальними проблемами військового часу, предметно-змістовним контекстом, а з іншого – існуванням усталених шаблонів поведінки, трансформація яких може відбуватися болісно та повільно.

В Україні повсякденність військової доби розгорталася у кількох вимірах, залежно від географічного розташування регіону, швидкості наближення або інтенсивності ведення бойових дій, фізичного контролю за територією тощо. Детальне описання всіх цих станів потребує окремого дослідження, але в дуже узагальненому вигляді можна говорити про тилловий, прифронтовий та окупаційний типи повсякденності, що знаходяться у постійній динаміці. Повсякденне життя Києва у серпні 2024 р. більше нагадує довоєнне літо 2021 р., аніж страшний березень 2022 р., а небезпечні будні вільного Херсону нинішньою осінню не можна порівнювати із пануванням росіян два роки тому.

На цьому тлі особливого значення набуває вплив окупації на руйнування маленького світу пересічної людини. А.Щюц розглядав наш життєвий світ як результат і процес особистісного соціального конструювання, що складається із наших оцінок, реакцій, емоцій, спогадів та уявлень про минуле і майбутнє (Щюц та Лукман, 2004). Війна вносить до нього свої корективи – обстріли, повітряні тривоги, комендантська година, дефіцит продуктів, перебої у роботі громадського транспорту та відключення електроенергії. Проте незрівнянно важчі наслідки несе із собою прихід ворожих військ – страх і терор, неможливість вільно вийти на вулицю та почуватися господарем у власній хаті, довгі черги за продуктами та ліками, чужі прапори на вулицях тощо.

Особливо драматично на повсякденне життя людей вплинув ворожий наступ на Півдні України. Через високу швидкість просування противника наші жителі Запорізької та Херсонської областей не мали навіть мінімального часу на евакуацію. Зокрема, до Нової Каховки агресори увійшли вже по обіді 24.02.2022 р., ранком наступного дня стояли на околицях Мелітополя, 26 лютого увійшли до Якимівки, Приазовського та Приморська, а менш ніж за тиждень окупували м. Енергодар та найбільшу в Європі Запорізьку АЕС. Водночас через слабку присутність українських підрозділів у Приазов'ї бойові зіткнення відбувалися лише у кількох локаціях та оминули абсолютну більшість населених пунктів. На цьому тлі у багатьох запоріжців склалося враження, що держава кинула їх напризволяще, яке згодом всіляко підсилювалося російською пропагандою.

Внаслідок активного просування російських військ, яке завдяки героїзму наших воїнів вдалося зупинити тільки по лінії Кам'янське – Оріхів – Гуляйполе, Запорізька область фактично перестає існувати як єдиний суспільно-політичний та соціокультурний простір. Повсякденне життя обласного центру та кількох північно-східних громад також зазнає радикальних змін. Перші дні війни у Запоріжжі запам'яталися масовою панікою, довгими чергами та пустими полицями у супермаркетах, облогою банкоматів, переповненими потягами на Захід та екзистенційною загрозою швидкої окупації міста.

Таким чином, **актуальність** теми дослідження має як теоретичний (простежити вплив військових та політичних трансформацій по обидві сторони лінії фронту на зміну повсякденного життя), так і практичний (дослідити сутність та інтенсивність змін, визначити чинники, що на них впливають) аспекти.

Виходячи із цього, визначено **мету** статті – надати комплексну характеристику та провести порівняльний аналіз повсякденного життя населення на вільній та окупованій територіях Запорізької області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основою нашої розвідки стали теоретико-методологічні положення феноменології А. Щюца (Щюц та Лукман, 2004), П. Бергера і Т. Лукмана (Berger and Luckmann, 1967) зокрема, ідея про те, що процеси привласнення та відчуження життєвого середовища мають не лише когнітивне, але й інтенціональне наповнення. Схожі соціальні практики набувають різного звучання у відмінних соціальних обставинах. Якщо у вільному Запоріжжі повернення бізнесу до роботи після шоку перших тижнів війни було свідченням нашої незламності та

життєстійкості, то відкриття крамниці в окупованому Бердянську за правилами ворога – проявом колабораціонізму. Разом з цим не варто забувати, що процес конструювання нами власної соціальної реальності відбувається вибірково, із додаванням значущості її окремим елементам залежно від певних чинників. Зокрема, окремі керівники органів місцевого самоврядування та громадські активісти до останнього намагалися залишатися на тимчасово окупованих територіях, щоб координувати роботу закладів соціально-культурної сфери та надавати гуманітарну допомогу місцевому населенню. Очевидно, що при цьому вони вибудовували свою реальність у попередній системі образів та смислів – мовляв, війна скоро закінчиться та люди з нас спитають. Як показали наступні події, всі ці міркування виявилися марними – війна триває вже третій рік, окупанти із самого початку мали чіткі плани щодо анексії загарбаних земель та започаткування своєї адміністрації.

Також ми використовували результати дослідження місця та ролі різних елементів міського середовища у формуванні нашого життєвого світу, які описав А.Лефевр (Скалацька, 2016). Невід'ємною частиною візуального світу війни стають блокпости та протитанкові їжаки на дорогах та вулицях, вікна та двері, що закладені мішками з піском, порожні та темні вулиці. У той же час ворог приділяє велику увагу візуалізації своєї тимчасової влади на загарбаних землях, розвішуючи триколори, червоні прапори та біг-борди «Россия здесь навсегда».

Окрім цього, чималий евристичний потенціал для вивчення повсякденного життя прифронтових та окупованих територій має теорія травматизації П. Штомпки (Sztompka, 2000).. І тут, і там основною причиною травми стає страх, проте його природа кардинально різна. У вільному Запоріжжі люди щочночі очікують підступних ударів ворожих С-300, які унесли життя десятків городян, а у захопленому росіянами селі місцеві жителі бояться кожного шурхоту, очікуючи на прихід карателів. В цьому контексті варто згадати і технології мікроконтролю влади за М. Фуко – локалізація (постійні перекриття ворогом єдиного шляху із окупації до вільної України через м. Василівка), ізоляція (введення перепусток для пересування окупованими територіями, закриття цілих кварталів та районів для цивільних), пряме і непряме нормування повсякденності (створення через власні ЗМІ та контрольовані соціальні мережі штучної інформаційної картини навколишнього світу).

З початком російської агресії почали з'являтися праці та дослідження вітчизняних авторів, що присвячені повсякденності військових часів. Серед них можна виділити К.Скляренко (біографічний метод у вивченні повсякденності військових часів) (Скляренко, 2019), Н.Міхно (травматизація у міському просторі) (Міхно, 2020), О. Черемісіна (усна історія Херсону часів окупації) (Черемісін, 2023), Н. Потарська та О.Дутчак (гендерні аспекти сприйняття військової повсякденності) (Потарська та Дутчак, 2015).

Разом з тим невирішеним залишається питання проведення порівняльного аналізу повсякденних практик населення у соціальних спільнотах, які зазнали штучного розділення внаслідок бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні хронологічних рамок початкового періоду російської агресії ми виходили із кількох міркувань. По-перше, у вільній частині Запорізького регіону спостерігається «оповсякденювання» війни із відповідною трансформацією старих та виникненням нових соціальних практик. По суті, сприйняття нових реалій відбувається через культурний шок за ланцюжком - сильний переляк, паніка, нерозуміння, що буде далі, звання та поступове формування «нової нормальності». По-друге, протилежні процеси відбуваються на окупованій території. Місцеві жителі все ще сподіваються, що війна та чужі прапори явище

тимчасове та все повернеться назад. У той же час по мірі пересування театру бойових дій на північ, ворог починає розбудову окупаційного режиму, активно залучає місцевих зрадників, створює псевдоінституції «влади», «охорони правопорядку», «освіти» тощо. По-третє, слід враховувати і певну динаміку масових очікувань – як панічних, так і оптимістичних. Зокрема, до кінця весни 2022 р. стало зрозумілим, що кремлівським військам не вдасться ані швидко захопити обласний центр, ані навіть наблизитися до нього.

Виходячи із сказаного вище, хронологічні рамки нашого дослідження було визначено як період приблизно у сто днів із 24.02.2022 р. до кінця травня 2022 р.

Методами наукової розвідки ми обрали включене спостереження (із початку Великої війни автор постійно знаходиться у м.Запоріжжя) та контент-аналіз матеріалів із відкритих джерел (інтерв'ю із внутрішньо переміщеними особами, статистична інформація, експертні та журналістські оцінки), а також аналіз візуальних даних загального доступу (із помітною диспропорцією у бік вільних територій, адже фотографувати в окупації дуже ризиковано).

Говорячи про структуру повсякденного життя, ми ще раз маємо звернутися до теорії П.Бергера та Т. Лукмана, адже «конструювання повсякденності відбувається через об'єктивізацію життя у речах та символах, які змушують людину підкорятися певним стандартам; дозволяють типізувати свої емоції, передати їх іншим; сполучають різноманітні сфери життя» (Berger and Luckmann, 1967, pp. 59-64). Дослідники наполягають, що у процесі творення повсякденного життя суспільство проявляється у двох вимірах: суб'єктивному (соціалізаційні та ідентифікаційні практики) та об'єктивному (соціальні інститути).

Ще один вимір, який виділяють представники соціології знання – не проблематичність та проблематичність. Перший із них описує рутинний, статичний порядок нашого життя - те, що було завжди, і, на нашу думку, не має змінитися ніколи, а другий – незвичайні, неординарні моменти соціальних взаємодій, що пов'язані із загрозами життю та здоров'ю, побутовими складнощами, необхідністю пристосовуватися до нового соціального укладу.

Перелік рівнів повсякденного життя буде неповним без звернення до творчого доробку Н.Еліаса. Науковець протиставляє повсякденне та не-повсякденне через кілька дихотомій: будній день та свято, приватне та публічне, справжні та нав'язані думки і переживання (Головко, 2007).

Певне уявлення про багатоманіття суб'єктивних реакцій у перші години війни дозволяють скласти дописи запорізьких користувачів мережі Фейсбук. Більшість з них акцентують увагу на абсолютно незвичайній звуковій гаммі того четвергового ранку: «Прокинувся вдома у Запоріжжі о 5 ранку від гулу двох винищувачів» (В. Степановський – Філін), «крізь сон почула, що летить літак» (Katerina Mamenko), «прокинулась близько 5.45 від страшних звуків, яких до того ніколи не чула. Земля здригалася» (О. Звонарьова). Абсолютно протилежною була реакція людей, що були з війною на «ти» вже вісім років – наших захисників та волонтерів: «Зранку звонок військомата. 25.02 вже був в лавах ЗСУ» (О.Єрмаков); «в 7 ранку подзвонила мама сказала в Запоріжжі вибухи ... Війна ... Через декілька годин я вже була в міськраді Хмельницькій і допомагала в відкритті центру вимушених переселенців» (О. Ярошенко); «04.30 прокинувся від роботи великокаліберної арти. Було чути вибухи в районі Мелітополя. Розбудив родину. Кинув в машину баул з амуніцією та поїхав в військомат в Енергодар» (С. Коба). Як бачимо, знаходить підтвердження думка М. Окрут, що безліч повсякденних реальностей властиві не лише різним суспільствам, але й різним соціальним групам (Окрут, 2006).

На тлі виникнення абсолютно нових, екстремальних соціальних практик (повітряні тривоги, пошук укриття, «тривожні» валізки та евакуація) окремі городяни все ще намагаються зберегти звичний стиль життя: «Якщо вийшла, то вийшла - не дарма ж старанно збиралася: підбрала гарний одяг, попшикалась улюбленими парфумами» (Настя Митко). Проте вже із самого ранку масова паніка охоплює абсолютно всю Запорізьку область – кілометрові черги на заправки, порожні полиці супермаркетів, спустошені банкомати, шалений ажіотаж у аптеках тощо. Все соціально-економічне життя у місті було паралізовано: майже ніхто не працював, діти не пішли до шкіл та садочків, зупинився громадський транспорт, а в темний час доби, за звичкою часів Другої світової війни, запровадили світломаскування, що виявилось абсолютно марним у вік балістичних ракет та ударних дронів.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який повноцінно запрацював у перші години повномасштабної російської агресії, містить чимало інституційних інструментів, що можуть докорінно змінити життя наших співвітчизників. Серед них – трудова повинність, можливість відключення електронних медіа та соціальних мереж, вилучення комп'ютерної техніки та засобів зв'язку, розквартирування у приватних оселях військовослужбовців чи біженців, продуктові картки тощо. Але на практиці за два з половиною роки війни держава так і не почала широко використовувати більшість цих інструментів. Натомість найбільше на повсякденність запоріжців вплинуло запровадження комендантської години. Іноді вона могла тривати навіть кілька днів - із вечора п'ятниці до ранку понеділка.

П. Гуйван відзначає, що соціальний час як елемент суб'єктивного сприйняття загального темпорального руху характеризується такими якостями, як послідовність, незворотність та тривалість (Гуйван, 2021). За останні десятиліття українці знали не так багато прикладів державного регулювання часу (переведення годинників навесні та восени, заборона на продаж алкоголю та рух багатотонних фур міжміськими трасами). Комендантська година, з одного боку, суттєво обмежує споживацьку активність та ставить хрест на цілих галузях економіки (нічні розважальні заклади), а з іншого – породжує нові соціальні практики та способи адаптації. Але на практиці дієвих механізмів інституційного контролю за цими приписами майже немає. Адже з початку великої війни влада так і не спромоглася встановити хоча б адміністративну відповідальність за порушення режиму комендантської години.

Разом із новою конфігурацією часу ми можемо спостерігати і радикальні зміни у соціальному просторі. Із глибокого тилу часів АТО та ООС Запоріжжя перетворилося на прифронтове місто. Перед багатьма містянами руба постає питання: виїжджати чи залишатися. А.Фролова відзначає «На автовокзалі (який тоді ще повноцінно працював) та залізничному вокзалі "Запоріжжя-1" біля кас утворилося велике скупчення людей. У паніці багато хто намагався виїхати "хоч кудись" з міста» (Фролова, 2024). Очевидно, вкотре спираючись на спогади часів Другої світової, значна частина наших земляків вважала, що безпечніше буде в селах та маленьких містечках. Проте вже зовсім скоро запоріжці, які у перші дні війни поїхали до Токмака і Полог, опинилися в окупації. До кінця дня 24 лютого весь міжміський автомобільний транспорт та електрички у південному та східному напрямку зупинилися. Центральний автовокзал та дві приміські автостанції закрилися на невизначений термін. Через забиті вікна та заперті на амбарні замки двері колись потужних логістичних хабів проявляється нова реальність воєнних часів, що описана М.Оже через поняття «не-місця». Географія нечисленних автобусних та залізничних маршрутів, що залишилися, підкреслює екзистенційне, прикордонне становище Запоріжжя. – всі шляхи ведуть на північ та захід, на південь та схід – війна і смерть.

Особливе місце у повсякденні перших тижнів великої війни посідає евакуація. Беручи до уваги важку ситуацію на фронті, «Укрзалізниця» сформувала із Запоріжжя безкоштовні евакуаційні рейси до Львова та Пшемисля (Республіка Польща), які призначалися як для місцевих жителів, так і десятків тисяч біженців з Маріуполя, оточеного російськими військами. В одному плацкартному вагоні розміщували до 150 людей, в купе - 90-100 людей. Лише за 06.03.2022 р. із обласного центру виїхало 7, 5 тис. людей (Укрінформ, 2023). Потрапити на евакуаційні потяги було дуже складно, люди займали черги із вечора, деякі не могли уїхати по кілька днів. На вокзалі панував хаос і страшенна штовханина. Порядок вдалося навести лише за кілька днів спільними зусиллями поліції, територіальної оборони та волонтерів.

В цьому контексті постає резонне питання про реальну небезпеку для цивільного населення та доцільність масової евакуації із Запоріжжя на початку широкомасштабного вторгнення. 24 лютого ще не загинув жоден цивільний, ворожі підрозділи були за 150 км., а по всій області ще майоріли українські прапори. Тим не менш ми стаємо свідками масової втечі городян, найбільшої з часів німецького наступу в 1941 р. За два з половиною роки об'єктивно ситуація у регіоні значно ускладнилася – передові частини агресорів стоять за 35 км. від Запоріжжя, по місту випущено сотні ракет та дронів, зруйновано та пошкоджено сотні будинків, кількість жертв серед мирного населення перевищила за три сотні. Проте у місті триває майже довоєнне життя, працює весь бізнес, на вулицях, в парках, супермаркетах та на зупинках багато людей.

Така, на перший погляд, парадоксальна ситуація зумовлена бінарністю повсякденного знання. В.Головко влучно зауважує, що протягом всього життя індивід постійно намагається інтегрувати проблематичний сектор до неproblemатичного (Головко, 2007, с. 91-92). Особливо актуальним таке конструювання стає за часів великих історичних потрясінь – війн, революцій, окупацій. За останні сто років дилеми життєвого вибору стояли перед українцями не один раз – воювати за українську владу чи лишатися вдома у 1917-21 рр., йти чи не йти до колгоспу на початку 1930-х рр., говорити українською чи переходити на «общепонятный» за радянських часів тощо. У той же час варто розуміти, що попри всю карколомність і трагічність подій Революції Гідності та початку російської агресії у 2014 р., вони, на відміну повномасштабного вторгнення, мало вплинули на повсякденне життя запоріжців. Війна тривала далеко, проникаючи до буденного життя через інтернет-стрічку, телевізійні новини та розповіді знайомих про жахіття на Донбасі.

На відміну від півночі області, де незважаючи на екстремальну ситуацію та стрімке наближення лінії фронту, традиційний інституційний порядок у загальних рисах продовжував зберігатися, на півдні провідні державні інституції згорнули роботу вже у перші години війни. О 10 ранку м. Мелітополь покинули співробітники СБУ та прокуратури, а вже о 14.00 із міста відійшли останні українські військові. Перший бій з ворогом прийняли бійці щойно сформованої територіальної оборони. «Влада Мелітополя, як то кажуть, лежала на землі, і її міг підняти хто завгодно, там не був організований ні спротив, ні оборона», - відзначає колишній заступник командувача ОК «Південь» А.Соколов, який тоді безпосередньо керував бойовими діями на Запорізькому напрямку (Роціна та Лукашова, 2023).

За умов безвладдя у місті розцвітає мародерство. «Було відчуття, що я потрапив у якийсь фільм жахів про якийсь постапокаліпсис... Я заходжу і відразу на моїх очах: розривають «Фокстрот», супермаркет, розривають «АТБ». Вони в одному приміщенні. Тут же на 3 поверсі будівлі приватні офісні приміщення – все тягнеться з них. Під'їжджають мародери прямо на вантажівках, мікроавтобусах. Загружають їх насипом – холодильники, пральні машини, все, все...» (Назарова, 2024). За спогадами очевидців,

найактивнішу участь у пограбунку брали декласовані елементи – злидарі, алкоголіки, колишні ув'язнені. «Вони не просто брали їжу, а били вікна, ламали полиці, все знищували». Очевидно, що у цьому випадку маємо справу із найбільш небезпечним різновидів лебонівського діючого натовпу – здирницьким. Люди, що належать до здирницького натовпу, прагнуть до надбання певних матеріальних цінностей, які вони вважають своїми. Їх головна особливість - емоційна єдність, високий ступінь збудження та значна агресивність. Але конфлікт закладено вже у самій природі цього натовпу – благ, за які він бореться, ніколи не вистачить на всіх. В порушення принципів міжнародного права щодо організованого та унормованого характеру конфіскацій, військовослужбовці ворога брали безпосередню участь у знищенні торговельної інфраструктури міст і навіть координували цей процес. У той же час по-іншому розвивалися події у Бердянську, де місцева влада та громадськість зуміли протистояти мародерству та створили добровільні загони самооборони. Масовий неспокій вирує навіть у маленьких віддалених селах: «В перші дні було гамірно. Люди збирались на вулицях, в центрі, на сусідських подвір'ях та говорили, говорили, говорили... І жартували. Підбадьорювали. Та вірили, що все зараз налагодиться. З тривогою дивилися новини: "вже в Генічеську", "вже через Якимівку танки йдуть", "вже в Мелітополі, але ні, їх далі не пропускають" (Рацибарська, 2024).

Штучно створений хаос у логістиці на окупованих територіях становить реальну загрозу задоволенню вітальних потреб людей. О.Кононенко влучно відзначає, що повсякденність як приватне життя наповнена, насамперед, тим, що має стосунок до дозвілля, дому, сім'ї (Кононенко, 2015, с. 100). Реальне буття пронизане людською тілесністю, побутовою сферою і в цьому контексті є абсолютно неproblemатичним, знайомим для нас. Ми із закритими очима можемо пройти весь шлях з роботи додому, точно знаємо, в якому магазині краще брати ковбасу, а на базарі шукаємо, де стоїть знайомий реалізатор. Війна безжально ламає весь цей усталений світ. «Ми не вірили в початок війни. У мене був звичайний робочий день, я працюю викладачем. Коли почули вибухи, діти почали масово писати: «А уроки будуть? А чи будемо далі продовжувати?»». Мене охопив страх. Коли в наступні дні були вибухи, я просто плакала. Мені здавалося, що ось-ось помру, ось-ось щось трапиться», - говорить жителька Мелітополя Оксана (Веляник, 2023). «Після приходу російських загарбників життя «дуже спростилося».... Ти вже не будеш плани, не мучишся поганими новинами в інтернеті. І з тривогою думаєш: а що далі, чи надовго це затягнеться, наскільки тебе вистачить все це терпіти... Найстрашніше - якщо ця окупація надовго» (Вернігор, 2023).

Загалом, дезорганізація звичного способу життя стає невід'ємною рисою перших днів окупації. «Був квест: знайти щось, купити, бо магазини всі були розбиті і зачинені. А що їсти? Ходили, шукали, де і що купити». Звичний відлік часу немов би зникає, а на думку приходять міркування Дж. Міда про те, що суспільство можливе тільки завдяки тому, що люди мають здатність до встановлення певних часових перспектив. Але в неволі їх, на жаль, практично не залишається. «Спочатку люди чекали, що ось зараз наші повернуться, відіб'ють, зараз, зараз, зараз. Потім у людей не стріляють, то хай уже й так. Багато хто зайняв нейтральну позицію. І таких ставало більше» (Терещук, 2024). Однієї із причин амбівалентності масових настроїв міг бути різкий контраст між героїчною обороною Маріуполя, Чернігова, Києва і швидким відступом нечисленних українських військ із півдня Запорізької області. «Моя мама фармацевт, і ми весь час допомагали їй, бо був шалений потік людей. Також будь-якої миті могли обікрасти аптеку. Люди просто вибивали шибки, забирали ліки, бо усіх залякали, що більше не буде можливості купити ліки. Особливо залякали тих людей, які залежні від життєво необхідних препаратів. Пам'ятаю, як люди днями чекали в черзі, молоді матусі телефонували й благали знайти

дитяче харчування... Тоді мій батько малював таким людям на руках числа, аби вони були першими наступного дня», - розповідає жителька Мелітополя (Веляник, 2024). Як бачимо, за умов окупації колись звичайні соціальні практики не тільки стрімко проблематизуються, але й архаїзуються. Зокрема, традиція проставляти номерки на руках учасників черги походить ще з далеких радянських часів.

Велику роль у формуванні повсякденності відіграє візуалізація. «На рівні повсякденного життя є цілий "спектр видимого". Все це робить наші буденні інтеракції дуже перспективними для фіксування технічними засобами, зокрема, фотографією», - відзначав П. Штомпка (Sztompka, 2000, р. 4-5). Візуальна складова відіграє велику роль як в утвердженні влади окупантів та артикуляції колабораціонізму, так і у національному спротиві. ««У нас селище проїзне. «Зетки», «вешки» ми зразу їх побачили на своїх вулицях. На роботу ми ще якийсь час виходили. Коли я побачила ці машини з двору – знаєте, аж серце стискалося. Ніби всередині – їжак. Вирішили: доки в селі буде український прапор, доти працюємо, як раніше», - розповідає про свої відчуття підприємниця та громадська активістка Т. Геєнко із окупованого с. Плотородне Запорізької області (Рацибарська, 2024). У той же час вільне Запоріжжя наповнюють бігборди «Русский корабль, иди на...», «Z: новая свастика нового фашизма», «Все буде Україна», які було адресовано насамперед російським загарбникам, адже наприкінці лютого – на початку березня 2022 р. існувала загроза швидкої окупації міста.

Варто відзначити, що всі елементи візуального образу своєї Батьківщини тісно пов'язані між собою, проте сприймаються по-різному. Біженці із Бердянська зізнаються, що найбільше їх пригнічувало тотальне домінування кольорів окупантів: «Куди не подивишся, всюди їхні гасла, російські прапори. Немає реклами, немає привітань зі святами. Всі, буквально всі білборди та сітілайти в місті заклеєні ось цим – про єдиний народ та цитатами Путлера. Тут важко дихати, ми наче в'язні в колонії розміром з місто» (Радіо Свобода, 2022а). Елементи повсякденного візуального ряду доповнюються новими безглуздими пам'ятними знаками (О.Невському та П.Судоплатову в Мелітополі, Г.Бояринову в Якимівці, перший камінь пам'ятника «русским воинам-освободителям» в Бердянську), старими радянськими назвами вулиць та персоналіями, які за часів України мали репутацію міських божевільних, а нині стали великими керівниками та ідеологами «русского мира», а також незрозумілими святами (день народження Леніна, день «національного единства», день россиі). Штучність святкової повсякденності від окупантів одразу кидається в очі, адже свято може виникнути лише з фундаменту життя, як втеча від буденності, ілюзія, що дозволяє вийти за рамки звичайного робочого дня.

Окрім святково-карнавального, штучна повсякденність, яка конструється ворогом, має кілька інших вимірів – інформаційно-комунікативний (світ новин окупаційних медіа та соціальних мереж, де турботливі російські начальники роздають гуманітарку бідним бабусям, школярі із захопленням вчать по російських підручниках, а відважні працівники комунальних служб висаджують квіти під обстрілами українських «нацистів»), освітній (російська «школа» та численні клуби за місцем проживання, що стали осередками парамілітарних організацій) та організаційно-масовий (професійні заробітчани – постійні учасники пропагандистських акцій, «волонтерської» роботи та зйомок для російських телеканалів).

Загалом, окуповуючи не лише фізичний, але й візуальний простір, росіяни ставлять за мету нав'язати своє бачення минулого та майбутнього, надати додаткової легітимності своїй владі на тлі зростання народного спротиву. Проте вигаданий ними світ «нових територій» кардинально відрізняється від справжнього життя, символом якого стає порожнеча – відсутність свободи, роботи, доходів, транспортного сполучення зі світом та можливості вільно планувати своє майбутнє.

Зовсім інший світ неproblemатичної та problemатичної повсякденності у цей же час формується на півночі області. Загальна криза інституційного порядку, відверта слабкість обласної та міської влади, силових структур у перші дні війни стимулювали потужну активізацію громадянського суспільства. На відміну від попередніх років, нині до волонтерського руху на захист рідного міста залучаються тисячі звичайних городян, які раніше ніколи не цікавилися політикою та громадською діяльністю. Емоційно-психологічний стан запоріжців того часу добре описують дописи на телеграм-платформі ««Волонтеры. Это Запорожье»: «сидеть дома нет сил, пробуем принести хоть какую-то пользу», «уже невозможно читать эти страшные новости», «если что-то не так, то поправьте, я все это делаю впервые» (Зубченко, 2022, с. 11). Подібно до більшовицької газети «Правда», телеграм-чат виконував функції інформатора (поширення об'єктивних новин про особливості життя міста за військового стану), комунікатора (обмін даними про потреби оборонців Запоріжжя), координатора («перекличка» хто і чим може допомогти) та онлайн-психолога (можливість долучитися до корисної справи, зняти стрес та нервовість, відчувати причетність до соціальної спільноти із схожими цінностями).

Соціальні практики захисту Батьківщини розподіляються за кількома напрямками: перекриття лакун, що утворились внаслідок кризи соціальних інститутів (взаємообмін медпрепаратами на тлі закритих аптек та гострого дефіциту ліків, безкоштовний підвіз людей на власному авто, коли не ходять маршрутки, збір одягу та харчів для сотень поранених, які заповнили запорізькі лікарні), оборона міста (розливання «бендеро-смузі», наповнення піском десятків тисяч мішків на імпровізованих кар'єрах, виготовлення протитанкових їжаків), гуманітарна сфера (прийом та розміщення вимушених переселенців із Маріуполя, прифронтових районів і тимчасово окупованих територій області) та охорона громадського порядку (боротьба із мародерством, контроль за дотриманням правил світломаскування, затримання осіб, що ставили підозрілі відмітки на будинках і тротуарах).

Паралельно із цим завдяки мережевим інструментам триває процес інституціоналізації соціальних зв'язків. Спочатку з'являється невелика група ініціаторів, які знайомляться у телеграм-чаті та переходять в офлайн. Далі вони визначають свою спеціалізацію та пріоритети роботи, оформлюються в усталені спільноти із більш-менш чіткою соціально-рольовою структурою та на сталій основі налагоджують зв'язки із військовими частинами, загонами територіальної оборони чи добровольчими формуваннями.

Таким чином, для десятків тисяч запоріжців у перші тижні війни основним полем активності стає публічний простір, а дім та робота відходять на другий план. Адже дім перестає бути нашим власним маленьким світом, у якому можна сховатися від зовнішніх проблем. Віднині його сповнено лише тривожних новин із екрана телевізора чи телеграм-стрічки. Згодом по мірі посилення російських обстрілів, після масованих ракетних ударів восени 2022 р. та перших скидів керованих авіабомб у вересні 2024 р. це відчуття лише зростає. Домашній простір надовго втрачає свою захисну функцію, зводяться до умовно безпечних підвалу або коридору. Порушення емоційного спокою, смерть рідних та близьких внаслідок військових дій, тривала розлука з родичами, що виїхали за кордон, назавжди змінюють сприйняття місця, яке ми звикли називати домом. Разюче змінюється побут запоріжців – майже ніхто не робить ремонтів, не замовляє нових меблів та побутової техніки, а нечисленні працюючі бутіки тижнями не бачать клієнтів. Дім перетворюється на місце смутку та неспокою.

Проте найважче доводиться людям, які втратили свій дім. Важливою частиною нової військової повсякденності Запоріжжя стають біженці. На початок серпня 2024 р.

тут налічувалося 275 тис. вимушених переселенців (37% довоєнного населення обласного центру) (Ріа-Мелітополь, 2024). У цей же час, за деякими оцінками, на початку повномасштабного вторгнення із обласного центру виїхало близько чверті місцевих жителів (Янковський, Бадюк та Шеремет, 2023)..

Перша, порівняно невелика хвиля біженців із Волновахи та південного заходу Донецької області прийшла на кінець лютого 2022 р., а із середини березня із величезним ризиком для життя до міста почали пробиватися колони із Маріуполя. Згодом до них приєдналися десятки тисяч жителів тимчасово окупованих територій Запорізької та Херсонської областей. Для наших співвітчизників, які змінили місце проживання через війну або окупацію, формується принципово нова картина повсякденності. З одного боку, їхню рідну оселю, вірогідно, втрачено назавжди, адже мало хто ризикне повертатися до неволі через жахіття фільтрації, аби отримати російські документи на нерухомість. З іншого – вони вдома, оскільки зробили вибір на користь вільної України, проте життя на новому місті сповнене побутової необлаштованості та порожнечі через розрив контактів із звичним соціальним середовищем. За таких обставин нового, вже реального, а не метафоричного наповнення набувають слова М. Бубера: «В історії людського духу я розрізняю періоди облаштованості (Behaustheit) та бездомності (Hauslosigkeit). За часів облаштованості людина живе у Всесвіті як вдома, а за часів бездомності – як у дикому полі, де і кілочку для намету не знайти» (Бубер, 2012, с. 85). Бездомність військових часів стає результатом вимушеної міграції та йде пліч-о-пліч із нисхідною соціальною мобільністю. Більше того, часто трапляються прикрі випадки, коли соціальне оточення намагається нав'язувати новоприбулим запоріжцям дискримінаційні соціальні норми – «вакансії тільки для місцевих», «це оголошення про оренду житла не для біженців», «переселенців з тваринами не приймаємо» тощо.

Разом з тим по інший бік лінії фронту в Запорізькій області активно формуються нові інституційні практики у різних сферах життя. Окремо серед них варто виділити колабораціонізм – активну та свідому співпрацю місцевого населення з ворогом на шкоду власній державі та її союзникам. Соціальний склад та шляхи формування корпусу зрадників вже були предметом наших наукових розвідок. Однак варто відзначити, що на побутовому рівні колабораціонізм може проявлятися у кількох вимірах: стратегія зайняття вищих соціальних позицій, що стали вакантними (заступник керівника стає першою особою); інфільтрації до вищих соціальних верств осіб які при Україні на це не мали жодних шансів (електрик із 9 класами освіти обіймає посаду директора школи); спосіб особистого збагачення (привласнення кинутого майна, аграрних, промислових та торговельних підприємств); соціальна адаптація (співмешкання з окупантами, оплачувана участь у масових заходах ворога, стукацтво, сприяння у розміщенні та забезпеченні ворожих військ).

Однією із найбільш поширених повсякденних практик взаємодії з ворогом стає торгівля. Проблема будь-яких економічних активностей в окупації має світоглядний характер. З одного боку, життя триває, адже місцеве населення потребує заробітків для фізичного виживання. З іншого – в умовах тоталітарної мілітаризованої російської держави будь-яка виробнича або торговельна діяльність використовується кремлівським режимом для розширення агресії проти України та укріплення своєї влади. Морально-етичний бік цієї справи добре охарактеризував адміністратор одного із патріотичних телеграм-каналів: «Орки методично уничтожают город Запорожье.... Уничтожают без эмоций, хладнокровно, буднично. Базовым городом, где они... спят, едят, ходят на рынки, гуляют в ресторанах, живут в покинутых наших квартирах и домах... пользуются бассейнами/банными - является Мелитополь. Вы, местные... за денежку малую

предоставляете им ВСЕ эти услуги. Вы все вместе помогаете ИМ убивать НАС! Горе вам... когда мы вернемся» (Телеграм-канал, 2022).

Після розграбування великих торговельних мереж стан продовольчого забезпечення на ТОТ швидко погіршується. Як і на початку кризових 1990-х років, інституційний вакуум швидко заповнює стихійна торгівля прямо на вулицях – із землі, ящиків або вантажівок. У Мелітополі по вул. Героїв України імпровізовані прилавки розмістилися з обох боків вулиці, багато людей торгувало з машин. Аналогічна ситуація спостерігалася біля Таврійського торговельного майданчику на мікрорайоні, де навіть працювала пересувна аптека. У середині весни 2022 року редис коштував 13-15 грн, морква та яблука - 20 грн., цибуля - 17-23 грн., лимони - 120 грн., огірки - 40 грн., перепілки - 160 грн., пеленгас - 100-130 грн., рис та цукор - 80 грн., макарони - 60 грн. за кілограм (Zprz-city, 2022).

Як відомо, споживання створює «симулятивну реальність», де предметам природного світу надається особливий смисл, що уможливорює створення відносин на основі імітації природних та соціальних явищ, проектуючи і конструюючи окреме індивідуальне життя. У новій повсякденності окупанти лишили дуже мало місця свободі споживчого вибору. Вони, подібно до своїх радянських та нацистських «попередників», штучно створили «ножиці цін» - дуже дешева продукція місцевого АПК на тлі надзвичайно дорогих привозних товарів. Через блокаду шляхів до вільної України ранні овочі продаються за безцінь (навесні 2022 р. кіло огірків у Запоріжжі коштувало 80-120 грн., а в окупованій Кам'янці-Дніпровській – 3-5 грн.). Багато сільгосппродукції фермери знищили. У цей же час імпортні фрукти, що завозились відтепер тільки через росію, вирости в ціні в кілька разів, істотно подорожчало м'ясо та сало, а вартість російської побутової хімії сягала 300-400 грн. за флакон. Проте найбільше місцевих жителів шокували ціни на одяг та взуття. «Зимові чоботи коштують 4500 гривень. Теплі джинси – 4000 гривень, або 5000 тисяч рублів (Радіо Свобода, 2022b). У такий спосіб вже з перших днів нової влади було запущено механізм економічного пограбування «звільнених регіонів».

Не дивно, що новий товарний асортимент не користується популярністю у споживачів. Російські товари, які активно завозяться з Криму, продаються за невинуватно завищеною ціною та відрізняються надзвичайно низькою якістю. У місцевих соцмережах Бердянська вже у перші тижні окупації ми знайшли щонайменше кілька сотень скарг на огидний смак та прострочені терміни реалізації російських продуктів.

Загалом, до кінця весни 2022 р. на загарбаних територіях починається інституціоналізація окупаційного режиму. Вороги намагаються створити ілюзію нормального повсякденного життя через створення фейкових органів влади, поліції, відновлення роботи закладів бюджетної сфери та офлайн-освіти за російськими стандартами.

Також після поразки окупантів під Києвом, перенесення епіцентру бойових дій на Донбас та зупинки наступу рашистів на південному напрямку, загальна атмосфера у вільному Запоріжжі суттєво змінилася. Починається етап морально-психологічного пристосування до військового життя. Відновлюється робота практично всіх закладів торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, нормалізується ситуація з ліками. Новим викликом для містян стає паливна криза, що виникла через знищення росіянами найбільших нафтобаз. Проте основною причиною спустошення заправок, як і на початку війни, стала масова паніка. За визнанням посадовців, лише за добу люди скупили тижневу норму пального (Запорізька ОВА, 2022). Виникає тіньовий ринок палива, трапляються випадки спекуляції талонами на заправку, які отримують

військові, співробітники органів державної влади та комунальних підприємств. Водії через соцмережі намагаються знайти АЗС, де ще лишається пальне. Загалом, всім стає зрозуміло, що війна не закінчиться ні за два тижні, ані за місяць, і нові життєві реалії – дуже надовго.

Висновки. У ході нашого дослідження ми дійшли таких висновків. По-перше, у часи соціальних потрясінь повсякденний світ людини дезорганізується та зазнає глибокого шоку. Старі способи генерації та використання повсякденного знання вже не діють, а нові ще не напрацьовано. Зовнішній світ змінюється швидше, аніж ми встигаємо його інтерпретувати та переосмислювати. Водночас відзначається тенденція до прискорення соціального часу – життя стає небезпечним, змінюються прапори та гроші, перероджуються провідні соціальні інститути, з'являються нові соціальні групи. Структура повсякденності часів війни суттєво ускладнюється та виходить за межі традиційних наукових підходів.

По-друге, попри всі труднощі воєнного часу та надзвичайно виснажливий характер бойових дій, Українська держава обрала модель мінімального втручання у повсякденне життя людей, без конфіскацій, трудової повинності та регульованого розподілу дефіцитних ресурсів. Завдяки цьому, незважаючи на постійні обстріли та численні жертви серед мирного населення, життя на підконтрольній території регіону досить швидко увійшло у контури « нової нормальності » - із малообтяжливою комендантською годиною, проблемою закритих укриттів, дискусіями про можливість офлайн-навчання дітей за 30 км. від лінії фронту. Проте майже вся соціальна активність зосереджується у порівняно безпечному Запоріжжі. Склад населення міста істотно змінюється – воно стає тимчасовим прихистком, а можливо і новим домом для колишніх мелітопольців, бердянців, оріхівців, гуляйпільців, мешканців інших населених пунктів області, що опинились в окупації або на лінії вогню.

По-третє, на тимчасово загарбаних територіях області ворог з перших днів взяв курс на масштабну перебудову всього комплексу соціальних відносин, по суті – на знищення українського суспільства як цілісної системи. Нові практики повсякденних соціальних інтеракцій виробляються поступово – спочатку у сфері споживання, потім при спілкуванні з незнайомими, влаштуванні на роботу, примусового оформлення російських документів тощо. Окреме місце серед них займає колабораціонізм – стратегія соціальної адаптації та канал соціальної мобільності, які засновано на активній та ініціативній співпраці із ворогом, підлаштуванні під нав'язані окупантами зразки соціальної поведінки.

Загалом, чим довше триває окупація, тим більшим є розрив у повсякденних соціальних практиках у вільних і тимчасово зайнятих ворогом регіонах. Свого часу ми спостерігали це на Донеччині та Луганщині, нині аналогічні процеси відбуваються на Півдні України. Нова повсякденність по той бік лінії фронту формується за умов фізичної та інформаційної ізоляції від вільного світу, тотального домінування держави над суспільством, жорсткого терору і придушення базових прав і свобод людини. У такий спосіб кремлівські агресори та їхні місцеві посіпаки намагаються створити соціальну базу окупаційного режиму та мінімізувати народний спротив загарбникам.

Бібліографічний список

- Бубер, М. 2012. *Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням*. Пер. з нім. Київ: Дух і літера.
- Веляник, А. 2023. *Голоси окупації: Мелітополь*. *Свідомі* 02.01.2023. [онлайн] Доступно: <<https://svidomi.in.ua/page/holosy-okupatsii-melitopol>> (дата звернення 30.09.2024).

- Вернігор, П. 2023. «Усі мої мрії були пов'язані з Україною. Їх зруйнували в один день». Три історії з Бердянська про життя в окупації. *Заборона Медіа* 23.06.2022. [онлайн] Доступно: <<https://zaborona.com/try-istoriyi-z-berdyanska-pro-zhyttya-v-okupatsiyi>> (дата звернення 30.09.2024).
- Головко, В. 2007. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряду. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.17. Київ.: ПУ НАНУ. С.87–101.
- Гуйван, П. 2021. Особистісний та соціальний час як елементи філософська сприйняття темпорального виміру буття. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 31, с. 13-17. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.995>.
- Запорізька ОВА, 2022. *Олександр Старух розповів про економічну та воєнну ситуацію у Запорізькій області*, 07.05.2022. [онлайн] Доступно: <https://www.zoda.gov.ua/news/60913/oleksandr-staruh-rozpoviv-pro-ekonomichnu-ta-vojennu-situatsiju-v-zaporizkiy-oblasti.html> (дата звернення 30.09.2024).
- Зубченко, О., 2022. Телеграм-чат як інструмент самоорганізації волонтерського руху під час війни. *Габітус*, 40, с. 9-15 DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.1>.
- Кононенко, О., 2015. Повсякденність у масовому суспільстві. *Вісник НАУ. Серія Філософія. Культурологія*, 1, с. 98-101.
- Міхно, Н. 2020. Проекція культурної травми в просторі повсякденності: до питання візуальної презентації дискурсу війни у міському просторі. *Габітус*, 11, с. 61-66. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Назарова, Є., 2024. «Мародерство спровокували окупанти»: історія Валерія Газаєва чий фонд допомоги 315 днів працював у Мелітополі, *Радіо Свобода* 15.03.2024. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/volonterskya-robota-v-okupatsii-melitopol/32866266.html>> (дата звернення 29.09.2024)
- Окрут, М., 2006. Повсякденна реальність: пошуки визначення. *Український соціум*, 5, с. 30-41.
- Потарська, Н. та Дутчак, О., 2015. Війна і трансформація повсякденності: жіночий погляд. Київ.: Фонд ім. Г. Бюлля в Україні.
- Радіо Свобода, 2022а. Ми наче в'язні в колонії. Жителі Бердянська – про літо в окупації [, 29.08.2022. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-berdyansk-okupatsiya-pidsumky-lita/32007741.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Радіо Свобода, 2022б. Що принесли в окупований Мелітополь так званий референдум та спроба анексії? 04.10.2022. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-melitopol-aneksiya-tsiny/32064453.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Рацибарська, Ю. 2024. «Вчила дітей українських традицій, а тепер бережемо російські?». Історія переселенки з Запоріжжя, яка прожила понад пів року в окупації. *Радіо Свобода* 15.04.2024. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-istoriya-pereselenky-z-melitopolshchyny/32905979.html>> (дата звернення 29.09.2024)
- Ріа-Мелітополь, 2024. *Запоріжжя займає четверте місце серед міст України за кількістю переселенців*, 06.08.2024. [онлайн] Доступно: <<https://ria-m.tv/ua/news/356962/zaporijjya-zaймає-chetverte-mistse-sered-mist-ukraini-za-killistyu-pereselentsiv.html>> (дата звернення 30.09.2024)
- Рощіна, О. та Лукашова, С. 2023. Мелітополь у перший день війни був без захисту, спроби втримати його провалились, *Pravda.com* 18.09.2023. [онлайн] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/18/7420330> (дата звернення 29.09.2024)

- Скалацька, О., 2016. Концепція соціального простору Анрі Лефевра: евристичний потенціал щодо дослідження феномену моди. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 110. С. 158-162.
- Скляренко, К., 2019. Біографічні дослідження повсякденності як стратегія реалізації генеалогічного методу. *Грані*, 22(6), с. 78-85. DOI: 10.15421/171965
- Телеграм-канал «СУКИ Мелітополя», 2022. [онлайн] Доступно: https://t.me/suki_melitopolya/158, (дата звернення 30.09.2024)
- Терещук, Г., 2024. «Прийшли озброєні до нас додому». Багатодітна родина прожила в російській окупації майже два роки. *Радіо Свобода* 07.03.2024. [онлайн] Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupatsiya-pereselentsi-melitopolya/32851405.html> (дата звернення 30.09.2024)
- Укрінформ, 2023. *Із Запоріжжя щодо біжать від війни тисячі людей до Львова та Польщі*. [онлайн] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3422695-iz-zaporizza-sodna-bizat-vid-vijni-tisaci-ludej-do-lvova-ta-polsi.html> (дата звернення 29.09.2024)
- Фролова, А., 2024. *Нова реальність: яким був перший день повномасштабної війни у Запоріжжі*, 24.02.2024 [онлайн] Доступно: https://zprz.city/news/view/vijna?utm_source=ukr.net&utm_medium=referral&utm_campaign=rss (дата звернення 29.09.2024)
- Черемісін, О., 2023. Висвітлення міського життя Херсону під час окупації в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів*, XLIV, с. 35-43 DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>.
- Янковський, О., Бадюк, О. та Шеремет, Д., 2023. «Вмовляємо батьків вивести дітей» Як Запоріжжя живе під ракетними обстрілами рф?, 25.03.2023. [онлайн] Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-raketni-udary-zaporizhzhya-evakuatsiya-ditey/32333257.html>, (дата звернення 30.09.2024)
- Zprz-city, 2022. *В окупації вулиці Мелітополя захоплює стихійна торгівля*. 07.04.2022. [онлайн] Доступно: <http://zprz.city/news/view/v-okupatsii-vulitsi-melitopolya-zahoplyue-stihijna-torgivlya> (дата звернення 30.09.2024)
- Berger, P. and Luckmann, Th., 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor: Penguin Books. Available at: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)
- Sztompka, P., 2000. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 3(4), P. 449–466. DOI: /10.1177/136843100003004004

References

- Berger, P. and Luckmann, Th., 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor: Penguin Books. Available at: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)
- Buber, M. 2012. *Ya i ty. Shliakh liudyny za khasydyckym vchenniam*. [Me and you The path of man according to Hasidic teachings]. Per. z nim. Kyiv: Dukh i litera.
- Cheremisin, O. 2023. *Vysvitlennia miskoho zhyttia Khersonu pid chas okupatsii v 2022 r. v usno-istorychnykhovidchenniakh*. Pivdennyi arkhiv [Coverage of urban life in Kherson during the occupation in 2022 in oral historical evidence]. Vyp. XLIV. S. 35-43 <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>

- Velianyk, A. 2023. Holosy okupatsii: Melitopol [Voices of occupation: Melitopol], 02.01.2023. [onlain] Dostupno: <https://svidomi.in.ua/page/holosy-okupatsii-melitopol> (data zvernennia 30.09.2024)
- Vernihor, P. 2023. «Usi moi mrii byly pov'iazani z Ukrainoiu. Yikh zruinuvaly v odyn den». Try istorii z Berdianska pro zhyttia v okupatsii ["All my dreams were connected with Ukraine. They were destroyed in one day." Three stories from Berdyansk about life under occupation], 23.06.2022. [onlain] Dostupno: <https://zaborona.com/try-istoriyi-z-berdyanska-pro-zhyttia-v-okupacziyi> (data zvernennia 30.09.2024)
- Holovko, V. 2007. «Ryba ta miaso» istorii povsiakdennosti: teoretychni zasady napriamu ["Fish and meat" of the history of everyday life: theoretical foundations of the direction]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. Vyp.17. Kyiv.: IIU NANU. S.87–101.
- Huivan, P. 2021. Osobystisnyi ta sotsialnyi chas yak elementy filosofska spryiniattia temporalnoho vymiru buttia [Personal and social time as elements of the philosophical perception of the temporal dimension of existence]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. № 31. S. 13-17. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.995>
- Zaporizka OVA, 2022. Oleksandr Starukh rozpoviv pro ekonomichnu ta voiennu sytuatsiiu u Zaporizkii oblasti [Oleksandr Starukh talked about the economic and military situation in the Zaporizhzhia region], 07.05.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.zoda.gov.ua/news/60913/oleksandr-starukh-rozpoviv-pro-ekonomichnu-ta-voiennu-situatsiju-v-zaporizkiy-oblasti.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Zubchenko, O. 2022. Telehram-chat yak instrument samoorhanizatsii volonterskoho rukhu pid chas viiny [Telegram chat as a tool of self-organization of the volunteer movement during the war]. Habitus. Vyp. 40. S. 9-15 <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.1>
- Iankovskyi, O., Badiuk, O., Sheremet, D. 2023. «Vmovliaiemo batkiv vyvezty ditei» Yak Zaporizhzhia zhyve pid raketnymi obstrilamy rf? ["We are persuading parents to take their children out" How does Zaporizhzhia live under Russian rocket fire?], 25.03.2023. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-raketni-udary-zaporizhzhya-evakuatsiya-ditey/32333257.html>, (data zvernennia 30.09.2024)
- Kononenko, O. 2015. Povsiakdennist u masovomu suspilstvi [Everyday life in mass society]. Visnyk NAU. Seriiia Filozofiiia. Kulturolohiia. № 1. S. 98-101.
- Mikhno, N. 2020. Proektsiia kulturnoi travmy v prostori povsiakdennosti: do pytannia vizualnoi prezentatsii dyskursu viiny u miskomu prostori [Projection of cultural trauma in the space of everyday life: to the issue of visual presentation of the discourse of war in the urban space]. Habitus Vol. 11. P. 61-66. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Nazarova, Ye. 2024. «Maroderstvo sprovokувалы okupanty»: istoriia Valerii Hazaieva chyi fond dopomohy 315 dniv pratsiuvav u Melitopoli ["Looting was provoked by the occupiers": the story of Valery Gazayev, whose relief fund worked for 315 days in Melitopol], 15.03.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/volonterskya-robota-v-okupacii-melitopol/32866266.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Okrut, M. 2006. Povsiakdenna realnist: poshuky vyznachennia [Everyday reality: the search for a definition]. Ukr. socium,. № 5. S. 30-41.
- Potarska, N., Dutchak, O. 2015. Viina i transformatsiia povsiakdennosti: zhinochy pohliad [War and the transformation of everyday life: a woman's perspective]. Kyiv.: Fond im. H. Bolliia v Ukraini.

- Radio Svoboda, 2022. My nache viazni v kolonii. Zhyteli Berdianska – pro lito v okupatsii [We are like prisoners in a colony. Residents of Berdyansk - about the summer under occupation], 29.08.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-berdyansk-okupatsiya-pidsumky-lita/32007741.html>, (data zvernennia 30.09.2024)
- Radio Svoboda, 2022. Shcho prynesly v okupovanyi Melitopol tak zvanyi referendum ta sproba aneksii? [What did the so-called referendum and attempted annexation bring to occupied Melitopol?], 04.10.2022. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-melitopol-aneksiya-tsiny/32064453.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Ratsybarska, Yu. 2024. «Vchyla ditei ukrainskykh tradytsii, a teper berezhemo rosiiskii?». Istoriia pereselenky z Zaporizhzhia, yaka prozhyla ponad piv roku v okupatsii ["Taught children Ukrainian traditions, but now we preserve Russian ones?"]. The story of a resettled woman from Zaporizhzhia, who lived for more than half a year in the occupation], 15.04.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-istoriya-pereselenky-z-melitopolshchyny/32905979.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Ria-Melitopol, 2024. Zaporizhzhia zaimaie chetverte mistse sered mist Ukrainy za killistiu pereselentsiv [Zaporizhzhia ranks fourth among the cities of Ukraine in terms of the number of immigrants], 06.08.2024. [onlain] Dostupno: <https://ria-m.tv/ua/news/356962/zaporijjya-zaymae-chetverte-mistse-sered-mist-ukraini-za-killistyu-pereselentsiv.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Roshchina, O., Lukashova, S. 2023. Melitopol u pershyi den viiny buv ez zakhystu, sprobly vtrymaty yoho provalylys [Melitopol was without defense on the first day of the war, attempts to hold it failed], 18.09.2023. [onlain] Dostupno: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/18/7420330> (data zvernennia 29.09.2024)
- Ckalatska O. 2016. Kontseptsiiia sotsialnoho prostoru Anri Lefevra: evrystychnyi potentsial shchodo doslidzhennia fenomenu mody [Henri Lefebvre's concept of social space: heuristic potential for the study of the phenomenon of fashion]. Hileia: naukovi visnyk. Vyp. 110. S. 158-162.
- Skliarenko, K. 2019. Biohrafichni doslidzhennia povsiakdennosti yak stratehiia realizatsii henealohichnoho metodu [Biographical studies of everyday life as a strategy for implementing the genealogical method]. Hrani. T. 22. № 6. S. 78-85. DOI: 10.15421/171965
- Sztompka, P. 2000. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. European Journal of Social Theory. № 3(4). P. 449–466. DOI: /10.1177/136843100003004004
- Teleham-kanal «SUKY Melytopolia» [Telegram channel "BUGS of Melitopol"], 2022. [onlain] Dostupno: https://t.me/suki_melitopolya/158, (data zvernennia 30.09.2024)
- Tereshchuk, H. 2024. «Pryishly ozbroieni do nas dodomu». Bahatoditna rodyna prozhyla v rosiiskii okupatsii maizhe dva roky ["They came armed to our house." A large family lived in the Russian occupation for almost two years], 07.03.2024. [onlain] Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupatsiya-pereselentsi-melitopol-viyna/32851405.html> (data zvernennia 30.09.2024)
- Ukrinform, 2023. Iz Zaporizhzhia shchodno bizhat vid viiny tysiachi liudei do Lvova ta Polshch [Thousands of people flee the war from Zaporozhye to Lviv and Poland every day]. [onlain] Dostupno: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3422695-iz-zaporizza-sodna-bizat-vid-vijni-tisaci-ludej-do-lvova-ta-polsi.html> (data zvernennia 29.09.2024)
- Frolova A. 2024. Nova realnist: yakym buv pershyi den povnomasshtabnoi viiny u Zaporizhzhii [New reality: what was the first day of full-scale war in Zaporizhzhia], 24.02.2024 [onlain] Dostupno:

https://zprz.city/news/view/vijna?utm_source=ukr.net&utm_medium=referral&utm_campaign=rss (data zvernennia 29.09.2024)

29. Zprz-city, 2022. V okupatsii vulytsi Melitopolia zakhopliuie stykhiina torhivlia [In the occupation of the streets of Melitopol, spontaneous trade is taking over], 07.04.2022. [onlain] Dostupno: <http://zprz.city/news/view/v-okupatsii-vulitsi-melitopolya-zahoplyue-stihijna-torgivlya> (data zvernennia 30.09.2024)

Стаття надійшла 01.10.2024

O. Zubchenko

CHARACTERISTICS OF EVERYDAY LIFE IN FREE AND OCCUPIED TERRITORIES OF ZAPORIZHZHIA REGION AT THE BEGINNING OF FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

The article is devoted to the study of micro-level social processes in the sphere of everyday life in the territories of the Zaporizhzhia region, which are under the control of the Ukrainian authorities and under temporary Russian occupation. Using the methodological approaches of phenomenology of A. Shyuts, sociology of knowledge by P. Berger and T. Lukman, theory of traumatization by P. Shtompka, the author aims to conduct a comparative analysis of everyday social practices on both sides of the front.

Using the methods of embedded observation and content analysis of materials from open sources from February to May 2022, the researcher notes that in times of social upheaval, the everyday world of people undergoes deep shock and disorganization. External circumstances change faster than we have time to interpret them, and social time accelerates significantly.

The author comes to a conclusion about the rapid demarcation of the images of the everyday world of the residents of the free North and the occupied South of the Zaporizhzhia region. Under the conditions of martial law, the Ukrainian state chose a model of minimal intervention in people's everyday life. Thanks to this, even in spite of shelling and numerous dangers for the civilian population, the situation in Zaporizhzhia and surrounding communities far from the front normalized relatively quickly.

The researcher notes that the opposite processes take place in captured cities and districts. Against the background of large-scale restructuring of the entire complex of social relations, the enemy widely uses selective violence and systematic terror against representatives of certain social groups, ensures complete physical and informational isolation of the conquered territories, and harshly suppresses any resistance. Under such conditions, a fundamentally new type of everyday life is formed in occupation which manifests itself in communication, consumption and the choice of strategies for social adaptation to existing realities.

Key words: everyday life, war, occupation, life world, everyday knowledge.

УДК 004.032.6:001

Н. Пашина
Р. Овіннікова

МАНІПУЛЮВАННЯ ТА НЛП: ПРИХОВАНІ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню методологічних можливостей нейро-лінгвістичного програмування (НЛП) у політичній комунікації, в тому числі щодо здійснення політичного маніпулювання. Представлено сутність НЛП як інтердисциплінарного підходу, який інтегрує елементи психології, лінгвістики та нейронауки, задля цілеспрямованої модифікації людської поведінки та зміни патернів мислення. Визначено, що НЛП є адаптивною методологією, застосування якої в політичній комунікації, дозволяє здійснювати вплив на масову свідомість і поведінку. Використання технік НЛП дозволяє створювати переконливі політичні меседжі, адаптувати їх форму і зміст до потреб, ціннісних орієнтацій та когнітивних особливостей цільової аудиторії, що підвищує підконтрольність досягнення політичними акторами бажаної мети комунікації. Обґрунтовано, що НЛП, являючи собою технічно нейтральний інструмент, залежно від цілей комунікатора, також може виступати засобом маніпуляції суспільною свідомістю.

Ключові слова: політична комунікація, політичне маніпулювання, масова свідомість, масова поведінка, нейро-лінгвістичне програмування, психологічний вплив.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-123-133

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена широким використанням психологічної методології у політичній комунікації задля здійснення цілеспрямованого маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Нейро-лінгвістичне програмування (далі – НЛП), як підхід у психології та комунікації, оперує чисельними техніками впливу на мислення, поведінку та емоційні реакції людини, що відкриває широкі можливості застосування означеної модальності в політичному дискурсі. Разом з тим, відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені вивченню механізмів маніпуляції суспільною свідомістю для формування політичних уподобань, передбачуваних емоційних реакцій та керованої політичної поведінки населення за допомогою технік НЛП.

В свою чергу, стрімка інформатизація суспільства, яке дедалі більше залежить від медіа та засобів цифрових комунікацій, призводить до того, що новітні технології не лише забезпечують швидкий доступ до інформації, але й стають основними інструментами управління суспільними настроями, формування та поширення політичних наративів, конструювання цінностей і соціальних норм. Мультимедіа дозволяє інтегрувати різні сенсорні елементи (текст, зображення, звук, відео), що значно підсилює вплив комунікаційних стратегій із використанням методології НЛП. Зважаючи на те, що сучасне буття людини нерозривно пов'язане з використанням інформаційно-комунікаційних мереж та активною залученістю до соціальних медіа, інформація стає не лише предметом комунікації, але й потужним знаряддям політичної боротьби. У цьому контексті суспільна свідомість перетворюється на об'єкт впливу і маніпуляції.

Окремої значущості означена тема набуває в контексті невизначеності, спричиненої воєнними діями в Україні, адже політичне маніпулювання стає

інструментом інформаційних і когнітивних війн, а НЛП розповсюдженим інструментом впливу на суспільну свідомість, індивідуальні носії якої є надзвичайно вразливими, навіюваними і гіпнабельними у стресових ситуаціях.

Дослідження можливостей маніпулятивного впливу за допомогою технік НЛП в сучасній політичній комунікації поки не отримали широкого висвітлення в українській політологічній науці, більшість теоретичних напрацювань з означеної теми представлена в англomовній літературі з суміжних соціальних наук. Це, зокрема, праці Р. Бендлера, Дж. Гріндера, Р. Ділтса, К. Коллінгвуда, Дж. Коллінгвуд, Дж. Пассмора, Т. Роусон, Я. Котера, М. Дж. Світа, Д. Сандуа та ін. Для опису технік НЛП важливе значення має україномовний навчальний посібник з НЛП за загальною редакцією С. О. Гнатюка, О. А. Смірнова та В. М. Петрика, а також відео-матеріали А. В. Добровольської. Варто зазначити, що через відсутність єдиного наукового консенсусу щодо ефективності та правомірності використання НЛП як методу впливу, дослідження ускладнюються методологічно. Багато критиків вважають НЛП емпіричним методом комунікації, а не науково обґрунтованим підходом, що обмежує його дослідженість у наукових колах. Незважаючи на обмеження, існує потенціал для розвитку цієї тематики, особливо в контексті нових форм комунікації через соціальні медіа. Спостерігається зростання інтересу до теми серед психологів, соціологів, політологів, що свідчить про перспективи її розвитку та подальшої теоретичної розробки і систематизації. Вивчення НЛП має на меті формування практичного інструментарію для адаптації та вдосконалення комунікаційних стратегій відповідно до сучасних умов. Дослідження НЛП у політичній комунікації допомагають розширити теоретичні знання, покращити практичні навички та забезпечити етичний підхід до використання психологічних технік у політиці.

Метою статті є висвітлення методологічного потенціалу НЛП у політичній комунікації, в тому числі щодо здійснення політичного маніпулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. НЛП визначається як напрямок прикладної психології, створений на стику лінгвістики, психології, культурології та соціології. Фундаторами НЛП є американські вчені Р. Бендлер і Дж. Гріндер. Вони розробили теоретичний та методологічний апарат НЛП у 1970-х роках, об'єднавши ідеї з лінгвістики, психотерапії та когнітивної науки. В подальшому НЛП отримало розвиток завдяки працям М. Еріксона, Дж. Делозьє, Р. Ділтса та інших авторів.

Різні підходи до визначення НЛП представлено у праці Д. Пассмор і Т. Роусон (Passmore & Rowson, 2019). Так, наводиться дефініція основоположників НЛП Д. Гріндера та Р. Бендлера: «НЛП як вивчення суб'єктивного досвіду». Другим прикладом є поняття, запропоноване Р. Реді та К. Бертон: «вивчення структури вашого суб'єктивного досвіду.....мистецтво та наука спілкуванняпосібник для вашого мозку...» (Ready & Burton, 2015). Змістовним є трактування за Дж. О'Коннер та Дж. Сеймур: «НЛП – це мистецтво і наука особистої досконалості. Мистецтво, тому що кожен привносить свою унікальну особистість і стиль у те, що він робить, і це ніколи не можна передати словами чи технікою. Наука, оскільки існує метод і процес виявлення закономірностей, які використовують видатні люди в будь-якій галузі для досягнення видатних результатів» (O'Connor & Seymour, 1997). За Дж. Коллінгвудом та К. Коллінгвудом (Collingwood & Collingwood, 2001) НЛП досліджує зв'язки між тим, як люди думають (нейро), як люди спілкуються (лінгвістичне), і як будують моделі поведінки та емоцій (програмування).

Можливості НЛП для комунікації підкреслено безпосередньо Р. Бендлером та Дж. Гріндером у праці «Велика енциклопедія НЛП. Структура магії». Зокрема, визначено, що комунікація – це репрезентація досвіду у соціальному контексті із використанням мови (Bandler & Grinder, 2005).

Варто зазначити, що у науковому співтоваристві існує дискусійність щодо доказовості та валідності НЛП. Наприклад, Д. Пассмор і Т. Роусон доходять висновку про відсутність емпірично-підтвердженої доказовості ефективності технік НЛП (Passmore & Rowson, 2019). Разом з тим, колектив авторів Дж. Стерт, С. Алі, В. Робертсон, Д. Меткалф, Е. Гроув, К. Борн та К. Брідл в результаті проведеного емпіричного дослідження впливу НЛП на психічне здоров'я констатували, що брак доказів того, що застосування НЛП покращує результати, пов'язані зі здоров'ям, відображає обмежену кількість і якість досліджень НЛП, а не надійні докази відсутності ефекту (Sturt, Ali, Robertson, Metcalfe, Grove, Bourne and Bridle, 2012, с. 763). Психотерапію на основі НЛП (нейро-лінгвістична психотерапія) було визнано Радою психотерапії Великобританії на початку 1990-х років (Kotera & Sweet, 2019). В Україні на законодавчому рівні визначено, що Нейро-лінгвістична психотерапія належить до методів психотерапії з доведеною ефективністю (Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 2118).

У 2023 році в Україні за загальною редакцією С. О. Гнатюка, О. А. Смірнова, В. М. Петрика було видано навчальний посібник «Сучасні технології нейролінгвістичного програмування», який рекомендовано для викладання навчальних дисциплін «Інформаційно-психологічне протидіяння» та «Інформаційна безпека держави» (Петрик, Гнатюк, Черненко та ін., 2023), що вказує на зростаючий інтерес до цього підходу та його застосування у специфічних галузях. Це свідчить про визнання значення НЛП у контексті сучасних викликів в інформаційній безпеці та психологічному протидіянні, підкреслює важливість практичного застосування НЛП у реальних ситуаціях, таких як інформаційні війни та психологічні операції.

Опис моделі спілкування за НЛП представлено у праці Д. Сандуа «Decoding Neuro-linguistic programming». Зокрема, визначено важливість визнати взаємодію між мовою, неврологією та поведінкою. НЛП стверджує, що люди сприймають світ за допомогою органів чуття, і це сприйняття формує їхнє внутрішнє уявлення про реальність. За допомогою мовних процесів, таких як мовні шаблони та метафори, люди створюють визначення та передають свій досвід. Неврологічно ця комунікаційна модель припускає, що мозок обробляє інформацію на основі сенсорних вхідних даних, фільтрує та зберігає її відповідно. Поведінка, останній компонент моделі, охоплює те, як індивіди діють у відповідь на своє сприйняття та лінгвістичні інтерпретації. Завдяки комплексному розгляду цих трьох елементів НЛП пропонує унікальну структуру для покращення спілкування шляхом виявлення моделей, переконань і поведінки, які можуть перешкоджати ефективній взаємодії. Це дає людям можливість формулювати бажані перспективи комунікаційної взаємодії, узгоджувати мову зі своїми намірами та будувати стосунки з іншими завдяки підвищеній обізнаності та гнучкості стратегій комунікації (Sandua, 2024, с. 20).

Як вже було зазначено, однією з базових категорій НЛП є «раппорт», для його створення важливо встановити емоційний і фізичний зв'язок з іншою людиною. Раппорт є першою ланкою моделі побудови довіри та впливу або моделі ефективної комунікації. Наступними послідовними елементами є «підстроювання» та «ведення» (Добровольська, б.д.). Підстроювання – це процес адаптації поведінки, мови, жестів, темпу мови або інших аспектів комунікації до поведінки співрозмовника, задля того, щоб створити відчуття схожості і довіри. Підстроювання може бути здійснене через віддзеркалювання (копіювання) невербальних сигналів співрозмовника (жести, пози, міміка), а також адаптацію до його мовних зворотів та ритму мови. Цей процес допомагає підсилити раппорт, підвищуючи рівень довіри та взаєморозуміння. Ведення – це наступний крок після підстроювання, коли людина починає керувати діалогом або поведінкою

співрозмовника, використовуючи встановлений раппорт. Ведення дозволяє направляти комунікацію у бажаному напрямку. Це може стосуватися як теми розмови, так і темпу або тону мови.

Важливим компонентом комунікації в НЛП є калібрування – процес спостереження і аналізу фізичних проявів і поведінки людини для розуміння її внутрішніх станів і процесів (Добровольська, б.д.). Калібрування включає в себе спостереження за невербальними сигналами, такими як міміка, жести, постава, тембр голосу, швидкість мовлення та інші фізичні прояви. На основі спостережень можна робити висновки про внутрішні емоційні або когнітивні стани людини, такі як радість, стрес, задоволення або непевність. Знання про внутрішній стан співрозмовника дозволяє краще адаптувати стратегію та стиль комунікації для покращення ефективності комунікації.

Система VAKOG є ключовою концепцією для розуміння того, як люди сприймають і обробляють інформацію через свої сенсорні системи (Pečáková, 2017). VAKOG є акронімом, що позначає п'ять основних каналів сприйняття: V – visual (візуальний); A – auditory (аудіальний); K – kinesthetic (кінестетичний); O – olfactory (ольфакторний); G – gustatory (густаторний) (Bandler & Grinder, 1975, с. 11). Для ефективної комунікації важливо визначити, через який канал людина сприймає інформацію, і налаштувати своє повідомлення відповідно.

Якоря і якоріння також складають основу методології НЛП. Якоря – це специфічні стимули або тригери, які асоціюються з певними емоційними або психологічними станами. Вони можуть бути візуальними (наприклад, кольорові зображення), аудіальними (наприклад, звуки або музика), кінестетичними (наприклад, дотики), ольфакторними (наприклад, запахи) або густаторними (наприклад, смаки). Важливо, щоб під час якоріння стимул (якір) був чітко асоційований з певним станом через той самий сенсорний канал. Якоря працюють на основі умовного рефлексу. Коли стимул (якір) повторюється разом з певним емоційним або психологічним станом, він може викликати цей стан самостійно, навіть без первісного контексту. Якоріння – це процес встановлення або активації якоря, який може включати створення нових якорів або зміну налаштування існуючих, щоб вони викликали бажані стани або реакції. Під час якоріння повторюється асоціація між стимулом і емоційним станом, що допомагає закріпити цей зв'язок у підсвідомості (El-Ashry, 2021).

Нами було здійснено спробу застосувати положення про систему VAKOG, якоря та якоріння щодо політичної комунікації і змодельовати впровадження цих інструментів в рамках політичної кампанії (Табл. 1).

Табл. 1. Приклади якорів в НЛП за типами систем сприйняття

Вид якоря	Приклад
Візуальний	Використання логотипів та символів, які асоціюються з певними цінностями або емоціями, такими як впевненість, надія чи стабільність.
	Використання у символіці кольорів, що мають емоційний вплив, наприклад, синій для формування почуття довіри та стабільності, червоний – енергії та рішучості, задля створення позитивного іміджу.
	Створення візуальних образів, фото та відео, що показують кандидата в позитивному світлі, наприклад, з родиною, з відомими людьми, які користуються прихильністю і авторитетом у суспільстві, задля формування позитивних асоціацій.

Аудіальний	Використання певної музики або звукових ефектів у відео та рекламі задля бажаного емоційного відгуку. Наприклад, спокійна і надихаюча музика може створити відчуття надії та спокою.
	Слогани, які повторюються, можуть стати звуковими якорями для виборців, викликати асоціації з основними ідеями кандидата чи партії.
	Тон і манера промови кандидата можуть впливати на сприйняття та довіру. Наприклад, впевнений голос може викликати відчуття надійності.
Кінестетичний	Під час зустрічей з виборцями, кандидати можуть використовувати дотики (рукопотискання, обійми) для створення відчуття близькості і довіри.
	Організація заходів, де виборці можуть фізично взаємодіяти з кандидатами або брати участь у заходах, що мають позитивний емоційний вплив, може підсилити їхню підтримку.
	Використання спеціально організованих зон з комфортними умовами і приємними текстурами під час заходів може покращити сприйняття кандидата та створити позитивні емоційні асоціації.
Ольфакторний	Запахна кава або свіжий хліб можуть створити відчуття домашнього затишку та доброзичливості.
	Додавання ароматів до рекламних матеріалів може зробити їх більш помітними та такими, що запам'ятовуються.
	Організація заходів, присвячених екологічним питанням, де використовується запахи рослин, свіжої зелені, моря може підкреслити прихильність кандидата до захисту довкілля.
Густаторний	Використання місцевих або традиційних страв у заходах може підкреслити культурні зв'язки і створити позитивні асоціації з кандидатом або партією.
	Пропонування продуктів, що мають певний смак, як частина акцій, може допомогти створити позитивний імідж і залучити виборців.
	Роздача символічних солодощів під час виступів, наприклад шоколаду чи цукерок з відповідними логотипами задля створення асоціативного зв'язку спікера та політичної сили зі смаком солодощів.

Вбачаємо за необхідне розглянути методологічний інструментарій НЛП, який може бути використано для впливу на масову свідомість в умовах невизначеності, спричиненої воєнними діями в Україні.

Модель ROLE в НЛП представляє структуру для аналізу і зміни досвіду та поведінки людини через чотири основні компоненти: репрезентативні системи (representational systems), орієнтація (orientation), зв'язки (links) та ефект (effect) (Furduescu, 2019, с. 289). Розглянемо кожен елемент докладніше.

Репрезентативні системи, як вже було зазначено, це системи, через які людина сприймає і кодує інформацію про світ.

Орієнтація – цей компонент стосується фокусу людини на певних аспектах свого досвіду: часова орієнтація (орієнтація на минуле, теперішнє або майбутнє); орієнтація на внутрішній або зовнішній світ (фокусування на власних внутрішніх переживаннях або на зовнішніх подіях і реакціях інших людей). Вказуючи на загрози з минулого або обіцянки кращого майбутнього, політики можуть маніпулювати страхом або надією

людей. Стимулювання у людей почуття небезпеки або зовнішнього тиску може змусити їх зосередитись на зовнішніх загрозах, відволікаючи увагу від внутрішніх проблем.

Зв'язки – це зв'язки між різними елементами досвіду, які формують реакції та поведінку: асоціації (як людина асоціює один досвід з іншим, наприклад, певні слова можуть викликати конкретні емоції або спогади); тригери (пецифічні стимули, які викликають автоматичні реакції або емоції, наприклад, певний звук може викликати у людини почуття тривоги через попередній негативний досвід). Наприклад, часто повторюючи в одному контексті певні слова чи образи (як-от, асоціюючи опозицію з «хаосом»), політичні маніпулятори можуть створити міцні зв'язки в уяві аудиторії. Тригерами можуть бути національні символи або певні події, щоб викликати автоматичні патріотичні або негативні реакції в аудиторії.

Ефект – цей компонент відображає кінцевий результат або вплив певних моделей поведінки чи мислення на людину: емоційний ефект; поведінковий; результати в житті.

Якщо змодельовати застосування моделі ROLE задля політичного маніпулювання, то: політична сила може використовувати візуальні образи (прапори, символіку) разом з аудіальними повідомленнями (сильні слогани) для створення асоціацій між своєю партією і національною гордістю. Водночас вона може зосередити орієнтацію своєї аудиторії на загрозах з минулого або обіцянках про краще майбутнє, щоб викликати емоційний ефект надії або страху. Все це може призвести до бажаного поведінкового ефекту, наприклад, збільшення підтримки на виборах.

Модель SCORE – це інструмент, який використовується в НЛП для структурованого аналізу проблем та цілей. SCORE — це абревіатура, яка розшифровується як Symptoms (Симптоми), Causes (Причини), Outcomes (Результати), Resources (Ресурси) та Effects (Ефекти) (Furduescu, 2019). Ця модель допомагає зрозуміти поточну ситуацію та визначити кроки, які необхідно зробити для досягнення бажаного результату. Означена модель може бути ефективно використана й для політичного маніпулювання. Так, задля створення зрозумілого і привабливого наратива, який керує суспільними емоціями та переконаннями, елементи моделі можуть бути представлені в такий спосіб:

1. Symptoms (симптоми): виявлення і підкреслення поточних проблем у суспільстві (економічна криза, безробіття).
2. Causes (причини): призначення винних або визначення факторів, що призвели до цих проблем (дії опозиції, міжнародний вплив).
3. Outcomes (результати): пропонування бажаного сценарію, який вирішить ці проблеми (економічне зростання, соціальна стабільність).
4. Resources (ресурси): представлення ресурсів і стратегій, необхідних для досягнення результатів (політика партії, лідери).
5. Effects (ефекти): підкреслення позитивних довгострокових наслідків, щоб мотивувати підтримку (покращене життя, стабільність).

Модель BAGEL включає п'ять елементів: body posture, поза (положення тіла, використовується для інтерпретації внутрішнього стану людини та як інструмент зміни цього стану); accessing cues, ключі доступу (зовнішні сигнали, які свідчать про спосіб обробки інформації (наприклад, рухи очей, положення голови)); gestures, жести (невербальна комунікація, що відображає мислення або емоції); eye movements, рухи очей (вказують на сенсорні канали, через які людина отримує інформацію (візуальні, аудіальні, кінестетичні)); language patterns, мовні патерни (вживані слова і фрази відображають внутрішній світ людини та її переконання) (Петрик, Гнатюк, Черненко та ін., 2023). Ці елементи утворюють систему, яка може бути використана для управління

сприйняттям і поведінкою людини через спостереження і вплив на невербальні та вербальні сигнали.

У політичній комунікації модель BAGEL дозволяє, наприклад, формувати привабливий і впливовий образ політичного лідера. Так, політики можуть використовувати певні пози для вираження сили, впевненості або привітності, щоб викликати довіру та повагу у аудиторії. Спостереження за ключами доступу опонентів у комунікації дозволяє зрозуміти їх реакцію і відповідним чином змінювати стратегію впливу. Використання жестикуляції сприяє підсиленню або послабленню повідомлень. Аналіз руху очей дозволяє керувати сприйняттям, контроль зорового контакту допомагає створити відчуття близькості або домінування. Зрештою, спеціально підібрані слова та фрази викликають потрібні емоції та асоціації.

Модель неврологічних рівнів в НЛП, розроблена Р. Ділтсом, структурована навколо шести рівнів, кожен з яких відповідає за різні аспекти людського досвіду і поведінки: середовище (предмети, обстановка, ландшафт, люди – зовнішні умови, обставини, де і коли щось відбувається); поведінка (рівень конкретних дій, що відбуваються в середовищі); здібності (рівень навичок, знань і можливостей, які дозволяють здійснювати певні дії); переконання і цінності (рівень переконань, які визначають, чому ми робимо ті чи інші дії); ідентичність (рівень самовизначення, того, ким людина або група себе вважає); місія (найвищий рівень, який стосується сенсу життя, більш широких цілей та безпосередньо місії). Рівні піраміди взаємопов'язані та впливають один на одного, створюючи системний підхід до розуміння людського досвіду. Кожен рівень піраміди (середовище, поведінка, здібності, переконання та цінності, ідентичність, місія) є частиною системи особистості. Конгруентність – це явище, що відслідковується з точки зору неврологічних рівнів: якщо у зміст одного рівня узгоджується з іншими, то забезпечується цілісність і конгруентність (Popescu, 2022, с. 417). Наприклад, коли ідентичність «політичний діяч» не узгоджується з поведінкою, яка є несумісною з відповідним правовим статусом, то йдеться про неконгруентність, тобто про невідповідність між неврологічними рівнями, наслідками чого може бути підірваний авторитет, сумніви громадськості щодо компетентності або навіть втрата політичної кар'єри. В свою чергу, зміни на одному рівні можуть мати каскадний ефект щодо інших рівнів. Наприклад, якщо змінюються переконання (рівень переконань і цінностей), це може вплинути на поведінку людини, її здібності, а також на те, як вона сприймає свою ідентичність і місію. Вбачаємо, що ця модель може бути ефективно використана для формування політичних наративів, оскільки вона дозволяє створювати потужні та впливові повідомлення, що відгукуються на різних рівнях свідомості людини.

Якщо описати цей процес як алгоритм конструювання політичного наративу, і проілюструвати його на кожному з означених рівнів – елементів піраміди неврологічних рівнів, то:

1. Середовище. Необхідно описати економічну ситуацію в країні, соціальні умови, екологічний стан або рівень безпеки. Це дозволяє створити відчуття терміновості або необхідності змін у певній сфері.

2. Поведінка. Опис конкретних дій, які потрібно здійснити для покращення ситуації, або критикувати поведінку опонентів, демонструвати, як дії або бездіяльність впливають на ситуацію.

3. Здібності. Ілюстрація наявності необхідних навичок та знань для досягнення успіху щодо вирішення проблеми.

4. Цінності та переконання. Відображення основних цінностей та переконань, що поділяються з виборцями задля формування емоційного зв'язку і мотивування людей до дій.

5. Ідентичність. Апелювання до ідентичності виборців, задля формування уявлення про те, хто вони є або ким вони можуть стати. Це може бути патріотизм, відчуття єдності або приналежності до певної соціальної групи.

6. Місія. Конструювання глобальних цілей та вищої мети, яка виходить за межі особистих інтересів. Це може бути ідея національного відродження, боротьби за глобальну справедливість або збереження планети для майбутніх поколінь.

Метод рефреймінгу в НЛП полягає у керуванні рамкою сприйняття певної ситуації або події, щоб змінити її значення або емоційний вплив на людину. Рефреймінг передбачає переосмислення проблемної ситуації шляхом знаходження нових точок зору або інтерпретацій, які можуть виявити нові можливості або покращити ставлення до ситуації. Науковці зазначають, що рефреймінг в НЛП – це модифікація процесів мислення (аналогія та причинно-наслідковий зв'язок), модифікація ментальних карт власного образу, наукового контексту та характеру спілкування (Wuryaningrum & Mulyono, 2023).

Двома основними підходами в техніці рефреймінгу є змістовний та контекстуальний. Так, змістовний рефреймінг полягає у зміні значення або інтерпретації самої події, ситуації чи переконання. Цей тип рефреймінгу фокусується на суті того, що відбувається, і передбачає переоцінку змісту для зміни емоційної реакції або ставлення. Контекстуальний рефреймінг полягає у зміні контексту, в якому розглядається подія або поведінка, що дозволяє побачити її в новому світлі. Тут акцент робиться на оточуючих умовах або обставинах, що впливають на сприйняття ситуації. Змістовний рефреймінг полягає у зміні значення або інтерпретації самої події, ситуації чи переконання. Цей тип рефреймінгу фокусується на самій суті того, що відбувається, і передбачає переоцінку його змісту для зміни емоційної реакції або ставлення до нього.

Висновки. Таким чином, визначено, що НЛП – це міждисциплінарний підхід, який поєднує елементи психології, лінгвістики та нейронауки для розуміння й модифікації поведінки та мислення людей. НЛП зосереджується на зв'язку між неврологічними процесами, мовою та поведінкою, припускаючи, що за допомогою мови та мислення, можна впливати на емоції, переконання, результати діяльності та досяжність цілей.

НЛП надає інструменти для розробки ефективних комунікативних стратегій, що відповідають вимогам політичного контексту. Це може включати створення мовленнєвих конструкцій, які ефективно передають політичні меседжі, посилюють підтримку серед виборців, нейтралізують критику або навіть змінюють ставлення до певних політичних рішень. Цей підхід дозволяє не лише досягати тактичних цілей, але й стратегічно формувати довготривалі зміни у політичній свідомості та поведінці аудиторії.

Проілюстровано, що НЛП, являючи собою технічно нейтральний інструмент, залежно від цілей комунікатора, також може виступати засобом маніпуляції суспільною свідомістю. Так, використання методології НЛП, зокрема моделей ROLE, SCORE, BAGEL, піраміди неврологічних рівнів (піраміди Ділтса), рефреймінгу може сприяти досягненню різних комунікативних цілей у політичному дискурсі, таких як побудова довіри завдяки структуруванню повідомлень відповідно до потреб різних соціальних груп, формування позитивного іміджу, управління емоційним станом аудиторії та сприйняттям подій, розробці і впровадженню концепцій державної політики. Разом з тим, застосування тих самих інструментів відкриває можливості для пропаганди, маніпуляцій сприйняттям, конструювання викривлених або ілюзорних образів реальності і майбутнього, когнітивних викривлень, нав'язування поглядів і поширення дезінформації. Особливої гостроти означене питання набуває в умовах невизначеності,

спричиненої воєнними діями в Україні, яку пропонуємо визначити як онтологічну надзвичайну через її фундаментальний вплив на обстановку дійсності, раптовість, масштаб та глибину трансформацій, які вона спричинила у всіх сферах життя суспільства. На тлі воєнних дій розгортається фронт інформаційних та когнітивних війн, в рамках яких методологія НЛП стає небезпечним інструментом впливу на масову свідомість і поведінку, що підкреслює значення етичного аспекту в політичній комунікації і потребу у розвитку критичного мислення і медіаграмотності реципієнтів.

Бібліографічний список

- Добровольська, А.В., б.д. НЛП відеопідручник. «Основи». [онлайн]. Доступно: <<https://video.alunika.com/uk/nlp/nlp-videopidruchnik-osnovi.html>> [Дата звернення: 15.10.2024].
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 2118 Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю, 2023. *Офіційний вісник України* від 21.02.2024, 16.
- Петрик, В. М., Гнатюк, С. О., Черненко, О. Є. та ін., 2023. *Сучасні технології нейролінгвістичного програмування: навчальний посібник*. К.: Центр учбової літератури.
- Bandler, R. and Grinder, J., 1975. Patterns of the hypnotic techniques of Milton H. Erickson, M.D. (Vols. 1 & 2). Originally published: Cupertino, Calif. : Meta Publications, 1975. 265 p. [онлайн]. Доступно: https://www.academia.edu/10012196/Patterns_of_the_Hypnotic_Techniques_of_Milton_H_Erickson_Vol_II [Дата звернення: 15.10.2024].
- Bandler, R. and Grinder, J., 2005. The structure of magic, Vol. 1: A book about language and therapy. Science and behavior books. 225 p.
- Collingwood, J. & Collingwood, C., 2001. The NLP field guide; Part 1. A reference manual of Practitioner level patterns. Sydney: Emergent Publications.
- El-Ashry, M. M., 2021. The importance of Neuro linguistic programming skills as a communication tool in the workplace. *Journal of global scientific research*, 6 (1), p: 1108-1123. DOI:10.5281/zenodo.7479557
- Furduescu, B.-A., 2019. Extrinsic meta-programs with influence on workers motivation. «Henri Coandă» Air Force Academy Publishing House, Braşov, p. 285-292.
- Kotera, Y., & Sweet, M., 2019. Comparative evaluation of neuro-linguistic programming. *British Journal of Guidance & Counselling*, 47(6), p. 744-756. DOI:10.1080/03069885.2019.1622075
- O'Connor, J. & Seymour, J., 1997. *Introducing Neuro-linguistic programming: psychological skills for understanding and influencing people*. 272 p.
- Passmore, J. & Rowson, T., 2019. Neuro-linguistic programming: A critical review of NLP research and the application of NLP in coaching. *International Coaching Psychology Review*, 14(1), p. 57-69. DOI:10.53841/bpsicpr.2019.14.1.57
- Pekařová, I., 2017. Sensory modalities model (VAKOG) application in classes at the Department of foreign languages of the Technical university of Liberec. *ACC Journal*, Pp. 128-135. ISSN 1803-9782.
- Popescu, C.-D., 2022. Alignment of neurological levels an essential pillar in subconscious programming. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 0(2), pp. 414-417. DOI:10.61801/OUAESS.2022.2.56
- Ready, R. and Burton, K., 2015. *Neuro-linguistic programming for dummies*. John Wiley & Sons. 448 p.
- Sandua, D., 2024. *Decoding Neuro-linguistic programming*. Independently published. 169 p.

- Sturt, J., Ali, S., Robertson, W., Metcalfe, D., Grove, A., Bourne, C. and Bridle, C., 2012. Neurolinguistic programming: a systematic review of the effects on health outcomes. *British Journal of General Practice*, 62(604). p. 757-764. DOI:10.3399/bjgp12X658287
- Wuryaningrum, R. and Mulyono, M., 2023. Reframing in neuro-linguistics programming to improve communication skills in scientific forums. *AIP Conference Proceedings*, 2679(1). DOI:10.1063/5.0111631

References

- Bandler, R. and Grinder, J., 1975. Patterns of the hypnotic techniques of Milton H. Erickson, M.D. (Vols. 1 & 2). Originally published: Cupertino, Calif. : Meta Publications, 1975. 265 p. [онлайн]. Доступно: https://www.academia.edu/10012196/Patterns_of_the_Hypnotic_Techniques_of_Milton_H_Erickson_Vol_II [Дата звернення: 15.10.2024].
- Bandler, R. and Grinder, J., 2005. The structure of magic, Vol. 1: A book about language and therapy. Science and behavior books. 225 p.
- Collingwood, J. & Collingwood, C., 2001. The NLP field guide; Part 1. A reference manual of Practitioner level patterns. Sydney: Emergent Publications.
- Dobrovolska, A.V., b.d. NLP videopidruchnyk. «Osnovy» [NLP Video Tutorial. 'Fundamentals']. [online]. Available at: <https://video.alunika.com/uk/nlp/nlp-videopidruchnik-osnovi.html> [Accessed 15 October 2024] (in Ukrainian).
- El-Ashry, M. M., 2021. The importance of Neuro linguistic programming skills as a communication tool in the workplace. *Journal of global scientific research*, 6 (1), p: 1108-1123. DOI:10.5281/zenodo.7479557
- Furduescu, B.-A., 2019. Extrinsic meta-programs with influence on workers motivation. «Henri Coandă» Air Force Academy Publishing House, Braşov, p. 285-292.
- Kotera, Y., & Sweet, M., 2019. Comparative evaluation of neuro-linguistic programming. *British Journal of Guidance & Counselling*, 47(6), p. 744-756. DOI:10.1080/03069885.2019.1622075
- Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 2118 Perelik metodiv psykhoterapii z dovedenoiu efektyvnistiu, 2023 [Ministry of Health of Ukraine, 2023. Order No. 2118: List of Psychotherapy Methods with Proven Effectiveness]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* vid 21.02.2024, 16 (in Ukrainian).
- O'Connor, J. & Seymour, J., 1997. *Introducing Neuro-linguistic programming: psychological skills for understanding and influencing people*. 272 p.
- Passmore, J. & Rowson, T., 2019. Neuro-linguistic programming: A critical review of NLP research and the application of NLP in coaching. *International Coaching Psychology Review*, 14(1), p. 57-69. DOI:10.53841/bpsicpr.2019.14.1.57
- Pekařová, I., 2017. Sensory modalities model (VAKOG) application in classes at the Department of foreign languages of the Technical university of Liberec. *ACC Journal*, Pp. 128-135. ISSN 1803-9782.
- Petryk, V. M., Hnatiuk, S. O., Chernenko, O. Ye. et al., 2023. Suchasni tekhnolohii neirolinhvistychnoho prohramuvannia: navchalnyi posibnyk [Modern Technologies of Neuro-Linguistic Programming: A Textbook]. K.: Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
- Popescu, C.-D., 2022. Alignment of neurological levels an essential pillar in subconscious programming. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 0(2), pp. 414-417. DOI:10.61801/OUAESS.2022.2.56

- Ready, R. and Burton, K., 2015. *Neuro-linguistic programming for dummies*. John Wiley & Sons. 448 p.
- Sandua, D., 2024. *Decoding Neuro-linguistic programming*. Independently published. 169 p.
- Sturt, J., Ali, S., Robertson, W., Metcalfe, D., Grove, A., Bourne, C. and Bridle, C., 2012. Neurolinguistic programming: a systematic review of the effects on health outcomes. *British Journal of General Practice*, 62(604). p. 757-764. DOI:10.3399/bjgp12X658287
- Wuryaningrum, R. and Mulyono, M., 2023. Reframing in neuro-linguistics programming to improve communication skills in scientific forums. *AIP Conference Proceedings*, 2679(1). DOI:10.1063/5.0111631

Стаття надійшла 27.09.2024

N. Pashyna
R. Ovinnikova

MANIPULATION AND NLP: HIDDEN STRATEGIES IN POLITICAL COMMUNICATION

The article highlights the methodological potential of Neuro-Linguistic Programming (NLP) in political communication, including its role in political manipulation. The relevance of this research topic is driven by the extensive use of psychological methodologies in political communication aimed at exerting targeted manipulative influence on public consciousness. Neuro-Linguistic Programming (hereinafter NLP), as an approach in psychology and communication, encompasses numerous techniques for influencing human thinking, behavior, and emotional responses, opening up vast possibilities for its application in political discourse. However, there is a lack of comprehensive scientific studies dedicated to examining the mechanisms of manipulating public consciousness to shape political preferences, elicit predictable emotional reactions, and guide the political behavior of the populace using NLP techniques. This topic acquires particular importance in the context of uncertainty caused by the military actions in Ukraine, as political manipulation becomes an instrument of informational and cognitive warfare, and NLP a widespread tool for influencing public consciousness, the individual bearers of which are highly vulnerable, suggestible, and susceptible to hypnosis in stressful situations.

The essence of NLP is presented as an interdisciplinary approach that integrates elements of psychology, linguistics, and neuroscience to deliberately modify human behavior and alter thought patterns. It is established that NLP is an adaptive methodology whose application in political communication allows for influencing mass consciousness and behavior. The use of NLP techniques enables the creation of persuasive political messages, adapting their form and content to the needs, value orientations, and cognitive characteristics of the target audience, thereby enhancing the controllability of achieving the desired communication objectives for political actors. It is substantiated that NLP, being a technically neutral tool, depending on the goals of the communicator, can also act as a means of manipulating public consciousness.

Keywords: political communication, political manipulation, mass consciousness, mass behavior, neuro-linguistic programming, psychological influence.

УДК 323.212:355.48(470:477)"2022/..."

А.В. Трофименко
І.О. Макаров

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Волонтерський рух в Україні зазнав суттєвих трансформацій у відповідь на виклики повномасштабної війни. Стаття аналізує основні тенденції його розвитку, включаючи інституціоналізацію, цифровізацію, професіоналізацію та міжнародну співпрацю. Розглянуто роль волонтерів у підтримці військових, наданні гуманітарної допомоги та формуванні громадянського суспільства. Висвітлено вплив війни на самоорганізацію громадян, зростання суспільної довіри до волонтерських ініціатив та активне використання цифрових технологій у волонтерській діяльності. Окремо досліджено роль найбільших благодійних фондів та міжнародних організацій у підтримці України.

Ключові слова: волонтерство, громадянське суспільство, політична участь, гуманітарна допомога, соціальна мобілізація, російсько-українська війна.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-134-142

Волонтерство в Україні має глибокі корені, пов'язані із традиціями громади, релігійними ініціативами та благодійністю. Проте саме події 2014 року, а згодом і повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в 2022 році, стали каталізаторами інституалізації та стрімкого розвитку цієї сфери. Упродовж останніх років волонтерство стало не лише символом суспільної солідарності, а й важливим інструментом підтримки обороноздатності країни, подолання гуманітарних викликів та забезпечення стабільності в суспільстві. Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило надзвичайну потребу в активізації громадських ініціатив, що мобілізували величезну кількість людей для допомоги армії, внутрішньо переміщеним особам та постраждалим цивільним.

Особливого значення волонтерський рух набув у забезпеченні першочергових потреб як для військових, так і для цивільних, тобто постачання та забезпечення продуктами харчування, медикаментами, технічним обладнанням, організацією евакуації, медичної та психологічної допомоги. Водночас масштабна участь громадян у волонтерських ініціативах стала каталізатором зміцнення громадянського суспільства, розвитку демократичних цінностей та активізації міжнародної підтримки України.

У цьому контексті дослідження сучасних тенденцій розвитку волонтерського руху в умовах війни набуває особливої наукової і практичної значущості. Воно дозволяє оцінити роль волонтерства в умовах криз, його вплив на соціальну згуртованість, трансформацію політичної поведінки громадян, адаптацію суспільства до викликів війни та перспективи інституалізації цієї діяльності.

Метою даної статті виступає встановити сучасні тенденції розвитку волонтерського руху в Україні з початку широкомасштабного вторгнення з боку Російської Федерації. Об'єктом дослідження є волонтерський рух як практика громадянського суспільства, форма політичної участі громадян. Предметом – тенденції розвитку волонтерського руху в Україні під час широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Актуальність теми дослідження обумовлює значний інтерес науковців до означеної проблеми, інтерес до цієї теми значно зріс після 2014 року. Вивчення волонтерської діяльності у військових та гуманітарних контекстах почало активно розвиватися на тлі подій Євромайдану та початку російської агресії в Україні. Проте лише з початком повномасштабного вторгнення 2022 року тема волонтерства набула ще більшої актуальності в науковому середовищі. Наукові дослідження здебільшого зосереджені на аналізі волонтерської діяльності як соціального феномену, вивченні її впливу на громадянське суспільство та демократичні процеси в Україні. Серед робіт, що досліджують цей напрямок – наукові статті Т. Кулеби, І. Бойко, Л. Іванова, С. Портянко тощо. Окремі дослідження також розглядають інституціоналізацію волонтерських ініціатив, їх цифровізацію та роль у підтримці військових та внутрішньо переміщених осіб, серед них роботи О. Ткаченка та В. Качура, Н. Губської, Я. Яремчук, П. Горінова, Р. Драпушко. Дослідження Р. Захарчука та В. Руденка зосереджені на характеристиках напрямків волонтерства та його ролі в забезпеченні соціальної безпеки України.

До 2014 року волонтерство в Україні розвивалося досить повільно, посідаючи тільки 150-те місце у світовому рейтингу World Giving Index 2010, лише 5% населення було залучено до волонтерської діяльності. Проте Революція Гідності, анексія Криму та війна стали поштовхом до активізації волонтерського руху. Уже в 2014 році частка українців із волонтерським досвідом зросла до 23%, а країна піднялася на 81-ше місце у World Giving Index, випередивши Польщу, Естонію, Росію та Грузію. На Майдані у 2013–2014 рр. сформувалася своя модель волонтерства: громади забезпечували добровольців продуктами, спорядженням і коштами, які спрямовувалися на закупівлю військового обладнання та підтримку протестувальників, а згодом і добровольчих батальйонів. Волонтерський рух відіграв ключову роль у створенні громадянського опору. З 2015 року роль волонтерів у підтримці оборони країни почала зменшуватися. Водночас волонтери, які раніше працювали на забезпечення фронту, все активніше залучалися до політичних та громадських процесів. Повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 року стало каталізатором нової хвилі волонтерства. У перші місяці масштабна суспільна мобілізація відіграла критичну роль у забезпеченні опору. Нині волонтерські організації виконують функції логістичних та фінансових структур: аналізують потреби фронту, залучають кошти з різних джерел, організовують закупівлю та доставку необхідних ресурсів. Окрім військового напрямку, діє значна кількість волонтерських ініціатив у тилу, які опікуються соціально незахищеними верствами населення, безпритульними тваринами, медичним забезпеченням та іншими гуманітарними питаннями (Потапенко та Двігун, 2022).

В Україні правове регулювання волонтерської діяльності розпочалося у 2002–2003 роках. Основним нормативним актом, що регулює цю сферу, є Закон України «Про волонтерську діяльність» 2011 року. На відміну від міжнародного законодавства, українське законодавство встановлює вікові обмеження – волонтерами можуть бути особи від 14 років. За роки дії закон у нього вносилися зміни з огляду на критику. Відтак, 15 серпня 2022 року Верховна Рада ухвалила зміни до Закону, спрямовані на популяризацію волонтерського руху. Оновлений закон розширює сферу діяльності волонтерів та передбачає доповнення щодо виплат тимчасової грошової допомоги у разі загибелі або інвалідності волонтера під час виконання завдань, розроблення державної цільової програми підтримки волонтерського руху, додаткові заходи для розвитку волонтерської діяльності (Закон України Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності», 2022).

Війна в Україні стала потужним каталізатором розвитку волонтерського руху, який перетворився на ключовий елемент соціальної підтримки, громадянської

активності та національного спротиву. Його значення зросло завдяки активній участі громадян у вирішенні кризових ситуацій, підтримці постраждалих і військових, а також формуванню нового рівня суспільної відповідальності. З самого початку війни волонтерський рух став платформою для об'єднання людей навколо спільної мети – підтримки армії, допомоги переселенцям і постраждалим. При цьому, волонтерство стало не лише засобом вирішення нагальних проблем, але й потужним чинником соціальних змін, зміцнення громадянського суспільства та формування нової національної ідентичності.

Волонтерство стало ефективним *інструментом соціальної мобілізації*, об'єднало суспільство, демонструючи, що колективні дії здатні компенсувати недоліки офіційних структур у кризовий період. Волонтерський рух сприяє формуванню активного громадянського суспільства через: підвищення рівня громадянської свідомості - люди усвідомлюють свою роль у допомозі державі та суспільству; формування нових соціальних цінностей - солідарності, взаємодопомоги, патріотизму; розвиток самоорганізації - створення локальних ініціатив, координаційних центрів і громадських організацій. Це не лише зміцнює волонтерський сектор, але й сприяє довгостроковим соціальним змінам. В умовах війни волонтерські ініціативи виконують функції, які часто виходять за межі їхньої звичної діяльності: забезпечення військових необхідними ресурсами – спорядженням, медичними засобами, транспортом; допомога державним органам у вирішенні гуманітарних криз, наприклад, у забезпеченні переселенців чи організації евакуації; фінансова підтримка оборони через організацію збору коштів і проведення благодійних акцій. Швидке зростання волонтерського руху в Україні після початку повномасштабного вторгнення продемонструвало високий рівень самоорганізації, здатність до ефективної спільної діяльності та мобілізації суспільства. Масштабна участь громадян у волонтерській діяльності та значні фінансові внески на підтримку ЗСУ виділили волонтерські організації серед інших соціальних інститутів, підтвердивши високий рівень суспільної довіри до них. Це також засвідчило згуртованість українського народу, його єдність у боротьбі проти російської агресії та сформовану політичну свідомість громадян (Шайгородський, 2023).

Волонтерська діяльність також стала *елементом національної ідентичності*, в умовах війни стала символом єдності українського народу, символом боротьби, стійкості та відданості країні. Українські волонтерські організації привернули увагу світової спільноти, ставши прикладом ефективної громадянської активності. Залучення міжнародної допомоги через співпрацю з діаспорою та міжнародними організаціями, популяризація ідей солідарності серед інших країн, які переймають досвід українських волонтерів, зростання ролі волонтерського руху в Україні під час війни демонструє силу громадянської активності та здатність суспільства до самоорганізації.

Війна спричинила значну трансформацію волонтерського руху, змусивши багато ініціатив перейти від стихійної до структурованої форми діяльності, відбулась *інституціоналізація та професіоналізація* волонтерської роботи, що підвищило ефективність і довіру до волонтерських організацій. Багато волонтерських ініціатив, які на початку війни діяли неформально, перейшли до створення юридично оформлених організацій. Реєстрація волонтерських організацій забезпечує їхню легітимність, відкриває доступ до державного та міжнародного фінансування. Розподіл обов'язків між різними відділами (логістика, фінанси, комунікації) покращує координацію і підвищує ефективність роботи. Фінансова звітність, регулярне звітування про використання коштів підвищує довіру до організацій. Публікація результатів роботи допомагає залучати нових донорів і учасників. Інституціоналізація сприяє налагодженню партнерств із державними структурами, бізнесом та міжнародними організаціями.

Зростання обсягу роботи вимагає залучення професіоналів у різних сферах: медиків і психологів для підтримки постраждалих, логістів і аналітиків для планування і розподілу ресурсів, фінансових консультантів для організації прозорого управління коштами. Професійні волонтерські організації ефективно інтегруються в суспільно-політичне життя, беруть участь у розробці державних політик та впливають на прийняття важливих рішень, використовуючи різноманітні технології адвокати та лобіювання (Блоха, 2023).

Ці тенденції найбільш очевидно прослідковуються на прикладі найбільш масштабних організацій України, таких як благодійні фонди «Повернись живим», «Фонд Сергія Притули», «Razom for Ukraine», «Карітас України», «Фонд Сергія Стерненка» тощо, які увійшли до списку найбільш впливових організацій завдяки своїй багатогранній діяльності та здатності мобілізувати ресурси для подолання викликів війни. Їхня діяльність охоплює широкий спектр: підтримку військових, гуманітарну допомогу, соціальну реабілітацію, адвокацію інтересів України на міжнародній арені та підтримку постраждалих громад.

Ще однією тенденцією розвитку волонтерства в Україні стала його **діджиталізація**, що стала одним із ключових факторів підвищення ефективності волонтерської діяльності в Україні під час війни. Використання цифрових технологій дозволило волонтерам швидше реагувати на виклики, координувати дії та залучати ресурси для підтримки постраждалих. Цифрові платформи стали базовими інструментами для організації волонтерської роботи по збору коштів. Цифрові інструменти допомагають оптимізувати логістику, планувати маршрути доставки гуманітарної допомоги, уникати затримок і ефективно розподіляти ресурси. Сьогодні однією з найпоширеніших форм волонтерства є онлайн-волонтерство, яке активно застосовують блогери. Вони поширюють інформацію про заходи волонтерських організацій і військових підрозділів, швидко збирають необхідні кошти, закуповують спорядження, техніку та гуманітарну допомогу, а також підтримують біженців, які вимушено покинули свої домівки через воєнні дії. Через соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, Telegram та інші волонтери швидко поширюють інформацію про нагальні потреби та мобілізують громадян до дій. Проведення інформаційних кампаній волонтери активно використовують соцмережі для організації благодійних акцій, протидії дезінформації, публікації звітів про використання зібраних ресурсів, що підвищує довіру до волонтерських організацій. Протягом майже двох років війни завдяки онлайн-волонтерству було організовано численні збори, масштаби яких вразили світову спільноту (Мірко та Ладонько, 2023).

Створення волонтерських спільнот у групах та каналах у месенджерах дозволяє швидко передавати інформацію, координувати дії та підтримувати постійний зв'язок між волонтерами. Використання блокчейн-платформ для збору та розподілу коштів забезпечує прозорість фінансових операцій і підвищує довіру донорів. Збір і аналіз даних цифрових систем дозволяють ефективно збирати й обробляти дані про потреби населення, про доступні ресурси, про локації, які потребують допомоги. Цифровізація волонтерської діяльності в Україні стала потужним інструментом для мобілізації ресурсів, ефективного планування та прозорості роботи. Використання сучасних технологій дозволяє волонтерським організаціям оперативніше адаптуватися до викликів війни, забезпечуючи допомогу там, де вона найбільш необхідна. Цифровізація також відкриває нові можливості для залучення міжнародної підтримки, розширення аудиторії та розвитку громадянського суспільства.

В Україні з'явилися цифрові благодійні ініціативи, що значно розширили можливості волонтерської діяльності. Однією з ключових стала Українська Волонтерська Служба – Волонтерська Платформа, створена у березні 2021 року за

підтримки ЮНІСЕФ, IT-компанії SoftServe та Міністерства молоді та спорту. Її мета – об'єднання волонтерів і громадських організацій по всій країні. Сучасні волонтерські та благодійні ініціативи активно використовують цифрові інструменти, зокрема офіційні вебсайти, краудфандингові платформи, фандрейзингові портали, соціальні мережі, електронні розсилки та онлайн-кампанії. Останнім часом також з'явилася низка незалежних платформ для збору коштів на соціальні та громадські проєкти. У світовій практиці близько 80% неприбуткових організацій мають власні вебресурси, з яких 88% адаптовані для мобільних пристроїв, 71% мають політику конфіденційності, 70% використовують SSL-сертифікати, 54% є офіційно зареєстрованими, 48% ведуть блоги, 23% мають інтернет-магазини, 18% враховують потреби людей з інвалідністю, а 12% використовують функцію живого чату. Поряд із соціальними мережами, вебсайти залишаються ключовим інструментом онлайн-фандрейзингу, дозволяючи благодійним організаціям ефективно поширювати інформацію про свою діяльність і залучати фінансову підтримку. Одним із прикладів успішного фандрейзингу в умовах війни є діяльність Фонду Сергія Притули, який виділив 70 мільйонів гривень на реалізацію проєкту «Баядерка» (Лазарева, Тимошенко та Дракохруст, 2024).

Міжнародна співпраця у волонтерському русі України стала одним із ключових аспектів підтримки волонтерської діяльності в Україні. Залучення міжнародних організацій, урядів, бізнесу та української діаспори дозволило суттєво зміцнити ресурсну базу, розширити можливості допомоги та інтегрувати український волонтерський рух у глобальний гуманітарний контекст. Міжнародні організації проводять моніторинг гуманітарної ситуації в Україні для визначення пріоритетних напрямків допомоги.

Міжнародні організації спільно з українськими волонтерами забезпечують доставку гуманітарної допомоги до найскладніших регіонів. Формуються гуманітарні конвої для доставки продуктів, води, ліків у зони бойових дій. Організуються евакуаційні рейси для цивільного населення. Гуманітарні місії забезпечують: медичну підтримку через мобільні клініки або польові шпиталі, психологічну допомогу постраждалим і переселенцям, освітні програми для дітей, які залишилися без доступу до шкіл. Міжнародні партнери надають освітні ресурси, які сприяють професіоналізації українських волонтерів: курси з управління гуманітарними проєктами, навчання з надання медичної допомоги та роботи з постраждалими, семінари з психологічної підтримки в умовах війни. Українські волонтери переймають досвід міжнародних організацій у сферах логістики, фінансового управління, комунікацій та організації допомоги.

Українські волонтерські організації отримують фінансування та ресурсну підтримку від низки міжнародних фондів і структур, які сприяють розвитку громадянського суспільства, демократії, відновлення країни та екологічних ініціатив. Серед ключових донорів варто виділити Open Society Foundations – міжнародну мережу фондів, засновану Джорджем Соросом, яка підтримує демократичні реформи, громадянські ініціативи та права людини; SIDA – Шведське агентство міжнародного розвитку, що працює у понад 35 країнах, сприяючи соціально-економічному зростанню та зміцненню демократії; USAID – Агентство США з міжнародного розвитку, створене у 1961 році, яке реалізує програми підтримки демократичного врядування, економічного розвитку, охорони здоров'я та гуманітарної допомоги в різних країнах світу, зокрема в Україні. Серед важливих партнерів також UNDP (Програма розвитку ООН), яка сприяє стійкому розвитку, відновленню після криз та соціальним реформам; Global Greengrants Fund – організація, що надає гранти на екологічні ініціативи, зокрема для боротьби з кліматичними змінами та захисту природних ресурсів; National Endowment for Democracy (NED) – приватний некомерційний фонд, заснований у 1983 році та

фінансований Конгресом США, який щорічно підтримує понад 2000 проєктів громадських організацій у більш ніж 100 країнах, що сприяють розвитку демократичних інституцій та прав людини. Завдяки підтримці цих організацій волонтерський рух в Україні розвивається, розширюючи можливості для громадських ініціатив та соціально важливих проєктів (Горінов та Драпушко, 2022).

Таким чином, волонтерство в Україні в умовах війни трансформувалося з локальних громадських ініціатив у стратегічний сектор громадянського суспільства, що забезпечує стабільність та адаптацію країни до воєнних викликів. Він зазнав кардинальних змін унаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в 2022 році, став не лише символом громадянської солідарності, а й одним із ключових інструментів підтримки обороноздатності країни, подолання гуманітарних викликів та забезпечення соціальної стабільності. Активізація волонтерської діяльності сприяла зміцненню громадянського суспільства, поширенню демократичних цінностей та зростанню рівня громадянської відповідальності.

Однією з ключових тенденцій розвитку волонтерського руху стала його інституціоналізація. Багато волонтерських ініціатив, що на початку війни діяли стихійно, поступово набули організаційної структури, забезпечивши більш ефективну координацію, фінансову прозорість та взаємодію з державними й міжнародними партнерами. Крім того, значна частина волонтерських організацій взяла на себе функції логістичних центрів, що дозволило оперативно реагувати на потреби фронту та постраждалого населення. Діджиталізація волонтерської діяльності сприяла підвищенню її ефективності, зокрема через використання соціальних мереж, краудфандингових платформ та мобільних застосунків. Онлайн-волонтерство стало важливим інструментом залучення ресурсів, організації збору коштів та поширення інформації. Водночас активне залучення міжнародної підтримки та співпраця з українською діаспорою сприяли розширенню можливостей волонтерського руху та інтеграції його у світову гуманітарну систему.

Бібліографічний список

- Блоха, Я. 2023. Світоглядні засади волонтерства в Україні в умовах війни. *Філософські обрії* [online], 47, сс. 80–88. Доступно: <<https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282578>> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Горінов, П. та Драпушко, Р. 2022. *Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження*. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики [online] Доступно: <<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39498/Volonterska%20diialnist%20v%20Ukraini.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Закон України Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності», 2022 [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Лазарева, А., Тимошенко, Л. та Дракохруст, Т. 2024. Волонтерський рух у безпековій політиці України: воєнні дії та роль. *Наукові інновації та передові технології* [online], 2(30) Доступно: <<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/9038>> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].

- Мірко, Н. та Ладонько, Л. 2023. Міжнародне волонтерство та розвиток громадянського сектору. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право* [online]. 6 Доступно: <<https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/download/1980/1806/1917>> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Потапенко, В. та Двігун, А. 2022. *Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів*. Національний інститут стратегічних досліджень [online] Доступно: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Руденко, В., 2023. Волонтерство як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*, 52 [online] Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2546> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Шайгородський, Ю., 2023. *Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії*. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. 77-83 [online] Доступно: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14320> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].
- Яремчук, С., Семенюк-Прибатень, А. та Адамовський, В., 2023. Правові інструменти розвитку волонтерства в Україні: на виклики воєнного часу. *Академічні візії*, 17 [online] Доступно: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/223> [Дата звернення: 10 жовтня 2024].

References

- Blokha, Ya. 2023. *Svitohliadni zasady volonterstva v Ukraini v umovakh viiny*. Filosofski obrii, (47), 80–88 [online] Dostupno: <https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282578> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Horinov, P., Drapushko, R. 2022. *Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia*. Kyiv: Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky [online] Dostupno: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39498/Volonterska%20diialnist%20v%20Ukraini.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist» [online] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Lazareva, A., Tymoshenko, L., Drakokhrust, T. 2024. *Volonterskyi rukh u bezpekivii politytsi Ukrainy: voienni dii ta rol*. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. № 2(30) [online] Dostupno: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/9038> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Mirko, N., Ladonko, L. 2023. *Mizhnarodne volonterstvo ta rozvytok hromadianskoho sektoru*. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. № 6 [online] Dostupno: <<https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/download/1980/1806/1917>> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Potapenko, V., Dvihun, A. 2022. *Analiz ukrayinskoho volonterstva na osnovi metodolohii novykh sotsialnykh rukhiv*. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [online] Dostupno: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].

- Rudenko, V. 2023. *Volonterstvo yak providne yavyshe v protsesi zabezpechennia sotsialnoi bezpeky Ukrainy: evoliutsiia, znachennia, suchasnyi stan ta problematyka*. *Ekonomika ta suspilstvo*, (52) [online] Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2546> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Shaihorodskiy, Yu. 2023. *Volonterska diialnist yak forma suspilnoi mobilizatsii u vidsichi rosiiskii ahresii*. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriia politychni nauky*. 77-83 [online] Dostupno: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14320> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].
- Yaremchuk, S., Semeniuk-Prybaten, A., Adamovskyi, V. 2023. *Pravovi instrumenty rozvytku volonterstva v Ukraini: na vyklyky voiennoho chasu*. *Akademichni vizii*, (17) [online] Dostupno: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/223> [Data zvernennia: 10 oktober 2024].

Стаття надійшла 10.10.2024

**A. Trofymenko,
I. Makarov**

VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE WAR: KEY DEVELOPMENT TRENDS

Volunteer movement in Ukraine has deep historical roots associated with community traditions, religious initiatives, and charitable activities. However, the events of 2014 and the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 became catalysts for its institutionalization and rapid development. In recent years, volunteering has evolved beyond a symbol of social solidarity to become a crucial instrument in strengthening the country's defense capabilities, addressing humanitarian challenges, and ensuring societal stability. The full-scale invasion created an urgent need for mobilizing civic initiatives, engaging a large number of people in supporting the military, assisting internally displaced persons (IDPs), and helping affected civilians.

The article aims to identify contemporary trends in the development of the volunteer movement in Ukraine since the beginning of the full-scale invasion by the Russian Federation.

The volunteer movement in Ukraine has undergone significant transformations in response to the challenges of the full-scale war. Since 2015, volunteers have shifted from direct military support toward broader civic and political engagement. The full-scale invasion of 2022 initiated a new wave of volunteerism, with widespread social mobilization playing a critical role in resistance efforts. Currently, volunteer organizations function as logistics and financial structures, analyzing frontline needs, attracting funding, and organizing procurement and delivery of resources. Besides military support, many initiatives focus on humanitarian aid, medical assistance, and social support.

The article analyzes the main trends in its development, including institutionalization, digitalization, professionalization, and international cooperation. The war has significantly transformed the volunteer movement, leading to its institutionalization and professionalization. Many previously informal initiatives have evolved into legally registered organizations, enhancing efficiency, transparency, and trust. The leading volunteer organizations—such as Come Back Alive, Serhiy Prytula Foundation, Razom for Ukraine, and Caritas Ukraine—have played a crucial role in mobilizing resources for both military and humanitarian aid.

Another significant trend is the digitalization of volunteer efforts. Online platforms, social media, and crowdfunding campaigns have enabled rapid response to crises, efficient coordination, and resource mobilization. Digital tools optimize logistics, fundraising, and data analysis, enhancing the effectiveness of volunteer activities. The emergence of digital volunteering has allowed bloggers and influencers to mobilize support on an unprecedented scale, promoting transparency and international involvement.

International cooperation has also played a vital role in strengthening Ukraine's volunteer movement. Partnerships with international organizations, governments, businesses, and the Ukrainian diaspora have expanded the resource base, enhanced aid delivery, and integrated Ukraine into the global humanitarian landscape.

Overall, the war has made the volunteer movement a key element of social support, civic engagement, and national resistance. It has demonstrated society's high level of self-organization and ability to mobilize resources effectively. In the long term, the institutionalization, digitalization, and internationalization of Ukrainian volunteerism will contribute to strengthening civil society, promoting democratic development, and ensuring resilience in crisis situations.

Keywords: *volunteering, civil society, political participation, humanitarian aid, social mobilization, Russo-Ukrainian war*

УДК 327.82"364"

М.В. Трофименко

РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті досліджено роль публічної дипломатії як інструменту забезпечення національної безпеки в умовах гібридних загроз і збройного конфлікту. Особливу увагу приділено поняттю оборонної дипломатії, її функціям, формам та значенню в системі зовнішньої політики. Проаналізований взаємозв'язок між публічною дипломатією, збройними силами та інформаційно-психологічними операціями, підкреслюючи їхню ефективність у сучасному міжнародному середовищі. Досліджено, що публічна дипломатія в умовах війни здатна не лише формувати позитивний імідж держави, а й виступати стратегічним інструментом впливу на глобальний інформаційний простір, зміцнюючи тим самим національну безпеку.

Ключові слова: публічна дипломатія, національна безпека, оборонна дипломатія, м'яка сила, воєнний конфлікт, військова публічна дипломатія, стратегічні комунікації, ІПСО.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-143-153

У сучасному світі, де безпекові виклики набувають гібридного характеру, а інформаційні потоки формують політичні реальності, зростає значення публічної дипломатії як інструменту впливу, переконання та захисту національних інтересів. Особливо актуальною ця тема є для України, яка в умовах повномасштабної війни змушена шукати нові механізми забезпечення національної безпеки не лише у військовій, а й у комунікаційній площині. У такому контексті публічна дипломатія перетворюється на потужну зброю, здатну формувати міжнародну підтримку, впливати на громадську думку за кордоном та посилювати позиції держави у глобальній безпековій архітектурі.

Метою даного дослідження є виявлення ролі та значення публічної дипломатії в забезпеченні національної безпеки держави, із акцентом на її військовий вимір — оборонну дипломатію.

Під впливом глобалізації сучасні міжнародні відносини зазнали значних змін, зокрема держава втратила свою монополію на розробку та реалізацію зовнішньої політики, все більше ваги та впливу на імідж країни за кордоном набувають недержавні суб'єкти, інформаційні технології для цього пропонують їм численні комунікативні механізми. У цій ситуації дипломатична діяльність супроводжується процесом комунікацій, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Усе більше держав запускають інформаційні кампанії задля досягнення зовнішньополітичних цілей, а також зміцнення підтримки власного населення всередині країни.

У відповідь на зміни дипломатія адаптує свої форми, правила та практики, інтегруючи нові напрями діяльності. Водночас її фундаментальна функція — захист національних інтересів — залишається незмінною (Neag, 2014). Особливо гостро це питання постає в умовах різноманітних конфліктів, зокрема військових.

Протягом усієї історії людства дипломатія та війна супроводжували одна одну. У рамках сучасної міжнародної системи, військові дії з підтримання миру (миротворчі

операції) або примушення до миру є однією з найбільш вживаних форм реалізації зовнішньої політики. Зростання кількості багатонаціональних місій експоненціально збільшує дипломатичну складову військової сфери, що стосується способу та обставин, в яких використовується армія безпосередньо або опосередковано як інструмент для ширшої зовнішньої політики. Оборонна дипломатія в цьому контексті є доповненням до національної оборони і здійснюється цивільними чиновниками, політиками та спеціальними фахівцями у військовій сфері, а також військовими командирами операцій, які є визначальними у реалізації та просуванні зовнішньої політики держави.

Міжнародні військові операції призвели до нового способу сприйняття ролі армії, а також військової участі і засобів, що використовуються у цих операціях. В умовах, коли світова спільнота переважно засуджує та не сприймає вирішення конфліктних ситуацій військовим шляхом, такі кроки вимагають чіткого регулювання як на національному, так і на міжнародному рівні, насамперед, визначаючи межі та можливості застосування військової сили як засобу оборони від агресивних дій інших держав. Зокрема, коли із розвитком цифрових та комунікаційних технологій ворожа поведінка трансформується у гібридну форму, завдаючи шкоди національним інтересам непрямим шляхом (Marczuk, 2020).

Фраза «оборонна дипломатія» почала широко використовуватися політичними діячами та військовими стратегами країн НАТО з середини 90-х років, вплинувши на всі компоненти системи національної безпеки та на те, як вони відображаються чи інтерпретуються в рамках міжнародних відносин (Bräuninger, 2022).

Оборонна дипломатія – це ненасильницьке використання збройних сил, адаптація публічної дипломатії за допомогою таких заходів, як обмін офіцерами, спільні навчальні програми, культурні обміни, візити кораблів тощо з метою зміцнення дипломатичних зв'язків країни та просування її міжнародного порядку денного.

Концепція передбачає багаторівневу розробку послідовного співробітництва у межах міждержавної безпеки та військових угод, що мають помітний вплив на такі складові: (1) зміцнення інститутів, (2) побудова стратегічного діалогу та обмін інформацією, (3) забезпечення стабільності через співпрацю та заходи підвищення довіри та безпеки, (4) покращення демократичного цивільного контролю за впровадженням військових реформ, військовою підготовкою.

З моменту першої згадки поняття «оборонна дипломатія» минув тривалий період, що дозволило сформулювати далекосяжну згоду світової спільноти щодо розуміння змісту її загальної мети як інструменту підтримки реалізації національних інтересів та зовнішньої безпекової політики держави (табл.1).

Таблиця 1. Загальновизнані цілі оборонної дипломатії

Ціль 1	Мінімізація ворожості та розбудова довіри між національними державами
Ціль 2	Створення стабільного і довготривалого співробітництва та сприяння прозорості у сфері оборони шляхом мирного використання військових інструментів для запобігання конфліктам в контексті регіональної та глобальної залученості держав
Ціль 3	Реалізація спільних наднаціональних цілей через дипломатичний вплив на зміну позицій партнерів щодо конфліктних питань, сприяння імплементації правових норм з широких питань безпеки

Ціль 4	Підтримання діалогу з партнерами, який може бути як метою дій держави, так і інструментом реалізації її специфічних інтересів; посилення внаслідок цього довірчих відносин та взаєморозуміння в міжнародних відносинах
--------	--

Джерело: складено за Drab. L (Drab, 2018)

На думку М. Ніг, якщо порівнювати національну безпеку держави із комп'ютером, то дипломатія – це програмне забезпечення, а армія – це сам пристрій комп'ютера. Причому один без одного комп'ютер працювати не буде (Neag, 2014). Саме тому будь-які, навіть оборонні дипломатичні заходи спираються на потужність військового механізму країн, а отже, найбільш потужними є в руках наддержав та великих держав, здатних реалізувати та забезпечити власний військовий потенціал без прямого залучення у перебіг конфлікту.

Головними акторами оборонної дипломатії є військові організації, громадянське суспільство, яке може бути залученим до вирішення питань, пов'язаних зі сферою освіти, дослідженнями або оцінюванням ефективності програм. Елементами оборонної дипломатії станом на сьогодні можна вважати:

- (1) військове партнерство та співпраця на базі двостороннього та багатостороннього співробітництва, реалізоване на високому рівні як представниками військової, так і цивільної сфери;
- (2) навчання та освіта у сфері військової підготовки;
- (3) спільні військові навчання, військові місії та операції, розвідувальне співробітництво та обмін інформацією про військово-політичну обстановку й інші безпекові питання;
- (4) участь у багатонаціональних структурах, співробітництво в рамках міжнародних організацій і союзів з питань безпеки;
- (5) діяльність щодо контролю над озброєнням, роззброєнням, проведення заходів для зміцнення спільної військової довіри;
- (6) співробітництво в галузі оборонної промисловості, у сфері законодавчого та нормативно-правового регулювання;
- (7) програми військової допомоги та підтримки збройних сил інших країн;
- (8) діяльність військових аташе, обмін персоналом тощо (Neag, 2014; Wallin, 2012).

Кожна країна визначає цілі військової дипломатії і досягає їх по-різному. Французький підхід в цьому відношенні включає широкий набір можливих дій – від будівництва до участі у миротворчих операціях. У США військова дипломатія зосереджена на діяльності, яку Пентагон здійснює разом з союзниками в різних країнах світу: розширення співпраці та консолідація демократії у багатьох країнах, фінансування навчання та військової підготовки, за допомогою чого молоді офіцери та цивільні особи з інших країн можуть скористатися стипендіями, участю у проведенні спільних навчань у рамках програми «Партнерство заради миру» (повністю або частково фінансується урядом США). Німеччина та Канада мають на меті розвиток клімату довіри серед збройних сил держав-партнерів у військовому, демократичному, політичному та соціально-економічному відношенні (Трофименко, 2019).

Сьогодні здатність держав впливати одна на одну, використовуючи військові можливості, все більше замінюється їх здатністю використовувати інформацію як засіб домінування в конфліктних ситуаціях. З цієї точки зору розвиток оборонної дипломатії стає не тільки фундаментальним завданням сучасної військової системи, але й

інструментом для просування безпекових інтересів держави на національному та міжнародному рівнях (Snow, 2009).

Згідно з концепцією м'якої сили Дж. Ная публічна дипломатія є політичним вираженням м'якої сили, тобто здатності акторів впливати один на одного, виконуючи певні дії, які іншим способом не можуть бути виконані. Виходячи з бачення Ная, «жорстка сила» (hard power) – це здатність актора змусити іншого виконувати певні дії і включає як тактику – військову інтервенцію, примусову дипломатію і економічні санкції. Навпаки, «м'яка сила» (soft power) – це здатність переконати актора виконати ці дії. Однак, найкращим поєднанням методів жорсткої та м'якої сил є «розумна сила» (smart power), підхід, в рамках якого використовують найбільш відповідну стратегічну тактику жорсткої та м'якої сил (Nye, 2004; Nye, 2009).

Міністр оборони Р. Гейтс, який служив як при республіканській, так і при демократичній адміністраціях, описав битву ідеологічних концептів між Радянським Союзом та США як суміш військових та невійськових зусиль, включаючи роботу Агентства США з міжнародного розвитку та Інформаційного агентства США: «загалом, ці невійськові заходи, ці інструменти переконання та натхнення, незамінний результат вирішальної ідеологічної боротьби XX століття. Я вважаю, що вони настільки ж необхідні в XXI столітті, а, можливо, й більше» (Gilboa, 2008).

Ефективна система оборонної дипломатії вимагає правильної розстановки пріоритетів, оскільки розуміється як система, яка функціонально призначена для зміцнення міжнародних позицій держави, є інструментом її зовнішньої та безпекової політики, а також елементом антикризового регулювання. Вона стабілізує міжнародні відносини, підвищує їхню прозорість, а отже, зменшує ризик виникнення збройного конфлікту, а за умов його виникнення – сприяє якнайскорішому припиненню активної фази усіма сторонами. Саме тому застосування концепту «розумної сили» дозволяє спрямовувати оборонну дипломатію та отримувати підтримку з боку світової спільноти, схиляючи в бік тієї чи іншої сторони в залежності від цінностей, що вона захищає. Суть її сучасної місії полягає в розширенні знань як окремої національної держави (її внутрішнього середовища) про міжнародну безпекову ситуацію, а також забезпечення участі у формуванні глобальної безпекової політики.

Публічна дипломатія стала сферою досліджень та інструментом просування зовнішньополітичних цілей урядів, міжнародних та неурядових організацій, багатонаціональних компаній тощо. У контексті тези щодо того, що дипломатія є кращим способом, який був винайдений цивілізацією, щоб запобігти тому, щоб міжнародні відносини керувалися лише силою, у сучасному міжнародному контексті публічна дипломатія постає як центральний елемент національних стратегій реалізації зовнішньої політики чи комунікативних стратегій міжнародних чи неурядових організацій (Центр Разумкова, 2024).

Публічна дипломатія націлена на людей, соціальні групи, неурядові та міжнародні організації. Таким чином, поки класична дипломатія створює та керує комунікативними відносинами між урядами, публічна дипломатія розглядає комунікації з різними аудиторіями інших країн.

Військова публічна дипломатія – це спроба державних акторів керувати міжнародним середовищем через присутність збройних сил у певних районах через навчання у міжнародних водах без вираження намірів застосування сили, демонстраційна діяльність, спільні навчання, обмін військовим персоналом для навчальних заходів, СІМІС – цивільно-військове співробітництво (спосіб за допомогою якого військове командування контактує із цивільними організаціями в районах проведення військових операцій), а також психологічні операції (Snow, 2009).

Психологічні операції охоплюють широкий діапазон дій, спрямованих на населення та іноземних учасників бойових дій у зоні проведення операцій, з метою впливу на їх сприйняття, емоції, ставлення до певного питання тощо. Зміст їх застосування зводиться до передачі конкретної інформації та індикаторів до іноземних аудиторій, що в кінцевому результаті трансформує діяльність іноземних урядів, організацій, груп, індивідів (Веденєєв, 2022).

Міністерство оборони США визначає психологічні операції як операції, які плануються для передачі інформації та конкретних індикаторів іноземним аудиторіям задля впливу на їх емоції, мотиви, об'єктивні міркування, і, в кінцевому підсумку, на поведінку урядів, організацій, груп та окремих осіб (Cowan, 2008). У січні 1962 року армія США замінила поняття «психологічна війна» на «психологічну операцію» (PSYOPS), тому що цілями таких дій були не тільки військові, а й цивільні, а вживання терміну психологічна війна проти цивільних осіб вважалося надзвичайно політично некоректним.

Сьогодні в умовах ведення гібридних воєн, психологічні або інформаційно-психологічні операції виступають головним інструментом досягнення цілей, що не потребує при цьому значних фінансових витрат, однак є швидким та ефективним (у випадку правильного застосування та успішності дії).

За умов повної безконтактності ІПСО спрямовані на свідомість противника, у даному випадку противником виступає увесь соціум або його частина, якій нав'язується модель світу із заданими (очікуваними) типами поведінки. Маніпуляції, спростування, заперечення, знищення інформації у інформаційному просторі іншої країни, спрямовані на дестабілізацію громадянського суспільства, розпад існуючого політичного устрою із середини, формування недовіри до ухвалених рішень – це потужна зброя, що може застосовуватись як основний елемент боротьби. У цілому ІПСО – це «зміна ціннісної матриці об'єкта впливу» (Мороз, 2016).

Цікавою є класифікація психологічних операцій, що пропонує розподілити усі їх види на три групи (табл. 2).

Таблиця 2. *Види психологічних операцій та можливості їх застосування у військовій дипломатії*

Тип ІПСО	Характеристики
Інформаційні та інформаційно-пропагандистські	Спеціально сплановані та реалізовані кампанії, акції, окремі заходи, використання підконтрольних ЗМІ, прямі контакти з іноземними аудиторіями, які містять ознаки застосування прийомів та ефектів впливу на психіку або свідомість людей. Можуть бути застосовані з метою зміни думки громадськості інших країн, урядів, окремих політичних акторів стосовно прийнятих рішень військового або безпекового характеру, покращення іміджу країни, захист національних інтересів, заохочення підтримки з боку військових союзів, міжнародних організацій
Демонстраційні заходи	Одноразові або багаторазові акції, дії, що не мають на меті практичний результат, однак, певний психологічний вплив (загроза реального втілення практичного результату). Переважно сюди відносять загрозу застосування санкцій щодо конкретної особи (групи осіб) або організацій, проведення благодійних акцій на підтримку рішень або дій

	інших, прийняття соціальних реформ тощо. Зміст застосування цього інструменту полягає у демонстрації серйозності намірів, попередженні сторони, що порушує правила мирного співіснування або національні інтереси країни щодо наслідків їх дій, демонстрація політичної сили та вагомості
Організаційно-практична діяльність	Акції, заходи, дії забезпечувального характеру, що спрямовані на здійснення психологічного тиску на окремих осіб, групу людей, організації, уряди країн, створення умов для підвищення ефективності цього тиску. Складаються із дій прямого організаційного, фінансового, матеріально-технічного забезпечення інформаційно-пропагандистських та демонстраційних дій (мітинги, акції підтримки, зустрічі); проведення переговорів, залучення впливових прихильників, проштовхування вигідних рішень, лобіювання інтересів. Дозволяють посилювати політичний вплив та значущість дипломатичних акторів.

Джерело: узагальнено автором (Мороз, 2016)

Психологічні операції в умовах гібридної війни виступають потужним засобом не лише атакуючого характеру, але й захисту інтересів країни-жертви інформаційно-психологічної агресії та всієї міжнародної спільноти, хоча вважаються відносно новими, а чіткий механізм протидії поки що до кінця не розроблений.

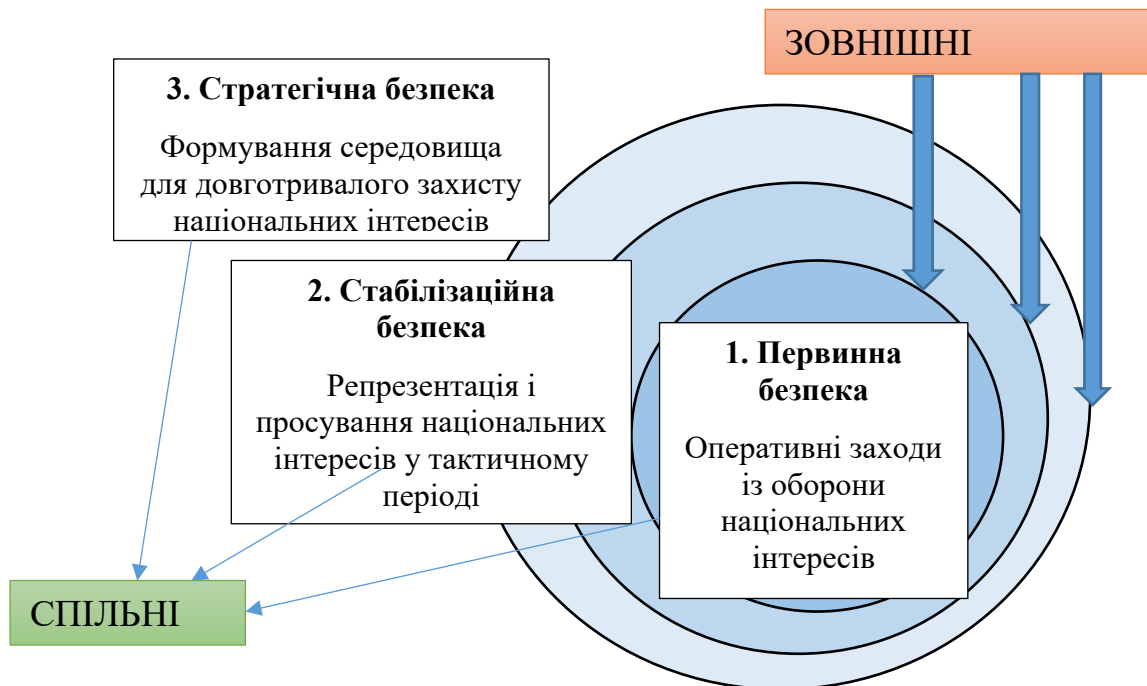
Як бачимо, військова сфера відіграє все більш важливу роль в публічній дипломатії, так, наприклад, у Міністерстві оборони США існує дирекція оборонної підтримки публічної дипломатії, у рамках якої відбувається синхронізація заходів військової комунікації з заходами Державного департаменту США, неурядових організацій. Так, у рамках Міжнародного секретаріату НАТО щоденно працює висококваліфікований персонал у сфері публічної дипломатії та комунікації. Участь в операціях НАТО в Афганістані вимагала використання послідовних та зрозумілих кампаній публічної дипломатії як на рівні комунікації з афганським народом, так і на рівні комунікації зі збройними силами всередині Альянсу.

Основна роль публічної дипломатії у формуванні політики безпеки підтверджується тим фактом, що держави, як головні актори на міжнародній арені, ставлять на одну чашу ваг сприйняття власного потенціалу могутності, а на іншу – потенціал могутності, військовий та економічний потенціали опонентів у сферах їх інтересів (Rasmussen, 2012). Можливість впливати на недержавних акторів як представників громадянського суспільства через публічну дипломатію дозволяє доповнювати та розширювати межі національної могутності та підвищувати роль країни в системі міжнародних відносин при вирішенні безпекових питань.

З точки зору національної безпеки публічна дипломатія виконує такі *функції*, які можна згрупувати у три категорії: (1) первинна безпека (просування та забезпечення життєво важливих національних інтересів, інструмент реалізації зовнішньої політики безпеки та оборони, реалізація розумної сили; (2) стабілізаційна безпека (репрезентація і просування національних цінностей, просування ідей створення альянсів та інших типів оборонних об'єднань, налагодження взаємозв'язків для спілкування із громадянами за

кордоном; (3) стратегічна безпека (збалансоване поєднання м'яких та жорстких інструментів впливу для накопичення «розумного» потенціалу - реалізація освітніх, наукових, культурних обмінів, спільних проєктів військового, економічного, соціального характеру) (рис.1).

Рисунок 1. Функції публічної дипломатії в контексті національної безпеки

Джерело: складено автором

Отже, реалізація просування та забезпечення життєво важливих національних інтересів реалізується публічною дипломатією через її дієвість та здатність виступати основним інструментом дипломатії за межами її національної території шляхом просування політики розуміння, інформування та впливу на іноземну аудиторію з метою трансформації політичної поведінки цільових урядів. У короткостроковій перспективі для первинного захисту від зовнішніх загроз публічна дипломатія призначена віднайти додаткову підтримку, пояснити зміст прийнятих рішень, відшукати спільні ціннісні орієнтири, просувати і захищати національні цінності, кордони, поведінку та спонукати громадськість інших країн на активні дії або ж як мінімум висловлювання розуміння.

Публічна дипломатія у цьому контексті здатна виступати головним інструментом зовнішньої політики, оскільки розуміння політики та цілей держави іншими учасниками міжнародної спільноти є їх ключовим елементом. Таким чином, публічна дипломатія може сприяти створенню сприятливого клімату громадської думки в інших країнах, а отже отримувати швидку підтримку щодо важливих політичних рішень в умовах гібридних та прямих загроз національним інтересам з боку ворожо-налаштованих структур.

У середньостроковому періоді забезпечення безпеки національних інтересів ефективна діяльність публічної дипломатії також базується на комунікації та діалозі з цільовою аудиторією за кордоном, результатом яких стає вплив на формування громадської думки всередині цільової країни. Використання можливостей діаспор, академічних спільнот, мережі недержавних акторів, окремих індивідів, що перебувають у країнах

призначення, здатне запустити ланцюжок дієвих заходів, акцій, зустрічей, переговорів та інших видів активності для відстоювання національних цінностей.

Промоція національних цінностей здійснюється шляхом міжособистісної взаємодії, різноманітних обмінів, спільних заходів (семінарів, конференцій, виставок, зустрічей). Обміни в галузі освіти чи культури у поєднанні із організацією семінарів та міжнародних конференцій є найбільш ефективними способами публічної дипломатії просування національних цінностей.

Керуючись положеннями стратегії національної безпеки, публічна дипломатія сприяє створенню альянсів та міжнародного співробітництва на багатосторонній основі, забезпечуючи при цьому свої власні національні інтереси на міжнародному рівні та безпеку своєї території та населення. При цьому слід зазначити, що публічна дипломатія в контексті національної, регіональної та міжнародної безпеки є більш ефективною при підтримці військової публічної дипломатії, що підтверджують події ХХІ сторіччя, починаючи з вторгнення в Афганістан, а також події в Україні та Сирії.

Публічна дипломатія забезпечує збереження і розвиток відносин держави з її громадянами, які живуть за кордоном (діаспорою). Найчастіше цей зв'язок досягається за допомогою організації культурних виставок, культурних заходів, тематичних програм, що здійснюються через творче партнерство, співпрацю, академічні обміни, стипендіальні програми для громадян, які проживають за кордоном тощо. Публічна дипломатія підтримує розвиток економічних, культурних, освітніх та наукових обмінів шляхом заохочення інвестиційних та ділових можливостей, підтримки бізнес середовища з метою збільшення своєї присутності на зовнішніх ринках, просування стратегічних економічних проєктів, організація та просування міжнародних турне власних митців (участь у фестивалях, ярмарках мистецтв тощо), підвищення обізнаності та доступу до культурної, наукової, історичної та мовної спадщини, підтримка та просування молодого покоління митців та вчених, заохочення вивчення національної мови, історії, літератури та забезпечення доступу до книг, написаних рідною мовою та національними авторами.

Одним з найбільших викликів сьогодення як для окремих індивідуумів, так і для інституцій є забезпечення балансу між зростаючим запитом суспільств до відкритості, прозорості та підзвітності глобальних комунікацій (виклик ХХІ століття) з одночасною необхідністю в деяких випадках забезпечити їх закритість та секретність, що є спадщиною ХХ століття (Snow, 2009).

З огляду на триваючу військову агресію росії на Сході України, анексію Криму, необхідність ефективного протистояння російським атакам у інформаційній сфері, донесення об'єктивної інформації щодо України на окуповані території Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим та територію росії, питання реалізації публічної дипломатії задля забезпечення національної безпеки набуває для України особливого значення та актуальності.

Висновки. Публічна дипломатія в умовах військових конфліктів стала невід'ємною складовою сучасної системи національної безпеки. Вона доповнює класичні інструменти «жорсткої сили», дозволяючи державі діяти ефективно у міжнародному інформаційному середовищі. Здатність впливати на іноземну аудиторію, формувати позитивний імідж держави, просувати національні цінності та інтереси — усе це перетворює публічну дипломатію на потужний засіб стратегічного управління.

Військовий вимір публічної дипломатії, зокрема оборонна дипломатія та психологічні операції, відіграють вирішальну роль у посиленні позицій держави в конфліктних ситуаціях. У перспективі публічна дипломатія має потенціал стати не лише каналом комунікації, а й центральним елементом реалізації національної стратегії безпеки. Її ефективність визначатиметься здатністю держави до гнучкості, відкритості, а

також вмінням синхронізувати дії урядових та недержавних акторів у глобальному інформаційному просторі.

Бібліографічний список

- Веденєєв, Д.В. і Семенюк, О.Г., 2022. Організаційно-управлінський механізм розбудов та діяльності структур інформаційно-психологічного протиборства Збройних Сил України (2007–2021 рр.). *Право та державне управління*, (3), с.147–152.
- Мороз, Ю. і Твердохліб, Ю., 2016. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення психологічної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*, (38), с.97–105.
- Трофименко, М.В., 2019. Роль публічної дипломатії у забезпеченні національної безпеки держави. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, (26), с.182–194.
- Хорішко, Л.С., 2022. Стратегічні комунікації Міністерства оборони України в умовах війни. *Регіональні студії*, (29), с.105–109.
- Центр Разумкова, н.д. *Україна: від війни до миру та відновлення*. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/vydannia/shchorichni-analitychni-pidsumky-i-prohnozy> [Accessed 22 Sept. 2024].
- American Security Project, н.д. *The National Security Need for Public Diplomacy. Fact Sheet*. Available at: <https://www.americansecurityproject.org/fact-sheet-the-national-security-need-for-public-diplomacy/> [Accessed 22 Sept. 2024].
- Bräuninger, T. and Marinov, N., 2022. Political elites and the “War on Truth”. *Journal of Public Economics*, 206, pp.1–14.
- Cowan, G. and Cull, N.J., 2008. Public Diplomacy in a Changing World. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp.32–52.
- Drab, L., 2018. Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence Quarterly*, 3(20), pp.57–71. Available at: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.5152>.
- Gilboa, E., 2008. Searching for a theory of public diplomacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp.55–77.
- Marczuk, K.P., 2020. Human Security and Public Diplomacy. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 38(1), pp.43–57.
- Mullings, B., 2012. Governmentality, diaspora assemblages and the ongoing challenge of ‘development’. *Antipode*, 44(2), pp.406–427.
- Neag, M.-M., 2014. Promoting Security Through Public Diplomacy. *Revista Academiei Fortelor Terestre*, (2)74, pp.160–167.
- Nye, J.S., 2004. *Soft Power – The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J.S., 2009. Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88(4), pp.160–163. Available at: <https://doi.org/10.2307/20699631> [Accessed 22 Sept. 2024].
- Rasmussen, R.K. and Merkelsen, H., 2012. The new PR of states: How nation branding practices affect the security function of public diplomacy. *Public Relations Review*, 38, pp.810–818.
- Snow, N. and Taylor, P.M., 2009. *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. London; New York: Routledge.
- Snow, N. and Taylor, P.M., 2009. The Revival of the Propaganda State: US Propaganda at Home and Abroad since 9/11. *SAGE*, 68(5–6). Available at: <https://doi.org/10.1177/1748048506068718>.

- Snow, N. and Taylor, P.M., 2018. *Public Diplomacy in a Changing World: The Role of Culture*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Wallin, M., 2012. *The National Security Need for Public Diplomacy*. American Security Project.

References

- Viedenieiev, D.V. ta Semeniuk, O.H., 2022. Orhanizatsiino-upravlins'kyi mekhanizm rozbudov ta diial'nosti struktur informatsiino-psykholohichnoho protyborstva Zbroinykh Syl Ukrayiny (2007–2021 rr.). *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, (3), s.147–152.
- Moroz, Yu. ta Tverdokhlib, Yu., 2016. Informatsiino-psykholohichni operatsii v umovakh vedennia psykholohichnoyi viiny. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*, (38), s.97–105.
- Трофименко, М.В., 2019. Rol' publichnoyi dyplomatiyi u zabezpechenni natsional'noyi bezpeky derzhavy. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istoriya. Politolohiya*, (26), s.182–194.
- Khorishko, L.S., 2022. Stratehichni komunikatsiyi Ministerstva oborony Ukrayiny v umovakh viiny. *Rehional'ni studiyi*, (29), s.105–109.
- Centr Razumkova, n.d. *Ukrayina: vid viiny do myru ta vidnovlennia*. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/vydannia/shchorichni-analitychni-pidsumky-i-prohnozy> [Accessed 22 Sept. 2024].
- American Security Project, н.д. *The National Security Need for Public Diplomacy. Fact Sheet*. Available at: <https://www.americansecurityproject.org/fact-sheet-the-national-security-need-for-public-diplomacy/> [Accessed 22 Sept. 2024].
- Bräuninger, T. and Marinov, N., 2022. Political elites and the “War on Truth”. *Journal of Public Economics*, 206, pp.1–14.
- Cowan, G. and Cull, N.J., 2008. Public Diplomacy in a Changing World. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp.32–52.
- Drab, L., 2018. Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence Quarterly*, 3(20), pp.57–71. Available at: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.5152>.
- Gilboa, E., 2008. Searching for a theory of public diplomacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp.55–77.
- Marczuk, K.P., 2020. Human Security and Public Diplomacy. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 38(1), pp.43–57.
- Mullings, B., 2012. Governmentality, diaspora assemblages and the ongoing challenge of ‘development’. *Antipode*, 44(2), pp.406–427.
- Neag, M-M., 2014. Promoting Security Through Public Diplomacy. *Revista Academiei Fortelor Terestre*, (2)74, pp.160–167.
- Nye, J.S., 2004. *Soft Power – The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J.S., 2009. Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88(4), pp.160–163. Available at: <https://doi.org/10.2307/20699631> [Accessed 22 Sept. 2024].
- Rasmussen, R.K. and Merkelsen, H., 2012. The new PR of states: How nation branding practices affect the security function of public diplomacy. *Public Relations Review*, 38, pp.810–818.
- Snow, N. and Taylor, P.M., 2009. *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. London; New York: Routledge.

- Snow, N. and Taylor, P.M., 2009. The Revival of the Propaganda State: US Propaganda at Home and Abroad since 9/11. *SAGE*, 68(5–6). Available at: <https://doi.org/10.1177/1748048506068718>.
- Snow, N. and Taylor, P.M., 2018. *Public Diplomacy in a Changing World: The Role of Culture*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Wallin, M., 2012. *The National Security Need for Public Diplomacy*. American Security Project.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2024 р.

M. Trofymenko

THE ROLE OF PUBLIC DIPLOMACY IN ENSURING NATIONAL SECURITY DURING WARTIME

The article examines the role of public diplomacy as a tool for ensuring national security in the context of hybrid threats, information-psychological attacks, and armed conflict. Particular emphasis is placed on its military dimension—defense diplomacy—which, in the modern world, serves as a crucial component of a state’s soft power and a means of influencing international audiences without direct military intervention. The study analyzes the transformation of diplomatic practices in response to globalization, the decline of state monopoly over foreign policy, and the growing influence of non-state actors in international communication.

Special attention is given to psychological operations (PSYOPs) as an integral part of military public diplomacy, their impact on target audiences under conditions of hybrid warfare, and their instrumental role in shaping state information policy. The article outlines the key functions of defense diplomacy, including the promotion of national interests, the strengthening of strategic partnerships, participation in military training, humanitarian operations, and the work of military attachés. It also provides examples of defense diplomacy practices in NATO member states, the USA, France, Germany, and Canada.

Public diplomacy is presented as a key instrument for shaping a positive international image of the state, influencing global narratives, and ensuring strategic security through educational, scientific, cultural, economic, and informational mechanisms. Its capacity to influence public opinion, mobilize international support, foster alliances, and engage in dialogue with the diaspora and non-governmental organizations is underscored.

Given the ongoing Russian aggression against Ukraine, the annexation of Crimea, and the hybrid nature of the current conflict, the implementation of an effective public diplomacy strategy has become exceptionally significant for Ukraine. The author argues that public diplomacy should evolve not only as a communicative platform but also as a structural element of national security policy.

Keywords: public diplomacy, national security, defense diplomacy, strategic communications, soft power, military conflict, PSYOPs, foreign policy, information influence.

УДК 32.002.8:327(510)

Д.С. Усов

КОНЦЕПТ ПОЛІТИКИ В КИТАЙСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Метою статті є історико-політологічний аналіз основоположних аспектів концепту політики в китайському науковому дискурсі. Уперше доведено, що упровадження сумісної з деполітизацією державного управління ідеології неолібералізму забезпечило китайському партійно-політичному істеблішменту можливість використовувати інструментарій культивування колективістських стратегій у лібералізованому соціально-економічному середовищі. Сучасна політична палітра Китаю характеризується коливанням між західною та традиційною епістемологічними моделями розвитку. Теоретичні основи концепту політики в інтерпретації китайського наукового дискурсу повинні відповідати таким базовим вимогам: визначення політики мусить бути вичерпним; наукова теорія має визначати найбільш значимі ознаки політики і відрізняти політичні явища від неполітичних; природа політики повинна відображати основну сутність політичного явища, а не її основну форму.

Ключові слова: політична лібералізація, девелопменталізм, немарксистські течії, марксизм, державне управління, авторитаризм, функціоналізм, соціально-економічні відносини.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-154-163

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими завданнями. Утвердження Китаю в якості одного з провідних гравців у становленні сучасної моделі системи міжнародних відносин породжує досить жваві наукові дискусії щодо витоків та особливостей феномену китайської політики. Дослідженню специфіки китайського політичного устрою присвячено чимало публікацій, однак лише деякі з них ґрунтуються на методології дискурсивних досліджень і розкривають сам процес аналізу.

З моменту відновлення китайської політичної науки як академічної дисципліни в 1980 році теоретичний базис наукової думки почав активно використовувати надбання Заходу не лише в побудові нових методологічних підходів, але й в адаптації популярних теорій модернізації 80-х років, демократичного переходу 90-х років, а також теоретичних засад політичного менеджменту ХХІ століття. Саме завдяки академічному діалогу між Китаєм і Заходом політологічній дослідницькій спільноті Китаю вдалося сформулювати власні оригінальні теорії демократії та управління.

Феномен китайської політики є складним, сформованим його унікальною історичною траєкторією, централізованим управлінням і домінуванням КПК. Незважаючи на наявність елементів політичної трансформації, головна державна управлінська структура залишається авторитарною, з обмеженим простором для інакомислення чи альтернативних політичних проявів. Розуміння цієї системи вимагає застосування теоретично виваженого підходу, який повинен враховувати як історичне коріння, так сучасну практику розвитку.

Традиційний аналіз політичної лібералізації в Китаї зосереджується на процесах виборів чи інших аспектах демократизації. Однак вони не можуть пояснити той факт, що хоча Китай залишається авторитарним, він, тим не менш, чітко реагує на дедалі різноманітніші вимоги китайського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи основні аспекти китаїзованого феноменологічного марксизму, що сформувався внаслідок рецепції китайськими вченими ідей одного з найважливіших напрямів західної філософії XX ст., В. Кіктенко зазначає, що нині в КНР доволі велика кількість філософів критично використовують феноменологічні методи та поняття з метою подальшого розвитку марксистської теорії. Ідеї феноменологічного марксизму були не тільки досить повно осмислені китайськими філософами-марксистами, а й інкорпоровані в китаїзований марксизм (Кіктенко, 2023, с. 29).

Як зазначає О. Третяк, публічна сфера політики абсорбує ідеї та цінності сталого розвитку та надає їм всебічного поширення. Сталий розвиток пропонує політичні перспективи для невикривленої політичної комунікації на фундаментальному рівні (Третяк, 2023, с.80).

Одним з провідних напрямків сучасного політичного дискурсу КНР виступає теорія китайської винятковості (*zhongguo liwai lun*, 中国例外论). Винятковість Китаю проявляється насамперед, у вражаючих масштабах зростання міжнародного впливу країни, а також в успішному збереженні влади комуністичної партії та стабільністю політичної ситуації в країні (Cheng, 2022, с. 28).

Аналізуючи розвиток світових політичних процесів, М. Фесенко та І. Ощипок наголошують, що будь-яка сила адекватно оцінюється тільки з точки зору співвідношення з іншими силами. Умовою встановлення «розумного світового порядку» є зустрічна готовність усіх учасників сучасної системи міжнародних відносин. У цьому контексті чимало впливових учасників сучасної світової політики конструктивно використовують і розвивають ідею «розумної сили». КНР, як вважають деякі дослідники, має пріоритет у розробці і реалізації цієї ідеї в світополітичній практиці (Фесенко, 2024, с. 82).

Дослідження Цз.Чжан та І. Юй фокусується на гетерогенних дискурсивних репрезентаціях «китайської мрії» в ряді міжнародних ЗМІ в період з 2012 по 2022 рік. В результаті аналізу виявлено три основні дискурсивні стратегії (номінація, перспективізація та аргументація), на основі чого зроблено висновок, що китайська мрія є ситуативним дискурсом, а її репрезентації залежать від новинних інституцій та їхніх ідеологій, позицій і соціально-політичних систем, в яких вони базуються. Об'єктивна презентація медіа характеризується як досить фрагментарна, принаймні у випадку з медіатизованою китайською мрією в її політичному дискурсі (Zhang & Yu, 2024, с. 134).

Історичний контекст політичного розвитку в контексті правління китайських династій висвітлюється в праці Дж. Мокіра та Дж. Табелліні. Вони зазначають, що здатність підтримувати стабільність через єдність стала джерелом легітимності для династій, навіть якщо не всі з них змогли виконати цю умову (особливо Сун). Політична фрагментація, коли вона відбувалася, була нестабільною і тому неминуче мала супроводжуватися ще більшою централізацією. Стабільність і мир були нерозривно пов'язані з єдністю (Мокут & Tabellini, 2024, с. 348).

Метою статті є історико-політологічний аналіз основоположних аспектів концепту політики в китайському науковому дискурсі.

Методологія. Одним з найбільш результативних методологічних прийомів, який дозволяє розкрити сутність концепту політики в китайському науковому дискурсі є вивчення політичної історії цієї країни, оскільки майже вся історія Китаю пов'язана з

політикою, що демонструє винятково високий ступінь історичної спадкоємності. Методологія даного дослідження базується на аналізі історії політичної думки задля розуміння та наукового відображення дійсності. Поняття «концепт» стосовно політики використано для виділення об'єктів, а не ситуацій, подій чи дій, тобто в його основу покладено багатовимірність і дискретну цілісність смислу політики в певному культурному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна політична палітра Китаю характеризується коливанням між західною та традиційною епістемологічними моделями розвитку, що зумовлюється постійним пошуком життєздатної конкурентної стратегії суспільного розвитку. Так, після неоднозначного для китайського політикуму розвитку державних інституцій у XX столітті, політичний маятник почав рішуче коливатися в бік повернення до традиційних цінностей. Стиль державної політики дедалі більше визначається історичними цінностями та переконаннями. Разом з цим партійна еліта продемонструвала виняткову здатність до адаптації й упровадження ряду західних цінностей, інститутів і практик у процесі модернізації системи державного управління. Виключна зосередженість на необхідності упровадження сучасних індустріальних практик поєднала суспільні, економічні та політичні інституції, створивши принципово новий державний світогляд - девелопменталізм. В його основу було покладено чітко вивірене використання переваг від упровадження ринкових механізмів з одночасним збереженням вертикальної інтеграції та керівної ролі партійної влади. Використовуючи соціалістичні принципи, партійне керівництво держави зуміло запровадити модель експансії капіталу без капіталізму, панування ринкових відносин без превалювання фундаменталізму вільного ринку, а також філософію неолібералізму без товарного фетишизму. Упровадження сумісної з деполітизацією державного управління ідеології неолібералізму забезпечило можливість використання важливого інструментарію культивування колективістських стратегій у лібералізованому соціально-економічному середовищі. Поява внутрішньої суспільної напруженості, що може спричинятися суперечливістю цінностей урівноважується деклараціями широкої регіональної автономії та самоврядування. Сьогодні китайський уряд категорично не хоче сприймати фундаменталістські неоліберальні погляди на розвиток вільного ринку, незважаючи на той факт, що держава користується майже всіма привілеями ринкових відносин. Всупереч базовим неоліберальним принципам, Китай принципово відстоює провідну роль держави в розвитку «ринкового соціалізму».

На відміну від більшості інших азійських країн, китайські державні інституції володіють майже необмеженою владою над суспільством, оскільки в їх руках знаходяться всі важелі та джерела фінансування і управління. Більш того, держава на протязі всього свого історичного розвитку традиційно користувалася народною пошаною і моральним авторитетом (Сао, 2019, с. 436).

Як правило, марксистський та *функціоналістський* наукові напрямки суспільного розвитку в соціальній теорії суспільного розглядаються з точки зору протилежності їх базових установок. Так, якщо марксизм ґрунтується на конфліктній моделі суспільства з акцентом на класовій боротьбі, то функціоналістський підхід фокусується на інтегруючій ролі суспільства, в якому індивіди відіграють роль важливої складової інституцій, що формують консенсус з іншими інституціями. Феномен політики аналізувався протягом всієї історії розвитку китайських династій з різних точок зору та різних позицій, що зумовило досить різновекторні інтерпретації базового поняття. На сьогодні в якості панівних можна виділити два підходи до висвітлення різних політичних поглядів: немарксистський та марксистський.

Немарксистська течія в політиці має досить древні традиції, що пов'язані з конфуціанством і ґрунтується на його прагненні до моральних цінностей, серед яких: праведність, доброзичливість, пристойність, довіра та мудрість. У цьому зв'язку показовим є вислів Конфуція: «Урядувати - значить виправляти, якщо ви управляєте правильно, то хто має бути неправильним і виправляти?» (Hu, 2002, с. 131). У руслі сформованих традицій влади конфуціанство, яке набуло статусу офіційної ідеології ще в часи правління імператора У-ді (武帝), мало вирішальний вплив на формування основ політичного менталітету китайців (Gallagher, 2024, с. 118). Прихильники підходу стверджують, що політика і мораль повинні складати основу діяльності будь-якого політичного діяча – самовиховання, сімейні стосунки, управління державою і прагнення до миру формують єдність внутрішньої і зовнішньої логіки. Розуміння політики з точки зору моралі та загальнолюдських цінностей підкреслює цілісність суспільно-політичного життя, вказує на очікування та гуманістичні вимоги людей до політики, показує масштабність мети суспільно-політичного життя, відображає моральні стандарти членів суспільства щодо політичного життя та діяльності в конкретний історичний період. Оскільки наведені погляди, по суті, містять суспільні вимоги до політичного життя поза межами реальності, їх часто вважають ідеалістичною політичною течією. Разом з цим, даний погляд на моральність політики має власні слабкі сторони: він аналізує політику з точки зору філософського дискурсу, а не соціальної реальності, пояснює її лише з точки зору «належного», що робить її «містичною і дискурсивною» (Erman & Möller, 2015, с. 221), замість того, щоб відображати соціальне і політичне життя в реалістичному ключі. Водночас її прихильники трактують політику лише на рівні абстрактних соціальних та етичних цінностей, не розкриваючи глибоко сутнісного соціального змісту, який визначається політичними цінностями.

На відміну від ідеалістів, легалісти вважали, що основним змістом китайської політики повинні стати закон і сила, що виражалися в здобутті, утриманні і розширенні політичної влади. Так, Хан Фей, який вважається засновником цього вчення, наголошував, що політика - це вміння використовувати владу, тобто метою політики є лише набуття і утримання влади, а її основним засобом є маніпулювання владою (Han, 1959).

Зведення політики до влади чи до діяльності, орієнтованої на владу, до певної міри зачіпає основний зміст концепту, водночас пояснюючи політику з точки зору її реальності. Разом з цим, наведений аналіз політики лише як похідної від сили ігнорує суспільні цінності та мораль і тому не дає відповіді на їх роль в політичній діяльності, а значить не може чітко описати соціальну мету та цілі політичного розвитку. У той же час, концепція політики сили, хоча й дає ґрунтовне пояснення основного змісту політики, вона акцентується лише на значенні політики в сенсі влади.

Сан Ят-сен, який вважається ідеологом китайської демократичної революції, визначив політику як інструмент управління державними справами: «Цілком очевидно, що з двох ієрогліфів, які означають політику, один відноситься до суспільних справ, інший – до управління» (Schiffrin, 2023, с. 73). Таке визначення сутності політики виходить з того, що основним об'єктом політичної діяльності виступають соціальні цінності (матеріальні та духовні), а змістом і способом - прийняття рішень щодо їх розподілу, причому владного, легального і примусового. Тому цей підхід вказує на зміст і способи реалізації політичного життя, але не розкриває глибинної мотивації владного розподілу суспільних цінностей, до того ж він обмежує політичну діяльність лише розподільчими відносинами.

Послідовники теократичного підходу вважали, що політика є проявом екстерналізації надприродної, надсоціальної сили. Так, за часів правління китайських

династій Цінь та Чжоу переважала ідея «божественного права царів» (наприклад, у «Книзі пісень» зазначається, що Цар Вень високий, світлий на небі править світом з Божої благодаті) (Goodman, 2006, с. 83). За часів династії Хань Донг Чжун висунув теорію «єдності неба і людини» та «взаємодії між небом і людством», стверджуючи, що «Син Неба отримує владу Неба; земля під Небом отримує владу сина Неба» (Elvin, 1985, с. 167). Виходячи з наведених постулатів, правитель фактично, втілює Бога через «абсолютний дух», що виражає сутність політики як надсоціальної, надприродної сили. Можна припустити, що такий підхід носить характер об'єктивного ідеалізму. У сучасному світі він все ще має багато відданих послідовників і залишається досить популярним у країнах, де релігія виступає духовною основою державного управління.

Політика Китаю, безсумнівно є яскравим виразом марксистської ідеології. З точки зору китайських політологів, що знайшла вираз в офіційному виданні «Енциклопедії Китаю: політична наука» («Encyclopedia of China: Political Science»), політична наука в країні розвивається за такими основними напрямками: політична теорія; китайська політика; порівняльна політика; державна політика; державне управління; міжнародна політика; методологія політичної науки. В системі базових навчальних дисциплін політичної науки у провідних вищих навчальних закладах КНР найбільш розповсюдженим є поділ на: політичну теорію, китайську політику, порівняльну політику та міжнародну політику, які визначають основний зміст політики Китаю. Розглянемо їх більш детально:

- політична теорія, включає в себе переважно класичні політичні праці теоретиків марксистського напрямку, а також теорії політичного розвитку та політичної влади, політичну філософію, політичну економію, політичну психологію, політичну соціологію, екологічну політику, а також історію та сучасну політичну думку Китаю, історію та сучасну зарубіжну політичну думку Заходу;

- китайська політика включає в себе політичну історію Китаю, політичні інститути КНР, сучасну систему державного управління КНР, партійно-державну політику КНР, особливості політичної системи соціалізму з китайською специфікою, адміністративну систему управління КНР, взаємозв'язки між демократією та розвитком КНР;

- порівняльна політика вивчає наукові методи, порівняльну політичну філософію, систему публічної політики, порівняльний аналіз політичного процесу та політичної поведінки, регіональні та національні політичні дослідження, порівняльні дослідження політичної економії, порівняльні дослідження китайської та західної політичної культури;

- міжнародна політика включає дослідження методології міжнародної політики, а також міжнародне право, міжнародні стратегічні дослідження, дипломатію, регіональну та національну політику, політичні партії у світі, міжнародні відносини, зовнішню політику КНР. Важливим напрямком виступають міждисциплінарні дисципліни: глобальна політична економія та міжнародна екологічна політика.

В історичному процесі китайської суспільної практики також досить широко представлені класики марксизму, які в рамках діалектичного та історичного матеріалізму розглядали сутність політики. До них можна віднести наступні:

- політика як соціальні відносини в суспільстві. Так згідно з вченням марксизму, людське суспільство є нічим іншим, як сукупністю людських відносин. У суспільному житті соціальні відносини людей включають економічні, політичні, культурні, етнічні, расові та інші складні соціальні зв'язки. Політичні відносини є лише одним з видів цих соціальних відносин, оскільки вони є такими ж природно соціальними і суспільними, як і всі інші відносини, в яких вони беруть участь (Marx & Engels, 2009);

- політика як концентроване вираження економічних відносин. Як специфічні суспільні відносини, політика є концентрованим втіленням економіки. Згідно з базовою методологією марксистського аналізу суспільних явищ, економіка - це відносини, до яких такі: власності на засоби виробництва; панування і підпорядкування в процесі виробництва; розподілу результатів виробництва. Вважається, що становлення і реальне функціонування політичних відносин у своїй основі визначаються особливостями економічного розвитку. При цьому владна політика втілює і відображає фундаментальні принципи економічних відносин шляхом централізації діяльності навколо певної державної інституції. У класовому суспільстві всі соціально-економічні відносини репрезентуються певними соціальними групами і тому саме класові відносини є домінуючими у політичному розвитку. Оскільки протягом соціалістичного періоду розвитку КНР робітничий клас, селянство та інтелігенція формують всі економічні відносини, то це означає, що політика також відображає інтереси цих класів (Marx & Engels, 1995).

На початку реформ і проголошення політики відкритості Ден Сяопіном було значно посилено акцентуацію на необхідності економічного зростання. Розвиваючи цю генеральну лінію, Сі Цзіньпін наголошував на превалюванні народних інтересів, вказуючи, що «інтереси народу є фундаментальною політичною позицією Комуністичної партії Китаю. Вони виступають важливим символом, який відрізняє марксистські політичні партії від інших політичних партій» (Xi Jinping, 2017, с. 40). При цьому держава і державна влада за своїм змістом є продуктом класових протиріч, вона слугує джерелом антагонізму між класовими структурами суспільства, але в соціалістичному суспільстві як держава, так і державна влада є публічною владою робітничого класу і трудового народу. Тому вважається, що первинною і фундаментальною проблемою політики є питання розподілу державної влади, яка фактично зводиться до проблеми механізмів публічного управління. Звідси слідує, що фундаментальним питанням політики є лише питання особливостей функціонування політичної влади.

Отже, згідно з фундаментальними політичними теоріями китайського наукового дискурсу та загальними вимогами до наукового визначення базових понять, теоретичні основи концепту політики повинні відповідати таким трьом необхідним умовам:

- по-перше, визначення політики мусить мати характер вичерпності, оскільки остання є наріжною умовою категоризації загальних характеристик конкретного об'єкта. Стосовно концепту політики, то вона повинна не лише узагальнювати зміст ціннісних орієнтацій, але й узагальнювати зміст фактичного рівня політичних відносин;

- по-друге, - це визначеність категорії «політика» - наукова теорія повинна визначати найбільш значимі ознаки політики і відрізняти політичні явища від неполітичних. З іншого боку, вона повинна давати широкі можливості щодо виділення специфічних характеристик політики в проміжках між певними історичними періодами;

По-третє – це природа політики, що має відображати основну сутність політичного явища, а не її основну форму, спосіб діяльності, системну форму чи зміст процесу того чи іншого політичного явища.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Політичний розвиток сучасного Китаю дещо не узгоджується з панівними на сьогодні науковими течіями в західній політології. Теоретичні рамки політологічного аналізу, що опирається на так звану «гіпотезу раціональної людини», виявилися недостатніми з точки зору формування прогнозних оцінок майбутнього політичного розвитку Китаю. Разом з цим, застосування інструментарію дослідження, яким володіє історична політологія може вирішити не лише проблеми епістемології та методології розкриття сутності предмета,

але й онтологічний елемент політичних процесів, що відбуваються в КНР. У цьому контексті, сучасна китайська політика вважається природним генетичним продовженням китайської цивілізації, а також безперервним і єдиним процесом розвитку, що охоплює період з моменту утворення Китайської Народної Республіки. Історична політологія, яка вважається спеціальним дослідницьким підходом до розвитку сучасної китайської політики, істотно додає цій дисципліні додаткової цінності та значення.

Наведені напрямки в концептуалізації політики в китайському науковому дискурсі тяжіють до її трактування в якості ментальної спадкоємниці давньокитайської бюрократії та збереження традиції жорсткого політичного авторитаризму, що зміцнювалася протягом тисячоліть розвитку китайської цивілізації. Підтвердженням може слугувати вислів Ден Сяопіна, який зазначав, що старий Китай залишив у спадок сучасному суспільству набагато більше традицій феодальної деспотії, ніж традицій демократії та законності (Whyte, 1993, с. 517). Сучасний Китай можна представити у вигляді державницького, етнічного та ментального моноліту, що традиційно володіє потужним асиміляційним потенціалом з чітко визначеним політичним виміром.

Основними обмеженнями дослідження концептуалізації китайської політики є закритість політичної системи, майже всі важливі політичні рішення приймаються в закритому режимі. Не меншою проблемою залишається той факт, що більшість результатів наукових політологічних досліджень перед публікацією проходять через жорстку процедуру цензури. Внаслідок цього, більшість фахових джерел інформації можуть носити односторонній, тенденційний характер.

За динамічних умов зміни китайського політичного ландшафту особливу увагу слід приділити розробленню окремих теоретичних і методологічних проблем, пов'язаних із впливом посилення політичної централізації на розвиток державних інститутів, а також дослідження механізмів стійкості авторитарного режиму в умовах глобалізації політичних процесів.

Бібліографічний список

- Кіктенко, В., 2023. Китаїзований феноменологічний марксизм: рецепція західних ідей та пошук власних теоретичних підходів, *Китаєзнавчі дослідження*, (3), pp. 21–33. DOI: 10.51198/chinesest2023.03.021.
- Третьяк, О., 2023. Сталий розвиток як концепт сучасних політичних комунікацій: відображення в публічній сфері політики, *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, (№ 15(2)), pp. 74–81. DOI:10.15421/352345 .
- Фесенко, М., 2024. Актуальні дослідження суспільних наук. В: *Стратегія «розумної сили» у світових політичних процесах*. Умань: Візаві, pp. 80–84.
- Cao, Q., 2019. Discursive construction of national and political identities in China, In: *The Routledge Handbook of Chinese Discourse Analysis*. Oxon, New York: Routledge, pp. 431–443.
- Cheng, Y. 2022. Introduction: Research Review and Questions Raised, *Nonscientific. Traditional Maps of China*, pp. 1–35.
- Elvin, M., 1985. Between the earth and heaven: Conceptions of the self in China. *The category of the person: Anthropology, philosophy, history*, pp. 156–189.
- Erman, E. and Möller, N., 2015. Political legitimacy in the real normative world: The priority of morality and the autonomy of the political, *British Journal of Political Science*, 45(1), pp. 215–233. DOI: 10.1017/S0007123413000148.
- Gallagher, M., 2024. Democracy with Chinese Characteristics: Historical and Political Transformations, *East Asian Policy*, 16(02), pp. 110–134.

- Goodman, H., 2006. A History of Court Lyrics in China during Wei-Chin Times, *Asia Major*, pp. 57–109. Available at: <<https://www.jstor.org/stable/41649914>>.
- Han, Fei, 1959. *The Complete Works of Han Fei Zi:... a Classic of Chinese Political Science*. Vol. 25. A. Probsthian.
- Hu, X., 2002. *The methodology of confucius philosophy in the analects*. California Institute of Integral Studies.
- Marx, K. & Engels, F., 2009. *Collected Works of Marx and Engels*. Beijing: People's Publishing House. 520 p.
- Mokyr, J. and Tabellini, G., 2024. Social organizations and political institutions: why China and Europe diverged, *Economica*, (91(362)), pp. 347–382. DOI: 10.1111/ecca.12508.
- Schiffrin, H., 2023. *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*. Univ of California press.
- Marx, K. & Engels, F., 1995. *Selected Works*. Beijing : People's Publishing House.
- Whyte, M., 1993. Deng Xiaoping: The Social Reformer. *The China Quarterly*, 135, pp. 515-535. doi.org/10.1017/S0305741000013898.
- Xi, J.P., 2017. *Xi Jinping: The Governance of China*. Vol. 2. Beijing: Foreign Language Press.
- Zhang, J. and Yu, Y., 2024. Heterogeneous discursive representations of the Chinese Dream in international media: a corpus-assisted critical discourse analysis, *Media Asia*, 51(1), pp. 121–141. DOI: 10.1080/01296612.2023.2243051.

References

- Cao, Q., 2019. Discursive construction of national and political identities in China, In: *The Routledge Handbook of Chinese Discourse Analysis*. Oxon, New York: Routledge, pp. 431–443.
- Cheng, Y. 2022. Introduction: Research Review and Questions Raised, *Nonscientific. Traditional Maps of China*, pp. 1–35.
- Elvin, M., 1985. Between the earth and heaven: Conceptions of the self in China. *The category of the person: Anthropology, philosophy, history*, pp. 156–189.
- Erman, E. and Möller, N., 2015. Political legitimacy in the real normative world: The priority of morality and the autonomy of the political, *British Journal of Political Science*, 45(1), pp. 215–233. DOI: 10.1017/S0007123413000148.
- Fesenko, M. and Oshchipok, I. 2024. Aktualni doslidzhennia suspilnykh nauk, In: *Stratehiia «rozumnoi syly» u svitovykh politychnykh protsesakh*. [The strategy of "smart power" in world political processes. Actual studies of social sciences: materials of the X All-Ukrainian scientific conference]. Uman: Vizavi, pp. 80-84 (in Ukrainian).
- Gallagher, M., 2024. Democracy with Chinese Characteristics: Historical and Political Transformations, *East Asian Policy*, 16(02), pp. 110–134.
- Goodman, H., 2006. A History of Court Lyrics in China during Wei-Chin Times, *Asia Major*, pp. 57–109. Available at: <<https://www.jstor.org/stable/41649914>>.
- Han, Fei, 1959. *The Complete Works of Han Fei Zi:... a Classic of Chinese Political Science*. Vol. 25. A. Probsthian.
- Hu, X., 2002. *The methodology of confucius philosophy in the analects*. California Institute of Integral Studies.
- Kiktenko, V. 2023. Kytaizovanyi fenomenologichni marksyzm: retseptsiiia zakhidnykh idei ta poshuk vlasnykh teoretychnykh pidkhodiv [Chineseised Phenomenological Marxism: Reception of Western Ideas and the Search for Own Theoretical Approaches]. *Kytaieznavchi doslidzhennia*, (3), pp. 21-33 (in Ukrainian).
- Marx, K. & Engels, F., 1995. *Selected Works*. Beijing : People's Publishing House.

- Marx, K. & Engels, F., 2009. *Collected Works of Marx and Engels*. Beijing: People's Publishing House. 520 p.
- Mokyr, J. and Tabellini, G., 2024. Social organizations and political institutions: why China and Europe diverged, *Economica*, (91(362)), pp. 347–382. DOI: 10.1111/ecca.12508.
- Schiffrrin, H., 2023. *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*. Univ of California press.
- Tretiak, O. 2023. Stalyi rozvytok yak kontsept suchasnykh politychnykh komunikatsii: vidobrazhennia v publichnii sferi polityky. [Sustainable development as a concept of modern political communications: reflection in the public sphere of politics]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 15(2), pp.74-81 (in Ukrainian).
- Whyte, M., 1993. Deng Xiaoping: The Social Reformer. *The China Quarterly*, 135, pp. 515-535. doi.org/10.1017/S0305741000013898.
- Xi, J.P., 2017. *Xi Jinping: The Governance of China*. Vol. 2. Beijing: Foreign Language Press.
- Zhang, J. and Yu, Y., 2024. Heterogeneous discursive representations of the Chinese Dream in international media: a corpus-assisted critical discourse analysis, *Media Asia*, 51(1), pp. 121–141. DOI: 10.1080/01296612.2023.2243051.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2024 р.

D. Usov

THE CONCEPT OF POLITICS IN CHINESE SCIENTIFIC DISCOURSE

Purpose. The main purpose of this study is to analyze the historical and political science aspects of the concept of politics in Chinese scientific discourse.

Results. The modern political palette of China is characterized by oscillations between Western and traditional epistemological models of development, which is due to the constant search for a viable competitive strategy of social development.

Understanding politics from the perspective of morality and universal values emphasizes the integrity of socio-political life, and also expresses expectations from politics, shows the scale of the goal of socio-political life, and reflects the moral standards of society members during a particular historical period. The concept of the politics of power as one of the key areas of non-Marxist theory emphasizes the meaning of politics in the sense of power, which to some extent affects the main content of the concept, highlighting the scientific phenomenon of politics in terms of its reality. At the same time, the study of politics as a derivative of power ignores social and moral values and does not reflect their role in political activity, and thus does not allow for a clear formulation of the social goal and objectives of political development.

It is advisable to characterize China's modern politics as a specific manifestation of Marxist ideology. The theoretical foundations of the concept of politics in the interpretation of Chinese scientific discourse must meet the following basic requirements: the definition of politics must be comprehensive, since the latter is the cornerstone of categorization of the general characteristics of a particular object; the definition of the category "politics" - scientific theory must identify the most significant features of politics and distinguish political phenomena from non-political ones; the nature of politics must reflect the basic essence of the political phenomenon, not its basic form.

Scientific novelty. For the first time, the author proves that the introduction of the ideology of neoliberalism compatible with the depoliticization of public administration has provided the Chinese party-political establishment with the opportunity to use the tools for

cultivating collectivist strategies in a liberalized socio-economic environment. At the same time, possible social tensions that may be caused by conflicting values are balanced by declarations of broad regional autonomy and self-government.

Practical value. *The use of methodological tools available to historical political science provides additional practical opportunities to highlight not only the epistemology and internal relations of the study of the concept of politics, but also to explore its ontological aspect.*

Key words: *political liberalization, developmentalism, non-marxist trends, marxism, public administration, authoritarianism, functionalism, socio-economic relations.*

УДК 327(477+6)

Н. М. Хома
Д. В. Панова

ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ: ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ

У статті досліджуються чинники, які впливають на співпрацю України з державами Африки. Їх вивчення зумовлене важливістю оцінки перешкод, які впливають на глобальну підтримку нашої держави у боротьбі зі зовнішньою агресією Росії та її союзників. Хоч Україна з огляду на безпекові виклики намагається прискорено розвивати співпрацю з державами Глобального Півдня, однак взаємини з багатьма з них, зокрема й державами Африки, залишаються ситуативними та несистемними. Процеси зближення з державами Африки сповільнюються через низку причин, на які важливо реагувати. Метою дослідження визначено систематизацію чинників, які впливають на активізацію взаємин України з державами Африки. Завданнями визначено: 1) визначити внутрішні чинники, які сповільнюють активізацію співпраці України з державами Африки; 2) з'ясувати зовнішні чинники, які впливають на конструктивний розвиток взаємин України з державами Африки.

Ключові слова: держави Африки, Глобальний Південь, африканський вектор зовнішньої політики України, геополітика, російська війна в Україні.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-164-175

Після початку повномасштабного вторгнення Росії для України актуалізувалося завдання розбудови відносин з якнайширшим колом держав, щоб заручитися їх підтримкою у боротьбі зі зовнішньою агресією. Попри встановлені дипломатичні відносини з державами Глобального Півдня, взаємини з ними були ситуативні, несистемні; ні одна, ні інша сторони не докладали належних зусиль, аби вони розвивалися у конструктивному річищі. Увага України тривалий час була сконцентрована на співпраці з іншими акторами міжнародної політики. Відтак хоч останніми роками Україна й активізувала африканський вектор зовнішньої політики, однак процеси зближення з державами Африки відбуваються непросто, наштовхуються на певні виклики та не завжди отримують очікуване продовження від африканських держав. Потреба з'ясування кола проблем, які сповільнюють африканський вектор зовнішньої політики України визначає **актуальність** теми дослідження. **Метою** дослідження визначено систематизацію чинників, які впливають на активізацію взаємин України з державами африканського континенту. Поставлено **завдання**: 1) визначити внутрішні чинники, які сповільнюють активізацію співпраці України з державами Африки; 2) з'ясувати, які зовнішні чинники впливають на поступ взаємин України та держав Африки.

Відзначимо не лише недостатню розробку науковцями теми взаємин між Україною та державами Африки в умовах нинішніх геополітичних викликів, а й зорієнтованість нечисельних проведених досліджень передусім на руйнівні економічні наслідки російсько-української війни для держав Африки: зростання цін на продовольство, ріст інфляції, дефіцит окремих товарів (добрива, олія і т. ін.) (Manboah-Rockson, Adjuik & Dawda, 2024), сповільнення досягнення цілей сталого розвитку (Mhlanga & Ndhlovu, 2024). При вивченні впливу російської агресії щодо України для

держав Африки в частині безпекового виміру увага передусім звернена на продовольчу безпеку (Lopes, 2022; Neji, Obaji-Akpet, Out et al., 2024). Помітно, що економічний, гуманітарний аспекти проблематики витісняють вивчення проблеми з позицій геополітики, цінностей тощо, а у низці публікацій автори позиціюють російсько-українську війну як «конфлікт».

Попри позитивну динаміку в активізації трьох останніх років співпраці України з низкою держав Африки, у цих взаєминах не лише зберігається низка проблем, а й проявляються нові гострі моменти, найчастіше зумовлені втручанням третіх сторін. Причинами нинішньої нестійкості позицій України в Африці зазвичай називають: географічну та культурну віддаленість Африки від України; відсутність історичної тяглості; багаторічне нехтування українськими урядами розвитком взаємин з державами континенту; пасивне споглядання українською владою за процесами розширення Росією свого впливу в Африці (Dobrescu, 2023). Справді, у своєму намаганні розвинути взаємини з державами Глобальної Півночі Україна недооцінила важливість союзників в межах Глобального Півдня. Не велася проактивна політика ні в Африці, ні Латинській Америці, ні на Близькому Сході і т. ін.

Відтак проблеми в українсько-африканських міждержавних взаємодіях умовно поділимо на дві групи. До *першої* групи належать проблеми, джерелом яких є діяльність/бездіяльність України на африканському континенті. Розв'язання цих проблем узалежене більшою мірою від корегування зовнішньої політики України та прийняття відповідних рішень, що будуть ефективними у нинішніх умовах дво- та багатосторонньої взаємодії з державами континенту. До *другої* групи належать проблеми, зумовлені сприйняттям України африканськими політичними елітами та суспільствами, сформованим образом нашої держави у державах Африки, а також впливом зовнішніх геополітичних гравців.

Спершу розглянемо проблеми, причиною яких є діяльність/бездіяльність України. Ключовою проблемою, яка наразі перешкоджає отриманню активної підтримки африканськими державами позицій України є відсутність досвіду співпраці між Україною та 54-ма африканськими державами. Ця проблема торкається всіх галузей та аспектів співпраці: політичної, дипломатичної, економічної, культурної, соціальної, сфери міжособистісних контактів тощо. Для побудови довіри та партнерських відносин потрібен час, упродовж якого ці зв'язки міцніють, формуються взаємоузалеженості та взаємозацікавленості.

На політичному рівні ця проблема проявляється у відсутності стійких традицій особистих контактів на високому рівні між елітами України та африканських держав. Це є деякою перешкодою у процесі схилення Україною держав континенту до підтримки Української формули миру, залученості у Глобальних самітах миру і под. Порівняно з Росією, Україна займає значно нижчі позиції у систематичності та результативності співпраці з державами континенту.

До прикладу, на першому Глобальному саміті миру (червень 2024 р.) були представники різних рівнів лише 14 з 54 держав Африки: а) на рівні президентів держав або глав урядів – Бенін, Гана, Кабо-Верде, Кенія, Кот-д'Івуар, Лівія, Сомалі; б) на рівні міністрів – Гамбія, Коморські острови, Ліберія, Мавританія, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі; в) на рівні посла – ПАР. Очевидно, що не лише відсутність стійкого досвіду співпраці, налагоджених контактів між Україною та державами Африки вплинули на низьку залученість держав африканського континенту до миробудівничої ініціативи України. Однак це теж є негативним чинником для розвитку двосторонньої співпраці України з державами Африки.

На дипломатичному рівні проблема відсутності тягlosti українсько-африканських взаємодій проявляється у ще слабкому (попри досягнення останніх років) дипломатичному представництві України в державах Африки та африканських держав – в Україні. За два роки активної зовнішньополітичної роботи на африканському напрямку, Україна відкрила 7 нових посольств (Ботсвана, Гана, ДР Конго, Кот-д'Івуар, Мавританія, Мозамбік та Руанда); заплановане відкриття нових посольств у Камеруні, Судані та Танзанії. Якщо плани будуть реалізовані, то українських дипломатичних представництв на континенті стане вдвічі більше (20), ніж було до 2022 р. (10). Це мало б посприяти швидшим, більш системним діалогам з африканськими державами та їх спільнотами, налагодженню двосторонньої співпраці у ключових сферах інтересів, а відтак – накопиченню того соціального капіталу, який важливий для підтримки на геополітичному рівні.

Це ефективно вдасться реалізувати лише повністю укомплектувавши закордонні дипломатичні представництва України в Африці. Натомість відкритим залишається питання достатньої кількості доступних людських та фінансових ресурсів для втілення задекларованих Україною намірів на території Африки в умовах російсько-української війни. Відкриття посольств у низці держав континенту потребує бюджетного фінансування. Крім того, якісне функціонування нових дипломатичних установ узалежене від персоналу, на підбір якого також потрібен часовий та матеріальний ресурс, хоч МЗС України й демонструє останніми роками кадрову відкритість дипломатичної служби, відкриває нові можливості для молоді. Наразі присутня кадрова проблема, зумовлена потребою у вузьких фахівцях, які орієнтуються в особливостях тої чи іншої держави Африки, володіють місцевими мовами, важливими для кращої комунікації і т. ін. Ці проблеми накладаються на нестабільність ситуації в Україні в умовах війни, коли дії ворога можуть зруйнувати ті чи інші плани України.

Якщо ситуація з українським представництвом на території континенту змінюється на краще, то держави Африки наразі не відкривають нові дипломатичні установи в Україні. З відродженням африканського вектора зовнішньої політики України, жодна держава Африки, яка до цього не мала дипломатичного представництва в Україні, не виявила бажання його відкрити. Це ускладнює подальші діалоги між державами, бо значна частина посольств африканських держав у Російській Федерації досі мають Україну в зоні своєї відповідальності, наприклад, Ангола, Габон, Гана, ДР Конго, Мадагаскар та ін. Наразі в Україні діють лише 5 посольств держав Африки: Алжиру, Єгипту, ПАР, Лівії та Нігерії. До початку повномасштабного російського вторгнення функціонувало Посольство Королівства Марокко в Україні, але воно призупинило діяльність; попри декларований ще у травні 2023 р. намір відновити роботу, це не зроблено (станом на кінець 2024 р.).

Навряд чи є якась одна причина низького рівня дипломатичного представництва держав Африки в Україні. На нашу думку, комплекс чинників впливає на відсутність динаміки у цьому напрямку. По-перше, причина може полягати у тому, що держави Африки, які постійно закликають до дипломатичних перемовин між Україною та Росією, справді вірять, що цей шлях буде ефективним. Відтак вони не поспішають із відкриттям дипломатичних представництв в Україні, на які доведеться витратити додаткові ресурси, а сподіваються, що одного представництва у Москві буде достатньо для комунікації. По-друге, наразі від зв'язків з Росією чимало держав Африки об'єктивно отримують все ж більше преференцій, ніж від співпраці з Україною. Зокрема, у сфері економіки та торгівлі, промисловості, безпеки та оборони і т. ін.

Події 2024 р. на території Малі стали певним випробуванням у процесі налагодження взаємин між Україною та державами африканського континенту. Попри

заперечення українського уряду своєї участі у допомозі повстанцям-туарегам, уряд Малі, а опісля і Нігер (як союзник Малі) розірвали дипломатичні відносини з Україною. Це може певною мірою позначитися на національних зусиллях зі здобуття підтримки держав континенту у російсько-українському протистоянні. Крім того, деякі африканські держави побачили у діях України початок гібридної війни України проти Росії на території Африки та побоюються згубних для себе наслідків. Для еліт та спільнот багатьох африканських країн сучасні процеси асоціюються з подіями часів холодної війни та шкодою, яку завдало їх континенту суперництво між СРСР та США.

Жодна держава Африки не ввела санкцій проти Росії через вторгнення в Україну. Хоч Україна пропонує будувати рівні та партнерські відносини з державами Африки, її цивілізаційний європейський вибір не завжди позитивно сприймається політичними елітами африканських держав. При цьому Україна декларує готовність ділитися технологіями у сфері безпеки (передусім – повітряні та морські дрони, кіберзахист), цифровізації державного управління, технологіями та досвідом протидії дезінформації, опору найманцям приватних військових компаній і т. д.

Серйозною проблемою у налагодженні українсько-африканських взаємодій у низці сфер є відсутність якісної комунікації між сторонами попри ухвалену Комунікаційну стратегію Україна – держави Африки. Інформаційний вакуум заповнюється хибними уявленнями та стереотипами, які гальмують взаємодію України з африканськими державами. Це шкодить поступу і політичній, і бізнес-співпраці між Україною та державами Африки.

Низку проблем у комунікації на всіх рівнях між Україною та державами Африки було б значно легше розв'язати за наявності українських інформаційних каналів та засобів міжнародного мовлення на території африканського континенту. Відсутність українських медіаресурсів, які б поширювали правдиву інформацію про Україну для африканських суспільств створює додаткову перепону на шляху результативного налагодження міждержавних відносин. Інформація про справжній стан справ в Україні почала проникати в інформаційне поле африканського континенту завдяки матеріалам місцевих журналістів, які відвідували Україну, зокрема деокуповані території, зустрічалися з представниками влади та постраждалими від російських злочинів. Проте масштаби російської медіаактивності з продукування новин та інших інформаційних матеріалів перебивають позитивний вплив поодиноких публікацій з проукраїнським поглядом на події.

Відтак, щоб сприяти формуванню позитивного ставлення жителів африканських держав до України та налагодженню конструктивного міждержавного діалогу, Україна має подбати про відкриття власних інформаційних служб або в інший спосіб розширити українську медіаприсутність у державах Африки. Це видається надскладним завданням з огляду на можливості фінансування Україною іномовлення закордоном. Фінансування такого мовлення почало скорочуватися ще від середини 1990-х років. Йдеться про Всесвітню службу радіомовлення України, Державну телерадіокомпанію «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення», супутниковий канал Національної телекомпанії України «Перший Ukraine», інформаційне агентство «Укрінформ» та ін. Незначна кількість іномовних редакцій, недостатня присутність у хвильовому діапазоні і т. ін. стали причинами того, що Україна не мала і не має нині можливостей для практичного впливу на африканську аудиторію.

У межах другої групи проблем, що здатні негативно вплинути на динаміку розвитку українсько-африканських відносин виділимо, по-перше, різницю у політичних режимах та цінностях між державами. Відповідно до щорічного Індексу демократії (Economist Intelligence Unit), більшість держав Африки є гібридними (на межі між

демократією та неоавторитаризмом) або неоавторитарними (Democracy index, 2023). За останні п'ять років наявне зниження якості демократії у багатьох державах Африки. Становленню демократій на континенті не сприяє зростання насильства, як-от в Буркіна-Фасо, ДР Конго, Малі, Мозамбіку, Нігері, Судані та ін. Неодноразово останніми роками ставалися державні перевороти, наприклад, 2022 р. – у Буркіна-Фасо, 2023 р. – Нігері, Габоні і т. ін.

Взаєморозумінню України та держав Африки у важливих стратегічних питаннях не сприяє також наратив про проксі-війну Заходу проти Росії, присутній у керівних колах окремих держав Африки. Для таких урядів війна в Україні є нічим іншим, як результатом боротьби між Заходом і Росією за сфери впливу. Згадуючи про історичну неприязнь держав континенту до західних режимів, їхню відданість цінностям Руху неприєднання, розчарування через нерівний доступ до вакцини, масок, апаратів штучної вентиляції легень під час пандемії коронавірусу і т. ін., очевидним виглядає той факт, що ще значна кількість держав Африки розглядають російську агресію в Україні як проблему, породжену колективним Заходом. У кожній новій проблемі держави Африки відчують себе уразливими через недостатню солідарність (Lopes, 2022, р. 21). У цьому контексті ці держави хвилює передусім захист власних національних інтересів та послаблення впливу зовнішніх проблем на внутрішньодержавну стабільність, добробут населення, можливість отримання тої чи іншої допомоги. Підтримка українських мирних ініціатив, засудження російської агресії за таких умов не будуть актуальними для багатьох держав Африки. Відтак це не закладатиме міцне підґрунтя для побудови стійких партнерств з африканськими державами у майбутньому.

На перешкоді активному розвитку взаємин України з державами Африки можуть стати позиції політичної еліти держав континенту щодо обсягу допомоги, наданої Україні західними партнерами за час повномасштабної війни. До 2022 р. ЄС виділяв державам Африки доволі значне фінансування на підтримку мирних та гуманітарних ініціатив. Однак від 2022 р. основна частина бюджету Європейського фонду миру (EPF) спрямовується на підтримку України; лише невелика частка фінансування була виділена державам Африки (The European Peace Facility, 2023).

Відтак підтримка ЄС змістилася з африканського континенту на Схід Європи, що є чинником незадоволення еліт африканських держав. Навіть ті з них, хто підтримує Україну, звертають увагу, що багато африканців відчують, як їх проблеми (безпека, економіка, охорона здоров'я та ін.) тепер ігноруються. У зміні масштабів підтримки лідери держав Африки вбачають політику подвійних стандартів, меншовартісне сприйняття західними партнерами, ігнорування міжнародного принципу рівності всіх держав та народів. Додатково це посилюється через відмінності у ставленні до біженців з держав Африки, Близького Сходу та українських біженців на території ЄС від початку повномасштабної війни в Україні (Mickelsson, 2024, р. 8).

Перейдемо до аналізу зовнішніх чинників впливу на перспективи розвитку взаємин України з державами Африки. Оскільки в сучасних міжнародних відносинах панує глибока взаємозалежність суб'єктів та їх взаємодій, природно, що динаміка та характер українсько-африканських взаємин зазнають впливу інших гравців та процесів глобального та регіонального масштабів. Серед акторів, які впливають на зближення між Україною та державами Африки, є передусім Росія, меншою мірою – Китай, США, держави ЄС. Залежно від характеру відносин, які ці держави мають з Україною та африканськими державами, їх політика також позначається на ефективності українських ініціатив на африканському континенті.

Зауважимо, що визначити, як інші суб'єкти міжнародної політики впливають на взаємини України з державами Африки складно без проведення окремого масштабного

дослідження. На континенті розташовано понад п'ять десятків держав з різними режимами, національними інтересами і т. ін. Кожна з них мотивована/демотивована до співпраці з Україною різними наборами політичних імперативів, національних інтересів.

Загалом держави Африки з обережністю підходять до підтримки тих ініціатив, які пропонують держави колективного Заходу та їх партнери. Вони дуже прискіпливо розглядають співробітництво зі США, Великою Британією, державами ЄС та ін. Коли західні демократії ухвалюють антиросійські санкції або ж приймають інші рішення, пов'язані з інтересами України, ставлення до цього урядів та спільнот в Африці істотно розділяються. Також більшість держав Африки, як свідчать голосування за резолюції ГА ООН, обирають для себе зручну, нібито нейтральну позицію: з одного боку, зазвичай підтримують «нормативні принципи ООН (про ненапад, невтручання, непорушність кордонів)», а з іншого боку – уникають «будь-яких практичних кроків щодо санкціонування порушників, тобто практичної реалізації тих-таки принципів» (Рябчук, 2024, с. 163).

Україна має намір будувати взаємовигідні відносини з державами Африки на основі демократичних цінностей та інститутів. Багатьом державам Африки цей шлях бачиться як довгий, затратний за ресурсами, а цінності виживання традиційно превалюють над цінностями самовираження. Водночас для співпраці з, наприклад, Китаєм таких потреб не виникає, позаяк він не зацікавлений у демократизації чи інших конструктивних змінах в державах Африки. Ключовим чинником для Китаю у контексті такої співпраці є можливість вдало домовитися з місцевими елітами, розгорнути ведення вигідних для себе інфраструктурних проєктів на території держав Африки в межах ініціативи «Один пояс, один шлях», а відтак – скористатися з можливостей новітнього неоколоніалізму.

Поступу взаємин України з державами Африки найбільше перешкоджає російський вплив на континент. Сила цього впливу оцінюється неоднозначно. Наприклад, експерт Фонду Карнегі за міжнародний мир Р. Гопалдас (Gopaldas, 2023) припускає, що підтримка Росії на континенті може бути перебільшеною. Російський вплив часто обмежується ступенем, до якого він може впливати на політичну еліту тої чи іншої держави і в деяких випадках кооптувати цю еліту в мережі патронажу. Натомість за оцінкою єгипетського ученого О. Раафта (Raafat, 2023), Африка перетворилася на арену геополітичного суперництва, що характеризується піднесенням Росії, вплив якої неухильно зростає на противагу впливу США, держав ЄС та ін.

За нашою оцінкою, не можна не брати до уваги, що Росія давно (від середини 1950-х рр.) присутня у внутрішньому просторі африканських держав, закріпилася у різних сферах (оборонна, економічна, інформаційна та ін.). Після розпаду СРСР, Росія, як і Україна, не мала достатньої кількості ресурсів для одночасної стабілізації внутрішньополітичної системи та активної роботи з африканським континентом. Але розуміючи важливість збереження свого впливу в Африці, вагу голосів держав цього континенту в глобальному масштабі, Росія швидко повернулася до активної експансіоністської політики. Після анексії Криму, коли перший пакет західних санкцій змусив Росію шукати нових геополітичних партнерів і можливості для ведення бізнесу, Кремль подвоїв дипломатичні зусилля в Африці. Хоч економічна присутність Росії в Африці насправді не є значною, якщо зіставляти з тими масштабами торгівлі, яка ведеться Росією з Китаєм, Індією, але «окремі російські товари є досить важливими – пшениця, добрива, сільськогосподарська техніка тощо (Рябчук, 2024, с. 163). Це мотивує чимало держав Африки підтримувати добрі взаємини з Росією, а також і Китаєм, на які не має якось впливати українське питання.

Відтак Росія глибоко проникла у справи держав Африки, є важливим експортером зброї та постачальником сумнівних послуг у сфері безпеки. Прикладами інтенсифікації відносин можна уважати організацію та проведення державою-агресором самітів «Росія – Африка» у 2019 та 2023 рр., до яких були запрошені усі держави Африки і долучалася більшість з них. Україна ж не має наразі можливостей розвивати контакти за допомогою таких інструментів.

Росія проводить велику кількість зустрічей з лідерами держав Африки. Поряд з налагодженням контактів на двосторонньому рівні, організовуються багатосторонні зустрічі, прикладом чого є саміти БРІКС. Приєднання до БРІКС ПАР (2011 р.) не лише розширило цю організацію впливовим членом, а й відкрило шлях для охоплення Африки сферою інтересів цієї організації. З 2024 р. Єгипет та Ефіопія увійшли до БРІКС. Під час останнього саміту БРІКС (22-24.10.2024 р., м. Казань) статус держав-партнерів організації надано Алжиру, Нігерії та Уганді. Алжир і Сенегал офіційно подали заявки на приєднання до БРІКС, а зацікавленими у вступі є Ангола, Камерун, Коморські Острови, ДР Конго, Габон, Гвінея-Бісау, Лівія, Судан, Туніс, Сомалі, Уганда та Зімбабве.

Зауважимо, що проблематиці розвитку держав Африки були присвячені окремі саміти БРІКС. Так, зокрема 5-й саміт БРІКС (2013 р.) відбувся під гаслом «БРІКС та Африка: партнерство в цілях розвитку, інтеграції та індустріалізації», а 15-й саміт БРІКС (2023 р.) мав тему «БРІКС та Африка: партнерство для взаємного прискореного зростання, сталого розвитку та інклюзивної багатосторонності».

З 2019 р. Росія започаткувала практику проведення самітів «Росія – Африка». На першому з цих самітів були присутні делегації 45 держав Африки, а у 2023 р. – до участі приєдналися делегації 49 держав континенту, однак змінився рівень представників цих держав (під час другого саміту лише 17 з 54 держав Африки будуть представлені на рівні голів держав). Участь держав континенту в цих багатосторонніх зустрічах не вказує прямо на їх проросійську афіліацію, однак є доказом антизахідних настроїв, що панують в багатьох африканських елітах та спільнотах. Вони також зачіпають зв'язки з Україною, яка позиціює себе частину західного суспільства.

Відтак, якими б активними нині не були дії України на континенті, вони наразі мають значно слабший вплив на політичну еліту та спільноти країн Африки, ніж довготривалий системний та фінансово затратний вплив Росії, що сягає радянського періоду й опирається на віддавна налагоджені мережі формальних і неформальних зв'язків. Значна кількість держав Африки продовжують вбачати у Росії надійного друга та союзника, хоч при цьому приймають делегації України, не відмовляються від прагматичних угод. Наприклад, Ангола має дружні взаємини з Росією, однак в ході візиту до Анголи (жовтень 2024 р.) міністра закордонних справ України А. Сибіги були обговорені перспективи залучення українських компаній до модернізації енергетичної та транспортної інфраструктури Анголи, розвитку високотехнологічного сільського господарства, як-от використання дронів у фермерстві і т. д.

До початку повномасштабної агресії проти України Росія була головним постачальником зброї в Африку. На неї припадало близько 40% африканського імпорту основних систем озброєння у 2018–2022 рр. Згідно зі звітом корпорації RAND, продажі російської зброї в Африку зростали з бл. 500 млн дол. до понад 2 млрд дол. щороку (до 2022 р.). Основними імпортерами російських систем озброєння були Алжир, Єгипет, Малі, Судан, ЦАР, Ангола (Grissom, Charap, Cheravitch et al., 2022). Крім низки безпекових договорів, у т. ч. на постачання різних видів озброєння та техніки для режимів держав Африки, Росія розгорнула масштабну присутність приватних військових кампаній на території держав континенту.

Поряд з військовою та технічною підтримкою недемократичних режимів в Африці, Росія активно розширює інформаційну пропагандистську присутність, цілеспрямовано схиляє держави Африки до свого бачення зовнішньої політики і війни проти України. Поширення російських наративів у більшості випадків відбувається за допомогою іномовлення, а також соціальних мереж. Росія запускає потрібні дезінформаційні кампанії у соціальних мережах, щоб сформувати в тій чи іншій державі потрібні настрої.

До поширення пропаганди також залучені дипломатичні канали Росії на континенті. African Digital Democracy Observatory були виявлені зв'язки між російськими посольствами та псевдогромадськими НУО, які були створені для продукування та поширення дезінформації в Нігері, ДР Конго, Сенегалі, Малі, Мавританії та ін. Додатково поширенню проросійських пропагандистських наративів сприяла діяльність ПВК «Вагнер», а у 2023 р. – збройного формування «Африканський корпус», інформаційного агентства «African Initiative», пов'язаного з російськими спецслужбами.

Торкаючись чутливих питань історичної пам'яті суспільств африканських держав, Росія активно використовує спадщину боротьби СРСР проти колоніальних режимів як саме російський здобуток. Росія стверджує, що США та ЄС, запровадивши економічні санкції, дестабілізують постачання продовольства до держав Африки, а Росія натомість відповідально дотримується зобов'язань щодо підтримки глобальної продовольчої безпеки, є надійним партнером Африки. Росія просуває наратив про те, що саме Захід спровокував війну Росії в Україні та привносить ескалацію, провокує глобальний конфлікт. Ці зумисно спотворені та перекручені повідомлення далі передаються лідерам думок африканських суспільств з-поміж проросійських інфлюенсерів, блогерів у соціальних мережах, на різних онлайн-платформах. Проблема вбачається в тому, що наразі Україна не може ефективно протидіяти цьому.

Росія посилює свої позиції в інформаційному просторі через відкриття агентств «Sputnik Afrique» та «Sputnik Africa». Державний канал «RT International» також розширив мережу в Африці, реалізує різні проєкти, наприклад, «Afrique Media». На сьогодні це головний рупор російської пропаганди на континенті. Після підписання партнерства з російським каналом RT у грудні 2022 р. його заголовки стали відкрито проросійськими та пропагандистськими; в ефірах превалювали теми про спільних ворогів Африки та Росії. Україна висвітлюється як держава-терорист, що не бажає миру⁷⁵. Також в окремих африканських державах функціонують медіа, фінансовані російськими суб'єктами, наприклад, у Центральноафриканській Республіці це «Radio Lengua Songo», «Ndjoni Sango».

Додатково, Росія використовує слабкості держав континенту, зокрема їх внутрішньоекономічну нестабільність, для отримання політичних преференцій на континенті. Ще за часів холодної війни, аби закріпитися в Африці, СРСР спрямовував значні фінанси та залучав інструменти міжнародного кредитування в обмін на політичну відданість окремих держав радянському режиму. Відтоді африканські держави накопичили значні зовнішні борги. Ця залежність є вагомим інструментом зовнішньополітичного впливу для сучасної Росії. Періодично Росія списує частини африканських боргів і відтак прагне зберегти за собою статус партнера, зацікавленого у нібито підтримці добробуту держав Африки. В реальності ж, практика списання боргів Росією пов'язана з цілями переважно геополітичного характеру. Фінансові поступки Росія здійснює, щоб не втратити держави континенту зі зони свого

⁷⁵ Див.: <https://afriquemediatv.tv/?s=Ukraine>

зовнішньополітичного впливу з іншими державами, передусім – Китаєм, мають власні інтереси на континенті. Зацікавленість держав Африки у співпраці з Росією (як і Китаєм) обумовлені ще й їх статусом постійних членів Ради Безпеки ООН, що можуть застосувати право вето щодо «незручних» для тої чи іншої дружньої африканської держави резолюцій ГА ООН.

Завдяки діяльності збройному формуванню «Африканський корпус» та ефективності російської пропаганди, населення держав континенту все частіше потрапляє під вербування російських військових структур та стає частиною особового складу російських бойових підрозділів, які залучаються до ведення війни в Україні. Такі випадки були зафіксовані у низці держав Африки, наприклад, Ємен, Сомалі, Сьєрра-Леоне, Руанді, Бурунді, Буркіна-Фасо, Конго, Уганді та ін. Росія використовує обманні тактики, залучаючи до війни громадян держав Африки, що проживають на її території, змушуючи їх обирати між службою в армії чи депортацією. «Африканський корпус» також активно займається набором громадян Африки до російських збройних формувань для ведення війни в Україні. Також відбувається вербування жінок з африканських держав для роботи на російських збройових заводах, як-от виробництво дронів. Росія активно вербує єменських хуситів на нібито високооплачувану цивільну роботу, а натомість відправляє їх на територію України. Це лише окремі приклади деструктивної діяльності та методів впливу Росії на держави Африки, яка набуває загрозового характеру й уже становить виклик національній безпеці держав континенту.

Висновки. Наразі позиції України у державах Глобального Півдня, зокрема у державах Африки, ще доволі слабкі. Завдяки ухваленню відповідних стратегій, відкриттю нових дипломатичних установ, здійсненню офіційних візитів ця ситуація швидко та кардинально не зміниться, хоч старт цих процесів є безумовно важливим. Швидким змінам характеру співпраці України з державами Африки перешкоджає комплекс чинників, куди відносимо, найперше, особливості політики України щодо Африки за роки незалежності, інтереси великих недемократичних держав (Росія, Китай – найперше), позицію власне політичних еліт держав Африки.

Основними проблемами для налагодження стійкої співпраці України з державами Африки нами вбачаються наступні: 1) відсутність традиції сталої співпраці між Україною та державами Африки, що проявляється у недостатньому розумінні сторонами проблем і потреб один одного; 2) наявність в Україні проблем з достатньою кількістю професійних кадрів для ефективної співпраці з державами Африки (з огляду на їх кількість і відмінності); 3) обмеження фінансування для розвитку мережі дипломатичних та консульських установ, мережі іномовлення; 4) пасивність, незацікавленість деяких держав Африки щодо активізації їх дипломатичного представництва в Україні через прагматичні міркування; 5) часті внутрішньополітичні зміни в багатьох африканських державах; 6) відсутність якісної комунікації, результатом чого є хибні уявлення та стереотипи, які не сприяють діалогу; 7) відмінності у політичних режимах, характері політичної культури та політико-правових цінностей між Україною та державами Африки; 8) стагнація демократичних процесів та посилення проросійських пропагандистських наративів у державах Африки.

Зовнішні чинники, які впливають на взаємини України та держав Африки, також є й наслідком політики інших держав. Нинішня діяльність США, Великої Британії, держав ЄС, а також спадщина їх попередніх рішень не завжди позитивно впливають на взаємини України з державами Африки. На сприйнятті України африканськими елітами позначається збільшення за час війни фінансування її потреб зі закордонних фондів, що збузило фінансування проєктів в Африці, а також масштаби підтримки біженців, шукачів тимчасового захисту з України на протигау таким же уразливим особам з держав

Африки. Також на зниження рівня пріоритетності та привабливості українських пропозицій впливає активна експансіоністська діяльність Китаю щодо багатьох держав Африки. Однак найбільше на українсько-африканське зближення нині деструктивно впливає чинник російської активності в регіоні.

Відтак перед Україною стоїть складне завдання зуміти протидіяти водночас цілій системі чинників, які перешкоджають співпраці з державами Африки шляхом зміни їх нейтрально-стриманої чи політично амбівалентної позиції на проукраїнську. Оскільки політика багатьох африканських держав обумовлюється саме прагматичними, а не ціннісними міркуваннями, то для України ефективною тактикою може бути саме демонстрація африканським державам можливої вигоди від розвитку взаємин з нашою державою.

Бібліографічний список

- Рябчук, М., 2024. Зворотний бік «нейтральності». Російська війна в Україні й амбівалентна позиція країн Глобального Півдня. *Політичні дослідження*, 2 (8), с. 156–183.
- Democracy index, 2023. *Economist Intelligence Unit*. [online] Available at: <<https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>> [Accessed 15 October 2024]
- Dobrescu, M., 2023. Between strategic neglect and geopolitical realities: Ukraine and North Africa in Light of Russian Aggression. *Mediterranean Politics*, 29 (5), pp. 781–791.
- Gopaladas, R., 2023. *Will the Invasion of Ukraine Change Russia-Africa Relations?* Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Grissom, A.R., Charap, S., Cheravitch, J. et al. eds., 2022. Russia's Growing Presence in Africa: A Geostrategic Assessment. *RAND Corporation*. [online] Available at: <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4399.html> [Accessed 11 November 2024]
- Lopes, C., 2022. The Untamed Impact of a Faraway Shock: Africa and the War in Ukraine. *Strategic Review for Southern Africa*, 44 (1), pp. 9–24.
- Manboah-Rockson, J.K., Adjuik, R.Y., & Dawda, T.D., 2024. The Geopolitics of the Russian-Ukrainian War: Implications for Africa in International Relations. *European Journal of Development Studies*, 4 (4), pp. 14–24.
- Mhlanga, D. & Ndhlovu, E., 2024. *The Russia-Ukraine Conflict and Development in Africa. Implications for Sustainable Development*. London: Springer. 392 p.
- Mickelsson, T.B., 2024. Ukrainian refugees' differentiated treatment: a critical and systematic review. *Global networks*. [online] Available at: <<https://doi.org/10.1111/glob.12502>> [Accessed 15 October 2024]
- Neji, O.N., Obaji-Akpet, I., Otu, M.T., Ebegbulem, J., Edet, S., Anhu Awunghe, A., & Ghigaemezu S.N., 2024. Reconsidering the Russian-Ukrainian Conflict and Security Concerns in Africa. *Journal of Liberty and International Affairs*, 10 (1), pp. 233–251.
- Raafat, O., 2023. The Ukrainian Crisis Through the Eyes of Africa. *Policy Brief*, 128. Barcelona: European Institute of the Mediterranean Research.
- The European Peace Facility, 2023 *The Diplomatic Service of the European Union*. [online] Available at: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/EU-Peace-Facility%20Factsheet_June%202023.pdf> [Accessed 15 October 2024]

References

- Democracy index, 2023. *Economist Intelligence Unit*. [online] Available at: <<https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>> [Accessed 15 October 2024]
- Dobrescu, M., 2023. Between strategic neglect and geopolitical realities: Ukraine and North Africa in Light of Russian Aggression. *Mediterranean Politics*, 29 (5), pp. 781–791.
- Gopaldas, R., 2023. *Will the Invasion of Ukraine Change Russia-Africa Relations?* Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Grissom, A.R., Charap, S., Cheravitch, J. et al. eds., 2022. Russia's Growing Presence in Africa: A Geostrategic Assessment. *RAND Corporation*. [online] Available at: <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4399.html> [Accessed 11 November 2024]
- Lopes, C., 2022. The Untamed Impact of a Faraway Shock: Africa and the War in Ukraine. *Strategic Review for Southern Africa*, 44 (1), pp. 9–24.
- Manboah-Rockson, J.K., Adjuk, R.Y., & Dawda, T.D., 2024. The Geopolitics of the Russian-Ukrainian War: Implications for Africa in International Relations. *European Journal of Development Studies*, 4 (4), pp. 14–24.
- Mhlanga, D. & Ndhlovu, E., 2024. *The Russia-Ukraine Conflict and Development in Africa. Implications for Sustainable Development*. London: Springer. 392 p.
- Mickelsson, T.B., 2024. Ukrainian refugees' differentiated treatment: a critical and systematic review. *Global networks*. [online] Available at: <<https://doi.org/10.1111/glob.12502>> [Accessed 15 October 2024]
- Neji, O.N., Obaji-Akpet, I., Otu, M.T., Ebegbulem, J., Edet, S., Anhu Awunghe, A., & Ghigaemezu S.N., 2024. Reconsidering the Russian-Ukrainian Conflict and Security Concerns in Africa. *Journal of Liberty and International Affairs*, 10 (1), pp. 233–251.
- Raafat, O., 2023. The Ukrainian Crisis Through the Eyes of Africa. *Policy Brief*, 128. Barcelona: European Institute of the Mediterranean Research.
- Riabchuk, M., 2024. Zvorotnyi bik «neitralnosti». Rosiiska viina v Ukraini y ambivalentna pozytsiia krain Hlobalnoho Pivdnia [The Other Side of "Neutrality". Russian War in Ukraine and Ambiguous Stance of the Global South Countries]. *Politychni doslidzhennia*, 2 (8), s. 156–183 (in Ukrainian).
- The European Peace Facility, 2023 *The Diplomatic Service of the European Union*. [online] Available at: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/EU-Peace-Facility%20Factsheet_June%202023.pdf> [Accessed 15 October 2024]

Стаття надійшла до редакції 15.10.2024.

N. Khoma
D. Panova

PROBLEMS OF INTENSIFICATION OF UKRAINIAN RELATIONS WITH AFRICAN STATES: THE INFLUENCE OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS

The article examines the system of factors influencing Ukraine's cooperation with African States. The study is motivated by the importance of assessing the obstacles that affect the global support for our country in the fight against the external aggression of Russia and its allies. Although Ukraine is trying to accelerate its cooperation with the states of the Global South in the face of security challenges, relations with many of them, including African States,

remain ad hoc and unsystematic. The process of rapprochement with African States is slowing down for a number of reasons that need to be addressed. The purpose of the study is to systematise the factors influencing the intensification of Ukraine's relations with African States. The tasks are as follows: 1) to identify the internal factors that slow down the intensification of Ukraine's cooperation with African States; 2) to identify the external factors that influence the constructive development of Ukraine's relations with African States.

It is noted that today Ukraine's position in the Global South, in particular in Africa, is still quite weak. Adoption of appropriate strategies, opening of new diplomatic missions, and official visits will not change the situation quickly and dramatically, but the start of these processes is certainly important. It is emphasised that a complex of factors hinders rapid changes in the nature of Ukraine's cooperation with African States, including the peculiarities of Ukraine's policy towards Africa since independence, the interests of large non-democratic states (Russia, China, etc.), the position of the political elites of African States, etc.

The main problems for establishing sustainable cooperation between Ukraine and African States are as follows: 1) the lack of a tradition of sustainable cooperation between Ukraine and African States, which is manifested in the lack of understanding of each other's problems and needs; 2) Ukraine has problems with a sufficient number of professional staff for effective cooperation with African States; 3) limited funding for the development of a network of diplomatic and consular institutions, a network of foreign broadcasting; 4) passivity, lack of interest of some African States in intensifying their diplomatic representation in Ukraine; 5) frequent internal political changes in many African States; 6) lack of quality communication, resulting in misconceptions and stereotypes that do not contribute to dialogue; 7) differences in political regimes, political culture and political and legal values between Ukraine and African States; 8) stagnation of democratic processes and strengthening of pro-Russian propaganda narratives in African States.

It is emphasised that Ukraine faces a difficult task to overcome many obstacles to cooperation with African States and to change their neutral or politically ambivalent position to a pro-Ukrainian one. Since the policies of many African States are driven by pragmatic rather than value-based considerations, an effective tactic for Ukraine is to demonstrate to African States the new opportunities of cooperation.

Keywords: African States, Global South, African vector of Ukraine's foreign policy, geopolitics, Russian war in Ukraine.

УДК 327

А. М. Шаповалова
Д. М. Созанська

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ НА МІЖНАРОДНУ ПІДТРИМКУ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

У статті досліджується вплив політичних рішень на міжнародну підтримку України в контексті російсько-української війни. Аналізуються ключові політичні рішення, прийняті в Україні та на міжнародному рівні, які вплинули на формування зовнішньої підтримки. Розглядається роль західних країн, міжнародних організацій і альянсів, а також їхні стратегії у забезпеченні політичної, військової та економічної допомоги Україні. З'ясовано, що ефективність міжнародної підтримки значною мірою залежить від узгодженості політичних рішень та їхнього імплементаційного потенціалу. Дослідження вказує на те, що проактивна політика України та активна дипломатична діяльність сприяють зміцненню міжнародних відносин і залученню необхідних ресурсів для протистояння агресії.

Ключові слова: політичні рішення, міжнародна підтримка, російсько-українська війна, дипломатична діяльність, зовнішня політика, безпека регіону.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-176-184

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність теми нашого дослідження полягає у значній ролі політичних рішень у формуванні міжнародних відносин і світової політики, особливо в умовах глобальних геополітичних змін, які викликані кризами, конфліктами та економічними потрясіннями. Політичні рішення стають вирішальними факторами для підтримки національної безпеки та стабільності країн, таких як Україна. Це зумовлює потребу в глибокому аналізі політичних процесів, які формують міжнародну підтримку, адже в умовах глобалізації та взаємозалежності держав, з'ясування впливу цих рішень на зовнішню політику та безпеку регіону стає надзвичайно важливим.

Зміна світової геополітики, особливо після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року і початку війни в Україні, викликає необхідність дослідження ефективності міжнародної підтримки, яку отримує Україна від таких гравців, як Європейський Союз та НАТО. Політичні рішення щодо надання допомоги Україні стали ключовими для стримування російської агресії та підтримки її суверенітету. Вивчення цих рішень дозволяє краще зрозуміти, як глобальні політичні процеси впливають на стабільність регіону та міжнародний порядок у цілому.

Мета дослідження полягає в аналізі впливу політичних рішень на міжнародну підтримку України в умовах російсько-української війни, а також у визначенні їхнього значення для формування міжнародних відносин, стабільності регіону та глобальної безпеки.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження політичних рішень та їх особливостей представлене в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед тих, хто зробив вагомий внесок у цю проблематику, слід виділити Д. Андерсона, Т. Дайя, В. Данна, Д. Дерлоу та вітчизняних дослідників, серед яких: К. Ващенко, В. Горбатенко, О. Кілієвич, Ю. Мірошніченко.

Попри значний науковий вклад у вивчення політичних рішень, кількість досліджень, що зосереджуються саме на політичних рішеннях в контексті сучасної війни в Україні, залишається обмеженою. Це підкреслює важливість нашої теми, оскільки вона сприяє заповненню прогалин у наукових знаннях і дозволяє більш глибоко проаналізувати невирішені аспекти загальної проблеми, а також виявити нові виклики та тенденції міжнародної політики в умовах актуальних геополітичних змін.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати безпосередній аналіз, слід розібратись з визначення «політичного рішення», його особливостями та характеристиками.

Як слушно зауважує Н. Вінникова: «термін «політичне рішення» увійшов у широке користування в ХХ ст., хоча багато творчих ідей і практичних принципів прийняття рішень було сформульовано ще у період ранньої античності» (Вінникова, 2015, с.94).

Проаналізувавши праці Є. Даунса, Т. Саймона, М. Дюверже та ін., зазначаємо, що політичне рішення можна схарактеризувати як процес, в якому формулюються, аналізуються та приймаються рішення щодо управлінських, економічних, соціальних чи міжнародних питань. Ці рішення можуть варіюватися за рівнем важливості – від локальних проблем до глобальних стратегій. Ключовим аспектом є те, що політичні рішення завжди пов'язані з конкретними цілями, які визначає держава або міжнародна організація, а також з ресурсами, необхідними для їх реалізації. Таким чином, процес ухвалення політичних рішень є комплексним і вимагає зваженого підходу для ефективного досягнення поставлених цілей.

На нашу думку, політичні рішення відіграють критично важливу роль у забезпеченні міжнародної підтримки України в умовах російсько-української війни. У цей складний період війни такі рішення стають визначальними для формування зовнішньої політики, оскільки здатні змінювати динаміку міжнародних відносин та взаємодії з ключовими міжнародними гравцями. В умовах військових конфліктів, таких як російсько-українська війна, ухвалені на державному та міжнародному рівнях рішення безпосередньо впливають на стратегії підтримки, які надають Україні західні країни, міжнародні організації та альянси. Зокрема, ці рішення формують політичну, економічну та військову допомогу, яка є необхідною для збереження суверенітету України та протидії агресії.

В умовах війни політичні рішення України мають вирішальний вплив на міжнародну підтримку та забезпечення ефективної співпраці з партнерами. Одним із ключових рішень стало закріплення курсу на вступ до ЄС та НАТО, навіть в умовах бойових дій. Саме це рішення, підкреслює стратегічну мету України інтегруватися до європейських та євроатлантичних структур, що, своєю чергою, зміцнює дипломатичні відносини та відкриває доступ до додаткових ресурсів для захисту країни. Оголошення України кандидатом на вступ до ЄС у 2022 році дало потужний імпульс для збільшення фінансової та військової допомоги з боку Європи.

Варто наголосити, що важливим політичним кроком є реформи в оборонному секторі, які спрямовані на перехід щодо стандартів НАТО та підвищення обороноздатності країни. У контексті війни ці рішення мають безпосередній вплив на можливість отримання сучасних озброєнь і техніки від західних партнерів (Гірак, 2024). Наведемо приклад, реформи управління оборонними ресурсами дозволили Україні посилити військову співпрацю з країнами НАТО, що допомогло отримати такі важливі системи, як протиповітряна оборона Patriot і танки Leopard 2.

Вважаємо, що конкретні рішення демонструють, наскільки важливими є політичні заяви та дії світових лідерів. Наприклад, координація дій в рамках НАТО та

Європейського Союзу щодо надання військової допомоги Україні стала наслідком політичних рішень, що ґрунтуються на аналізі загроз безпеці в Європі. Пакети військової допомоги, ухвалені на рівні союзників, не лише зміцнюють обороноздатність України, але й посиляють потужний сигнал про єдність міжнародної спільноти перед обличчям агресії. Це, своєю чергою, впливає на моральний дух українських військових та цивільного населення, укріплюючи віру у нашу перемогу.

Слід зазначити, що до лютого 2022 року, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, світова спільнота виказувала своїми політичними рішеннями підтримку нашій державі. Значущим кроком у цьому напрямку стало підписання Угоди про асоціацію у 2014 році, яка сприяла поглибленню співпраці в торгівлі, економіки та впровадження спільних реформ, що наближали Україну до європейських стандартів.

Цікаво, що з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, що розпочалось 24 лютого 2022 року, світова спільнота та уряд України, здійснили чимало роботи у забезпеченні дієвих та практичних політичних рішень, які дозволили не лише стримати ворога, але й надати йому відсіч у вигляді як політичної, так і військової.

Одним із ключових політичних кроків стало запровадження широкомасштабних економічних санкцій проти Росії, які були ухвалені країнами ЄС з метою обмеження можливостей Москви фінансувати війну. За оцінкою Європейської комісії, санкції, спрямовані на фінансовий сектор, енергетичні ресурси, експорт високих технологій та окремих представників політичної еліти, значно послабили російську економіку (ASAP, 2023). Важливими аспектами цього підходу є обмеження проти фізичних осіб і компаній, які підтримують режим, візові заходи для російських громадян, а також заборона імпорту стратегічних товарів, включаючи енергоресурси. Окрім того, санкції стосуються фінансових послуг, енергетичного сектору, транспорту та товарів подвійного призначення, що підриває економічні основи росії та її здатність продовжувати агресію.

Після вторгнення росії, ЄС суттєво активізував свою підтримку України, включаючи політичну, економічну та військову допомогу. Вже в перші дні агресії були ухвалені важливі рішення, що стосувалися посилення співпраці, надання гуманітарної допомоги та введення санкцій проти росії (Жук, 2024, с.25). Стратегія ЄС орієнтована не лише на короткострокову допомогу Україні, але й на створення умов для довготривалої співпраці, що охоплювала питання енергетичної безпеки, торгівлі та інвестицій.

Як бачимо, політичні рішення в парадигмі економічної підтримки України з боку країн ЄС має не менш важливе значення, адже стала критично важливою для забезпечення стабільності нашої держави в умовах війни. Дії лідерів країн ЄС в цій сфері є показовими, оскільки вони зуміли оперативно та без зайвих перешкод організувати необхідну фінансову підтримку для України, що, своєю чергою, сприяло збереженню економічної та соціальної стабільності під час військових дій.

Важливо також, що з початку російської агресії Європейський Союз активно реалізує програми фінансової допомоги Україні, що підтверджується даними Українського інституту міжнародної політики. Загалом, ЄС мобілізував приблизно 108 мільярдів євро, які були спрямовані на різноманітні потреби нашої країни, включаючи макрофінансову допомогу, бюджетну підтримку, гуманітарні потреби та реагування на кризові ситуації (Кузьменко, 2024а). Ця фінансова допомога стала важливим інструментом для забезпечення життєздатності української економіки, що зазнала значних втрат внаслідок військових дій.

Зокрема, макрофінансова допомога дозволила Україні стабілізувати бюджетні витрати, забезпечити соціальні виплати та фінансувати важливі інфраструктурні проекти, які необхідні для відновлення постраждалих регіонів. Бюджетна підтримка надала змогу утримувати важливі соціальні програми, що особливо актуально в умовах,

коли країна стикається з викликами, пов'язаними з вимушеними переселеннями населення та зростанням потреб у соціальних послугах.

Головне відзначити, що ЄС, США та небайдужа світова спільнота, не тільки надають фінансову допомогу, а й активно підтримують ініціативи з надання гуманітарної допомоги, залучаючи неурядові організації та міжнародні фонди до реалізації проєктів у цьому напрямі. Ця комплексна економічна підтримка дозволяє Україні протистояти викликам, пов'язаним із військовими діями, і зміцнює її позиції на міжнародній арені, демонструючи солідарність та готовність партнерів підтримувати український народ у цей важкий час.

Політичні рішення важливі не лише з точки зору їхнього практичного втілення, але й проговорення на світових майданчиках. Так, ми маємо безліч прикладів того, як світові лідери висловлюють повагу та обіцяють і надалі підтримувати нашу державу. Цікавим тут будуть, слова Голови Європейської ради Шарля Мішеля, який у 2023 році, на спеціальному засіданні Європейської ради в Брюсселі зазначив: «вросоюз – це Україна. Україна – це Європейський Союз. Європа – наш спільний дім. Ми все робитимемо задля цього» (Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2023).

Проте важливо розуміти, що військова допомога Україні стала однією з ключових форм підтримки, що демонструє солідарність європейських країн у боротьбі за суверенітет нашої держави. Політичні рішення про надання озброєння приймалися на найвищому рівні, і це підкреслює важливість підтримки України з боку ЄС і країн-членів. Важливо зазначити, що ці рішення не тільки мають оборонний характер, але й посиляють чіткий сигнал про готовність європейських держав допомагати Україні в її боротьбі проти російської агресії. Одним із найбільш значущих рішень стало створення Європейського фонду миру (EPF), через який було виділено понад 5 мільярдів євро на військову допомогу (Хім'як, 2024). Використання цього фонду для фінансування постачання зброї та військового обладнання є безпрецедентним кроком, адже раніше ЄС не фінансував летальну зброю в зонах конфліктів. Це рішення є історичним і демонструє серйозність підтримки ЄС у зміцненні обороноздатності України, що стало важливим чинником у протистоянні агресії.

Окрім колективних рішень ЄС, окремі країни, такі як Німеччина, Франція, Польща та країни Балтії, ухвалювали власні політичні рішення щодо надання зброї та техніки Україні. Зокрема, постачання танків Leopard 2, артилерійських систем Caesar, а також систем протиповітряної оборони IRIS-T і Patriot відіграли важливу роль у зміцненні оборони українських міст. Ці рішення не тільки підвищують боєздатність української армії, але й сприяють захисту цивільного населення від ракетних атак.

Як правило, координація військової допомоги між європейськими країнами є ще одним важливим елементом політичної стратегії. Спільні дії, спрямовані на передачу необхідної зброї, озброєння та техніки, допомогли ефективно реагувати на потреби українських збройних сил. Польща, Німеччина, Франція, Велика Британія та країни Балтії активно співпрацюють для забезпечення своєчасних поставок озброєння, таких як Javelin, NLAW, та навчання українських військових на європейській території, що дозволяє українським силам краще підготуватися до сучасних викликів.

На наш погляд, політичні рішення США, НАТО та недержавних організацій мають значний вплив на хід російсько-української війни, забезпечуючи Україні необхідну військову, гуманітарну та політичну підтримку. Зокрема, дії адміністрації США з самого початку повномасштабної агресії росії стали ключовими у формуванні міжнародної коаліції на підтримку України. Рішення про виділення великих пакетів військової допомоги, починаючи з 350 мільйонів доларів у лютому 2022 року і до

рекордних 5,57 мільярда доларів напочатку 2023 року, підтвердили готовність США сприяти обороні української території та зміцненню її військових можливостей.

Допомога США впродовж 2022-2023 років суттєво зростала і включала як оборонні, так і наступальні системи озброєння, такі як бойові машини піхоти Bradley, артилерійські снаряди та інші сучасні засоби. Це стало можливим завдяки тісній співпраці з Україною на політичному рівні, що дозволило ефективно планувати довгострокову стратегію підтримки. Кожне політичне рішення про нові пакети допомоги демонструє не лише реагування на потреби війни, але й стратегічну політику США у підтримці демократичних цінностей та протидії агресивним діям росії. Так, 10 травня Сполучені Штати Америки оголосили про новий пакет військової допомоги Україні на суму 400 мільйонів доларів (Кузьменко, 2024b). Ця підтримка включає додаткове озброєння, боєприпаси та інше обладнання, необхідне для посилення обороноздатності України у боротьбі проти російської агресії.

Важливу роль у світі відіграє й НАТО. Альянс виступає ключовим гарантом безпеки в Європі та надає Україні військову і технічну підтримку через механізми колективної допомоги. Політичні рішення НАТО включають навчання українських військових, координацію постачання військової техніки та озброєння, а також посилення східного флангу альянсу. Це не лише сприяє зміцненню обороноздатності України, але й дає чіткий сигнал росії про те, що її агресія не залишиться без відповіді з боку міжнародної спільноти (Niehus, 2023).

Варто наголосити, що окремі країни-члени НАТО забезпечують Україну озброєнням, боєприпасами та різними видами легкої і важкої військової техніки, включаючи протитанкові та зенітні комплекси, гаубиці та безпілотики. На сьогодні держави Альянсу надали військову техніку на суму в мільярди євро, що значно покращило ситуацію на фронті (Бомбела, 2024).

Загалом, вплив політичних рішень на міжнародну підтримку України у російсько-українській війні, можна скомпонувати у 5 головних пунктах:

1. Військова допомога. Політичні рішення країн, таких як США, НАТО та ЄС, сприяють наданню Україні значної кількості зброї та техніки. Це включає постачання протитанкових і зенітних комплексів, бронетехніки, артилерії, систем ППО, що посилює обороноздатність і наступальні можливості ЗСУ.

2. Фінансова підтримка. Рішення на політичному рівні забезпечують виділення значних коштів на фінансування військової, гуманітарної та економічної допомоги. Це дозволяє Україні підтримувати економічну стабільність та продовжувати вести війну.

3. Міжнародна координація. Політичні домовленості між країнами забезпечують координацію дій з підтримки України. Це дозволяє швидше й ефективніше надати необхідні ресурси, враховуючи поточні потреби на фронті.

4. Санкції проти агресора. Рішення щодо впровадження санкцій проти Росії мають серйозний вплив на її економіку, що послаблює здатність країни фінансувати військові дії й продовжувати агресію.

5. Навчання українських військових. Політичні рішення західних партнерів передбачають програми з підготовки та навчання українських військових на території країн НАТО. Це допомагає передати сучасні знання та бойовий досвід для ефективного використання новітньої техніки та озброєння.

Нарешті, для того, щоб політичні рішення про підтримку України продовжували ухвалюватися і надалі, необхідно зберегти та посилити діалог з міжнародними партнерами. Україна має продовжувати активно працювати на дипломатичному рівні, формуючи коаліції з країнами, які поділяють спільні цінності і прагнуть протистояти агресії. Це включає регулярні зустрічі з лідерами країн НАТО, ЄС та інших союзників,

обговорення поточних потреб на фронті, а також демонстрацію готовності України до співпраці на міжнародній арені.

І насамкінець, ключовим моментом також є демонстрація результатів допомоги. Конкретна демонстрація ефективного використання військової допомоги є наступним важливим фактором. Наприклад, успіхи Збройних сил України на Харківському і Херсонському напрямках, де було ефективно використано надані Західні системи HIMARS, допомогли переконати міжнародних партнерів у доцільності подальших поставок озброєння. Україна повинна продовжувати звітувати про результати використання західної допомоги, що дозволить обґрунтовувати необхідність нових пакетів зброї та техніки.

Висновки. Підсумовуючи вплив політичних рішень України на міжнародну підтримку в умовах російсько-української війни є багатограним та визначальним аспектом сучасної геополітичної ситуації. Чітке формулювання стратегічних цілей, зокрема європейської інтеграції та інтеграції в НАТО, стало основою для формування позитивного іміджу України на міжнародній арені. Ці політичні рішення продемонстрували світові готовність України до реформ та її зобов'язання дотримуватися демократичних цінностей, що сприяло залученню фінансової, гуманітарної та військової допомоги з боку західних країн. Відповідно, зміцнення співпраці з міжнародними організаціями та реалізація реформ у секторі безпеки і оборони підвищили рівень довіри до України як до союзника, здатного ефективно протистояти агресії. Водночас політичні рішення України не лише впливають на військову допомогу, а й сприяють зміцненню економічної стабільності та соціальної єдності всередині країни. Прозорість у використанні державних ресурсів та антикорупційні ініціативи, реалізовані в рамках політичних реформ, стали важливими факторами, що підтримують міжнародну довіру. Усі ці аспекти свідчать про те, що політичні рішення України є не просто реакцією на виклики війни, а складовою частиною стратегії, яка визначає її місце в глобальному контексті. Лише через активну політичну діяльність і конструктивну взаємодію з міжнародними партнерами Україна зможе забезпечити тривалу підтримку у боротьбі за свою незалежність та територіальну цілісність.

Бібліографічний список

- Бомбела, В., 2024. Що таке НАТО та як допомагає Україні. *Факти*. [онлайн]. Доступно: <<https://fakty.com.ua/ua/svit/20240404-shho-take-nato-i-chy-zahystyt-ukrayinu/>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Вінникова, Н. 2015. Сутність політичного рішення: від традиції до новації. *Український науковий журнал*, [онлайн] 4, сс. 151-160. Доступно: <<https://social-science.uu.edu.ua/article/340>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Гірак, Г., 2024. Як перехід на стандарти НАТО змінює українську армію. *Кореспондент*. [онлайн]. Доступно: <<https://ua.korrespondent.net/articles/4660108-yak-perekhid-na-standarty-nato-zminuiie-ukrainsku-armiui>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2023. *Європейський Союз буде з Україною до її перемоги, а Україна буде в ЄС –Президент після засідання Європейської ради в Брюсселі* [онлайн]. Доступно: <<https://www.president.gov.ua/news/yevropejskij-soyuz-bude-z-ukrayinoyu-do-yiyi-peremogi-ukrayi-80897>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Жук, К. О., 2024. *Співробітництво України та країн ЄС в умовах війни України проти Російської Федерації*. Магістр. Магістерська. Національний авіаційний університет.

- Кузьменко, Ю., 2024а. ЄС уже надав Україні допомогу на €108 млрд — фон дер Ляєн. *Суспільне новини*. [онлайн]. Доступно: <<https://suspilne.media/808079-es-uzenadalo-ukraini-dopomogu-na-108-mlrd/>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Кузьменко, Ю., 2024б. США підтвердили військову допомогу Україні ще на \$400 млн: що там буде. *Суспільне новини*. [онлайн]. Доступно: <<https://suspilne.media/743229-ssa-pidтверdili-vijskovu-dopomogu-ukraini-se-na-400-mln-so-tam-bude/>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- Хім'як, А., 2024. Європейський фонд миру на стежці війни. *Ukraine crisis*. [онлайн]. Доступно: <<https://uacrisis.org/uk/european-peace-facility-on-the-warpath>> [Дата звернення 4 жовтня 2024].
- ASAP, 2023. Boosting defence production. *European Commission*. [online]. Available at: <https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/asap-boosting-defence-production_en> [Accessed 4 October 2024].
- Niehus, G., 2023. Op-Ed: How NATO Is Helping Ukraine. *International politic quarterly* [online]. Available at: <<https://ip-quarterly.com/en/op-ed-how-nato-helping-ukraine>> [Accessed 4 October 2024].

References

- ASAP, 2023. Boosting defence production. *European Commission*. [online]. Available at: <https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/asap-boosting-defence-production_en> [Accessed 4 October 2024].
- Bombela, V., 2024. Shcho take NATO ta yak dopomahaie Ukraini. Fakty [What is NATO and how does it help Ukraine?] *Fakty* [online]. Available at: <<https://fakty.com.ua/ua/svit/20240404-shho-take-nato-i-chy-zahystyt-ukrayinu/>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Hirak, H., 2024. Yak perekhid na standarty NATO zminiuiie ukrainsku armiiu [How the transition to NATO standards changes the Ukrainian army]. *Korespondent* [online]. Available at: <<https://ua.korrespondent.net/articles/4660108-yak-perekhid-na-standarty-nato-zminiuiie-ukrainsku-armiui>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy, 2023. *Ievropeiskyi Soiuz bude z Ukrainoiu do yii peremohy, a Ukraina bude v YeS –Prezydent pislia zasidannia Yevropeiskoi rady v Briusseli* [The European Union will be with Ukraine until its victory, and Ukraine will be in the EU-President after the meeting of the European Council in Brussels] [online]. Available at: <<https://www.president.gov.ua/news/yevropejskij-soyuz-bude-z-ukrayinoyu-do-yiyi-peremogi-ukrayi-80897>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Khimiak, A., 2024. Yevropeiskyi fond myru na stezhtsi viiny. Ukraine crisis [The European Peace Foundation is on the warpath]. *Ukraine crisis* [online]. Available at: <<https://uacrisis.org/uk/european-peace-facility-on-the-warpath>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Kuzmenko, Yu., 2024b. SShA pidtverdily viiskovu dopomohu Ukraini shche na \$400 mln: shcho tam bude. *Suspilne novyny* [The US has confirmed military aid to Ukraine for another \$400 million: what will happen there]. *Suspilne news* [online]. Available at: <<https://suspilne.media/743229-ssa-pidtverdili-vijskovu-dopomogu-ukraini-se-na-400-mln-so-tam-bude/>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Kuzmenko, Yu., 2024a. YeS uzhe nadav Ukraini dopomohu na €108 mlrd — fon der Liaien. *Suspilne novyny* [The EU has already provided Ukraine with €108 billion in aid — von der Leyen]. *Suspilne news* [online]. Available at: <<https://suspilne.media/808079-es->

- uze-nadalo-ukraini-dopomogu-na-108-mlrd/> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Niehus, G., 2023. Op-Ed: How NATO Is Helping Ukraine. *International politic quarterly*. [online]. Available at: <<https://ip-quarterly.com/en/op-ed-how-nato-helping-ukraine>> [Accessed 4 October 2024].
- Vinnykova, N. 2015. Sutnist politychnoho rishennia: vid tradytsii do novatsii. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal* [The essence of political decision: from tradition to innovation]. *Ukrainian scientific journal*, [online] 4, pp. 151-160 Available at: <<https://social-science.uu.edu.ua/article/340>> [Accessed 4 October 2024]. (in Ukrainian).
- Zhuk, K. O., 2024. *Spivrobitnytstvo Ukrainy ta krain YeS v umovakh viiny Ukrainy proty Rosiiskoi Federatsii. [Cooperation between Ukraine and the EU countries in the conditions of Ukraine's war against the Russian Federation]*. Master's degree. Master's. National Aviation University. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 09. 10. 2024 р.

A. Shapovalova

D. Sozanska

THE IMPACT OF POLITICAL DECISIONS ON INTERNATIONAL SUPPORT FOR UKRAINE IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article provides a comprehensive analysis of the impact of political decisions on international support for Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. The study analyzes various aspects of Ukraine's policy that contributed to attracting assistance from the international community. Particular attention was paid to the formation of strategic goals, including European integration and NATO membership, which have become the main benchmarks for international partners.

The study showed that Ukraine's clear and consistent policy on security and defense issues had a positive impact on the growth of trust on the part of Western countries. Political decisions aimed at reforming the defense sector have demonstrated Ukraine's readiness to respond to external threats, which, in turn, has become the basis for strengthening military cooperation with NATO member states. It is shown that thanks to active diplomacy and the implementation of transparent mechanisms for the use of international assistance, Ukraine managed to attract billions of dollars to support its efforts on the battlefield.

Attention is drawn to the importance of domestic political stability for securing international support. During the war, Ukraine managed to implement anti-corruption initiatives and improve institutional capacity, which increased the level of trust in state institutions.

Another important aspect is cooperation with international organizations, which helps to coordinate efforts in the field of humanitarian aid and infrastructure restoration. Ukraine's active participation in international forums and initiatives has allowed it to communicate to the world not only its needs but also its achievements in restoring the country.

The article presents the rationale that Ukraine's political decisions play a crucial role in shaping international support, creating a basis for a long-term partnership with Western countries. Having a clear strategy aimed at integration into European and Euro-Atlantic structures is a key factor for continued support for Ukraine in the international arena.

It is also highlighted how changes in international politics, including sanctions against Russia, strengthen Ukraine's position on the global level, giving it the opportunity to strengthen

its independence and sovereignty. Thus, Ukraine's effective political decisions not only ensure the support of its international partners, but also strengthen its position in the face of geopolitical tensions.

Keywords: *political decisions, international support, Russian-Ukrainian war, diplomatic activity, foreign policy, regional security.*

УДК 339.138:005.57]:355.451

Н. О. Шуляк,
А. М. Шуляк

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА В ЕРУ ЦИФРОВИХ ЗАГРОЗ: ВІД ПРОПАГАНДИ ДО ГІБРИДНИХ АТАК

Актуальність теми пов'язуємо з тим, що формування інформаційного суспільства та впровадження передових технологій у сферах інформації, телекомунікацій і зв'язку сприяли розвитку глобальних мереж і створенню нових можливостей для обміну даними. У 1990-х роках ХХ століття цифрова конвергенція відкрила широкі перспективи для інформаційного прогресу, що призвело до економічного зростання та інновацій у ХХІ столітті. Розглянуто концепцію стратегічних комунікацій, яка включає інформаційну гігієну та спрямована на вплив на громадську думку через різноманітні інформаційні операції. Виявлено, що стратегічні комунікації є важливим інструментом управління складними соціальними системами, захищаючи суспільство від деструктивного впливу інформації. Стаття аналізує важливість інформаційної безпеки для держави, особливо в контексті війни. Інформація може одночасно підтримувати стабільність держави та сприяти її розвитку, але також нести загрозу національним інтересам. Україна повинна приділяти особливу увагу захисту національного інформаційного простору, враховуючи ризики, пов'язані з гібридною війною, яку веде Росія. Автори підкреслюють, що стратегічні комунікації є ключовим елементом забезпечення інформаційної безпеки, а дотримання інформаційної гігієни повинно бути інституціоналізовано. Важливо, щоб Україна зберігала незалежність у своїй інформаційній політиці, ефективно реагуючи на загрози та маніпуляції, особливо в умовах активних воєнних дій. Стаття також розглядає вплив російської гібридної війни, яка об'єднує різні види воєнних дій, включаючи кібер- та інформаційні атаки. У цьому контексті українська "віртуальна армія" відзначається як ефективний інструмент протидії, що перевершує російські спроби маніпуляції через ботів та пропаганду. Автори звертають увагу на важливість підготовки населення до можливих інформаційних атак через підвищення рівня медіаграмотності та критичного мислення. Крім того, вони описують роль України в міжнародних інформаційних процесах та наводять приклади успішних ініціатив, таких як проєкт "Stopfake", спрямованих на боротьбу з дезінформацією. Зроблено акцент на необхідності активного захисту національного інформаційного простору, посилення медіаграмотності та стратегічних комунікацій, що є критично важливими для забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни.

Ключові слова: інформаційна безпека, гібридна війна, інформаційна гігієна, стратегічні комунікації, пропаганда, дезінформація, кібербезпека, інформаційні війни, психологічні операції (ПСО), російська агресія, віртуальна армія.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-40-185-195

Тему інформаційної гігієни автори вважають актуальною та перспективною, оскільки усвідомлення важливості інфогігієни стає дедалі поширенішим серед користувачів масових медіа. Люди активно користуються різними медіаканалами для отримання новин та інформації про події з усього світу, проте часто забувають перевіряти їх на достовірність, повноту та ясність. Це робить інформаційну гігієну

надзвичайно актуальною. Інформаційну гігієну можна розглядати як систему знань, яка вивчає вплив інформації на психічне, фізичне та соціальне благополуччя як окремої людини, так і суспільства в цілому, а також розробляє заходи для покращення інформаційного середовища. Її мета полягає в запобіганні негативного впливу інформації на здоров'я і благополуччя, а також у профілактиці захворювань, пов'язаних з інформаційним впливом. Завдання інформаційної гігієни включають розробку основ гігієнічної інформаційної поведінки, наукове обґрунтування заходів щодо організації інформаційних мереж і процесів, а також створення науково обґрунтованих нормативів для інформації та її середовища.

Методологічною основою дослідження є сукупність підходів і методів, що широко застосовуються у філософському аналізі наукових проблем. У роботі використовуються методи аналізу, синтезу, дедукції, а також міждисциплінарний і концептуальний підходи. Цей підхід дозволив виявити тенденції в дотриманні інформаційної гігієни, передбачити наслідки та можливий розвиток інформаційного простору під впливом деструктивних чинників. Структурно-функціональний підхід допоміг розглянути інформаційну гігієну в контексті стратегічних комунікацій як систему зі структурними компонентами, кожен з яких виконує певні функції. Політико-системний аналіз дав змогу комплексно дослідити політичний простір як систему комунікацій. Метод систематизації дозволив упорядкувати концепт інформаційної гігієни, а SWOT-аналіз допоміг оцінити внутрішні проблеми й зовнішні чинники, пов'язані з її недотриманням. Для прогнозування розвитку стратегічних комунікацій з урахуванням правил інформаційної гігієни були використані методи прогнозування.

Метою статті є виокремити та схарактеризувати інфогігієну під час російсько-української війни.

Науковці вважають, що активізація досліджень у сфері стратегічних комунікацій та інформаційної гігієни в Україні суттєво пов'язана з гібридною війною, ініційованою Росією проти України та міжнародного співтовариства у 2014 році. Від моменту розпаду СРСР і до сьогодні триває цивілізаційне протистояння між Україною та Росією, що відображає прагнення України до незалежності та спроби Росії відновити свою колишню гегемонію. У стратегії Росії Україна має ключове значення: без її повного підпорядкування успішне продовження агресивної зовнішньої політики РФ є неможливим, за думкою багатьох політиків і науковців. За словами О. та С. Васюти, головна мета російської агресії проти України полягає у бажанні перетворити її на сателіт Росії, при цьому зберігаючи формальну політичну незалежність. З 2014 року Росія активно використовує спеціальні операції в інформаційному, політичному, духовному та економічному просторах для приховування своєї збройної агресії проти України, сприяння економічному колапсу в деяких галузях і вплив на політичні еліти на Заході, спрямовані на лояльність до Росії (Wasiuta, O. and Wasiuta, S., 2020).

Для досягнення своїх експансіоністських цілей Росія використовує широкий арсенал засобів стратегічних комунікацій, маніпуляцій та дезінформації. Це включає пропаганду міфу про "руський мир", формування образу "іншого/чужого" та "європейського ворога", підтримку проросійських партій в Україні, використання історичних наративів і релігійного фактору (зокрема, діяльність УПЦ МП як "п'ятої колони" РФ в Україні), маніпуляції мовним питанням, а також порушення інформаційної гігієни та поширення дезінформації в українському медіапросторі (Shuliak, Konstankevych and Kunytskyu, 2021).

Необхідність ефективної протидії агресії змусила Україну та інші держави, які зазнали впливу російського неоімперіалізму, вдосконалювати свої стратегії комунікації та підвищувати рівень інформаційної гігієни. Це включає нейтралізацію деструктивної

інформації з Росії, яка підриває міжнародні відносини та провокує конфлікти на міжнародному та внутрішньому рівнях. У такому контексті дослідження стратегічних комунікацій набуває особливої актуальності (Шуляк, 2024).

Наукові праці зарубіжних дослідників, таких як Д. Андерсон, Р. Брукс, С. Бьорд, Ф. Денс, К. Йорк, М. Лінч, К. Ларсон, Дж. Магоні, Д. Мерфі, С. Патерсон, Д. Псакі, К. Халлахан, Б. Гамільтон, С. Татхем, К. Пол та інших, значною мірою присвячені феномену стратегічних комунікацій. Стратегічні комунікації залишаються складним концептом, який набуває різних значень залежно від контексту. Наприклад, Г. Почепцов досліджує соціальні комунікації, А. Баровська аналізує сучасне розуміння стратегічних комунікацій, а В. Ліпкан визначає їх ключове завдання як гарантування національних інтересів. С. Соловійов сформулював характеристики та принципи стратегічних комунікацій, О. Кушнір досліджує їх роль у формуванні української державності, а Д. Дубов розглядає концептуалізацію стратегічних комунікацій. Є. Макаренко вивчає національну ідею як інструмент деструктивних стратегічних комунікацій, тоді як Н. Піпченко аналізує стратегічні комунікації України.

Серед українських дослідників варто відзначити В. Бебика, С. Даниленка, В. Копійку, Є. Макаренко, І. та Г. Мінгазутдінових, М. Ожевана, Є. Тихомирову, О. Шевченко та інших, які висвітлюють як загальні питання розвитку системи стратегічних комунікацій, так і специфічні аспекти цієї сфери. У рамках дослідження науковцями факультету міжнародних відносин ВНУ ім. Лесі Українки протягом 2022–2025 рр. проекту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу: протидія деструктивним впливам» (ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE № 101047033 – EUSCCDI – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH). “Strategic Communications of the European Union: Combating Destructive Influences” (ERASMUS + JEAN MONNET MODULE № 101047033 – EUSCCDI – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH) також досліджено питання інформаційної гігієни та стратегічних комунікацій (Шуляк, 2024).

Розвиток медіаграмотності та інформаційної гігієни в цифрову епоху є ключовим завданням, яке має значний вплив на індивідуальний рівень, громади та суспільство в цілому. Незважаючи на постійні зусилля щодо підвищення цих навичок, все ще існує потреба в подальших дослідженнях, розробках і співпраці для подолання складних викликів, що виникають у цифровому медіасередовищі. Основними цілями є підтримка освіти з медіаграмотності, підвищення її рівня серед населення та розвиток навичок створення медіаконтенту.

Інформація може одночасно бути інструментом для зміцнення стабільності держави та сприяти її соціально-економічному й політичному розвитку, але також становити загрозу національним інтересам. Україні слід бути особливо уважною та обережною щодо захисту свого інформаційного простору, приділяючи особливу увагу інформаційній гігієні. Стратегічні комунікації кожної суверенної, демократичної та стабільної держави мають бути спрямовані на забезпечення національної інформаційної безпеки всіх учасників інформаційного обігу. Важливо інституціоналізувати процес дотримання інформаційної гігієни. В умовах війни, яку Росія веде на території України, необхідні оперативні та ефективні рішення.

На момент вторгнення Росії в Україну у 2014 році питання членства України в НАТО не було на порядку денному, оскільки у 2010 році був ухвалений закон про засади внутрішньої та зовнішньої політики, який закріплював позаблоковий статус держави. Україна в цей час зосередилася на підписанні Угоди про асоціацію з ЄС, що поступово зменшувало вплив Росії в країні. Як зазначають Сидорук та Павлюк (2022), Путіна турбувало не НАТО, а прагнення українців до демократії та зближення з європейською спільнотою. Прем'єр-міністр Латвії Артурс Кріш'яніс Каріньш вдало підкреслив:

«Москва боїться не НАТО, а української демократії» (Edelman, Kramer, 2022). Кремль вважає, що демократія, навіть з певними недоліками, де нація може змінювати владу через вибори, є серйозною загрозою для авторитаризму Путіна. Після російського вторгнення підтримка членства України в НАТО різко зросла — з 25 % у 2014 році до 62 % у лютому 2022 року (Фахурдінова, 2022). Російська агресія тільки посилила бажання українців захищати незалежність і рухатися в бік Європи. З моменту анексії Криму та початку війни на сході України Росія стала основною зовнішньою загрозою безпеці та суверенітету країни. Думка, що Путін об'єднав Україну та прискорив її наближення до Заходу, має підґрунтя (Сидорук, Павлюк, 2022).

Найбільшою загрозою для інформаційної безпеки України є гібридна війна РФ, що поєднує різні способи ведення конфлікту і ігнорує загальнолюдські цінності для досягнення власних цілей. Українська віртуальна армія є перевагою над ворогом, оскільки Росія, хоч і запускає мільйони ботів для поширення пропаганди, не здатна мобілізувати мільйони живих людей, які б широко доносили правду про події та власний досвід (Шуляк, 2023).

На початку ХХІ століття формується новий рід військ – інформаційно-комунікаційні війська, потенціал яких є не менш руйнівним, ніж у традиційних військових формувань, таких як сухопутні, морські або повітряні сили, зазначає В. Бебик. Він підкреслює, що в умовах глобального інформаційного суспільства методи війни залишаються незмінними: відбувається руйнування державних і соціальних інститутів, економіки, інфраструктури, культури та моралі, а також системи виховання і людської психіки. Інформаційно-комунікаційні та гібридні війни, що виникли на межі ХХ і ХХІ століть, змінили базові поняття військової науки, зокрема поняття театру військових дій, яке раніше розглядалося лише в територіальному контексті, що визначало специфіку дій різних родів військ (Бебик, 2023).

Інформаційно-комунікаційна війна, як правило, розпочинається задовго до реального відкриття звичайних бойових дій. Це відбувається в глобальному інформаційно-комунікаційному просторі, а також в національному інформаційно-комунікаційному просторі країни-агресора та просторі його майбутнього ворога (Становлення і розвиток..., 2018). З одного боку, для підготовки власного населення до війни важливо створити через систему пропаганди та маніпуляцій медіа образ ворога, переконавши людей і збройні сили в неминучості війни. Це досягається ідеологічними, політичними та соціально-психологічними засобами. З іншого боку, проводиться ідеологічний, політичний та психологічний вплив на майбутнього супротивника, спрямований на дезорганізацію його суспільної свідомості та морально-психологічного стану. Паралельно здійснюються кібератаки на урядові структури, об'єкти критичної інфраструктури, а також диверсії проти військових складів і підприємств.

Водночас інформаційно-комунікаційна війна охоплює глобальний інформаційний простір. Її головна мета – дискредитація супротивника на міжнародній арені через медіа, соціальні мережі та міжнародні організації.

Як зауважує О. Дорош, Росія володіє значним потенціалом для гібридного впливу, використовуючи інструменти м'якої сили. Серед її переваг – російська мова, культурні досягнення та православні цінності. Такі організації, як «Росспівробітництво» та фонд «Русский мир», активно поширюють російську культуру, а міжнародні події, такі як Олімпіади та Чемпіонат світу з футболу, слугують для посилення впливу. Російські медіаресурси, такі як RT та «Россия сегодня», а також експертні майданчики, як Російська рада з міжнародних справ, клуб «Валдай» та Фонд Горчакова, сприяють зміцненню цього впливу. Однак, попри ці зусилля, російські медіа часто використовують пропаганду, що, у свою чергу, знижує ефективність і руйнує імідж. Крім того, через

агресивну та ізоляційну політику РФ м'який вплив Росії залишається обмеженим, і вона сприймається на Заході як авторитарна та корумпована держава (Дорош, 2020).

В. Бебик указує на те, що в контексті інформаційно-комунікаційних та гібридних воєн противники активно використовують різноманітні суспільні структури, які мають значний вплив на глобальну та національну суспільну свідомість країни або країн, що стали об'єктом атаки (Куйбіда, В. та Бебик, В. (ред.), 2019):

- Засоби масової комунікації, такі як телебачення, радіо, супутникові та кабельні мережі, а також інтернет-зв'язок через супутник, мобільний, мережевий відео та аудіо, а також соціальні медіа мережі, веб-сайти, паперові та електронні видання, журнали та книги.

- Різноманітні суспільні організації, такі як релігійні, журналістські, правозахисні, профспілкові, культурологічні, екологічні та інші.

- Дипломатичні структури, включаючи Міністерство закордонних справ, посольства та представництва в міжнародних та міжурядових організаціях.

- Розвідувальні структури, які діють через таємних або легалізованих агентів у засобах масової інформації, міжнародних та суспільних організаціях.

Велика кількість чат-ботів, створених владними органами та структурами для захисту інформаційного простору, свідчить про значну підтримку з боку населення і скоординовані дії інституцій, які відповідають за безпеку інформаційного простору. Такі заходи сприяють ефективному досягненню цілей інформаційної гігієни під час війни. Вони включають здатність критично мислити, аналізувати та створювати інформацію, а також розуміння природи інформаційного впливу на суспільство.

«Stopfake Україна» - це платформа для перевірки фактів, запущена 2 березня 2014 року з ініціативи викладачів, випускників і студентів Могиллянської школи журналістики та програми Digital Future of Journalism. До проєкту приєдналися журналісти, редактори, програмісти та перекладачі, які хотіли захистити Україну від дезінформації під час окупації Криму і війни на Донбасі. Спочатку проєкт зосереджувався на спростуванні фейків у медіа про події в Україні, але з часом перетворився на інформаційний хаб, що аналізує кремлівську пропаганду в різних аспектах, включаючи її вплив на інші країни та регіони, як-от Європейський Союз і держави колишнього СРСР (Тихомирова, 2019b).

Команда «Stopfake» постійно зростає, залучаючи фахівців, які перевіряють, редагують, перекладають та поширюють інформацію 11 мовами, включаючи російську, англійську, іспанську, французьку та інші. Контент можна знайти на сайті, дивитися в інтернеті, слухати на радіо, читати в друкованих виданнях, а також у соцмережах. Важливо, що «Stopfake» є незалежним проєктом і не фінансується урядом України. Проєкт існував на волонтерських засадах, а згодом фінансувався через краудфандинг та підтримку міжнародних фондів. Його місія полягає у верифікації інформації, підвищенні медіаграмотності та боротьбі з пропагандою шляхом чіткого розмежування журналістики фактів і дезінформації (Stopfake.org, 2018).

У 2023 році інформаційна гігієна отримує нові виклики (InfoLightUA, 2023). У сучасному геополітичному контексті нові процеси та конфлікти, пов'язані з розширенням інтернет-простору та активним використанням інформаційних технологій, набувають якісно нового значення. Інформаційна революція привнесла цілу низку нових категорій у геополітичний аналіз, серед яких ключовими є поняття «інформаційна війна», «гібридна війна», «смысловая війна» та «інформаційна зброя». Однією з головних цілей сучасної інформаційної війни є створення сприятливих умов для реалізації геополітичних та гео економічних стратегій. Інформаційна війна розглядається як протистояння, де інформаційні технології, системи та медіа використовуються для впливу на управлінські системи противника, його політичне та військове керівництво,

суспільство загалом, а також для атаки на інформаційну інфраструктуру супротивника, одночасно захищаючи власний інформаційний простір (Інформаційна гігієна..., 2023).

Основні методи інформаційної війни включають блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів ухвалення рішень супротивника. Це може включати збір тактичної інформації, захист власних інформаційних ресурсів, поширення пропаганди або дезінформації з метою деморалізації супротивника, а також підрив достовірності його інформаційних ресурсів. У таких війнах застосовуються різноманітні методи, такі як спеціальна пропаганда, психологічний тиск, дезінформація, розсіювання суспільної свідомості та поширення чуток. Інформаційна війна проводиться в комплексі з кібер- та психологічними операціями, а також використовує радіоелектронну боротьбу та мережеві технології. У контексті інформаційної революції цей тип війни часто називають техноцентричною або мережецентричною (Тихомирова, 2019а).

Під час військових конфліктів активно застосовуються інформаційно-психологічні операції (ІПСО) або Psychological Operations (PSYOP). Цей термін набув особливої актуальності останнім часом. Суть ІПСО полягає у систематичних заходах, спрямованих на вплив переважно на іноземні аудиторії для зміни їхніх емоцій, мотивів і поведінки урядів, організацій, груп чи індивідів. Основними об'єктами ІПСО є керівництво іноземних держав, їхні спецслужби та агентурні структури, медіа, неурядові організації та інтернет-ресурси.

Методи інформаційно-психологічних операцій включають дезінформацію, пропаганду, перебільшення або замовчування певної інформації, диверсії в тилу та кібератаки. Основна суть ІПСО полягає в тому, щоб змусити вас діяти в інтересах противника, при цьому створюючи враження, що це ваше власне рішення. Це типовий приклад ІПСО, але не завжди використовуються стандартні методи й підходи. Хоча дії українських спецслужб ще зарано обговорювати, слід розуміти, що такі операції тривають, і, зважаючи на загальний хід бойових дій, ми діємо не менш ефективно, ніж ворог.

Інформаційна війна завжди базується на маніпулюванні інформацією, якою об'єкт довіряє, з метою змусити його ухвалювати рішення, що суперечать його власним інтересам, але підтримують інтереси агресора. У професійно організованій кампанії ми не знатимемо, коли інформаційна війна почалася, наскільки вона потужна або руйнівна, і коли вона завершиться. Її наслідки можна побачити лише тоді, коли вона поєднується зі звичайною війною. Структурно це виглядає як маніпулювання масами, основною метою якого є:

- впровадження у суспільну та індивідуальну свідомість ворожих і шкідливих ідей;
- дезорієнтація та дезінформація громадськості;
- послаблення певних переконань і звичаїв для піднесення власних ідей як єдино правильних; – залякування населення образом ворога;
- підтримка або супровід звичайної війни;
- залякування супротивника демонстрацією своєї сили.

Інформаційна війна, яка передувала повномасштабному вторгненню в Україну, а також подіям 2014 року, має своє коріння ще з часів подій 2004 року. Навіть перед тим, як влада Януковича була повалена у 2014 році, почали циркулювати міфи про «бандерівців», які, за легендою, збиралися знищувати російськомовне населення. Росія активно розпочала інформаційну війну проти України вже після подій 2004 року, і вже в 2007 році Путін фактично оголосив війну тодішньому світовому порядку на Мюнхенській конференції, вчинивши це під час захоплення спочатку Грузії, а потім і України, і, ймовірно, не обмежившись лише цими державами.

Аналізуючи напад на Україну в лютому 2022 року, можна помітити його подібність до операції коаліції на чолі з США, відомої як "Шок і трепет". Ця доктрина, розроблена в 1996 році, передбачала блискавичний наступ із використанням усіх доступних засобів для досягнення миттєвої переваги. Основною метою було не лише знищення військових сил противника, а й вплив на психологію всього суспільства. Інформаційна війна в таких умовах спрямована на декілька аудиторій: свою, противника та міжнародну спільноту. Спершу всі ці аудиторії готуються до неминучих і "виправданих" бойових дій. США, наприклад, використовували звіти про зброю масового знищення в Іраку, тоді як Росія маніпулювала наративом про "нацистів" в Україні, нібито відповідальних за знищення "мирного Донбасу". Це лише один із прикладів дезінформації, яку розгорнули проти України під час цього періоду (Суспільство і право, 2019)..

Після створення переконання про неминучість війни відбувається швидка атака з масованим використанням озброєнь та інформаційних впливів, за винятком неконвенційних засобів. У військових операціях важливо адекватно оцінювати силу противника, його психологічні особливості та передбачати реакції як окремих людей, так і суспільства в цілому. За планами Кремля, українське керівництво мало б втекти, армія капітулювати, а населення – прийняти нейтральну чи навіть прихильну позицію. Однак у перші тижні вторгнення українці на окупованих територіях влаштовували масові протести, виступали проти російської техніки та активно висловлювали свою незгоду (Інформаційна гігієна...2023)..

Українці демонстрували стійкість перед ворогом і активно використовували гумор і абсурд для протидії. Це проявлялося в історіях про банку з огірками, яка нібито "збила" російський дрон, або чутках про циганів і фермерів, які "віджимали" російську техніку. Деякі з цих історій мали реальну основу, а інші були міфами, але вони піднімали бойовий дух. Наприклад, попри відсутність російських танків у Києві, історії про те, як "троєщинські пацани" захоплювали техніку ворога, поширювались і залишались в пам'яті народу. Ця контрпропаганда зображала ворога як комічного, незграбного та слабкого (наприклад, історія з банкою огірків, яка нібито «збила» дрон), через що його не сприймали як серйозну загрозу, що вимагала негайної відсічі. Українці майстерно реалізували цю стратегію.

Інформаційно-психологічні операції під час війни або для її підготовки спрямовуються на різні «аудиторії»:

- на власні війська, щоб зміцнити їх психологічну готовність та емоційну стійкість;
- на війська противника, щоб деморалізувати їх і знизити бойову ефективність;
- на мирне населення своєї країни та противника, з метою здобути підтримку або забезпечити нейтралітет;
- на керівництво та населення інших країн для досягнення міжнародної підтримки чи нейтралітету.

Під час активних бойових дій кожен з нас стає джерелом інформації, яке необхідно ретельно контролювати, адже за нами спостерігають як власні, так і ворожі сили. Тому важливо дотримуватися правил інформаційної гігієни, зокрема:

- отримувати інформацію виключно з офіційних джерел;
- звертати увагу на звіти ЗСУ, військово-цивільних адміністрацій та офіційних медіа;
- перевіряти інформацію в кількох джерелах;
- співпрацювати з фактчекінговими платформами, такими як «StopFake».

Метою ворога є створення страху, паніки та невпевненості. Тому важливо це усвідомлювати й бути обачними при отриманні та поширенні інформації. Якщо ви вмієте критично оцінювати інформацію і дотримуетесь цих принципів, діліться цими знаннями зі своїм оточенням, щоб захистити його від інформаційних атак ворога.

Найбільшу загрозу інформаційній безпеці України сьогодні становить гібридна війна з Росією, яка поєднує різні види бойових дій, ігноруючи загальнолюдські цінності та сучасні правила ведення воєн для досягнення своїх цілей. Однією з характерних рис російсько-української війни є функціонування інформаційних військ. Ці війська стали популярними завдяки розвитку інтернету та соціальних мереж, застосовуючи різні методи, такі як бот-мережі, фейки, спам і кібератаки.

Особливо важливою подією в 2022 році стало створення українських інформаційних військ, які об'єднали активних громадян для боротьби з російською інформаційною пропагандою, виявлення провокацій і поширення контрпропаганди. Ці війська активно співпрацюють з Національним координаційним центром кібербезпеки, відповідальним за захист критичної інфраструктури та інформаційну безпеку, а також з іншими структурами, такими як чат-боти державних органів та Центр протидії дезінформації при РНБО України.

Українська віртуальна армія надає перевагу над ворогом, який не має аналогічних ресурсів. Хоча Росія активно використовує мільйони ботів для розповсюдження пропаганди, вона не може мобілізувати таку ж кількість людей, які щиро діляться своїми переживаннями. Важливо розуміти, що інформаційні війська можуть використовуватися не лише військовими, але й державними структурами, політичними партіями та навіть злочинними угрупованнями. Це може бути як загрозою, так і засобом захисту національної безпеки, тому важливо бути обережними в інтернеті.

Висновки. У сучасному світі, перенасиченому інформацією та взаємозв'язками, деструктивні впливи становлять серйозну загрозу для суспільства та окремих людей. Одним із найшкідливіших явищ є воєнні конфлікти, що призводять до людських втрат, руйнування міст, інфраструктури та культурних цінностей, а також до фізичного та психологічного знищення. Поширення дезінформації та фейкових новин, маніпулювання громадською думкою, атаки на інформаційну інфраструктуру, розповсюдження ворожої риторики та ідеологічних конфліктів — усе це приклади деструктивних впливів, які можуть мати серйозні негативні наслідки для суспільства та індивідів. У світі, де деструктивні впливи є невід'ємною частиною, необхідно навчитися їх розпізнавати та протидіяти їм. Дотримання інформаційної гігієни є одним із ключових аспектів захисту від негативних наслідків. В умовах війни інформаційні виклики можуть поставити під сумнів навіть саму істину, тому збереження розумового здоров'я та фільтрація дезінформації стають надзвичайно важливими. Важливо розуміти, що воєнні конфлікти можуть бути платформою для поширення дезінформації та пропаганди, і тому необхідно критично оцінювати отриману інформацію, розвивати навички критичного мислення та використовувати надійні джерела інформації.

Бібліографічний список

- Бебик, В.М. 2023. Інформаційно-комунікаційні війни та інформаційно-комунікаційні війська. *Інформація і право*, 3(46), с. 86-97.
- Дорош, Л.О. 2020. Відповіді на гібридні загрози : особливості стратегії Європейського Союзу у боротьбі з дезінформацією. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: збірник наукових праць*, 27. с. 106–116
- Суспільство і право, 2019. Інформаційна гігієна або як розпізнати неправдиві новини в інтернеті? Львів: Видавництво «Простір».

- Інформаційна гігієна в мережі (taslife.com.ua) [онлайн]. Доступно: <https://taslife.com.ua/blog/information-hygiene> (дата звернення 20.09.2023)
- InfoLightUA, 2023. Інформаційна гігієна у 2023 році. Нові виклики: частина перша. [онлайн]. Доступно: <<https://infolight.in.ua/2023/02/16/informatsijna-hihiiena-u-2023-rotsi-novi-vyklyky-chastyna-persha/>> (дата звернення 20.11.2023)
- Куйбіда, В. та Бебик, В. (ред.), 2019. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн : монографія. Київ : НАДУ, 384 с.
- Сидорук Т. В. та Павлюк В. В., 2022. Розширення НАТО як фальшивий привід для виправдання війни Росії проти України. Стратегічна панорама. Спецвипуск «Гібридна війна і демократичний мир: що означає нова фаза російського наступу для України і Європи та як з ним упоратися» [онлайн]. Доступно: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/hibrydna-viyna-i-demokratychnyy-myrt-shcho-oznachaye-nova-faza-rosiyskoho-nastup>
- Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України, 2018. / Пилипчук В.Г., Компанцева Л.Ф., Кудінов С.С., Доронін І.М., Дзьобань О.П., Акульшин О.В., Заруба О.Г. / за заг. ред. В.Г. Пилипчука: монографія. Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 272 с.
- Тихомирова, Є.Б. 2019а. ЄС: проекти з протидії сфабрикованим новинам. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1 (5), с. 53-63.
- Тихомирова, Є. 2019b. Stopfake Україна. Боротьба з неправдивими відомостями. Глосарій: навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки / Ред. Шуляк А. Київ, 580 с.
- Фахурдінова, М., 2022. Переваги від НАТО: чим небезпечна для України відмова від курсу на вступ до Альянсу. Європейська правда [онлайн]. Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/15/7137884/> (дата звернення 15.04.2022)
- Stopfake.org, 2018. Фейки, спростовані проектом StopFake в 2014-2017 роках: наративи та джерела [онлайн]. Доступно: <<https://www.stopfake.org/uk/fejky-sprostovani-proektom-stopfake-v-2014-2017-rokah-narratyvy-ta-dzherela/>> (дата звернення 19.04.2023)
- Шуляк, Н. 2023. Функціонування інформаційних військ України під час російсько-української війни 2022-2023 рр. Мат. XVII Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та мол. вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (16–17 травня 2023 року). Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 9,38 Мб. С. 704-707
- Шуляк, Н. О. 2024. Інформаційна гігієна в системі стратегічних комунікацій України: дис.. на здобуття наук. ст. док. Філ. за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, Луцьк, 273 с.
- Edelman, E. S., Kramer, D. J., 2022. Keep NATO's Door Open to Ukraine. Washington Shouldn't Grant Putin the Sphere of Influence He Wants. Foreign Affairs [онлайн]. Доступно: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-31/keep-natos-door-open-ukraine> (дата звернення 31.01.2022)
- Shuliak, A., Konstankevych, I. and Kunytskyu, M., 2021. Use of "the other / alien" image in the strategic communications of the Russian Federation during the russian-ukrainian confrontation (2014-2021). *Przegląd Strategiczny*. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań, 14, p. 195-210. DOI: 10.14746/ps.2021.1.12
- Wasiuta, O. and Wasiuta, S., 2020. Kremłowska dezinformacja w Internecie i reakcja społeczeństw zachodnich, *Przegląd Geopolityczny*, tom 34, s. 136-147

References

- Edelman, E. S., Kramer, D. J., 2022. Keep NATO's Door Open to Ukraine. Washington Shouldn't Grant Putin the Sphere of Influence He Wants. *Foreign Affairs* [online]. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-31/keep-natos-door-open-ukraine> (accessed: 31 January 2022).
- Shuliak, A., Konstankevych, I., Kunytskyi, M., 2021. Use of "the other / alien" image in the strategic communications of the Russian Federation during the Russian-Ukrainian confrontation (2014-2021). *Przegląd Strategiczny*. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań, 14, pp. 195-210. DOI: 10.14746/ps.2021.1.12.
- Wasiuta, O., Wasiuta, S., 2020. Kremlowska dezinformacja w Internecie i reakcja społeczeństw zachodnich. *Przegląd Geopolityczny*, vol. 34, pp. 136-147.
- Bebyik, V.M., 2023. Information and Communication Wars and Information and Communication Forces. *Information and Law*, No. 3(46), pp. 86-97.
- Dorosh, L.O., 2020. Responses to Hybrid Threats: Features of the European Union's Strategy in Combating Disinformation. *Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Political Science: Collection of Scientific Papers*, 27, pp. 106-116.
- Information Hygiene or How to Recognize False News on the Internet? *Prostir Publishing*, Lviv, 2019. 7 pp.
- Information Hygiene Online (taslife.com.ua) [online]. Available at: <https://taslife.com.ua/blog/information-hygiene> (accessed: 20 September 2023).
- Information Hygiene in 2023. New Challenges: Part One. *InfoLightUA* [online]. Available at: <https://infolight.in.ua/2023/02/16/informatsijna-hihiiena-u-2023-rotsi-novi-vyklyky-chastyna-persha/> (accessed: 20 November 2023).
- National Security in the Context of Information and Hybrid Wars / edited by V. Kuybida and V. Bebyik: Monograph. Kyiv: NADU, 2019. 384 pp.
- Sydoruk, T. V., Pavliuk, V. V., 2022. NATO Expansion as a False Pretext for Justifying Russia's War Against Ukraine. *Strategic Panorama*. Special Issue "Hybrid War and Democratic Peace: What the New Phase of Russian Aggression Means for Ukraine and Europe and How to Deal with It" [online]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/hibrydna-viyna-i-demokratychnyy-myr-shcho-oznachaye-nova-faza-rosiyskoho-nastup>.
- Formation and Development of the Strategic Communications System in Ukraine's Security and Defense Sector, 2018 / Pylypchuk, V. H., Kompantseva, L. F., Kudynov, S. S., Doronin, I. M., Dzioban, O. P., Akulshyn, O. V., Zaruba, O. H. / edited by V. H. Pylypchuk: Monograph. Kyiv: Publishing House "ArtEk," 272 pp.
- Tykhomyrova, Y.B., EU Projects to Counter Fabricated News. *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 2019. No. 1 (5). pp. 53-63.
- Tykhomyrova, Y., 2019. Stopfake Ukraine. Combatting False Information. Glossary: Educational Encyclopedic Dictionary on Information Security / edited by Shuliak, A. Kyiv, 580 pp.
- Fakhurdivna, M. Benefits of NATO: How Refusal to Join the Alliance is Dangerous for Ukraine. *European Truth* [online]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/15/7137884/> (accessed: 15 April 2022).
- Fake News Debunked by the StopFake Project in 2014-2017: Narratives and Sources [online]. Available at: <https://www.stopfake.org/uk/fejky-sprostovani-proektom-stopfake-v-2014-2017-rokah-narratyvy-ta-dzherela/> (accessed: 19 April 2023).
- Shuliak, N., 2023. Functioning of Ukraine's Information Troops During the Russo-Ukrainian War of 2022-2023. Materials from the XVII International Scientific-Practical

Conference of Students, Postgraduates, and Young Scientists "Young Science of Volyn: Priorities and Research Perspectives" (16-17 May 2023). Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 1 electronic optical disk (CD-ROM). Data volume 9.38 MB. pp. 704-707.

Shuliak, N. O., 2024. Information Hygiene in the System of Strategic Communications of Ukraine: Dissertation, Doctor of Philosophy in International Relations, Public Communications, and Regional Studies. Lutsk, 273 p.

Стаття надійшла до редакції 03.09. 2024 р.

N. Shuliak,
A. Shuliak

INFORMATION HYGIENE IN THE ERA OF DIGITAL THREATS: FROM PROPAGANDA TO HYBRID ATTACKS

The relevance of the topic is connected with the fact that the formation of information society and implementation of advanced technologies in the fields of information, telecommunications, and communication have contributed to the development of global networks and new opportunities for data exchange. In the 1990s digital convergence opened great prospects for information progress, leading to economic growth and innovation in the 21st century. The concept of strategic communications, which includes information hygiene and aims to influence public opinion through various information operations, is examined. It is found that strategic communications are an important tool for managing complex social systems, protecting society from the destructive impact of information. The article analyzes the importance of information security for the state, especially in the context of war. Information can simultaneously support the stability of the state and contribute to its development, but it can also pose a threat to national interests. Ukraine must pay special attention to protecting the national information space, considering the risks associated with the hybrid war waged by Russia. The authors emphasize that strategic communications are a key element in ensuring information security, and adherence to information hygiene should be institutionalized. It is important for Ukraine to maintain independence in its information policy, effectively responding to threats and manipulations, especially in the context of active military operations. The article also examines the impact of Russian hybrid warfare, which combines various types of military actions, including cyber and information attacks. In this context, the Ukrainian "virtual army" is noted as an effective tool for countering, surpassing Russian attempts to manipulate through bots and propaganda. The authors highlight the importance of preparing the population for potential information attacks by increasing media literacy and critical thinking. Additionally, they describe Ukraine's role in international information processes and provide examples of successful initiatives, such as the "Stopfake" project, aimed at combating disinformation. The emphasis is placed on the need for active protection of the national information space, enhancing media literacy, and strategic communications, which are critically important for ensuring Ukraine's national security in the conditions of hybrid warfare.

Keywords: information security, hybrid warfare, information hygiene, strategic communications, propaganda, disinformation, cybersecurity, information wars, psychological operations (PsyOps), Russian aggression, virtual army

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: k.balabanov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-7990-5272.
- БІЛОДІД ЄВГЕНІЯ ЮРІЇВНА - студентка VI курсу факультету суспільно- гуманітарних наук другого магістерського рівня вищої освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка E-mail: yevheniiabilodid@gmail.com. ORCID 0000-0002-0793-2287.
- ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидиат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. E-mail: v.volonits@mu.edu.ua ORCID 0000-0003-2908-0019.
- ГЕДЬО АННА ВОЛОДИМИРІВНА – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: a.hedo@kubg.edu.ua
- ГОРДІЙЧУК ОЛЬГА ОЛЕГІВНА - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій Державний університет Житомирська політехніка. E-mail: hordiichuk@ztu.edu.ua. ORCID 0000-0003-4606-9188.
- ЗУБЧЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ - кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету. E-mail: o.zubchenko@mu.edu.ua ORCID 0000-0001-6748-3981.
- ІВАНЮК ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: u.konstantynova@mu.edu.ua ORCID 0009-0007-1399-340x.
- ЛУКОВЕНКО ІЛІЯ ГЕННАДІЙОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Національної музичної академії України ім. П Чайковського. E-mail: lukovenko1981@gmail.com. ORCID 0000-0002-8266-6310.
- МАКАРОВ ІВАН ОЛЕГОВИЧ – здобувач 2 курсу спеціальності 052 Політологія другого (магістерського) рівня вищої освіти, Маріупольський державний університет. E-mail: ivan.makarov@mu.edu.ua.
- МАЛІНІННА АННА ФЕДОРІВНА - здобувачка PhD кафедри історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету. E-mail: a.malinina@ukr.net. ORCID 0009-0002-5475-0694.
- МІЛЮТИН МАРК ЙОСИПОВИЧ – магістрант спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: mymiliutin.iff19@kubg.edu.ua ORCID 0000-0002-2676-9139
- НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. E-mail: s.novikova@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6851-5487.
- ОВІННІКОВА РАЇСА ВІТАЛІЇВНА - здобувачка 2 курсу спеціальності 052 Політологія другого (магістерського) рівня вищої освіти, Маріупольський державний університет. E-mail: r.v.ovinnikova@gmail.com.

- ПАНОВА ДАРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА - студентка магістратури Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: dariia.panova.mmvmv.2023@lpnu.ua. ORCID 0009-0008-1198-4830.
- ПАШИНА НАТАЛІЯ ПОЛІКАРПІВНА –доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: nprash2@gmail.com. ORCID 0000-0002-2061-4216.
- СОЗАНСЬКА ДІАНА МАКСИМІВНА – студентка ОС Бакалавр спеціальність Політологія Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. E-mail: diankaapple@icloud.com
- СУЛЕЙМАНОВ НАРІМАН РЕСУТОВИЧ - здобувач 2 курсу спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії другого (магістерського) рівня вищої освіти, Маріупольський державний університет. E-mail: nariman.suleimanov@mu.edu.ua.
- ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: a.trofymenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9658-8974.
- ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, ректор Маріупольського державного університету. E-mail: m.trofymenko@mu.edu.ua.
- УСОВ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ - кандидат юридичних наук, здобувач Воєнної академії імені Євгенія Березняка. E-mail: udmtytro@ukr.net. ORCID 009-003-6089-777x.
- ХОМА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.
- ШАПОВАЛОВА АЛЛА МИКОЛАЇВНА – кандидат політичних наук, доцент доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. E-mail: a_shan65@ukr.net. ORCID 0000-0002-4920-5539
- ШИПІК НАТАЛІЯ ФЕОФАНІВНА - кандидиат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. E-mail: n.shipik@mu.edu.ua ORCID 0000-0001-9595-9326.
- ШУЛЯК АНТОНІНА МИКОЛАЇВНА - доктор політичних наук, декан факультету міжнародних відносин, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу Волинського національного університету імені Лесі Українки. E-mail: antonina.mytko@vnu.edu.ua. ORCID 0000-0002-5234-0758.
- ШУЛЯК НАЗАРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ - доктор філософії зі спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, старший викладач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки. E-mail: nazarii.shuliak@vnu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9835-731X.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- BALABANOV KONSTANTIN – Doctor of Political Science, Professor, Political Science and International Relations Department, Mariupol State University. E-mail: k.balabanov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-7990-5272.
- BILODID YEVHENIIA - Student of the Faculty of Social and Humanitarian Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 6th year of master's degree. E-mail: yevheniabilodid@gmail.com. ORCID 0000-0002-0793-2287.
- HEDO ANNA – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: a.hedo@kubg.edu.ua
- HORDIICHUK OLHA - PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications, Zhytomyr Polytechnic State University. E-mail: hordiichuk@ztu.edu.ua. ORCID 0000-0003-4606-9188.
- IVANIUK OLEH – PhD in Historical Sciences, Associate professor, Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- KHOMA NATALIYA – ScD in Political Science, professor at the Department of Political Sciences and International Relations, Lviv Polytechnic National University». E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.
- KONSTANTYNOVA YULIIA – PhD in History, Associate Professor, Political Science and International relations Department, Mariupol State University. E-mail: u.konstantynova@mu.edu.ua ORCID 0009-0007-1399-340x.
- LUKOVENKO ILLIA - PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Department of Social Sciences, Pyotr Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. E-mail: ilukovenko1981@gmail.com. ORCID 0000-0002-8266-6310.
- MAKAROV IVAN - 2nd year student majoring in 052 Political Science of the second (master's) level of higher education, Mariupol State University. E-mail: ivan.makarov@mu.edu.ua.
- MALININA ANNA - PhD candidate of the History and Philosophy of Berdyansk State Pedagogical University. E-mail: a.malinina@ukr.net. ORCID 0009-0002-5475-0694.
- MILIUTIN MARK – master's student at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: mymiliutin.iff19@kubg.edu.ua ORCID 0000-0002-2676-9139
- NOVIKOVA SVITLANA - PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University. E-mail: s.novikova@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6851-5487.
- OVINNIKOVA RAISA - 2nd year student majoring in 052 Political Science of the second (master's) level of higher education, Mariupol State University. E-mail: r.v.ovinnikova@gmail.com.
- PANOVA DARIYA – master's student at Lviv Polytechnic National University. E-mail: dariia.panova.mmvmv.2023@lpnu.ua. ORCID 0009-0008-1198-4830.
- PASHYNA NATALIYA – Doctor of Political Science, Professor, Political Science and International relations Department, Mariupol State University. E-mail: npash2@gmail.com. ORCID 0000-0002-2061-4216.
- SHAPOVALOVA ALLA – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of State, Legal and Humanitarian Sciences of the Tavra National University named after V.I. Vernadskyi. E-mail: a_shan65@ukr.net. ORCID 0000-0002-4920-5539.

- SHULIAK NAZARII - PhD in International Relations, Social Communications, and Regional Studies, Senior Lecturer of the Department of International Communications and Political Analysis, Lesya Ukrainka Volyn National University. E-mail: nazarii.shuliak@vnu.edu.ua. ORCID . 0000-0002-9835-731X.
- SHULIAK ANTONINA - Dean of the Faculty of International Relations, Doctor of Political Science, Professor of the Department of International Communications and Political Analysis, Lesya Ukrainka Volyn National University. E-mail: antonina.mytko@vnu.edu.ua. ORCID 0000-0002-5234-0758.
- SHYPIK NATALYA - PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University. E-mail: n.shipik@mu.edu.ua ORCID 0000-0001-9595-9326.
- SOZANSKA DIANA - student of the Tavra National University named after V.I. Vernadskyi. E-mail: diankaapple@icloud.com
- SULEYMANOV NARIMAN - a 2nd year master's student at Mariupol State University, speciality 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies. E-mail: nariman.suleimanov@mu.edu.ua.
- TROFYMENKO ANASTASIIA – PhD in Political Science, Associate Professor, Political Science and International Relations Department, Mariupol State University. E-mail: a.trofymenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9658-8974.
- TROFYMENKO MYKOLA – ScD in Political Science, Associate Professor, Political Sciences and International Relations Chair, Rector Mariupol State University. E-mail: m.trofymenko@mu.edu.ua
- USOV DMYTRO - PhD in Law, research of Yevhenii Bereznyak Military Academy. E-mail: udmytro@ukr.net. ORCID 009-003-6089-777x.
- VOLONYTS VIRA - PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University. E-mail: v.volonits@mu.edu.ua ORCID 0000-0003-2908-0019.
- ZUBCHENKO OLEKSANDR - Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology of Mariupol State University. E-mail: o.zubchenko@mu.edu.ua ORCID 0000-0001-6748-3981.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень

рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» – три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 40

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Засновник Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31
e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
03037, м. Київ, пр. Преображенська, 6/4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей